



ПІСНЯ ПРО БЕРНАДЕТУ

FRANZ WERFEL

ФРАНЦ ВЕРФЕЛД

EL CANTO
A BERNADETTE

Traducción al Ucranio
de GREGORIO HOLIAN

Пісня
про
Бернадетту

*



diasporiana.org.ua

ПЕРЕКЛАД
ГРИГОРІЯ ГОЛІЯНА

Editorial Mykola Denysiuk

Buenos Aires

1956

Видавництво Миколи Денисюка

Буенос-Айрес

1956

СЛОВО ПЕРЕКЛАДАЧА

Всі права застережені

Обкладинка роботи В. Крюкова

Тираж 2.000 прим.

»Пісня про Бернадету« появилась в час найбільшого тріумфу ніцшеанської »надлюдини«, яка мала відвагу виступити проти Бога й поставити на престіл власних божків, усунувши таким чином людину від справжніх огнищ життя. Було очевидним, що все на світі позначилось тавром помсти, сумніву й зневіри. Було також ясним, що ні держави, ні міжнародні конференції, ні договори з підписами »великих мужів«, ні тим більше криваві змагання »за поширення сфери впливу« чи за »життєвий простір« не розв'яжуть наболілих питань епохи. Життя, як хтось висловився, стало синонімом накопичення товщі на власному тілі, золота в скринях і плоскостей у думанні. Відомий творець екзистенціалізму Ж. П. Сартр пішов ще далі. Він назвав людське життя жалюгідним і безсмысловим. — У той час, саме, залунала сильним голосом пісня про настушку з Піренеїв — Бернадету.

Роман »Пісня про Бернадету« написав відомий письменник Франц Верфель, який не міг не бачити, що тзв. модерна людина стала смертельно хворою через те, що загубила зв'язок з позазмисловим світом: її насущним хлібом була неогомована жадова панування й поневолення. Хто ж, отже, мав зарадити лиху, як не мистецтво, яке серед загальної павкості й непевности репрезентує принципи багатонадійної тривкості? Хто мав ударити в міцну твердиню гордості, яка не дозволяє людині шукати помочі в сфері віри, як не письменник, обдарований сімома талантами? Адже життя стало важким, важчим, може, ніж жахливі війни, жорстокі революції й стихійні катастрофи.

Випадок хотів, що Верфель під час другої світової війни опинився у французькому Люрді, де йому показали речеві аргументи діяння надприродної сили. Певне, він, як не-християнин, міг був поставитися вороже до християнських святощів, але в ньому озвався правдивий мистець — той, що має більший доступ до автентичної дійсності, ніж звичайна людина. Верфеля зацікавило життя одної дитини з Люрду, що стояло у різкому контрасті до духа часу, насиченого боротьбою за шкурні інтереси. Мова тут про Бернадету Субіру, яка в своїх видіннях зв'язалась з фундаментальними силами існування і через те стала підозрілою для людей, спергих виключно на матеріальній основі цього світу. Почалася довга боротьба, між іншим, усього державного апарату Франції проти фізично слабкої доньки мельника, озброєної тільки дитячою невинністю, чистотою сумління, християнською покорою, правдомовністю... В процесі тієї боротьби, крок за кроком, капітулюють усі свідомі й несвідомі вороги Пані (Пречистої Діви), й її посередниці — Бернадети.

Ніде правди діти, Верфель добрий психолог. Зокрема вдалася йому як слід психологія святости — одна з найтрудніших проблем у світовій літературі. Бернадетина святість — не штучно-театральна, а щира — могла розвинутись тільки в умовах повної внутрішньої волі, якій не страшний світ з його сваволею й духовою пустинею, з його забріханістю й погонєю за нікчемною славою, з його змінливими соціальними й національними експериментами.. Людська мова не має слів, щоб змалювати зміну в душі дівчинки з Кашо, яка настала після її зустрічі з Массабельською Пані. Автор дає цій метаморфозі назви: «ласка», «улашквлення», «ощасливлення». Як раз проти носія вищої ласки, Бернадети, виступають такі чинники життя, як заздрість, сумнів, заперечення. Найвимовнішим речником усіх тих людей, що відкидають існування Бога й не вірять «малій ошуканці», є «єдиний атеїст Франції», письменник

і поет Гіяконт де Ляфіт, який «нікого й нічого не любив, і ніхто його не любив». Проте, і він мусить кінцем кінцем схилити голову перед феноменом чудесних уздоровлень у Люрді та ствердити, що дотеперішній його спосіб думання був фальшивий.

Папа Пій XII сказав: «Теперішні часи вимагають більше оборонців пером, ніж проповідників». Безперечно, книжка Верфеля виконує важливу функцію в обороні християнства й людської гідности, дарма що в ній трапляються вислови, які викликають певні застереження. Вона відслонює нам велику правду, що Люрдське «джерело ласки» світить ясным промінням на обрію нашого холодного й пустого світу. Вона втихомирює неспокійних, потішає сумних і покривджених, відкриває очі засліпленим своєю фіктивною величиною й лікує найбільшу недугу нашого століття — зневіру. Недарма ж жидівський письменник, Якуб Гірш, під впливом «Пісні про Бернадету», став ревним християнином.

Треба ствердити, що в своїй ідейній цілеспрямованості Франц Верфель перекаликається з такими визначними письменниками, як Ж. Бернано, Грегем Грін, Франсуа Моріак, Поль Кльодель, Честертон. З ними він згідний у тому, що «непогамована воля веде до пралісу, а уніформа — до бездушної пустині», і тому сміливо скеровує людство на Божественний шлях любови — єдиної сили спроможної покласти край взаємному знищенню. Автор «Пісні про Бернадету» побудував свій твір на документах, але він не руководився інтелектуалістичним імпульсом. Йому ж було відомим, що тріумфальний похід людського розуму в ельдорадо земного щастя довів до двох світових воєн і до Гірошіми. Тому то, щоб вивести людину «з дому неволі», він спрямовує її до останніх життєвих вартостей, або — як сказав би наш П. Юркевич — до постійного джерела дійсного життя, до великих прагнень і рухів, які роблять людську душу придатну для вічності. Таким чином, ми в книжці Верфеля натрапили на сліди філософії серця, притаманної укра-

їнській духовості. Іншими словами, ми ввійшли в царство елементарної даности, або, як каже Гієконт де Ляфіт, зупинились при вірі, яка не є функцією душі, лише самою душею.

Ясна річ, що до змісту достосована й форма Верфелевого вислову. Немає в ній ні тіні пози, театральности й нудної реторики. Навпаки, письменник, послугуючись живими картинами, вводить нас у лабіринт тодішньої духової Франції й Європи. Дійові особи його твору — не паперові манекіни, а люди «з плоті й крові». Всі вони мають свої гріхи й чесноти, свої дрібні турботи й великі державні плани. Верфель легко дає собі раду з світоглядом своїх героїв і переконливо скеровує їх в русло релігійно-моральних принципів загальної свідомости. В цьому полягає висока етична й мистецька цінність його твору.

Буенос - Айрес, березень 1956 р.

Григорій Голіан

МОЯ ПЕРЕДМОВА

В останні червні дні, 1940. після упадку Франції, прибули ми, втікачі, з нашого місця поселення в південній частині країни до Люрду. Ми, моя дружина й я, сподівалися своєчасно дістатися до Португалії. А що всі консуляти однозгідно відмовляли виставити нам необхідні візи, не залишалось ніщо інше, як у цю саму ніч, після окупації німецькими збройними силами прикордонного міста Андей, втекти серед великих труднощів в глибину Франції. Департаменти Піренеїв перетворились у фантастичний воєнний табір хаосу. Мільйони людей цієї дивної мандрівки народів блукали польовими дорогами й перелюднювали міста та села: французи, бельгійці, голляндці, поляки, австрійці, екзильні німці і між ними вояки розгромлених армій. Не було й мови про дах над головою. Заздрили кожному, хто здобув м'яке крісло, щоб на ньому провести ніч. У безконечних рядах стояли непорушно автомашини втікачів, навантажені домашнім маєтком, матрацами й ліжками, бож забракло палива. У По ми довідалися, що Люрд це одинока місцевість, де щасливець може ще знайти приміщення. А що ославлене місто було віддалене тільки тридцять кілометрів, тому нам радили їхати туди й застукати до його воріт. Ми послухались цієї поради і вкінці знайшли притулок.

Таким чином Провидіння запровадило мене до Люрду. Про його надзвичайну історію я мав тільки побіжні відомості.

Був тривожний час. Одночасно це був для мене знамен-

ний час, тому що я пізнав чудесну історію дівчинки Бернадети Субіру й факти чудесних uzдоровлень у Люрді. Одного дня я, обтяжений турботами, склав обітницю. Якщо мені вдасться вийти ціло з цього розначливого положення й осягнути рятункові береги Америки, — так я прирікав собі, — тоді я хочу, як першу з моїх праць, заспівати пісню про Бернадету, якомога найкраще.

Ця книжка виконує мою обітницю. Епічний спів у нашу епоху може прийняти тільки форму роману. »Пісня про Бернадету« це роман, але не фікція. Недовірливий читач має більше право, ніж в історичних романах, поставити щодо зображених тут подій запитання: »Що правда? Що видумано?« Я даю відповідь: Всі випадки, які складають зміст цієї книжки, є правдиві. Через те, що їх початок обмежений вісімдесятьма роками, вони відбуваються у найяснішому світлі історії й їх правдивість ствердили вірогідними свідченнями приятелі, вороги й байдужі спостерігачі. Моє оповідання нічого не змінє з цієї правди.

Я відважився співати пісню про Бернадету, дарма що я не католик, а жид. Відвагу до цього чину дала мені далеко старша і більш несвідома обітниця. Вже в ті дні, коли я писав перші рядки, я собі присяг завжди й усюди прославляти своїми творами Божественну таємницю й людську святість, — не зважаючи на добу, яка з глумом, злістю й байдужністю відвертається від останніх вартостей нашого життя.

Лос Анджелес, травень 1941 р.

Франц Верфель

ПЕРША ЧАСТИНА

ПРОБУДЖЕННЯ 11 ЛЮТОГО 1858

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

У КАШО

Ще затемна підводиться Франсуа Субіру з ліжка. Точно шоста година. Він уже давно не має годинника, весільного дарунку второпної кривнячки Бернарди Кастеро. З осеня пропала десь посвідка міської позичальні, видана йому в застав за годинник і інші дрібні цінності. Субіру знає, що вже шоста година, дарма що ще не дзвонили на вранішню Богослужбу дзвони парафіяльної церкви в Сен П'єр. Убогі люди мають відчуття часу. Вони знають і без циферника та голосу дзвонів, котра година. Убогі люди завжди бояться прийти запізно.

Субіру шукає дерев'яних патинків і держить їх у руках, щоб не зчинити галасу. Він стоїть босоніж на льодово - холодній долівці й прислухається віддихові своєї селячої родини — своєрідній музиці, яка стискає його серце. Шість людей розмістилось у кімнаті. Він і Люїза мають ще добре пошлюбне ліжко, цього свідка багатонадійного початку. Зате дівчата — підлітки, Бернадета й Марія, мусять спати на дуже твердій постелі. Вкінці, двоє наймолодших, Жана Марію і Жустена, мама примостила на солом'яному сіннику, що його щоденно звивають у клунок.

Франсуа Субіру ще далі стоїть ненорушно й глядить на відкриту грубку. Це не справжня грубка, а звичайне місце на огонь, що його придбав для своїх комірників каменяр Андре Сажу, власник цього знаменитого помешкання. Під попелом тліють і тріскотять ще свіжі гілочки, які були завогкі, щоб згоріти до тла. Інколи блисне ясне світло.

Але Субіру не має сили, щоб погасити решту вогника. Він вдивляється в вікно — надворі сіріє. Раптом його глибока невдогада перетворюється в гнівну гіркоту. З уст летить прокляті. Франсуа Субіру дивна людина. Його бере злість може не тому, що заграбовані вікна, — одне більше, друге менше, — ті нікчемні очі, зизом глядять на вузьке трикутне подвір'я Кашо, де смердить купа сміття всієї околиці. Давніше він не був волокитою, ані збирачем ганчірок, лише вільним, статечним мельником. Він мав гарний млин, а монсьє Ляфіт великий тартак.

Млин Болі Шато Форт кидався всім у вічі. І млин Ескобе в Арсізаакль-Англя не був поганий. Щоправда, з млином Бандо ніхто не міг вийти з честю, проте кінець кінцем це був млин. Чи добрий мельник Субіру винен, що віддавна висох пригожий став Ляпака і підносяться ціни на збіжки та росте безробіття? Тут хіба вина за цісарем, префектом, або чорт — зна за ким, але не за хвацьким Франсуа Субіру, навіть тоді, коли він заглядає до келишка й мішає в бару карти. Але вина по боці Субіру, чи ні, що ж це pomoже, коли він живе в Кашо? А Кашо при вулиці Птіт Фоссе це, властиво, не мешкальний дім, а давня тюрма. Стіни стікають вологістю. Між щілинами сидить гриб. Усе дерево порохнявіє. Хліб плісняє. Вліті — затепло, взимі — захолотно. Через те монсьє Лякаде, мер Люрду, дав кілька років тому розпорядження залишити Кашо відкритим — хай волокити і злочинці мають приміщення в будинку Бав-Тор, очевидно, для збереження ліпших здоровницьких стосунків. Для родини Субіру здоровництво в Кашо видається доволі добрим. Легко зауважити, думає бувший мельник, що Бернадета впродовж половини ночі лежала неспокійно й свистала. Тим то і йому самому зробилось дуже погано, й тому він постановив покластися в ліжко до дальшого сну.

Але цей боязкий чин йому не вдається, тому що в міжчасі встає мама Субіру. Це жінка тридцять п'ятьох або

тридцять шістьох років, а виглядає на п'ятдесят років. Підвівшись вона негайно порастає коло вогню, роздмухує іскру в поцелі, збирає соломку, трачіння й пару сухих гіллячок, і вкінці розвішує над розжареним огнем мідяний казан. Субіру споглядає великодушно й нездобра на безгомону працю своєї дружини. І він також нічого не говорить. Настає день з своїми турботами й розчаруваннями. Тепер дзвонять бляшані дзвони парафіяльної церкви. Нікому не уникнути дня.

Франсуа Субіру має тільки одно-одинокі бажання: дістати трохи горілки на свій порожній шлунок. Пляшку з полишівкою тримає мати Субіру під ключем. Йому важко виявити свою волю, бо ж полишівка пункт суперечки між подругами. Хвилиночку він ще вагається, опісля всуває ноги в патинки:

»Я вже йду, Люїзо«, бубонить він тихо.

»Маєш щось певне, Субіру?« питає вона.

»Мені всіляке пропонували«, думає він понуро. Так виглядає щоденна їхня розмова. Його гідність не дозволяє признатися дружині до всієї жалісної правди. Дружина безнадійним кроком відходить від огню:

»Мабуть, у Ляфіта? В тартаку?«

»Ах, Ляфіт«, глузує він. »Хто ж думає про Ляфіта? Я хочу розмовляти з Мезангроссом і з Казенавом, керівником пошти, знаєш...«

»Мезангросс, Казенав...« Вона розчаровано повторяє ці імена й працює далі. Він кладе на голову баскійську шапку. Його рухи повольніші й нелевні. Зненацька дружина обертається:

»Я про це розмишляла, Субіру. Ми повинні кудись дати нашу Бернадету«, шепче вона.

»Що значить «дати кудись»?«

Субіру, саме, відсунув засув на дверях. Це тюремні двері. Кожний раз, як їх відчиняє, нагадують йому найгір-

МАСАБЬЕЛЬ — БЕЗСЛАВНА МІСЦЕВІСТЬ

ші часи життя, ті п'ять тижнів з минулого року, коли то він мусів невинно сидіти в слідчому арешті. Його рука опускається вниз. Він слухає, що каже дружина:

»До її тітки Бернарди, маю на гадці. Або ще краще — в село Бартре. Ляге її напевно прийме. Вона матиме там добре повітря, козяче молоко і пшеничний хліб з медом; вона ж хоче йти на село; трохи праці їй не пошкодить...«

В душі Франсуа Субіру знову назріває гіркота. Він не погоджується з Люїзою, дарма що бачить її добрі заміри. В ньому збереглася слабкість до великих слів і жестів. Правдоподібно частина родини Субіру походить з Іспанії:

»Отже, я справжній жебрак«, озивається він. »Мої діти голодують. Я мушу їх чужим людям...«

»Ти повинен бути розумний, Субіру«, перебиває йому дружина, тому що він говорив заголосно. Вона придивляється, як він стоїть з похиленою головою, збайдужданий, сповнений гідности й слабовільний. Тоді вона виймає з шафи пляшку й дарує йому одну чарочку.

»Маєш добрий помисл«, каже він задоволено і вихилив горілку до дна. Його душа прагне ще одної чарки. Але він опановує себе й відходить. На постелі, де сплять обидві сестри, лежить Бернадета, старша, з відкритими, тихими, темними очима.

Рю де Птіт Фоссе це одна з вузьких вулиць, які оточують замкову скелю Люрду. Скеля підноситься круто аж до міської площі Маркадаль. Розвиднілося. Проте можна бачити перед собою тільки кілька кроків. Небо звисає глибоко вниз. Дошові краплини й густі сніжні метелики вдаляють в обличчя Субіру. Світ пустий і глухий. Тільки ескадрон драгунів на Кастелю і в касарні Немур перериває тишу своїми ранковими сигналами. Хоч тут, у долині Гаву, сніг довго не залежується, але льодовий холод добирається аж до костей. Це повів Піренеїв, які чатують за хмарами. Це післанництво стиснутих кристалічних верхів, від Пік дю Міді аж до врожайного Демона Віньємали, там, між Францією й Іспанією.

Руки Субіру червоні й задеревілі, його неголене обличчя мокре, очі горять. Проте він стоїть довший час перед пекарнею Мезонграсса, поки відважиться переступити її поріг. Він знає, що все надарма. Під час минулорічного карнавалу Мезонграсс використав його як носія. У м'ясниці братства й корпорації влаштовують свої свята. Є там, наприклад, великий баль кравців і швачок на честь святої Люкії. Баль відбувається в готелю поштового уряду. Фірма Мезонграсса доставляє печиво, тобто хліб, делікатні кремові торти й тістечка. При цій нагоді Субіру заробив був тоді поважну суму, сто су, і ще коробку дрібного печива для дітей.

Нарешті Субіру входить у крамницю. Його схоплює й

приголомшує материнський пах теплового хліба. На плач заноситься йому. Пузатий пекар стоїть посередині крамниці. На ньому білий хвартух. Пекар дає розпорядження своїм двом помічникам, які, заливаючись потом, витягають з печі на чорних бляшаних лопатах свіже печиво.

»Чи не міг би я вам, пане Мезонгроссе, допомогти сьогодні?« полегки питає Субіру. Одночасно його рука сягає до одного з відкритих міхів і радо розтирає пшеничну муку. Пекар не звертає на нього уваги. Він має горляний голос:

»Який день маємо сьогодні, топ vieux?« бурмоче він.

»Четвер, до ваших послуг...«

»А скільки днів маємо до попільної середи?« провіряє далі Мезонгроссе, як шкільний учитель.

»Ще шість днів, пане«, відповідає непевним голосом мельник.

»Отже, маєте«, тріюмфує пекар, немов би виграв заклад. »Шість днів, тоді закінчиться цей вошивий карнавал. І товариства нічого не замовляють у мене, лише в Руї. Минули давні добрі часи. Тепер усі підуть не до пекарні, а в кондиторську. Таким чином, якщо справи йдуть погано в м'ясниці, тоді ви легко можете собі уявити, що принесє піст. Я ще сьогодні викину одного з тих безкорисних помічників...«

Франсуа Субіру роздумує, чи не попросити б йому пекаря про одну хлібину. Довго він душить слово. Не має відваги. Я не надаюсь на зебрака, вертиться в його голові. Він, як незадоволений покупець, мне в руках шапку й покидає пекарську крамницю.

Щоб дістатися до поштового уряду, мусить він перейти площу. Казенав уже стоїть на великому подвір'ї посередині між упряжжю і возом. Як бувший сержант таборового полку в По, він звик вставати раненько. Його службовий час уже давно проминув, тоді панував пузатий міщанський король. Казенав радо прислухається кожному, хто його намовляє, щоб він залишився у війську й авансував

на офіцера. Щоденно носить він чоботи з довгими й лискучими халявами, і тримає в руці гаранника, яким обробляє халяви. На фіолетному обличчі носить він кручлу »цісарську« бороду, старанно перефарбовану начорно. Отже Казенав переконаний бонапартист. Під цим словом він розуміє своє партійне успособлення, в якому римуються »Франція«, »слава« і »поступ«. Відколи побудовано залізничий шлях від Тулюзи через Тарб і По до Біярріці, — цісар і цисарева Євгенія часто зупиняються в Біярріці, — справи поштового керівника Люрду розвиваються ще краще, ніж давніше. Кожний відпочинковий подорожник і лікуванець, який хоче відвідати піренейські купелеві місцевості, мусить задержатись у Казенава. Казенав панує над усіми »оказіями«, які — дорого чи дешево, вигідно чи не вигідно — дають подорожникам можливість дістатися до Аржелю, Котере, Гавані й Люшону. Тепер, ясна річ, ще далеко до сезону. Казенав і амбітний бургомістер Люрду, пан Адольф Лякаде, пристрасно дискутують над тим, що робити, щоб привабити якнайбільше гостей. — Субіру служив у молодих роках чотирнадцять днів при війську, довше його не затримували. Тепер він, як лише вміє й може, наслідуює жовнірську поставу й приступає до Казенава:

»Добрый день, пане поштовий майстре! Чи немає для мене якоїсь малої праці?«

Казенав надуває свої бакли й невдоволено виштовхує з грудей повітря.

»Ах, це ти Субіру? Коли ж ти вже не прийдеш, сарісті? Треба ж тобі зайняти своє місце. Нікому з нас не падає ласка з неба...«

»Бог мене покинув, пане... я віддавна не маю щастя...«

»Можливо, що наше щастя походить від Бога. Зате нещастя походить від нас самих, мій приятелю...«

Гаранник сильніше свище до цієї мудрости. Субіру опускає очі вниз:

»Мої діти напевно не відповідають за своє нещастя...«

Поштовий майстер диктує своєму конюхові Дутрелю якийсь наказ. Субіру випростовується ще раз:

«Ачей є щось для мене... mon capitaine...»

Казенав відразу м'якне:

«Старому воякові я завжди радо допомагаю... Але сьогодні, дійсно, немає нічого...»

Легко зауважити, як тіло мельника обтяжало. Він поволі скеровує свої кроки до відходу. Але Казенав кличе його до себе:

«Стій, мій любий! Остаточо ти міг би заробити двадцять су. Очевидно, ця праця не чиста. Мати настоятелька шпиталю хоче, щоб вивозити всілякого роду сміття й спалювати перед містом, пов'язки, відпадки з операцій, білизну хворих на заразливі недуги й інші речі. Запряжи гнідого до малого драбинастого воза, як можеш... Двадцять су!»

«Чи не можна було б тридцять, mon capitaine...?»

Казенав не дає на це ніякої відповіді.

Субіру робить так, як йому сказали. Він запрягає до воза худорляву коняку, найгіршу, що її має пошта. Драбинаста підвода везе його до шпиталю, яким керують Сестри монастиря Святої Жільдарди з Неверу, ті самі, що навчають у школі. Портер дому хворих уже приготував три скрині з відпадками. Вони не важкі, але смердять, як зараза. Люди навантажують їх на віз.

«Уважай, Субіру», остерігає портер — лікарський фахівець. «В середині сидить сатана інфекції. Вези його далеко звідсіль, аж до Массабьелю, спали і викинь попід у Гав!»

Дощ перестав іти. Віз таракотить по поганому брукуві. Шпиталь Сестер з Неверу лежить по північній стороні міста, там, де перехрещуються державні шосе з По і Тарбу. Субіру мусить загальмувати віз на стрімкому шосе Басс, щоб залишити Люрд проїздом через західні ворота Бау. Коли ж він переїхав римський міст, Пон Війо, обімала йому рука. Тому то він дозволяє карому самовільно чвалати польовою доріжкою здовж ріки. В одному місці Гав

робить гостре коліно. Тисячними голосами шумить у ньому споконвічна гірська вода, немов би сердилась на майже простокутний закрут. Величезні гранітові бляхи стають попереk розгніваної водної струї. Субіру не зважає на Гав. Він, поштовий майстер, не сказав «ні», він напевно виплатить мені тридцять су. Я куплю три хлібини за вісім су, але не у Мезонгросса. Куплю пів фунта овечого сира, він поживний, заплачу за нього разом з хлібом чотирнадцять су. До того ще додаю дві літри вина, отже, разом двадцять чотири су. Куплю ще пару грудок цукру, щоб діти мали чим засолодити й скріпити вино... Е, що я кажу! Найліпше буде, коли я всі тридцять су дам Люїзі. Вона їх поділить. Так то я вже не потребую рахувати. Для себе не залишу нічого. Слово честі!...

Але надія на небесний дарунок — тридцять су — не зменшує щораз тяжчого положення Субіру. Він трактує голод як своєрідну нудоту, яку, до речі, підсилює сморід жалюгідного вантажу за козлами. Шлях веде біля маєтку казково багаті людини — пана де Ляфіта, який подібно як і Субіру, починав дороблятися, як звичайний мельник, і врешті досягнув головкружні висоти щастя. Його величезні ґрунти лежать на так званому острові Шале, оточеному долинами Гаву і ставу Саві, який кілька кроків за скелею Массабьель зливається з рікою. Маєток де Ляфіта складається з дому, в стилі Генріха IV, з численними вежами, з парку, луку й імпозантного тартаку. В Люрді цей тартак називають популярно «фабрикою». Він широко розбудований, а знаменита гребля нагромаджує енергію вузького ставу для непередбачених потреб. Над ставком є ще маленький старий млин. Субіру може його з козел добре бачити. Він належить до Антуана Нікольо і його матері. Сто разів більше він задрить Нікольо, ніж панові Ляфітові, разом

з його замком, фабрикою й ек'нажами. Ясна річ, що надмірно велике не побуджує до заздрости, але з Ніколью він може помірятися. Хіба ж він гірший від Ніколя. Ні, він ліпший від нього. В кожному разі, він старший і більш досвідчений. Незбагнуте небо, саме, так й улаштувало, що ліпші сидять на сухому, а гірших залишено на порогах млина Саві, щоб вони приглядалися, як безперервно обертаються млинарські колеса. Субіру б'є бичем коняку й змушує її до скоку й галопу. Дорога губиться у буйній траві. Гарні срібні тополі пана Ляфіта лишилися далеко позаду. Острів Шале пустиніє. Тут росте тільки очерет і ліщина. Дві смуги куциків вільшини оточують з лівого боку Гав, з правого — став Саві.

На лівому березі обидвох водостоків підноситься скалистий пагорб Монтань де Еспелюж. Це невеликий низький хребет, «підозріла гора», «пекельна гора». Краще було б її назвати «горою печер», тому що в її скелях природа видовбала пару печер. Субіру бачить тепер найбільшу з них, печеру Массабьель. Вона може мати двадцять кроків ушир, дванадцять кроків углиб, положена у ваняковій скелі й подібна до пекарської печі. Гола, вогка, наповнена намулом ріки Гав, яка часто її заливає, вона не приваблює до себе нікого. Тут і там росте дика папороть. Одинокий куцик тернини спинається до половини висоти печери. Це дика роза, яка обнімає овальний витинок, вузьку хвіртку, що провадить до бічної камери печери. Можна було б подумати, що цю хвіртку, чи це гетицьке вікно побудувала в скелі, від ненам'ятних часів, якась примітивна людська рука. Печеру Массабьель не дуже люблять у Люрді і селяни довколишніх сіл, у долині Батсужеру. Старі жінки оповідають історії про різних духів, яких там бачили. Якщо рибалки, пастухи й збирачі хмизу з поблизького лісу Селле, в час непогоди, шукають захисту в Массабьелю, то вони завжди кладуть на себе знак хреста.

Франсуа Субіру — не стара баба, а досвідчена людина.

Його не налякаєш історією з привидами. Субіру зупинився на шляху між рікою Гав і ставом Саві. Він злазить з козел й думає, де й як можна найшвидше виконати доручене йому завдання. Мабуть, було б не найгірше переїхати мілкий став і спалити нечисть у печері, де кожна річ ліпше горить, ніж під голим небом. Субіру вагається. Ледве, чи старий спорохнявілий віз переїде по гострих каменюках ставу.

Франсуа не звик швидко вирішувати. Він чухає голову, коли до його слуху доходять приглушені рокання й скрипкий голос. Там є Лейріс, свинопас. Він підбігає до берега, а його чорні поросята валяються у баговинні між Массабьелем і громадським лісом. Лейріса не помилював Бог. Субіру погорджує ним, бо по перше, Лейріс це кретин, по-друге, він виє, наче вовк, коли говорить, і по-третє, він пильнує свиней цілої околиці, — що вчений мельник Субіру називає найнижчим фахом на землі. Лейріс — малий, кремезний хлопець з надмірно великою червоною головою на грубій шії. Його постать обвита від ніг до голови шкірою. Він схожий на міцно зв'язаний клунок. (Шкільний директор Клярен є тої думки, що перший мешканець Піренеїв виглядав приблизно так, як Лейріс). Лейріс подає Субіру певні знаки. Він завжди зворушений, як і всі нещасливі, що втратили дар доброї вимови і не так легко можуть порозуміватись. Мельник вабить його до себе. Лейріс іде вбхід великими кроками, наче по безводному просторі. Його кучерява собака ступає за ним. Вона не менше зворушена, ніж її пан.

»Гей, Лейрісе«, гукає Субіру пастуха. »Чи не міг би ти мені допомогти?«

Лейріс це добродушна істота. Його найбільша амбіція — виявити, де тільки можна, свою корисність і життєздатність. Він бере сильними руками скрині з воза і несе на вказане йому місце, де їх скидає на землю й випорожнює. З скринь вилітають пов'язки, брудні ганчірки й скривавлена вата. Мельник, звиклий до чистої праці і вражений

огидним запахом, закурює люльку, щоб наситити ніс ліпшим ароматом. Йому здається, що в піраміді скинутих відпадків можна знайти неймовірні речі, наприклад, людський палець. Субіру кидає Лейрісові коробку сірників, щоб спалив сміття. Похолоділо. Тихо, мов маком сій. Огонь легко займається й палахкотить. Пастух і собака радіють, обтанцювуючи свою жертву. Небо приймає прихильно густий дим.

Субіру сів на камені, мовчить, приглядається. Незабаром підходить до нього свинопас. Він витягає з клучочка чорний хліб і шматок солонини, крає їх на дві рівні частинки й одну з них люб'язно подає Субіру. Той миттю хапає запашну поживу, першу цього дня. Згодом опановує себе й починає поволі жувати. Так личить робити шанобливому власникові млина, який високо стоїть понад сторожем свиней і сільським кретином. Кинувши оком на огонь, який хутко пожирає свою жертву, він бурмоче:

»Коли б тут була лопата...«

Услужливий Лейріс, почувши слово «лопата», вискакує з місця, біжить водою, немов би її не було, і приносить з печери дві лопати. Їх, мабуть, залишили робітники, що під час виливу Гав будували запору. В міжчасі огонь спалив на попіл рештки тілесних страждань. Вдвох їм уже не важко було викинути попіл у Гав, який і цей дар відпроваджує своїм холеричним темпераментом у ріку Адур і в океан.

Ще не вибила одинадцята година, коли Франсуа Субіру, тим разом не з порожнім шлунком і не з безнадійною душею, стає перед Казенавом:

»Ваш наказ виконано, *mon capitaine!*«

Після довгих торгувань і численних повторень «*mon capitaine*» Субіру одержує вкінці двадцять п'ять су. На розі вулиці Пгіт Фоссе він далі зберігає свою постанову віддати всю винагороду Люїзі. Але вже перед баром батька Бабу важко йому опертися спокусі. Двадцять су, круг-

лий срібняк, були початковою ціною за його працю. П'ять великих мідяків це додаткова винагорода. Де ж написано, що добрий опікун родини, після важкої праці в час зимової стужі, не сміє зужити для себе цих нужденних п'ять су? Бабу хоче за вісімку літри поливків не більше, як два су. Субіру метикує, що горілка надзвичайно дешева. Проте він задержується у батька Бабу не довше, як потрібно, щоб випорожнити один келишок поливків.

В Капо вражає його приемний запах. Слава Богу, сьогодні немає ні «мільоку», ні кукурудзянки! Мама готує цибуляний суп. Ці жінки дивні. Вони постійно щось творять. Панбіг знає, можливо, що їм помагає вервиця, яку вони повсякчасно носять в кишені хвартуха. Субіру довгий час метушиться в кімнаті, поки подасть дружині монету. Це тільки дрібна частина люїдора, якого він одержить завтра.

»З тебе хоробрий хлоп, Субіру«, каже вона не без признання і співчуття, і він також переконаний, що сьогодні зробив усе, як слід. Опісля вона кладе перед ним на стіл таріль супу. Він черпає суп ложкою з задумливою строгістю. Вона ж приглядається йому й охкає.

»Де діти?« питає він після обіду.

»Дівчата повинні зараз прийти зі школи, а Жустен і Жан Марія бавляться внизу...«

»Малі не повинні бавитися на вулиці«, зауважує бувший мельник не без догани. А що Люїза на цю тему не хоче дискутувати, Субіру підводиться, зіває і витягається.

»Я сильно змерз. Найліпше було б покластися в ліжку. Я на це заслужив...«

Субіру відсуває ковдру. Він скидає з ніг патинки і в ліжку накривається ковдрою аж до носа. Якщо людина дуже вбога й покривджена долею, то іноді життя нагороджує її сучо, особливо ж після виконаного обов'язку. Субіру чує ситість, теплоту й задоволеність собою, яка вводить його у швидкий сон.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

БЕРНАДЕТА НІЧОГО НЕ ЗНАЄ

ПРО СВЯТУ ТРІЦЦЮ

За вчительським столом сидить сестра Тереза Возу, одна з черниць монастиря Неверу, яких призначається до шпиталю або до дівочої школи в Люрді. Сестра Марія Тереза ще молода. Вона була б гарна, якби їй уста не були завузькі й якби їй ясносні очі не занадто запалися. Блідість гарно зформованого обличчя стає під сніжнобілим чепцем хворобливо жовта. Довгі пальці рук вказують на шляхетне походження. Але коли приглянутись ближче, то ці шляхетні руки є червоні. А втім, черниця Возу скидається, очевидно, на середньовічну святу. Катехит Люрду, аббе Поміян, каже про неї так: »Добра сестра Марія Тереза це амазонка Христа«. Він знає вчительку Возу доволі добре, тому що вона помагає йому у релігійному вихованню дівчат. (Душпастирський обов'язок велить священникові Поміянові часто відвідувати села і містечка кантону, так що він іноді цілими днями не буває в Люрді). Марія Тереза підготовляє дітей під проводом Поміяна до першого Святого Причастя, яке відбувається навесну.

Перед учителькою стоїть дівчинка. Вона доволі мала на свій вік. Кругле обличчя є дуже дитяче, а струнке тіло свідчить про ранню зрілість південної раси. Дівчинка вбрана в селянську свитину. На ногах має палички. Але всі діти носять тут дерев'янки, за винятком тих, що походять

з так званих ліпших шарів населення. Карі очі дівчинки спокійно перехрещуються з вільним і майже апатичним зором черниці. Щось у цьому зорі чинить сестру Марію Терезу неспокоїною:

»Чи ти дійсно нічого не знаєш про Святу Трійцю, кохана дитино?«

Дівчинка, не відвертаючи зору з учительки, відповідає ясним голосом.

»Ні, моя сестро, я нічого про це не знаю...«

»Ти ніколи нічого не чула про це?«

Дівча довго думає, поки відважиться сказати:

»Можливо, що я щось про це чула...«

Черниця замикає свою книжку. На її обличчю зарисувався справжній біль:

»Тепер я не знаю, моя дитино, чи тебе вважати за зухвалу, байдужу, або тільки за дурну...«

Бернадета, не схиливши голови, відповідає коротко:

»Я дурна, моя сестро... У Бартре ви сказали, що я не маю гогови до навчання...«

»Отже, сталося те, чого я боялася«, озивається вчителька. »Ти зухвала, Бернадето Субіру...«

Возу проходиться від лавки до лавки. Вона мусить, згідно з прийнятими на себе обов'язками як духовна особа, поборювати вперту нехоть. У той час вісімнадцятеро або дев'ятнадцятеро дівчаток кляси почали поводитися неспокійно, перешіптуючись між собою щораз голосніше.

»Тихо«, наказує вчителька. »Куди я попала? Ви поганки, гірші й злосливіші, ніж поганки...«

Одна з дівчат голоситься до слова з піднесеною рукою:
»Може ти також Субіру?« питає черниця, яка щойно кілька тижнів тому стала настоятелькою кляси і ще не привкла до всіх обличчів та не знає всіх прізвищ своїх учениць.

»Так, сестро. Я Марія Субіру... Я хотіла лише сказати, що Бернадета, моя сестра, завжди хвора...«

»Тебе ніхто про це не питав, Маріє Субіру«, озивається вчителька, якій ця сестрина поміч видається своєрідним непослухом. Християнською лагідністю не можна втримати дисципліну серед юрби дев'ятнадцятих пролетарських дівчат. Проте Возу дуже добре вміє зберегти пошану до себе:

»Твоя сестра хвора?« питає. »На яку недугу?«

»На атму, або...«

»Ти хочеш сказати «астма»...«

»Так є, моя сестро, астма! Так сказав лікар Дозу. Вона не може віддихати, часто...«

Марія наслідує випадок з тяжким віддыхом. Це дає поштовх до веселости в класі. Вчителька рухом руки припиняє надмірні посміхи:

»Астма нікому не шкодить у навчанню й у скромності«.

Сестра Марія Тереза морщить чоло й оглядає класу:

»Чи може мені хто з вас дати відповідь на мій запит?«

У першій лавці підводиться одне дівча. Воно має чорні кучері, пожадливі очі й приховані уста.

»Ну, Жанна Абаді«, каже вчителька. »Це ім'я, яке ви найчастіше вимовляєте«. Жанна Абаді швидко відповідає:

»Пресвята Трійця, це Бог...«

Обличчя монахині викривляється до сміху:

»Так просто не можна сказати, моя дорога... Але ти принаймні маєш певну уяву...«

В цей момент підводиться вся класа, щоб віддати шану аббе Поміанові, який увійшов на шкільний терен. Молодий духовник це один з трьох священиків пароха Переймааля. Він має круглі баки й очі, схильні до жартів.

»Маленький процес, моя сестро?« питає він, глянувши на бідну ученицю, яка ще далі стоїть перед лавками.

»На жаль, я мушу внести скаргу на Бернадету Субіру,

панотче«, каже вчителька. »Вона не тільки що нічого не знає, але й дає зухвалі відповіді«.

Бернадета робить рух головою, неначе хотіла би щось поправити. Рука аббе Поміана обертає її обличчя до світла:

»Скільки маєш років, Бернадето?«

»Мені минуло чотирнадцять років«, відповідає ясний голос дівчинки.

»Вона найстарша в класі і найменш дозріла«, шепче Возу священикові. Але він не звертає уваги на вчительку, лише скеровує свій зір на Бернадету:

»Чи ти, маленька, можеш мені сказати, котрого дня й року ти народилася?«

»Очевидно! Це я панотцеві скажу. Я народилася сьомого січня 1844...«

»Отже, бачиш, Бернадето, Ти не так дурна і можеш цілком розумно відповідати... Може ти знаєш, на яку октаву припадає день народин або, щоб ти мене краще зрозуміла, яке свято попереджує день твоїх народин? Пригадуєш собі? Воно вже недалеко...«

Бернадета глядить на священика з почуттям тої самої мішанини твердості й апатії, яка раніше сестру Марію Терезу приводила до злости.

»Ні, цього я собі не пригадую«, відповідає вона і зору не спускає вниз.

»Це дрібниця«, сміється Поміан. »В такому разі я хочу тобі й іншим сказати. Шостого січня святкуємо Трьох Королів. Тоді Святі Королі приносять зі сходу надзвичайні дарунки для Дитяти Христа у Вифлеємську стайню, золото, миро і кадило. Чи ти бачила в церкві ясла, Бернадето, де також зображені Три Святі Королі?«

Бернадета Субіру стає жвавішою. По її обличчі пробігає легкий рум'янець:

»Ох, так, я бачила ясла«, відповідає вона зворушливо. »Самі гарні фігурки, і цілком як дійсні люди, Свята Роди-

на і віл, і осел, три королі з коронами та золотими престоломи, ох так, це я бачила...»

Великі очі дівчинки стають цілком золотими через силу уявлення, яке розбуджується в ній.

»Таким чином, ми повинні знати щось про Трьох Святих Королів... Подумай, Бернадета, ти ж уже доросла особа.»

Аббе Пом'ян кидає жвавий погляд на вчительку, він щойно дав їй маленький приклад правдивої педагогіки. Опісля звертається до всієї класи:

»Сьомий січень це важливе свято для Франції. Тоді то народився хтось, хто вирятував батьківщину з найжахливішої ганьби. Це сталося докладно 446 років тому. Подумайте, діти, поки дасте відповідь!«

Негайно тріумфує якийсь різкий голос:

»Цісар Наполеон Бонапарте!«

Сестра Марія Тереза схрещує незадоволено руки. Деякі дівчата хочуть використати нагоду, щоб вибухнути диким сміхом. Але аббе зберігає погідну повагу.

»Ні, любі діти, цісар Наполеон Бонапарте народився далеко, далеко пізніше...«

Він іде до таблиці і пише великими літерами, тому що численні учениці ще не ознайомились з початками читання й писання:

»Жанна д'Арк, Орленська Дівчиця, народилася 7 січня 1412 року в Домремі.»

У той час, коли хор учениць притишеними висловами починає відчитувати написане, лунає шкільний дзвінок. Одинадцята година. Бернадета Субіру ще далі стоїть перед першим рядом лавок. Черниця Марія Тереза Возу збирається вийти з класу. Її горде обличчя випромінює білу матовому лугневому світлі.

»Через тебе, кохана Субіру, ми не могли зробити поступів у катехизмі«, каже вона дуже тихенько, так що тільки Бернадета її чує. »Подумай, чи ти цього варта...«

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

КАФЕ ПРОГРЕС

На міському майдані, де здебільша проходить публічне життя Люрду, лежить між двома харчівнями Кафе Франсе. Вона не дуже віддалена від зупинки поштових смібусів, тобто від найважливішого заїзду великого світу в малий світ Піренейського містечка. Власник каварні, монсьє Дюран, відновив минулого року приміщення, витративши на це значну суму грошей. Є в ньому червоний плюш, мармуровий стіл, кришталні дзеркала, величезна кахльова піч, подібна до римської, оздобленої циною, вартівничої вежі. Пан Дюран дбає не тільки про тепло, але й про світло. Він завів новітню форму освітлення. Сильні, забезпечені зеленим ширмом, ясні нафтові лампи, є прикріплені до стовпчиків, вони звисають зі стелі й розливають таємне світло по мармуровому столі. Власник каварні переконаний у тому, що навіть у ласому на модерні винаходи Парижі лише нечисленні гостинниці поблагословлені таким світлом. Дюран, у протилежність більшості своїх земляків, не занадто ощадний. Коли треба, він світить і вдень, наприклад сьогодні, бо ж зимовий примірок не хоче зникнути. Він у своїй великодушності йде ще далі. Його не задовольняє тільки матеріальне світло. Він хоче поширювати духове світло. Тому то на вішалках висить низка паризьких часописів, за які власник каварні Франсе не

жалує коштів передплати. Є там »Ля Сьєкль«, »Л'Ер Імперіаль«, »Ле Журналь де Дебат«, »Ля Ревю де До Монд«, »Ля Птіт Республік«. Є, отже, також »Ля Птіт Республік«, яка поборює цесаря й уряд. Це бойова газета, її підтримує, як усім відомо, соціалістичний провідник Люї Блянк. Про »Ле Ляведан«, тижневик Люрду, немає що й згадувати. Редакція заключила з паном Дюраном корисний для обидвох сторін договір, який передбачає, що кожного четверга мають лежати на мармуровому столі чотири примірники »Ляведану«. У зв'язку з дбалістю про духову поживу для своїх гостей легко зрозуміти, що Дюранову каварню дехто називає й »Кафе Прогрес«.

Каварня має двічі вдень великий попит, тобто о одинадцятій годині, в час аперітіфу, і пополуноді о четвертій. Коли замикають бюро земського суду. Службовці суду постійно гостюють у каварні Франсе. Французька держава застосовує при розміщенні урядів незмінний принцип. Префектура департаменту є в Тарбі. Тим самим префектура Су повинна мати свій осідок у важливому кантональному місті Люрд. Проте, цей високий уряд міститься у маленькому Арджеле, де він і головна команда жандармерії в значній мірі відтяти від центру адміністрації. Важко знайти причину цього упослідження Люрду, який чується ображеним. Треба, отже, вволити його волю. Треба зробити його осідком високої судової інстанції. Таким чином, монсьє Дюран зараховує до своїх гостей Пуга, постійного президента земського суду, численних суддів, цесарського прокурора Дютура, певну кількість урядовців, адвокатів і судових писарів.

Покищо ще не прийшов ні один з тих панів. Коло круглого стола, в кутику, сидить сам монсьє Гіякинт де Ляфіт. Монсьє де Ляфіт це не монсьє де Ляфіт у власній особі, лише вбогий кузен багатой людини. Йому запропонували одну кімнату в вежі містечка Шато. Сім'я Ляфіта часто подорожує. Тим більше пан Гіякинт використовує

в останній час своє пристановище. Цей Люрд на порожню торбу є найчистішою клінікою, а Париж, що не вміє розрізнити між правдивим і неправдивим, хай побере чорт! Хто може працювати в Парижі? Журналісти, протиститутки й торговці душ.

На перший погляд можна про Гіякинта де Ляфіта сказати, що в ньому заховане щось особливе. Він має в собі щось з давнини. Оригінально зав'язана краватка, наприклад, нагадує Альфреда де Мюссе. Зачесане з чотирокутного чола назад волосся нагадує Віктора Гюго. Хоч де Ляфіт ще не досягнув сорокового року, проте його волос уже сивіє. Він був майже заприязнений з Віктором Гюго, іншими словами, цей великан кілька років тому зробив йому певну приємність. Він тоді виступав у битві в Чернаці з »Комедії Франсе«. Він належить до тих вибранців, що носили червоні камізелки. Він знає не тільки Гюго, який віддавна живе в екзилу, але також старого Лямартена й молодого Теофіля Готье, і багато інших, а тепер нічого не хоче знати про це високе товариство. Люрд має бути тим вибраним місцем, де можна заховатися на лоні природи і, не турбуючись про пошкоджені вартості паризьких салонів та каварень, посвятитися більшій творчості. Гіякинт де Ляфіт має в своїй голові шалений плян. Він хоче поєднати романтичну школу, до якої він має замір належати, з класицизмом. Безмежна фантазія у суворій формі, це його паролі. Він працює над трагедією »Заснування Тарбу«. Матеріал отримав від свого приятеля, шкільного директора Кларена, який пильно студіює легенди і редагує в »Ляведані« рубрику »Лореданська старовина«. В своїх легендах він змальовує етіонську королеву Тарбіс, яка палає любов'ю до біблійного героя і вкінці, покинута ним, утікає на захід, у країну Піренеїв, щоб забути про свій біль. Тут вона, звільнившись з-під опіки темних духів Орїєнту, зустрічається з погідними духами Заходу, які злагіднюють її серцеві страждання. Як їх духовник, вона засновує Тарб.

Легко зауважити, що в творі є непоганий матеріал, навантажений символічними картинами. Поет пише чистими александринами, виповівши зухвалу боротьбу шекспіризмові Віктора Гюґо. Він також твердо постановляє, як нащадок Расена, втримати драматичну єдність місця і часу. Шкода тільки, що після понад дворічної праці він не вийшов поза сорокову пару александрин. Натомість «Ляведан» помістив його статтю, в якій розроблено літературно - стилістичні основи. Редакція довго не хотіла публікувати цієї статті, кажучи: «Це ніщо для наших анальфабетів».

«Ляведан» лежить на столі перед Ляфітом. Він сьогодні рано вийшов у точно означений час. Це діється не так часто. В переважній мірі цей поступовий тижневик появляється два - три дні після реченця. Тому то аббе Поміян звик казати: «Тут є дивний поступ у тому, що газета завжди приходить запізно».

Заприязнений противник Віктора Гюґо аж горить за тим, щоб люди читали його статтю. Найпаче йому залежить на тому, щоб заглибився в ній філософ і гуманіст Клярєн. Є в цій статті три речення про Расена, які повинні знайти належний відгомін. Але Клярєн зайнятий до тої міри своєю фіктивною ідеєю, що не звертає ні найменшої уваги на нового «Ляведана» й на Ляфіта. Така то стара трагіка взаємовідносин між літераторами. Вчений узяв з собою доволі великий вигладжений камінь, який тепер обережно виймає з хустки. Самовільно підсуває його письменникові під ніс і подає йому лопу:

«Гляньте, мій приятелю, що я знайшов. Відгадайте, де? Ах, ви не відгадаєте. На підозрливій горі, в одній печері, лежав цей камінь і мене майже кликав до себе. Огляньте його добре! Люпою! Ви пізнаєте тут міський герб Люрду, чи не так? Він щодо стилю істотно відрізняється від сьогоднішньої форми. Я можу покласти свою руку в огонь, що він походить з шіснадцятото століття. Понад вежами замку

летить орел з рибою в клюві. Вежі виявляють, інакше, ніж сучасні герби, найчистішу мавританську архітектуру. Міранбель — я не мушу вас повчати — це середньовічна назва нашого міста, Міріам — Бель. Міріам — мавританська форма імени Марія. Петруг, якого орел держить у клюві, це не що інше, як Ichthys, знак Христа. Його скинули при здобутті замку для Марії. Ви бачите, як всюди марійський принцип...»

Ляфіт перебиває йому, тому що він сердиться і з привички всьому заперечує:

«Я іншого погляду, мій приятелю. По - моему всі ці геральдичні символи звірят треба відвести до передхристиянських часів».

«Але ви не заперечете, мій приятелю», опонує старий Клярєн, «що навіть Гав своєю назвою нагадує Аве».

Поет не погоджується з своїм розмовником. Як усі цього роду духи, він іде за імпровізацією на хиткий вибраний ним шлях, щоб якнайшвидше дійти до визначеної мети:

«Як філолог ви краще знаєте, ніж я, мій приятелю, що літера гамма в деяких мовах перетворюється в йота і навпаки. Чому ж то назва Гав не має походити від біблійного Ягве, що її королева Тарбіс після невдалих досвідчень з гебреєм, привезла в наші сторони? Якщоб ви читали мій твір або принаймні сьогоднішній уступ...!»

Тепер делікатна розмова мусить бути перервана. Вибила одинадцята. Настала година аперітіфу. Один за одним появляються всі, хто тільки належить до інтелігенції й шляхти Люрду. Очевидно, треба з усіма тими адвокатами, офіцерами, службовцями й лікарями розважатися різними засобами. Їх сенс не відповідає безкорисному гуманізму. Насамперед приходить доктор Дозу, міський лікар, людина дуже трудолюбива. Дозу завжди зайнятий. Тепер він не може дозволити собі, між іншими визначними особами, випорожнити склянку портвайну або мальвасье. В Люрді є чимало лікарів: Є доктор Пейрус, доктор Верже, доктор

Лякрамп, доктор Балянсьє. Проте міський лікар Дозу переконаний у тому, що весь тягар тутешньої медичної науки лежать на його трохі зависоких плечах. Не погасла також в його душі пристрасна цікавість природника. Через те він, поруч своїх щоденних зайнять, провадить поживлену лікарську кореспонденцію, щоб у провінції науково не пасти задніх. Як же міг би настрашитись великий Шарко або славний сусід, керівник Сальпетрьєр у Парижі, коли б він між своєю поштою знайшов довгого листа міського лікаря Люрду, ті жадібні знання анкети, які вимагають одностинної праці, щоб на них дати відповідь.

«Я хочу непокоїти панів тільки три хвилини», каже Дозу. Це його щоденний привіт. Він займає місце на краю крісла, не відкладаючи капелюха й плаща, що через близькість печі Дюрана і профіляктичну практику є великою помилкою. Тепер він бере в руки «Ляведан», кладе на ніс окуляри й починає прочитувати газетку. Одночасно й Гіякинт де Ляфіт заглиблюється в обличчя лікаря, проте він не помічає нічого, що мало б свідчити про зацікавлення його статтею. Тим часом до стола підходить монсьє Жан Баптист Естрад, керівник податкового уряду. Ця людина з темною бородою і меланхолійним зором має в очах письменника деякі добрі прикмети. Він мало говорить, зате добре слухає. Він, мабуть, не зовсім відгороджує себе від духових чинностей і формулювань. Лікар без зацікавлення передав газету в руки керівника податкового уряду. Тепер прочитує її Естрад. Коли ж він дійшов, власне, до сторінки, де поміщено статтю Ляфіта, мусить «Ляведан» покласти на бік, тому що всі панове підводяться з місця. Це не діється кожного дня, що пан мер міста особисто бере участь у спільній трапезі.

Важенька постать А. Лякаде наблизилася ласкаво до товариства, вітаючи його з усіх боків. Всі споглядають на мера Люрду, якого довший час цілком слушно називали «гарний Лякаде». Через його живіт, обвислі бакни й очні

мішечки ніхто вже не може говорити про красу, зате тим виразніше про його добре наоливлену, майже піддесливу гідність, що рідко трапляється з політично обдарованими товстюками. Він знаменито зжився з своєю публічною роллю, дарма що походить з вузької селянської родини провінції Бігор. Коли його перший раз вибрали бургомістром Люрду, в році 1848, злі язики казали, що він справжній лякобінець. Сьогодні ж він рішучий прихильник цісарського режиму. Хто не змінє своїх поглядів у слушний час? Лякаде завжди вбраний в чорне, немов би був готовий робити несподіванку з своїх церемоніальних обов'язків. Він має маєстатичні рухи. Його голос є глибокий. Коли він говорить, завжди здається, що він промовляє. Він також хоче подобатися й обидвом державним службовцям, які разом з ним заняли своє становище. Це Віталі Дютур, державний прокурор, доволі молодий, з гладкою головою, амбітний і смертельно нудний! Інший, це поліційний комісар Жакоме, людина понад сороківку, з тяжкими руками й непривітним зором. Жакоме має також й у невинних людей звання криміналіста.

Бургомістер кожному стискає руки, виявляючи таким чином свою йовіальність. Надходить власник каварні Дюран, приймає замовлення й по хвилині приносить власноручно тацу з напоями:

«Ах, паризькі часописи», кепкує хтось. «В лютому політика так само понура, як погода...»

Малій Дюран вмить запервляє:

«Якщо панове хочуть бачити вчорашні числа «Меморіал де Пірене» або «Інтере Пюблік» з Тарбу. І «Ляведан» появилсья, точно, він ось є...»

Він нахиляється до вуха Лякаде:

«Є там стаття, пане бургомістре, це чиста й делікатна праця...»

Ляфіт прислухається. Власник каварні гострить приємно уста:

»Цю статтейку не заховать різні сутани за дзеркалом... Ще один малъвасьє, пане бургомістре?«

Лякаде насторожено глядить перед себе й підносить повний голос:

»Я можу вам й усім вам пообіцати кращу пошту, мій дорогий Дюране. Станеться щось велике в нашому вбогому Люрді. На мої безперервні просьби ми отримали згоду вищих чинників на прилучення Люрду до залізничної сітки... Я думаю, що панове є всі льокальними патріотами, як і я. Чи не правда, пане прокуроре?«

Вігаль Дютур відповідає холодною чемністю.

»Ми судовики, наче волокити. Сьогодні ми тут, завтра деінде. Наш льокальний патріотизм не може бути теплий...«

»Проте, залізничне сполучення буде«, проголошує Лякаде.

Обличчя Дюрана ясніє. Йому подобаються золоті слова, які він прочитав у часописах. А що він видає за них багато грошей, почувається до обов'язку простудіювати до пізньої ночі всі газети. Це важкий труд, який шкодить недосвідченим очам, зате помагає засвоїти культурні форми висловів. Він каже:

»Шляхи сполучення і шкільництво, це два головні стовпи вище розвинутого людства...«

»Славно, Дюране«, притакує Лякаде.

»Передусім шляхи сполучення! Гляньте, цей старий кельнер дає мені бездоганний вислів до святкової промови. Я мушу собі затамити«. Похвала бургомістра одушевляє Дюрана. Він трохи штиво підносить праву руку, так як це роблять дилетанти, що грають у театрах:

»Якщо віддасть між людьми буде менша й їх словний скарб більший, тоді зникнуть забобони, фанатизм, нетолерантність, війна й тиранія, тоді, мабуть, уже найближча генерація або найпізніше найближче століття буде свідком золотого віку...«

»Звідки ви це взяли, мій приятелю?« дивується недовірливо Лякаде.

»Такий мій скромний погляд, пане бургомістре...«

»Я оцінюю шляхи сполучення й шкільництво не так високо, як приятель Дюран«, раптом заявляє Ляфіт, який ледве може погамувати свій поганий настрій.

»Ого«, сміється Дютур. »Ачей поет з Парижа не буде реакціонером«.

»Я ані реакціонер, ані революціонер. Я незалежний дух. Як такий, я цілком не бачу у вищому розвою широких мас сенсу людства«.

»Обережно, мій приятелю, обережно«, напминає гуманіст Клярен.

»А що мало б бути тим сенсом?« питає задумано Ж. Б. Естрад. Гіакент де Ляфіт бере без оправданого, але виразного невдоволення слово:

»Якщо людство має взагалі якусь ціль, то тільки ту одну, що родить геніїв, надзвичайні істоти. Таке моє переконання. Маси можуть жити, страждати і вмирати за те, що час від часу появляється якийсь Гомер, Рафаель, Вольтер, Россіні, Шатобріан і, про мене, Віктор Гюго...«

»Сумно«, озивається Естрад. »сумно для нас дрібних-земних хробаків, коли ми не сміємо бути чимсь ліпшим, ніж болісним бічним засобом до тих світлих вислідів...«

»Це філософія поета«, заявляє Лякаде вирозуміло й уважливо. »Маючи одного поета в нашому місті, ми хочемо, щоб він зробив щось для Люрду. Отже, пане Ляфіте, пишіть у паризькій пресі, пишіть про нашу природну красу, про нашу краєвиди, про Пібест, Пік де Жер і величавий вид на Піренеї. Пишіть про міські організації, про сумне життя, яке провадить наш огнистий люд, не маючи чим задовольнити всіх своїх потреб. Пишіть про знамениту Кафе Франсе! Пишіть про все, що хочете! Але запитайте Париж і з ним увесь світ: Чому ви, пишні панове, бокуете від Люрду, коли їдете до купелів у Котере і Гарванье? Адже й ми го-

тові прийняти вас гідно й дати вам добре приміщення та першорядну кухню... Зрештою, я вже довгий час питаю себе, мої панове, чому Котере й Гварньє, ті нужденні гнізда, мають бути вирізнені? Теплі кунелі? Мінеральні джерела? Але ж, коли кілька миль від нас, у Гаварньє й Котере, є лікувальні джерела, то чому ж би їх не було в Люрді? Це простий рахунок. Ми мусимо відкрити лікувальні джерела. Мусимо видобути їх зі скель. Так є, це мій твердий замір! Я вже вислав кілька звідомень до префекта барона Массі. Нам потрібні кращі шляхи, краща пошта і вищі грошові витрати. Ми скеруємо струм грошей і цивілізації до Люрду...»

Бургомістер виголосив в час аперітіфу блискучу промову, це мусить він сам собі признати. Патетичне тепло, яке його охоплює, дає йому певність, що він є особливим батьком міста. Як осиротіє Люрд після його смерті! Він випиває остаток свого мальвасьє. Незабаром усі виходять з каварні. Дома чекають їх жінки з обідом.

Одягнутий в пелерину, йде П'якннт Ляфіт здовж вулиці Басс. Його не пронизує патетичне тепло, лише дошкульний холод з-зовні й з-середини. Раптом він зупиняється і всерто глядить на брудні доми, які на його сумний погляд відповідають таким самим смутком. До чорта, чого я тут шукаю? Я живу на бульварі Італії, при вулиці Фобург Сен Оноп. Чому я живу в цьому наскудному кублі, тому що я сам є наскудна собака, якій вбогий кривняк кидає кістку й яка має бути вдячна за лагідне серце цієї надутої провінційної фамілії. Я маю тенду кімнату й знаменитий харч, і мажу вдень даєи заледве п'ять су. Моє оточення це люди Кафе Франсе, для яких я — замкнута книжка. Я не належу ні до Бога, ані до людей. Правдоподібно, вищий дух у цьому світі це мій вбогий кривняк раг excellence.

П'ЯТИЙ РОЗДІЛ

НЕМАЄ ХМИЗУ

Поки Бернадета і Марія прийшли зі школи додому, в Кашо були на обіді обидва малі хлопчики. Старший братчик, Жан Марія, робить зухвало-хитру міну, немов би мав якусь авантуру. Так і було. Після передполудневої Богослужби, яку здебільша відправляє сам парох Пейрамаль, церква майже завжди порожня. У цей час семирічний Жан Марія дістався до малої бічної нави, де стоїть образ Пречистої Диви Марії, який дуже шанують жінки Люрду. Там, на залізній підставці, горять перед іконою посвячені свічки. Жан Марія збив у грудку рештки розтопленого воску і, нічого не підозріваючи, приносить його додому:

Мамо, зроби з цього свічку... Або, може ти вмієш цим варити, я вже пробував...»

»Proubo de jou«, гукає Субіру, я вбога жінка...! (В Люрді люди мало розмовляють по-французьки, лише послуговуються своїм патуа, спорідненим з баскійською говіркою).

»Я бідна жінка... Моя дитина грабує Пречисту Діву...«

Вона вириває з рук хлопця грудку воску. Ще сьогодні хоче вона піти до воскобійника Газала і замовити грубу свічку для Богородиці. Пані Субіру так пригноблена безбожницьким чином, якого допустився їй Жан Марія, що вона не звертає жодної уваги на шостирічного Жустена, який від себе подає їй дарунок. Це вишита вовняна стрічка:

»Глянь, мамо, що я одержав...«

»Ох, ви нещасні, ви напевно зебрали...«

»Ми не зебрали, мамо«, борониться старший. »Жустен отримав її від панночки.«

»Від якої панночки, моя ти, небесна добросте?...«

»Від одної панночки, що завжди ходить з кошиком, в якому носить такі речі. Ми нічого їй не говорили. Ми тільки стояли...«

»Панночка Жакоме, мабуть, дочка поліційного комісара«

»Вона сказала«, натягає Жустен: »Ти повинен мати вишивку, бож ти найбідніша дитина, яку я знаю...«

»Уважайте обидва«, каже гнівно мама, »щоб пан Жакоме вас не приловив на волокитстві. Він напевно посадив би вас у в'язницю...«

»Чи я дійсно найбідніша дитина, яку вона знає, мамо?« питає Жустен з поживленою цікавістю.

»Ох, ви недотепа«, обурюється мати Субіру й тягне своїх дітей до корита, щоб їм вичистити руки річковим піском. Водночас повчає їх:

»Дитина мадам Бугургорт далеко бідніша, ніж ви. Вона з роду спаралізована й не може рухатися. Ви ж цілий день бігаєте по вулиці і, крім того, ви цілком не бідні діти, лише сини бувшого власника млина, і тому ви не повинні поводитися, як нацани. І родина вашої мами належить до шляхетного роду. Кастеро були завжди вченими людьми, гляньте на тітку Бернарду, а стрийко мого батька був парохом у Трі, і другий стрийко був при війську в Тулюзі. Ви їм приносите ганьбу. Ваш батько шукає нового млина. Тоді все буде інакше. Як то добре, що він спить, як добре, що він нічого не знає, і ви обкрадаєте Богоматір та докучаєте добрим людям...«

Люїза Субіру після цієї промови кидє довгий погляд на чоловіка, який спить сном праведників, дарма що пра-

ведники не мають звички спати в ясній передполудневий день. Як усі, що мусять ділити простір з іншими, має батько дому вивчену техніку спання. Йому не шкодить ні голосна розмова, ні будь-який галас. Проте, Люїза обнижує свій голос:

»Він мучиться за вас, добрий батько, і щоденно приносить додому гроші. Ви не дуже бідні, тому що маєте батьків. Завтра є прання у пані Мілле. Там я напевно дістану тістечко для вас...«

»Чи в тістечку будуть овочі?« питає Жустен з річевим підозрінням. Мама не має часу на відповідь, тому що прийшли обидві донечки, Бернадета і Марія, і вони взяли з собою ще третю дівчинку, Жанну Абаді, найліпшу ученицю з катехизму. Ця тринадцятилітня учениця з жвавими чорними очима й примкнутими вустами виявляє помітне обізнання з усім. Вона чемно вкланяється:

»Я не голодна, пані, я буду тільки приглядатися...«

Субіру тимчасом поклала на стіл горщик з цибуляним супом. Зверху плавають пражені шматки хліба. Вона каже:

»Досягай, Жанно! Одна більше — не грає ролі. Ми маємо доволі...«

Марія поспішає з'ясувати причину відвідин:

»Жанна прийшла з нами, мамо, щоб ми разом училися. Возу напосілася на Бернадету. Вона казала їй стояти перед лавками...«

Бернадета глядить на маму майже неприсутніми очима:

»Я справді нічого не знала про Святу Трійцю«, каже вона широм.

»Про все інше ти також мало знаєш, Бернадето«, помічає безсоромно найкраща учениця. Бож коли людина сама себе обнажує, тоді її б'ють. »З самим »Богородице Діво« ти далеко не зайдеш...«

»Чи маю й я відмовити »Богородице Діво?« питає охоче Жустен. Марія приходить з поміччю своєї сестри:

»Адже ж Бернадета була впродовж кількох років у Бар-

тре... В селі не можна так багато вчитися, як у місті...!»

Мама поставила перед Бернадетою склянку червоного вина. Це додаток для хворі. Вона непомітно кинула в вино три грудки цукру.

»Бернадето«, питає її тепер. »Чи ти не хотіла би на якийсь час піти в Бартре, до пані Ляге... З татом я вже про це говорила...«

Очі Бернадети ясніють, як, завжди, коли тільки перед ними виринає якийсь сильний образ.

»Ох, так, я дуже радо могла б піти до Бартре...«

Марія хитає головою, стає лютою:

»Я тебе, Бернадето, не розумію. Чейже на селі скучно. Завжди приглядайся, як вівці скубають траву...«

»Я це люблю«, заявляє коротко Бернадета.

»Якщо вона бажає«, підтримує її мама.

»Ах, ти, ліноху«, злоститься Марія, »ти найрадше сиділа б цілий день у кутику й гляділа в повітря. Важко з тобою...«

»Облиш її, дівко«, каже Субіру. »Вона не так сильна, як ти.«

Проти цього борониться завзято Бернадета:

»Це неправда, мамо, я маю таку саму силу, як Марія! Заштай Ляге! Якщо треба, я можу працювати на полі...«

В розмову втручається Жанна Абаді з хитрою поміркованістю:

»Неможливо, пані! Адже Бернадета найстарша в класі. Найвища пора прийняти їй Боже Тіло. Інакше вона залишиться поганкою і грішницею, і ніколи не дістанеться до неба і, може, навіть до чистилища...«

»Боже, будь нам милостивий«, озивається мама з жахом в очах і сплескує руками.

В цей момент будиться зі сну Субіру. Він, позіхаючи, сідає край ліжка й нипає зором по кімнаті:

»Тут, як бачу, повне народне зібрання«, бурмоче він, і починає дико бити в запарі.

»Проклятий собачий холод...«

Заспаний, човгає він до вогнища й кидає нару поліняк до слабого вогню. Купа хмизу і сухих галузок збилася в жалюгідну рештку. Господар дому підносить голос догани:

»Що це має значити? Немає хмизу, немає дров! Все зужито. Чи я ще маю шукати сушину? Нічим не хочете облегшити мою працю?...«

»Ми йдемо по дрова, по сухі дрова!«

Діти разом радісно вигукують. Особливо Жан Марія і Жустен виявляють бурхливе захоплення.

»Ви обидва залишаєтеся дома«, гремить на них мама. »Я маю на сьогодні вже досить ваших прогулянок...Марія і Жанна можуть іти по дрова...«

»А я?« питає Бернадета й червоніє. Її завжди спокійне обличчя вперше покривається нальотом смутку. Мама переконує її:

»Будь розсудлива! Ти ж найстарша. Марія і Жанна є здорові та загартовані. Зате ти напевно принесеш мені до хати кашель і катар. А при кашлю і катарі погіршиться твоя астма. Подумай, як ти важко страждатимеш...«

»Алеж, мамо, я більш загартована до всього, ніж Жанна і Марія. У Бартре я мусіла цілий день перебувати надворі, в час сніговію, дощу і громовиці. І там я була найздоровіша...«

Вона звертається до батька про поміч і каже так:

»Трое більше принесуть, ніж двоє, чи не правда?...«

»Твоя мама хай скаже, чи тобі йти, чи ні«, каже Франсуа Субіру, який послуговується тим принципом, що в справах дитячого виховання можна йому займати становище тільки в разі найконечнішої потреби. Хтось постукав. Мадам Бугургорт, дуже худа, ще молода жінка, яка живе поруч, просунулася до середини кімнати. Вона виснажена. Вона ловить віддих:

»Ох, мої любі Субіру, ох, мої добрі сусіди«, скаржитися вона. Люїза, яка щойно почала мити начиння, все покинула:

ШОСТИЙ РОЗДІЛ

ШАЛЕНЕ ВИТТЯ РІКИ ГАВ

»Мій Боже, що з вами, Круазино?«

»Ох, мій малий бідний малий... Це такі самі корчі, як три тижні тому... Він вивертає очі і стискає п'ястуки, я не знаю на це жодної ради. Прийдіть, прошу вас, і допоможіть, Христа ради...«

»Це промине, люба Бугургорт, як уже не раз перед тим, збережіть лише спокій! Я йду разом з вами. Гляньте сюди, я сама не знаю, де моя голова з моїм власним товариством...«

Обидва хлопці, присуджені на домашній арешт, підняли крик незадоволення. Субіру мусить бути сувора, щоб приневолити їх мовчати. При цьому вона, співчуваючи Круазині Бугургорт, має сльози в очах:

»Я негайно прийду, сусідко... Отже, в дорогу, діти, і бережіться, щоб ви вийшли цілими!«

»Я можу йти, мамо, ти дозволяєш?« радіє Бернадета. Люїза Субіру хапається за чоло:

»Я бідна жінка! Як я подолаю все це безглуздя? Ох, Бернадето, було б краще, якби ти залишилась дома...«

Вона підходить до шахви і виймає кілька речей:

»Тут - о маєш вовняні, панчохи, надягни їх! Візьми теплий шалик! І халат, так є, халат і все, без найменшого спротиву!«

Халат це плащик, який вдягається на голову й плечі. Він сягає до колін. Прості жінки з Лурду носять його, а найбільше селянки -- дівчата в Бартре, Омексі, в долині Батсужер й на всьому просторі Бігору. Халати є шарлатно-червоні або білі. Халат Бернадети білий. Під гостроверхим капюшоном зникає її дрібне обличчя в голубій тіні.

Дівчата мали багато зустрічів, поки досягнули своєї мети.

Коло Пон Вію, між першим мостовим стовпом і рибальською будкою, лежить у набережних хащах вимощене місце прачок. В соняшну погоду звикли тут жінки Лурду у довгих рядах мочити полотно. Вода Гава має велику білишню силу. Звичайно, шум вічно неспокійної ріки мішається з стократним плюскотом і енергійними ударами праників. Сьогодні, очевидно, на місці є тільки одна - одинока прачка, яка не дається відстрашити себе непогодою. Є це Пігуно. Що означає прізвисько Пігуно, цього ніхто не знає. Якщо воно має зв'язок із старовинними голубами, то це був би чистий евфемізм того роду, як старовинні люди називали особливо злосливе море »Доброзичливий Понтус«, щоб його не розгнівати правдивим означенням його істоти. Пігуно — це не голуб, лише видержлива в непогоду ворона, це дивна жінка з побабченим обличчям, яка майже все знає й до всього цікава. Вона називається Марія Самаран і є трохи спокревлена з родиною Субіру, що глядить на неї згорда.

»А! Дівчата Субіру«, гукає Пігуно. »Куди, куди?«

»Нас післали батьки, тітко Пігуно«, кричить Марія, помагаючи собі руками, бо ж через шум ріки не так легко порозумітися. Пігуно береться за підбоки.

»Мати Божа, що за нелюдяні батьки! Навіть собаку не виганяється на такий мороз!«

Після короткої задумливості Бернадета каже:

»Тітко Пігуно, чому ж то ми не мали б вийти по дрова, коли ви самі перете в такий морозний час?«

Це одне з тих зауважень дівчинки Бернадети, яке черниця Возу напевно назвала б зухвалим. Пігуно, яка в балазці мало коли чується переможена, приступає ближче:

»Можна здогадуватись, що у вас немає жодного палива. Ваш батько не вміє відпочивати після нічного поганого, тому що ви її діти. Проте, своїм батькам ви можете сказати, що Пігуно дала вам добру раду... Опісля шепотом каже далі: »Економ монсьє де Ляфіт зрубав багато тополь, на острові Шале, на кінці парку. Там є дрова, о жемінеф, для сімох родин...«

»Дуже дякуємо за вашу добрість, мадам«, озивається Жанна Абаді.

Всі троє вибирають не той самий шлях, що Франсуа Субіру вранці зі своєю підводою. Вони біжать стежкою. Ця стежка провадить до млина Саві на лівому березі ставу. Там можуть вони дістатися через млинарську кладку на острів Шале. Бернадета мислить дуже новолі. Уява про те, що треба буде перелазити через пліт, щоб украсти свіжі дрова, сповняє її нехиттю. Одночасно неприємно їй бути »дурною курочкою« й виявити свої застереження обидвом життєздатним сестрам. Вже пройдено половину дороги — Бернадета пробує висловити свій спротив:

»Тополя завжди зелена й погана. Після дощу вона буде цілком мокра і буде димити...«

»Дерево є деревом«, думає Абаді. »Ми не можемо вибрати, як клієнти в крамниці«.

»Але ж ми не маємо ножа, щоб повідтинати галузки«, пробує Бернадета ще раз свого щастя.

»Я взяла таточків кишеньковий ніжик«, тріумфує Марія і витягає важкий предмет з кишені хвартушка. Розмову переривають Лейріс і його свині, що йдуть за голосом полудневого дзвінка на своє леговище в Массабьєлю. Добрий свинопас сміється на ціле горло і стягає з Бернадети кашпошон. Вона посміхається з нього.

»Ах, Лейріс дуже вподобав собі Бернадету«, кепкує Марія, яка, щоб вдоволити задумливу Жанну, веселиться на кошт Бернадети. »Вони обидвоє друзі...«

»Я не пасла свиней«, відповідає Бернадета без найменшої злоби, »тільки кози й вівці... Ах, коли б ви знали, яке солодке є маленьке ягнятко, таке новонароджене...«

Марія знову починає дивитися милим оком на свою сестру, тому що вона має себе за міщанку, і зневажливо відносить до годівлі худоби та сільського господарства.

»Йди ти, дурна з твоїм солодким вовняним клубком... Якщо вона побачить щось дуже маленьке й низеньке, тоді стає божевільною...«

»Я ставлю свинське понад ягняче«, стверджує очима знавця Жанна Абаді, дарма що в її родині мало споживають одне й друге.

Шлюзу коло тартаку тим часом замкнули, щоб басейн наповнився водою. У той час рівень ставчаної води спускається так глибоко, що колеса млина Саві перестають рухатися. Антуан Ніколь стоїть перед дверима, бо хоч похолодніло, то надворі трохи випогодилось. Щоправда, вітрові хвилі не розірвали хмарної поволоки, але зимове сонце пронизує їх вогким світлом, що падає на острів Шале.

»Це діти Субіру«, каже мельничка. »Третьої дівчини я не знаю«.

»Я думаю, що вона називається Абаді, ця білоноса пика«, метикує Антуан, опісля кладе набік свій ремісничий знаряд і випростовується. Він гарний і великий на зріст, молодик з довірливими очима і з чорним підкрученим вусом, яким він гордиться. Дівчата через маму вітають Нікольо.

»Як поводитьсь вашим батькам?« питає мельничка. »Подайте гарну рекомендацію з млина Саві!«

Хоча Франсуа Субіру не є власником млина, лише безробітним зарібником, проте у мадам Нікольо не погасає почуття приязні до давнього вірного товариша.

»А мені ніхто не побажає доброго дня«, скаржитися Антуан.

Тоді Бернадета підходить до нього й подає йому руку:

»Пробачте, монсьє Нікольо!«

»Куди ж ви йдете, мої дами?«

»Ох, ми трішки волочимося туди й сюди«, обережно відповідає Марія, »і, можливо, подорозі назбираємо оберемою хмизу для дому...«

»Чи можна користуватися млинарською кладкою?« питає чемно Жанна Абаді. Антуан робить галантийний жест:

»Для дам немає ніяких перешкод«.

Кладка складається з трьох вузьких дощок, з майже тими самими щілинами між ними. Марія і Жанна вихилисом проходять на другий бік. Бернадета затримується посередині й глибоко схиляється, щоб крізь щілини кладки оглядати бистрі хвилі Саві. Вона понад усе любить вдивлятися в воду. Голосу млинарських людей вона цілком не чує:

»Як швидко можна пройти вниз, не оглядаючись«, думає Нікольо. »Тепер Субіру посилають своїх дітей красти дрова в замковому парку...«

»Чому ні«, великодушно відповідає Антуан. »Мабуть вони не крадуть дрова у Ляфіта, лише збирають хмиз у ліску Селле. Це ми також робимо...«

Антуан бере в руку молоток і починає прибавати нову дошку до замшілого колового черпака. Відгомін ударів молота йде весь час услід за дівчатами. Тепер вони дійшли до паркової брами, яка веде до палацу. Широка алея вможливує прозір аж до рампи. По цій алеї ходить широкими кроками, туди й назад, самотній пан. На собі має білий плащ. Він, мабуть, дуже огірчений на когось, бо не відповідає на привітання дітей, лише розмовляє з собою й одночасно рухає плечима. Час від часу вписує щось в кишенькову книжечку.

»Це монсьє де Ляфіт, гузен з Парижа«, шепче з глибо-

кою пошаною Жанна Абаді. »Він мабуть перелічує всі дерева парку і дає їм ціну...«

»Добрий Боже«, жахається Марія. »Було б краще не послухати поради Пігуно...«

»Ясна річ, але тепер це неможливо«, заявляє Бернадета й чується вільною.

»Які ж ви боязкі, ви Субіру«, каже Абаді, проте, вона разом з сестрами біжить з парку, щоб зникнути з очей здогадного обліковця дерева. І це була четверта зустріч дівчат.

Вони біжать по бездорожній, вогкій і сильно зарослій нехворощами пустелі. Бернадета починає збирати дрібні прутики. Обидві, життєздатні, посміхаються:

»Цим паливом ніхто не попече собі навіть кінчики пальців«.

»Найкраще йти якнайдалі звідси«, каже Бернадета, яка майже не знає цієї місцевости. »Там, унизу, можна більше знайти...«

Жанна Абаді, патентовий географ, великодушно показує рукою на захід:

»Якщо ми побіжимо так далі, то легко осягнемо Бетарам, не знайшовши подорозі нічого...«

Вона помиляється, тому що поперек дороги стає їм природна перешкода, тобто злиття млинарського ставу з рікою Гав. Під ногами клин поля, вкритого піском і зарослями. Звідсіль можна бачити чорне згарище, де тато Субіру, щоб отримати двадцять п'ять су винагороди, доконав автодафе тілесних решток. Зліва тягнеться низький заліснений тил підозрілої гори, а печера Массабель лежить там, у світляній і тіневій грі далеких хмар.

»Там«, гукає Абаді. »Бачите там багато костей...«

Вона показує пальцями на кілька білих ягнячих або худобних костей, які вода занесла на підніжжя печерної скелі. Вони виразно ясніють білістю.

»Коли продати ці кості ганчареві«, спішно обраховує Марія, »то можна одержати щонайменше два або цілий кристал доброго цукру...«

»Я перша побачила кості«, нетерпеливиться Жанна. »Властиво, вони мають бути мої...«

Метким рухом кидає вона свої патинки на другий берег ставку, який має не більше, ніж сім кроків ширини. І вже бредє вона через плитку воду, яка в найглибшому місці заледве сягає її колін. Коли сьогодні перед полуднем проходив туди Лейріс, вода підійшла була аж до його бедер.

»Ух!« верещить Абаді. »Ріже, як ніж. Такий холод...«

Марія має страх. Вона спішно бере патинки в руку, високо підносить жакет і йде за Жанною через холодний ставок. При цьому безперервно сердиться і кидає жахливі слова невдоволення. Бернадету охоплює дивна відраза. Вигляд обнажених сестриних стегон сповнює її тепер чимось незвичайно огидним, так що вона відвертається. Обидві сестри, що вийшли на другий берег, клацають зубами й розтирають собі ноги. Сльози течуть їм по обличчю.

»А що буде зі мною?« гугає їм Бернадета.

»Прошу ласкаво сюди«, озивається Абаді.

»Не можна«, негайно відповідає заключно сестра. »Інакше вона напитає собі катару, опісля докучатиме їй астма до тої міри, що вночі важко буде заснути...«

»Так, я набуду катару й кашлю, мама буде жахливо лаятись і наб'є мене...«

Марію опановує великодушність:

»Зажди! Я піду до тебе і перенесу тебе на плечах...«

»Ах, ні, ти замала й заслаба, Маріє... Ми впадемо в воду... Може, знайдете пару великих каменюк, по яких я могла б скакати...«

»Великі каменюки«, кепкує Абаді. »До цього треба було б попросити двох великих чоловіків...«

»Але ж ти, Жанно, могла би мене перенести, ти найбільша й найсильніша...«

Жанна Абаді, зрештою найбільш манірна першунка в класі, піддається ординарному гнівові:

»Найщиріше дякую за приязне запрошення! Ще раз ліз-

ти у цю холодну купіль? Ані за три кілограми цукру! Якщо ти не маєш сили в тілі, якщо боїшся мами, то сиди там, де ти є, ти, дивачна козо. Хай візьме тебе чорт!«

Бернадета має дитячу звичку малювати все сказане в уяві. Для неї немає пустих речень. Кожний вислів наповняється дійсністю. Тим то невидимий чорт стоїть позаду неї, щоб її взяти, тільки тому, що так хоче Абаді:

»Таке ти мені бажаєш?« відгукується Бернадета. »Якщо ти мені цього бажаєш, то ти не є моєю приятелькою, і я ніколи не хочу з тобою мати щонебудь до діла!«

У скрайному схвилюванні вона обертається і чує ще тільки голос Марії:

»Ти чуєш, там, угорі, є сушина... Чекай на нас, Бернадето, ми тебе не потребуємо...«

Бернадета мало - помалу втохомирюється. Вона ще може бачити збирачок дров, які хильцем ходять тут і там. Проте, вона почуввається самотною. Кожний раз, коли її залишають на самоті, вона має таке саме добродійне почуття відпущення і повернення в екзистенцію щастя, спокою і рівноваги, чого немає в співжитті з людьми. І її зовнішній спокій не порушує ні найменший подув вітру. Насичена світлом хмарна поволока стоїть непорушно. Бернадета оглядається довкола. Там зливаються лискучі хвильки Саві з шаленими крутіжами ріки Гав. Печера Массабель по вінця наповнена рожевим світлом сонця, яке заходить. Зникли майже всі тіні. Єдину темну пляму творить гостроверха ніша, яка зправа, внутрі печери, веде в глибину скелі. Нижче — нерухоме рам'я дикої рожі стирчить з тернистого кущика. Бернадета прислухається. Не чути нічого, хіба що щораз слабші голоси дівчат і сердиту сварку ріки Гав, схожу на шум в її вусі, коли вона вночі пробудиться після жахливого сну.

Ми тебе не потребуємо, — роздумує вона тепер без огірчення. Одночасно будиться в ній почуття обов'язку: я ж найстарша й повинна турбуватися працею. Це був би поганий приклад. І якщо я так часто маю астму, то все ж таки

ПАНІ

я не якась коза, і один ковток холодної води не мусить принести мені катару. Немудро сталося тільки, що мама приневодила мене надягнути панчохи... Бернадета сідає на той самий камінь, на якому кілька годин тому свинопас ділився з її батьком хлібом і солониною. Вона скидає пантики і починає терти рукою білу панчошу з правої ноги. Ще не дійшла до кістки, коли щось раптом змінилося. Вона водить своїми дитячими очима на всі боки. Все, як було. Ніхто не прийшов. Тільки хмари знову стали темніші й світло є олив'яне. Мінає довший час, поки повільна Бернадета пізнає, що зміна не відбувається перед її очима, лише перед її нозами. Ріка Гав змінила тон.

Здається, що Гав уже не є рікою, а польовою дорогою, і саме дорогою з Тарбу, коли то в Люрді відбувається тижденьний ярмарок, пожвавлений час року, під Великдень. Сотки драбинастих возів, сільських підвод, поштових омнібусів, Ландавер, Вікторія, Тільбурі торохкотять по цьому роз'їждженому шосе. Є й один відділ Люрдських драгунів. Дя гупоту копит, гуркотання коліс, посвисту бичів і загального шуму долучається ще вперте ржання вантажного осла. І все це приходить, як дика й страхітлива втеча, як вкритий пилюгою наїзд на Бернадету, а саме проти течії. З голосової суматохи, з якої вриваються болісні жіночі крики, вона пізнає поодинокі голоси, поодинокі заклики, поодинокі речення: »Иди звідсіль! — Рятуйся! — Чорт тебе має взяти!«

Так, знову прокляти Жанни! Все безперервно шумить і безперервно стоїть тихо. Бернадета стискає зуби. Це вже я раз переживала, але де й коли? Вона нічого не вдумує. А втім, все вже проминуло, немов би ніколи не було, це шалене виття, це шалене виття. І ріка Гав знову шумить по давньому.

Бернадета трохи похитується, щоб забути пережите. Праву панчошу вона тримає тепер у руці. Опісля оглядається на всі боки, цим разом несміло. Її зір прилип до печери. Струшена бурєю галузка кущика дикої рожі згинається під ніщою у повній тиші.

Бернадета скеровує свій зір на найближчу тополю, щоб переконатися, чи вгорі віє будь-який вітер, що заблукав у терновий кущик печери в Массабелю. Непорушно висить завжди тремтливе листя тополі. Бернадета знову повертає зір до печери, віддаленої від неї не більше, як десять кроків. Тепер дика рожка знову непорушно спинається по скелі. Мабуть, перед тим була злуда.

Але це не злуда. Аджеж Бернадета тре очі, заплющує їх, відкриває, знову заплющує, може, десять разів, і все так, як було. Денне світло має олив'яний колір так, як перед тим. Тільки у гостроверхій ніші печерної скелі помітний глибокий полиск, немов би там залишився золотий останок найсильнішого соняшного промінювання. В цьому залишку тремтливого світла стоїть хтось, хто якраз тут появився з глибини світу, після довгої, але легкої й вигідної подорожі. Цей Хтось не дух, не прозірливий повітряний образ і змінлива сонна візія, а дуже молода Пані, гарна й делікатна, вся з тіла й крові, радше мала, як велика, вона стоїть спокійно у вузькому овалі ніші. Ця дуже молода Пані вбрана ні звичайно, ані по-модерному. Щоправда, вона не має на собі пов'язки, не носить паризької кріноліни, проте вільний крій білосніжної сукні вказує на її струнку талію. Бернадета бачила недавно в церкві вінчання молодшої доньки Ляфіта. Найкраще ще порівняти вбрання Пані з весільним убором шляхетної нареченої. Там є передусім коштовний вуаль, який сягає від голови до стіп. Пані не

носить високої фризурі, оздобленої шильдретовими гребінчиками, як цього вимагає мода, бож з-під вуалю вистають вільні льокони яснобруннатного волосся. Доволі широкий блакитний пояс, злегка зв'язаний під грудьми, звисає аж до колін. Але що це за блакить. Вона майже болісно - приємна. Навіть мадмуазель Пейре, кравчиха багатого панства з Люрду, не могла б сказати, з якої матерії зроблено білу сукню. Іноді вона світить, наче атлас або сатин, іноді є без блиску, як невідомий, цілком делікатний, білий оксамит, то знову як ніжно - тонкий батист, який переносить кожний порух тіла в свою фалдову гру.

Вкінці Бернадета помічає найважливіше: молода Пані ходить босоніж. Вузькі й малі стопи ніг є наче з слонової кости, майже алябастрові. В їхній білості немає й сліду червоного або рожевого кольорів. Ці стопи, здається, ще не доторкалися землі. Вони стоять у знаменитому противенстві до живого тіла гарної дівчинки. Але найбільший подив викликають золоті рожі, які прицеплено до насад довгих пальців обидвох ніг. Не можна пізнати, якого роду ці рожі, чи це найделікатніша біжутерія, чи малярство!

Спочатку Бернадета відчуває короткий, тремтливий переляк і опісля довгий страх. Але це не той страх, що вона його знає, не той страх, який приневолює людину зірватися з місця й утекти. Це м'яке тиснення чола й грудей, якому можна поставити тільки одну вимогу: щоб воно тривало якнайдовше. Пізніше цей страх перетвориться в щось таке, про що дитина Бернадета не має ніякого поняття. Найрадше можна було б цей страх назвати потіхою або потішенням. Бернадета дотепер не знала, що вона потребує потіхи. Вона ж і не знає, як важке її життя, що вона терпить голод, що вона в темній криївці Кашо живе разом з п'ятьма людьми, що вона вночі мусить зводити бій за віддих. Це було віддавна й правдоподібно буде завжди. Це гола дійсність. Тепер же її охоплює щораз більше почуття потіхи, яке не має назви, яке є тільки гарячою хвилею милосердя. Чи має

вона милосердя до себе самої? Так! Але слово »сама« цієї дитини так тепер розбризкалося, так відчужилося від світу, що солодкість милосердя пронизує все її тіло.

У той час, коли хвилі любовного потішення припливають до серця Бернадети, її очі є незалежні, вільні й твердо скеровані в обличчя молодої Пані. Пані, з свого боку, хоче своє обличчя показати дівчині. Дарма, що в ніші спокійно, це обличчя немов наближається до Бернадети. Вона могла б порухувати порухи вій, які час від часу заслоняють пишну її білість і блакить очей. Постать Пані, попри свою непорочність, є так жива, що на легко почервонілих щоках можна відчитати свіжість зимового дня. Вуста не є врочисто стиснуті, лише трішки відкриті, наче несвідомо. Вони відслонюють емальовий полиск молодих зубів. Але Бернадета цілком не помічає поодиноких елементів цієї люб'язности, вона лише споглядає й споглядає на цілість.

Йї не спаде на думку, що тут має перед собою щось Невбесне. Бернадета не клячить у присмерку церкви. Вона сидить на камінній брилі, поблизу злиття ставку Саві з рікою Г'ав, і тримає в обвислій руді свою панчошу. Ніщо не доходить до її свідомости, тільки незвичайна краса того жіночого образу, перед яким вона почувається сп'янілою, ненаситною. Краса Пані — це перша й остання сила, яка не покидає дитину Субіру.

В своєму захопленні Бернадета раптом приходиться до висновку, що її поведінка каригідна. Вона сидить, а Пані стоїть. Турбує її також і те, що її права нога боса, а ліва в панчосі. Що робити? З почуттям вини вона підводиться. Пані задоволено посміхається. Цей усміх творить дальшу ланку її щасливости. Бернадета повторяє тепер одну зі звичок шкільних дівчат з Люрду, коли вони зустрічаються на вулиці з одною з сестер - учительок, з аббе Поміяном, або навіть з парохом Пейрамалем. Пані негайно відповідає на її привітання, не так може офіційно, як згадані авторитети, лише з почуттям вільної товариськості вона кілька

разів хилить голову й її сміх стає щораз ясніший. Привіт створює нове положення. Настає початок взаємних відносин. Між ошчасливленою й благодійною виникає й пливе струмись радісної симпатії, найдавнішої прив'язаності і навіть унутрішнього сердечного союзу. Ісусе Маріє, думає Бернадета, вона стоїть і я стою. Щоб була різниця між її поведінкою і поведінкою Пані, вона клякає на землю, звернувшись обличчям до ніші.

Ідучи назустріч замірам дівчинки, Пані робить своїми алябастровими ногами, на яких блищать золоті рожі, маленький крок з порталю на найдальший край скелі. Далі вона не може або не хоче йти. Тоді ледь - ледь відкриває руки, позначаючи символіку свого жесту. Руки подібні до ніг щодо тонкості й блідості. На їхній зовнішній поверхні нема ні червоного, ні рожевого відтінку.

Протягом довшого часу нічого не діється. Молода Пані, здається, приневолена, або, краще сказати, хоче залишити всю ініціативу Бернадеті. Але та нічого довгий час не може продумати, тільки клячить і глядить, глядить і клячить. Через те між ними виникає лагідна застановка, яка дівчинку трохи гнобить, бож вона хотіла би всіма силами облегшити зустріч з Пані, почувуючись супроти неї негідною.

Одночасно в нутрі розентузіязмованого духа Бернадети починає пробуджуватись певна сторожкість, скрайній пункт розважної свідомості. Звідки Пані прийшла? З глибини землі? Чи з глибини землі може прийти щось добре? Добре, небесне приходить згори. Воно послуговується хмарами й соняшними проміннями, як пароплавами, щоб зійти вниз, так як це зображають церковні ікони. Але, чим не була б Пані, і звідки б вона босоніж не прийшла, природним, чи неприродним шляхом, одне є незрозуміле: чому вона якраз вибрала Массабьель, брудну печеру, місце нанесених повинню кіостей свиней, гадюк, — куток, якого лякається весь світ?

Бернадета не бере свого підозріння дуже поважно. Вся її

істота тріюмфує перед красою Пані. Немає краси, яка б була чисто тілесна. В кожному людському обличчі, що ми його називаємо гарним, промінює світло, яке, хоча зв'язане з фізичними формами, має духову природу. Краса Пані має менше тілесних прикмет, ніж кожна інша краса. Під впливом цього світла і трохи також, щоб унезнитись в істотності Пані, Бернадета хоче покласти на себе знак хреста.

Хрест — це випробуваний засіб проти тисяч душевних жахів, які з дитинства переслідують Бернадету. Вони виникають не тільки у потворних нічних снах. В ясні дні їхні очі також мають дар заглянути скрізь і всюди. Стіни Кашио заяложені великими вогкими плямами. Коли присісти в кутику або коли вранці, після безсонної ночі, глянути на ті стіни, то плями приймають у швидкій зміні неправдоподібні форми. Ці форми належать демонічному засягові чогось пошарпаного й описля знову складеного без будь - якого сенсу. І Орфід, великий бородатий козел селянки Ляге в Бартре, відіграє також між тими привидами часто протилежну роль. Одного разу це злосливе звіря рогами вигнало маленьку пастушку з пасовиська. (Ох, чому ж якраз її, що любить солодке, привабливе, мильне, ласкаве, і так часто виставлена на вид огидним фантомам?)

Спочивши зором на безкровних стопах ніг Пані, Бернадета хоче піднести руку, щоб перехреститись. Це неможливо. Рука важко звисає вниз, наче якийсь чужий вантаж. Вона не може рушити ані одним пальцем. І цей параліч їй добре відомий зі страхітливих снів, коли то прети напливу чортівського відмовляють послуху мускули й голос, щоб просити про поміч Спасителя. Тепер же й тут, здається, її неспроможність у піднесенні вгору руки має особливу підставу. Мабуть, Пані відгадала її розважливі мислі й хоче її за це покарати. Можливо також, що сама Бернадета, пробуваючи покласти хрест на себе, порушила добрий звичай і допустилась непрощеного фальшу. Бож щодо хреста, то без сумніву Пані належить там першість.

І справді, Пані в ніші підносить тепер надзвичайно поволі й повчально праву руку з загнутими пальцями й кладе здовж усього свого обличчя великий, майже світлий хрест, чого Бернадета ще ніде й ніколи не бачила. Хрест наче висить у повітрі. При тім її обличчя стає дуже поважне і ця повага є новою хвилиною тої люб'язности, що спинає віддих. Бернадета, як і всі інші люди, дотепер хрестилась таким чином, що ледве доторкала чоло і груди. Але в цю хвилину якась лагідна сила хапає її руку. Як дитині, що не вміє писати, допомагають старші, так і тут, лагідна сила значить холодною рукою на чолі дівчинки такий самий великий і невимовно гідний хрест. Опісля Пані знову схиляє голову й сміється, немов би їй удалося щось важливе і знамените.

Після цього хреста настає павза, виповнена ентузіастичним глядінням і любов'ю. Бернадета бажала би щось сказати, словами або тільки безформним голосом, щось шанобливе, чуле. Але, чи відважиться вона щось вимовити, доки Пані нічого не сказала? Вона сягає до торбинки й витягає вервицю. Чогось кращого вона не знає.

Всі жінки Люрду постійно носять з собою вервицю, яка є видимим знаком їх побожності. Руки вбогих, важко працюючих жінок не можуть бути спокійні. Молитва з вервицею — це своєрідна небесна праця, незрима шиття й вишивання, дбайливо зіткане з п'ятидесяти Богородице Діво перлового шнура. Хто кожного дня в році таким чином молилась, той має багато тканини, якою велике милосердя може прикрити частину його вини. Щоправда, вуста бурмочуть автоматично тільки слова ангела до Богородиці, зате душа знаходиться в едемі святости. Мати Субіру завжди носить вервицю, як і всі жінки Люрду. Але Бернадета є ще дуже молода й далека від побожності. Сестра Марія Тереза Возу має її за невіжу - поганку, проте Бернадета гордо носить свою вервицю у торбинці, як знак своєї жіночої зрілості.

Тепер вона тримає в руках свій убогий, нанизаний чор-

ними кульками, молитовний шнур перед Пані, яка на це тільки й ждала. Пані знову сміється й хилить голову, та дає до зрозуміння, що вповні задоволена з помислу дівчинки. Також і в її легко піднесеній правиці видно вервицю, оздоблену великими лискучими перлами, які сягають майже до землі й яких не має жодна королева. На кінці шнура блищить у тремтливому світлі золотий хрест.

Бернадета рада почути свій власний голос, хоча цей голос видається їй цілком незаним: »Вітай, Маріє, повна ласк«, починає вона першу десятку Богородице. При тому вона гостро обсервує Пані, чи й вона молилась. Але її вуста нерухомі. Здається, що це не її діло повторяти привітання ангела. Вона тільки з лагідною посвятою контролює молитовну чинність дівчинки. Кожний раз, коли кінчається одне Богородице, між її великим і вказівним пальцем просувається перла. Але вона завжди чекає так довго, доки перша Бернадета не пересуне далі чорну кульочку. Врешті, коли молитва закінчується славословенням: »Слава Отцю, Синові й Святому Духові«, Пані глибоко віддихає й німо вустами повторяє ці самі слова.

Ще ніколи Бернадета так повільно не молилася з вервицею. Очевидно, вервиця допомагає їй затримати Пані. Нічого важливішого вона не знає. Вона побоюється, щоб душевними силами, не втомила й не збудилась перебуванням для дочки Субіру у невідгінній печері, на краю стрімкої скелі, з якої легко можна впасти вниз. Боляче їй дуже безперервно чепіти на місці і то при поганій погоді. Ох, вона незабаром піде і мене лишить...

Після тридцятого Богородице розвіялись і ці боязливі бічні думки та почуття. Бернадета перетворилась тільки в один зір, не відчуючи втоми очей. Життя всіх інших зміслів припинилось. Вона не відчуває каменюк, на яких клячуть. Її охоплює тепла, благословенна сонність.

Як мені добре, ах, як добре...

ВОСЬМИЙ РОЗДІЛ

ЧУЖІСТЬ СВІТУ

Щойно через добрих двадцять хвилин Марія й Жанна стоять на березі ставу. В долах між Массабьелем і громадським лісом вони назбирали велику кількість уламків дерева. Дівчатам не під силу це нести. Вони засапалися й спітніли. І з утоми не мають ока для Бернадети. Марія перестрашилася. Там, по той бік ставку, клячуть її сестра на каменюках. Між великим і вказівним пальцем правої руки держить вона свою вервицю. Побіч неї лежить на землі біла панчоха. Вона — животруп. Навіть її завжди свіжі щоки є без кольору. Очі скеровані в напрямі печери, але це очі сліпої, в яких переважає невиразна білість. На закам'янілому обличчі, майже нерухомому, лежить щаслива усмішка, яку Марія бачила колись на трупі сусідки.

»Бернадето, галло, Бернадето!« гукає сестра.

Немає відповіді! Клячуча не чує нічого. Тепер гукає Жанна Абаді:

»Ти там, не роби дурних жартів!«

Немає відповіді! Клячуча нічого не чує. Марію охоплює страх. Її уста розширюються. Її голос дрижить:

»Ох, можливо, що вона мертва... Астма її напевно вбила, Мати Божа!«

Е! Що ти кажеш?« озивається досвідчена Абаді. »Якби вона померла, то лежала би на землі. Чи вже хто бачив померлу навколішках?«

Але молодша сестра плаче:

»А як вона мертва, Ісусе, Маріє...«

»Ми її розбудимо. Вона нас має за блазнів. Ходи...«

Вона бере в руку пару камінчиків і починає кидати до Бернадети. Вкінці потрапляє в ліву частину її грудей. Бернадета підносить голову. Оглядається довкола себе. Поволі покриваються рум'янцем її щоки. Вона робить глибокий вдих і питає:

»Що сталося?«

Між ударом камінчика і тим »що сталося?« проминає кілька секунд. Але ці секунди означають довгий шлях, який не можна висловити мірою часу. Коли впав удар на груди Бернадети, Пані зникла. Як вона зникла, дівчинка не могла сказати. Вона не розпливлася. Вона не розвіялась у світляному блиску. Як це сталося, аджеж вона була з тіла й крові, і мала на собі коштовну сукню? Але вона потайки відійшла або відступила в погаслу нішу. Найрадше можна подумати, що благодійна, побуджена ніжністю свого серця, щоб не смутити ошчасливлену, спричинила в неї лагідну духову неприємність і опісля опустила своє місце. Самопочуття Бернадети було таке незвичайне й таке розкішне, що вона не помітила розлуки...

Проте, за це самопочуття мусить вона заплатити після повернення у нормальний стан свідомості. Це передусім прикре, змішане з огидою здивування з того, що вона бачить, і до чого вона щойно пізнiше звикає. Її дивує чужість довколишнього світу. Є цей камінь каменем? Що ж то за камінь? Або — та нога, є це моя нога, цей далекий, бездушний предмет? Бернадета мусить з трудом насамперед відшукати себе, щоб запитати: »Що є?«

»Що є? Ми тебе питаємо«, лає Абаді. »Ти, мабуть, цілком неприємна? Молитися в Массабьелю, де пасуться свині? В церкві ти не така побожна...«

Бернадета знову при всіх змислах. Вона шкільна дівчина, яка відповідає іншій шкільній дівчині:

»Це тебе не обходить, це моя річ...«

»Боже, як ти мене перелякала, Бернадето!« нарікає Марія. »Я вже думала, що ти померла від астми...«

Бернадету охоплює побожне співчуття до сестер.

»Я піду до тебе«, гукає вона й скидає з ноги ліву панчоху. Коли ж вона прибула на місце, здається їй, що вона через зустріч з Пані підросла на пів голови вище, стала сильнішою. Її осоружне почуття здивування перед чужим світом дає чинній свідомості місце виздоровця, який чується наче »новонароджений«. Бернадета овиває шию панчолами, бере в руку патинки й проходить твердим, легким кроком холодну воду ставку. Посередині, там, де вода сягає до її колін, вона зупиняється й дивується:

»Ви мене опукали, ви обидві! Цей ставок має літню воду...«

Марія злісно хитає головою:

»Жанна має рацію, у твоїй горішній кімнаті не все в порядку. Я ще маю запарі в ногах через цю літню воду... Радше ходи сюди й допоможи нам!«

Бернадета підходить до них, не звертаючи уваги на свої мокрі ноги. Вони готують з назбираного колючого дерева й хмизу три оберемки, і в'яжуть їх найтоншими й найсильнішими прутиками. Це не легка робота. Тим разом Бернадета є найшвидшою й найпильнішою робітницею. Під час праці вона раптом питає:

»Ви нічого не бачили?«

Її мовою це звучить ось як:

«Aouet bis a rè?»

Марія скоса дивиться на сестру. Вона видається їй свідомо зміненою й далеко старшою, ніж пів години тому. На її круглому дитячому обличчі позначились майже володарні риси.

»Може, ти що бачила?« питає молодша сестра. Пожадливі очі Абаді блищать цікавістю:

»Був хтось у печері?«

»Labets, a re«, перериває Бернадета розмову. Це значить »Ні, ні, не було нічого...«

Вона сідає на землю й швидко вдягає панчохи. Опісля за одним махом підносить високо найбільшу в'язанку хмизу й кладе собі на голову, так як це звикли робити тутешні жінки. Обидві інші дівчата мають багато клопоту, поки їм удається піднести свої в'язанки вгору.

»Ми через гору вертаємось до міста, це найкоротший шлях«, вирішує Бернадета. Абаді каже:

»Ні за що в світі я не побіжу ще раз водою!«

»Це дуже спадиста дорога«, з острахом зауважує Марія. Але Бернадета не звертає на них уваги. Вона ступає великими кроками, ні разу не кинувши зором убік печери й ніші. Кілька метрів за Массабелем бере свій початок маленька стежинка, яка спускається поза Монтань де Еспелюж поблизу Пон Війо. Бернадета йде спереду. За нею ступає у певній віддалі Жанна. Останньою є Марія. Дівчата мовчать, бож вантаж є великий і стежинка не тільки стрімка, але й у багатьох місцях небезпечна. Зокрема дається взнаки спадистий пмат дороги під горою. Треба ж перемогти своєрідний комин, між підніжжям нагої скелі, який до решти вимив дощ. Дерев'яні патинки тут не дають безпеки.

»Боже, я не піду далі«, дорікає Марія перед останньою похилиною.

Бернадета, яка вже є нагорі, скидає свою в'язанку на землю й біжить назад, щоб допомогти сестрі. Без зайвого слова бере вона в'язанку хмизу з її голови й несе хитливим кроком на гору.

»Ге, що це?« гукає Марія. »Я ж найсильніша...«

Жанна Абаді сміється під своєю в'язанкою:

»Її мабуть іменували капралем з касарні Немур, а давніше вона боялася краплини холодної води...«

Обійшовши хребет лісистого пагорбу, Бернадета перша починає йти швидким кроком.

»Чого ж ти так біжиш, ти козо?« дорікає Марія. »Опісля важко буде тобі схопити повітря...«

Бернадета не озивається. Вона вже не думає про свою «астму». Вона змагається з собою. Її душа охоплена безмежною тугою за Пані. Про неї вона хотіла б говорити. Але вона знає в глибині свого серця, що станеться щось непередбачене, якщо вона піддається спокусі й розкриє вуста. Я не скажу, я не скажу, повторює вона безупинно.

»Про що ти розмовляєш з собою?« питає Абаді.

Бернадета зупиняється з запертим віддихом:

»Я хотіла би вам щось сказати. Але ви мусите мені присягнути, що мене не зрадите. Мама не сміє про це нічого чути, інакше вона кинеється на мене з тріпачкою... Не кажи дома ні слова, Маріє, присягни мені!«

»Я присягаю! Ти ж знаєш, що я завжди й про все мовчу.«

»Але Жанна побажала мені сьогодні, щоб мене чорт узяв! Чи ти, Жанно, мені на правду цього бажаєш?«

»Ти, недотепо, звичайно, що інше кажеться, а що інше думається. Отже, говори!«

»Ні, ти насамперед мусиш мені скласти присягу, що ти нічого не скажеш ні у нас дома, ні в себе в хаті, ані також у школі...«

»Я даю тобі слово. Але присягати — ні, я не присягаю. Це ж гріх. Хіба ти хочеш довести мене до гріха тепер, пару місяців перед першим Святим Причастям? Говори! Що було в печері?«

Бернадета віддихає дуже глибоко. Її голос дрижить, їй невимовно солодко відкрити перший раз таємницю своєї зустрічі:

»Я бачила Пані, всю в білому, з блакитним поясом і золотими рожами на ногах...«

Вона з захопленням прислухається власним словам, у вбогості яких заховане незбагнуте. Її серце б'ється дуже сильно. Проте Марія глибоко огірчена на Бернадету. Вона скидає свою в'язанку на землю:

»Ох, я тебе знаю. Ти нас хочеш перелякати саме тепер,

коли ми ще в лісі й усюди темно. Але ти мене не перестрашиш своєю дурною Пані в білому...«

Вона витягла з в'язанки горіховий прутик і вдарила ним кілька разів по Бернадетиній руці. Бернадета, здається, не чує ніякого болю.

»Чому ж ти її б'єш?« каже задумливо Жанна Абаді.
»Може, справді там була Пані...«

»Так, я хотіла перехреститися й не могла, опісля я поклала на собі знак хреста, так як Пані...«

Бернадета раптом перериває розмову й іде швидше. Вона не дає відповіді ані на одне запитання Жанны Абаді. На східньому підніжжі пагорбу, там де видніє знаменитий тартак Ляфіта, вона раптом кидається в траву:

»Я жахливо втомилась... Відпочімо!« Вона хилисть голову майже до мокрої землі. Хай буде жахлива простуда, кашель, катар, біль шиї, брак віддиху, — їй усе одно. Вона майже хоче мати недугу. Обидві сестри сідають біля неї й оглядають її пристрасне обличчя. По якомусь часі вона добуває голосу:

»Тримайте мене міцно! Я хотіла би вернутись до Массабелю...«

»Чи ти віриш у те, що Пані там на тебе чекає?« бурмоче Абаді.

»Так«, каже Бернадета.

ДЕВ'ЯТИЙ РОЗДІЛ

ПАНІ СУБІРУ СЕРДИТЬСЯ

Одинадцятого лютого Субіру не мала легкого дня. Більше, ніж годину мусіла вона провести в сусідки Круазини Бугугорт. Повторяється постійно та сама історія. Важко зрозуміти, чому добротливе небо не змилосердиться над цією злиденною, цілком нездідною до життя істотою! Очевидно, дворічний хлопчик — це єдина дитина Бугугортів і, як усі нещасні матері, вона бажає собі смерті, замість віддатися під Божу опіку. Дитина Бугугортів ніколи не встане на ноги. Зрештою, ці ноги не грубіші, ніж великий палець дорослої людини, і, крім цього вони криві. Кожні три або чотири тижні мучать дитину жахливі корчі, так як сьогодні. Корчові болі мають свій початок у мозку. Опісля дитина високо підтягає коліна, майже до підбородка, вивертає очі й втрачає свідомість.

Люїза Субіру стоїть, як усі сестри Кастеро (передусім хитра Бернарда) до послуг хворим. Не тільки родина Бугугорт просить її про поміч, але також деякі жінки Рю де Птіт Фоссе. Круазина, доволі слаба й недосвідчена жінка, ніколи не могла би без помочі Люїзи дати собі раду. Вона нехайно тратить голову. Мама Субіру запопадливо послуговується своїми засобами. Дарма, що сама вбога, вона не щадить своєї власної олівки, щоб натерти ним все тіло дитини. Опісля обвиває малого теплим простиралом і впливає йому

в уста пару крапель якогось чаю. Вкінці вона протягом доброї півгодини танцює по кімнаті, трясучи безперервно штивне тіло, щоб таким чином розворушити кров. Наслідком цієї курації маленький Жуст прочунав й поваляв її сукню. Одночасно з цією катастрофою зникли корчі.

Люїза Субіру повертається, облита потом, до Кашо. На своє нещастя, вона зауважує, що в міжчасі вилетіли всі пташки. Жан Марія і Жустен, ці вуличники, безсоромно надужили свого права й кудись зникли. Ще гірше їй заскочив той факт, що чоловік Франсуа кудись пішов, не чекаючи на неї. Треба побоюватися, що він «тільки на малу хвилинку» загостив до тата Бабу, зламавши присягу щодо абстиненції, яку він їй склав, як знаменитий Різв'яний дарунок. Виснажена Люїза сідає на стілець і невідомо співає пісню свого життя, яку вона часто повторяє:

»Pgaoubo de jou... я бідна жінка«.

Але незабаром вона зав'яже собі хустку на голові. Впадає їй в очі, що мадам Мілле пересуває пральний день. Пральний день в домі Мілле — це освячена процедура, яка відбувається під доглядом акуратної й скромної вдови. З кінцем тижня їде деколи мадам Мілле до Аржелю, щоб віддати тамтешніх Лятапі. Еліза Лятапі, її померла кілька місяців тому улюблена прибрана дитина, належить до вітки цієї широко - розгалуженої родини. Якщо мадам Мілле їде до Аржелю, тоді відпадає пральний день. Тим то Люїзі Субіру пропадає тридцять су, теплий обід, підвечірок й інші кулінарні додатки, які господина дому або куховарка готують для її дітей. Її охоплює певне прочуття, що сьогоднішній день несприятливий, все йде їй шкереберть, і через те, мабуть, прийде пересунення п'ятнищового дня прання на інший день.

З притиском замикає вона за собою двері Кашо. Стрийко Сажу, каменяр і власник дому, присідає на горішніх сходах і врочисто курить люльку. Мадам Сажу не терпить того, щоб він «засморозжував салон». У протилежність Субіру,

які тільки з ласки й милосердя можуть замешкувати в'язницю, Сажу називають три малі кімнатки своїми власними, з яких одну, випосажену отриманими в спадку меблями, шанують як сальон, тобто як каплицю міщанства.

»Дорогий кузене Андре«, каже зворушливо Люїза. »Я йду на три хвилини до мадам Мілле... Я зараз вернуся...«

Андре Сажу недбало згинає лівий вказівний палець на знак, що він зрозумів. Камінне різьбарство — це ремесло, граніт і мармор, перероблювані на надгробники, служать як символи мовчанки. Супроти Субіру стрийко Сажу ще більш посилює свою мовчанку, він, щоправда, з ними споріднений, — у Люрді всі між собою споріднені, — але невдача, як заразлива недуга, приневолює бути обережним. Треба виконати свій християнський обов'язок, але одночасно зберігати дистанцію, щоб не заплутатися в мізерію.

Дім мадам Мілле лежить на розі Рю Бартайре. Це один із найбільших державних домів Люрду. Коли монсеньйор Бертран Север Льоран, єпископ Тарбу, в час своєї дієцезійної подорожі прибув до Люрду, то він зупинився не у параха Пейремалія, в парохіяльному домі, ані також у конвенті Сестер Неверу, лише у мадам Мілле. Відтоді він улаштував там свій власний апартамент. Пані Мілле заслужила собі на відзначення церковною владою не тільки через свою скромність, але також через свій ревний католицизм. Монсеньйор, як надзвичайно практична людина, вважає кімнату мадам Мілле дивною, тому що в ній багато фіранок, заслон, покривал і вставлених прикрить. Ліжка подібні до стиснутих нар. Вони нагадують смерть. Навіть груба свічка на нічному столику має церковний вигляд. Крім того, добра Мілле виявляє зацікавлення смаком князя церкви й його зовнішніми справами. З другого боку, — і це для монсеньйора міродайне, — численні організації живуть з допомоги багатой бабусі. Треба згадати, наприклад, Товариство Марійських Дітей, якому завдячують не тільки щорічні пи-

сні врочистості, але численні харитативні чини. Це діло тільки одного з семи товариств.

Люїза Субіру пускає старомодну дверішню стукачку в несміливий рух. Шановний Філіп, слуга мадам Мілле, відчиняє їй особисто. Вигляд цього макабричного Філіпа, темний передсінок, наснажений випарами нафталіни й подихом смерти, кожний раз сповняють Субіру осоружною пошаною. Як у всіх приміщеннях цього дому, так і тут панує horripudi, огида до всього обнаженого, тому то всі стіни обклеєні цілком темними картинами, і всі предмети накриті численними пожовклими накривалами, які Люїза знає дуже добре. Вони стають щораз жовтіші.

»Моя добра Субіру«, починає Філіп тоном високого прелата, »це добре, що ви сюди прибули. Ви заощадили мені труд. Ми перенесли пральний день на наступний тиждень. Ми завтра будемо у кривних, в Аржелю. Від смерті нашої боговгодної мадмуазелі Елізи ми постійно беремо участь у св. Панахидах. Ми вас своєчасно закличемо...«

Пані Субіру при згадці про померлих, як годиться, робить довгий і кислий зір смутку. Одночасно жах гремить в її вухах. Те, чого вона боялась, прийшло, обертаючи внівець бюджет кінця тижня. Вона дійсно не знає, що робити. Подорозі додому пробує вона дістати в крамниці Ляказу в борг трохи солонини, шматок мила і пригорщу рижу. (Готівку дванадцять су, яку ще має, вона не вагається показати, щоб її не втягнули до рахунку). Але Ляказ не хоче їй нічого дати. Зависоко вона стоїть у креді. Коло входних воріт Кашо приймає її скрипливий голос Андре Сажу:

»Дорога кузинко« дорікає він, »обов'язком кожної мами пильнувати, щоб її діти не робили прикроців сусідам. Гляньте лише на своїх синів! Вони шведляють по подвір'ю, наче зухвалі вломники. Тепер вони ввалили лише в баяру. Наступним разом буде гірше...«

»Я гонив тільки за котом«, признається Жустен.

»А я Жустенові поміг вилізти з ґноівки«, борониться

без сліз Жан Марія. Без зайвого слова мама Субіру впишає обидвох обваруцканих болотом синів до кімнати. Вона занадто обурена, щоб мати силу їх набити. Лише одна думка тривожить її: хлопці не мають більше одягу, крім тої, що є на них. Вона скидає з них одяг. На щастя, в котлі є тепла вода. Вона виливає воду в умивальницю. Опісля починає їх, як дика полокати, немов би хотіла з них вимити їх бідну душу. Для Жана Марії й Жустена є нагода трохи побрикатися, не оглядаючись на холод.

Таку картину бачить перед собою Франсуа Субіру, коли вступає до кімнати. Він зупиняється в дверях. На синів не хоче й глянути.

»Я не стерплю того, щоб ти себе так опідлювала«, гукає він тремтливим голосом. »Ти Кастеро, а я тільки Субіру. Хто ж то Нікольо? Ти не повинна тратити довір'я до мене«.

Не перериваючи праці, вона обводить чоловіка допитливим поглядом. Він стає позаду неї:

»Я був у Мезонгросса, я був у Казенава, я був у Кабізо«.

»І у Бабу був також«, каже вона.

»Я хворий«, постогнує Субіру, »я дуже хворий. Дай Боже, щоб я помер. Ох, ви бідні...«

Люїза саме розвішує мокрі частини вбрання, від яких чути пронизливий сморід, на шнурку, причепленому до грубки й меншого віконця. Признання Субіру: »Я дуже хворий« вона не прийняла холодно. Насправді чоловік виглядає жалюгідно. Хто ж пізнає в ньому меткого мельникового хлопця Субіру в тридцятих роках? Від кількох днів він не бачив доброї страви. В якій мірі він чується покривдженим долею, так також вона почуває свою співвину в його недолі. Він міг давніше вишити у тата Бабу три чвертки полинівки, за гроші чи на борг, хто ж візьме йому це за зле при такому поганому відживленні? Відолаха не може більше терпіти. Люїза, досвідчена твердим життям, є не найгіршою дружиною, вона боронить свою родину перед кожним. Щоб тільки він дійсно не захворів! Ще чого бракує!

»Найкраще буде, коли ти, Субіру, покладешся в ліжку...«

»Так, ти маєш рацію, це буде найкраще«, відповідає він сердечно, радісним тоном, немов би через влучну пораду зникли всі труднощі життя. І вже знову він простягнувся в ліжку, звільнений дозволом дружини від закидів сумління. Вона бере з коробки висушений липовий цвіт і гріє в бляшаному начиннію воду. Незабаром несе вона недужому вивар і подає до вуст. Вона віддавна має досвід, що липовий цвіт, спожитий без цукру, — це найкращий лік проти недуги, на яку тепер хворіє Субіру. Він відмовляється прийняти лік, але вона приневолює його випити гарячий липовий чай. Опісля Субіру лежить з обличчям переможця. Люїза добре знає, що слабому чоловікові треба завжди надавати охоту:

»У Мілле немає в п'ятницю прання білизни«, оповідає вона. »Проте, завтра знайдеться для мене якась праця. Можливо, що у дружини мирового судді Ріве«.

»Завтра«, хекає глузливо Субіру, »...Казенав уже не покребує мене завтра до вивозу відпадків... En garde, mon capitaine...!«

Вона розправляє його коць і жде, доки він засне. Його надзвичайний дар до спання не дає довго на себе ждати. Дружина ще деякий час стоїть на місці. Вона пригадує собі, що з ним було те саме, коли його перед новим роком несподівано випустили зі слідчого арешту. Тоді то він знаменито оборонився перед нікчемним доносом. Це не він украв дуба в тартаку Ляфіта. Що ж він, до лиха, мав робити з величезним дубом? Щоправда, комісар Жакоме, суддя Ріве і цісарський прокурор Дютур ствердили його невинність, проте він протягом довгих днів був зламаний і обвислий, як мокра панчоха, і безперервно спав. Аж дивно, як мало гумору й витривалости мають ці чоловіки в нещастю! Ясна річ, коли йде добре, коли в кишені дзвонять су, тоді є хвальба й оповідання, і підйом. Тоді нещасна жінка мусить за все покутувати.

»Зачиніть рот, ви, вошиві каверзники«, сичить Субіру.
»Не докучайте вашому хворому татові, коли він спить«.

Тепер кидає вона в огонь останнє полінце, щоб недужо-
му було тепло. Опісля хапає в руки бляшані відра, щоб
принести воду. Найближча криниця знаходиться за п'ять
домів угорі вулиці, на подвір'ї Бабу. Звичайно, чоловіки
збираються при горілці, а жінки коло води. (Це не значить,
що більшість їх не тримає своїх пляшок полинівки в шафі,
не кажучи вже нічого про вино, яке не є алькоголем). Субі-
ру чує кілька нових відомостей, яких немає в «Ляведані».
Мадам Лякаде перебуває в По з своєю дочкою вже кілька
тижнів. Зникнення молоді дівчини мусить мати делікатну
причину. Кравчиха Ангунет Пейре тягне з багаті Мілле
один за одним стофранкові банкноти. Справжня дочка ек-
зекутора! Круглолиця вдова замовила три шовкові сукні.
І найцікавіше! Монсьє Ляфіт, докучливий кузен з Па-
рижа, масон, якщо не правдивий чортяка, йшов услід за
несповна чотирнадцятилітньою Катериною Менго здовж Рю
Басс і мав відвагу сказати дівчинці ось що: »Катерино, ти
для мене солодка німфа серед цього баговиння!« Така сви-
ня. Чоловіки всі такі, всі вони брутальні й самолюбні.

Навантажена отакими відомостями й своїми відрами,
Субіру чалапає додому. Вона залишає відра при вході. Хай
дівчатка пізніше занесуть воду до хати. Б'є третя година.
Де сновігають Бернадета й Марія, вони вже давно повинні
бути дома? Люїзу проймають одночасно турбота й страх.
Вона згадує Катерину Менго й кузена з Парижа. Зло чигає
всюди. І її доньки гарні, та дурні. Цю думку усуває болісна
проблема, що треба готувати на вечерю.

Дівчата спізналися через кості. Крамниця Грамон ле-
жить, саме, на другому кінці міста. А з важкими в'язан-
ками хмизу на голові вони не могли йти швидко. Ганчар
дав обидвом сестрам і Абаді по два су. Бернадета й Марія,
всупереч Жанні, постановили не купувати цукру, лише
хліб. Цей хліб і сухе паливо злагіднюють трохи мадам Су-

біру, коли дівчата вкінці надходять і скидають свої ванта-
жі коло дверей.

»Чому ви забарились?« гремить вона. »Дозвольте мені
самій усе зробити, ви, великі покоївки? Хто вбогий, не має
права ходити на прогулянку! Принесіть мені зараз воду«.

Бернадета й Марія слухняно приносять відра з водою.
Слухняно оббирають вони буряки й картоплю, за які сьо-
годні дала мама Субіру частину своїх двадцяти су. Тато
хропить і хропить. »Він хворий«, каже мама. Всі мовчать.
Деколи Бернадета допитливо дивиться на своїх сестер. То-
ді Марія спускає свій зір униз і конвульсійно стискає ву-
ста. Grimаса вказує, що вона готова піддатися важкій бо-
ротьбі. Субіру бажає тепер використати останню решту ден-
ного світла, що йде з подвір'я в Кашо.

»Ходіть ближче до вікна«, наказує вона, »щоб я могла
вас розчесати. Насамперед ти, Маріє!«

Це розчісування повторяється щовечора. Субіру нама-
гається втримати у цій в'язниці чистоту. Не даремно ж во-
на походить з фамілії Кастеро. Жустена і Жанна Марію во-
на щоденно перед сном натирає твердою щіткою. Так
само й волосся доньок є під суворим піклуванням. На жаль,
на Рю де Фоссе воші мандрують з хати до хати. Чистота - це
остання гідність людини, яка не залишає її навіть тоді, ко-
ли все пропало. Марія щодо додержання чистоти голови дає
багато клопоту мамі. На голові їй росте густа чорна перу-
ка. Натомість Бернадета має м'який чорний волос, подіб-
ний до батькового. У той час, коли Субіру обробляє гребен-
нем молодих доньок, посилає вона старшу по обидвох бра-
тів, які знову вибігли на вулицю. Мама поклала табурет
під вікно. Марія клячить, звернена до неї плечима. Густий
волос шурхочить під енергійним черканням гребення:

»Гум...гум...« бурмоче Марія.

»Не так болісно, якщо можу просити«, висміває мама.

Незабаром починає Марія знову: »Гум...гум...гум...«

»Ге, ти, ти маєш біль шиї?«

»Ні, мамо, я не маю болів шиї...«

Коли ж ще раз повторяються осоружні звуки, Субіру сердиться:

»Чого ти гумкаєш, як муха на вікні?»

»Я хотіла б щось оповісти, мамо... Це щодо Бернадети...«

»Що сталося знову з Бернадетою?»

»Ах, мамо, Бернадета бачила в печері Массабьель молоду Пані, всю в білому з голубим поясом... Вона мала босі ноги, з двома золотими рожами на них...«

»Proubi de jou, що ти тут папляєш, ти бідо?!«

»І Бернадета спочатку не могла зробити на собі знаку хреста, лише віддалась під важку опіку. Бернадета входить у кімнату. Мама відразу до неї:

»Що ти бачила, дурна?»

»Ти балакала... Чому ти балакала?« каже Бернадета. і довгий погляд очей пронизує сестер. В її голосі немає ніякого закиду, лише облегшений віддих. Вона підходить двома кроками до мами й розводить пальці, немов би тримала руки над огнем. Її серце розпливається у радості, тому що вона може говорити про свою таємницю:

»Ах, так, мамо... я бачила надзвичайно гарну Пані, там, у Массабьелю...«

Ці ентузіастичні слова творять краплину, яка ломить звичну рівновагу знеможеної долею жінки. Після безнадійних спроб і розчарувань мусить вона вислухати цю нісенітницю, яку приносять додому ні до чого нездібні волокити. Але найбільше хвилює її глибоко почервоніле обличчя Бернадети. Це полум'яне обличчя люблячої істоти, яка готова для своєї любови все пожертвувати, навіть тоді, коли треба було б виявити найбільший спротив. Голос Субіру проноситься так голосно, що йому почали прислухатися Сажу:

»Що ж ти бачила? Ти нічого не бачила! Ти не бачила надзвичайно гарної Пані, лише якийсь білий камінь... Ви бачите надзвичайно гарну Пані, а я за вас клопочусь, і ніхто не подумає мені допомогти. Ох, Пресвята Діво, які ж твої діти безвартісні. Вони крадуть церковні свічки, пада-

ють у болото, нічого не знають з катехизму, а тепер бачать надзвичайно гарну Пані... Пождіть тільки!«

Вона вхопила в руку гнучку тріпачку, якою завжди витріпає подушки. Перший удар падає на Бернадету. Марія пробує заховатися. Це ще більше розохочує маму. Вона вганяє за наймолодшою донечкою і вкінці дає їй доброго прочухана. Хлопчики, зрештою цілком заслужені, дістають також свою порцію.

»Гляди ж! Тепер мама б'є мене через тебе!« дорікає Марія.

Субіру кидає тріпачку набік. Вона знепритомніла. Вона зчинила великий галас. Вона не подумала про те, що її нещасний чоловік хворий і спить. Але він не потребував галасу, щоб пробудитися. Він уже давно стоїть на ногах:

»Я це чув«, каже він.

Субіру - це стрункий, високорослий чоловік. Зовнішнє лихо й внутрішня слабкість забрали йому все, тільки не просту гідність, співмірну його постаті. Дітям він виює свій авторитет, саме тим, що всю екзекутиву, включно з карою й покутою, повністю передав більш енергійній мамі. Вона ж користується нею, як останньою інстанцією. Тепер же Субіру підходить важким кроком до доньки і вдаряє її в шию. Короткий сон, здається, охопив його мелянхолійною тверезістю.

»Я все чув«, каже він ще раз. »І ти, ти знову починаєш плести дурниці? Тобі ж проминуло чотирнадцять років. В такому віці інші не тільки заробляють на своє життя, але ще й допомагають своїй родині. Ти бачиш, що діється з нами. Я не можу вас годувати до безконечности. А ти тепер починаєш робити дурниці. Я це знаю. Важлива подія! Винукується якусь історію, прикрашується байками, оповідається про пані з золотими рожами на обнажених стопах. До чого це веде, та petite? Ми ж статечні мельники, твоя мама й я завжди були скромні, Бог це знає. Для вас я став до брудної праці, Бог це знає. Але хто гар-

БЕРНАДЕТА НЕ СМІЄ МРІЯТИ

ні пані бачить у печерах і видумує крутійські байочки, той не має ніякого відношення до статечних людей, тільки до базарних ошуканців, ливоскоків й еспанських циганів. Отже, якщо ти така, та petite, то покинь нас і йди до гульвісів та циганів!»

Субіру говорив спокійно й глибоким голосом. Це була найдовша виховна промова, яку Бернадета будь - коли чула від свого тата. Вона глядить на батька, цілком не розуміючи його. Чого він хоче від неї? Її очі звернені на нього твердо й одночасно апатично. Вона скрещує свої руки на грудях.

»Ох, тату«, каже вона. »Я на правду її бачила, Пані...«

Безпосередньо після цієї домашньої сцени трапляється кілька подій, які вказують на прихильний зворот у дальшій долі сім'ї. Тітка Сажу є добродушна особа. Крикливий голос Субіру її перелякав. Вони ж, ці Субіру, цілком спокійні люди, якщо не рахувати обидвох хлопців. Коли Люїзу Кастеро, яка гордиться своїм походженням, дається вивести з рівноваги, тоді температура мусить стояти доволі високо. Мадам Сажу має багатий запас харчів. Вона відчиняє шафу не без зворушення, притаманного її добрості: В ім'я Боже! Вона відкрає зі свого масляного велетня один куточок і додає шматок солонини. А що вона не лише в доброчинності, але також і в перемозі над скупістю знаходить гостроту своєї люб'язності, тому кладе на тарілку ще шість тонких шматків доброї сільської ковбаси, для кожного по одному. З цими дарунками в руках вона стукає до дверей Кашо. Субіру, яка стоїть коло грубки, збентежена несподіванкою. З її руки падає дерев'яна ложка у суп, наставлений в огонь.

»Ох, моя любо кузинко, вас посилає сама Пречиста Діва, до якої я сьогодні зверталася...«

А що огонь занадто швидко горить і Сажу зворушена власною добростю, кличе вона свого чоловіка, щоб він приніс оберемок сухого палива. Поки слухняний чоловік, зреш-

тою до тої міри маломовний, що він ніколи не опонує своїй дружині, встиг виконати цей наказ, новим дарунком ошасливлено Кашо. Круазина Бугургорт має гостей з села Вігер. Це стара селянка, тітка, яка щорічно під цю пору звикла приносити їй спеціальний дарунок. Тепер вона взяла з собою тузін яєць. Заледве відвідини добігли кінця, йде Бугургорт з кошиком просто до Субіру. Вона, як завжди, є зворушена:

»Ви мені, кохана сусідко, зробили велику приємність. Моїй дитині ви сьогодні врятували життя...«

Люїза Субіру не любить зайвих церемоній. Вона також переконана, що хробак нещастя Круазини без її помочі ледве чи залишився би при життю. У той час, коли вона витирає собі руки й приймає кошик із словами подяки, доходить до висновку, що з десятка яєць та масла можна зробити дуже добрий і начинений шматками солонини омлет. На цю згадку дикий апетит витискає з її очей сльози. Нарешті щось підхоже одержить шлунок. Хто знає, може її діти дали вислів своїй сваволі щодо гарної Пані тільки тому, що вони від кількох днів не доїдають. — Але закон нагороджених припадковостей хоче, щоб поруч цієї побіжної поправки прийшла ще тривала ласка. Вона прийшла в тілесній постаті Люї Бурьета.

Люї Бурьет, подібно як і Франсуа Субіру, це сезонний робітник. Він бувший каменярьський робітник, як і стрийко Сажу, але так далеко не дійшов, як той. За своє нещастя робить він відповідальними відламки, які поранили рогівку правого ока, так що він цим оком нічого не бачить. Бурьет справжній інвалід. »Я сліпий«, каже він кожного дня двадцять разів, »чого ж можна вимагати від сліпого?« І йому також дає поштовий майстер, деколи працюючись післанця або листоноші. Казнавіс вислав тепер Бурьета до Субіру. Сталось ось що. Візник Каскард, який керує поштовим омнібусом до Тарбу, доволі сильно поранений кінським копитом. Його заступає вартівник коней. Становище цього вар-

тівника й візника запропоновано Субіру. На думку Казнавіса, мельник уміє добре поводитись з кінсьми. Поштовий майстер платить за цю працю два франки денно й обід. Якщо Субіру згідний, може завтра о п'ятій годині зрання згломоситись до служби. Люїза складає руки. Але господар дому стоїть замислений у своїй високопоставленій гідності й, здається, важить »за« і »проти« цієї несподіваної пропозиції.

»Це було домовлено між Казнавісом і мною«, каже він свідомо, »що він має мені дати працю, якщо така у нього буде. А втім, ми ж давні військові друзі. Як мельник, я, очевидно, привик до іншої праці. Проте, хто має так багато дітей, той сьогодні не вибирає... Я піду на пошту, завтра раненько...«

Він стирає з чола піт, виникнення якого він не міг перешкодити навіть своєю бездоганною поведінкою. Опісля довкола моргає очима. Якесь хитре задоволення зарисовується на його обличчі. Пробуджується південний француз і робить шляхетний, великий та самохвальний жест:

»Запрошуємо наших кривих і приятелів, які нас заспанили дарунками, зробити нам сьогодні ввечері честь, прийнявши участь у нашому скромному святі. Буде соковитий омлет, зготований моєю дружиною...«

Загальний протест. І Люїза хотіла б протестувати. Субіру жертвує на один вечір всі яйця, з яких була б пожива для родини на три дні. Але його дружина завжди слаба супроти слабостей свого чоловіка. Вона так часто йде йому на поступки проти свого власного найліпшого інстинкту. Без його великоможної недокладності вони не покинули б були млина Болі, ні млина Ескаде, ані врешті млина Бандо. Він, щоб тільки подобатися всім, угощав своїх скупих клієнтів вином і перекускою. Наслідком цього селяне й пекарі, які кожен су мацають тридцять разів, виявили недовіря до марнотратного мельника. З легкодушними людьми не радо пролять інтереси. На жаль, Субіру має не тільки слабкість до слабостей свого чоловіка, але навіть до бага-

т'юх його слабостей. Коли він, чуючись трішки щасливим, струшує нужду, як собака дощові краплі, коли він стоїть тепер, як великий пан, тоді він їй подобається, цей старий млинарський юнак Франсуа, і вона мусить голосно сміятись, навіть після пережитої події з байками Бернадети. Люїза повторяє запрошення, без найменшого вагання, послуговуючись при тому дібраними словами, бож вона, як відомо, має добре виховання:

»Думаю, що ніхто не відкине мій оmlет. Принаймні, може, покоштує. І ми хочемо трохи відсвяткувати м'ясниці...«

Слово »коштувати« будує міст. Хто коштує, той не заспокоює свого голоду. Андре Сажу пропонує дружині покласти на стіл свою вечерю з вечерєю Субіру. Каменяр, чії дорослі діти давно залишили родинний дім, радо погоджується провести вечір у товаристві, хоч би навіть у Кашо. Він кладе на стіл великий жбан власного вина. Тим часом уже пахне великий оmlет. Під час праці коло пательні Субіру дякує Пречистій Діві за те, що їх в найближчі тижні омине голод. Бурьєт, післанець щастя, хоче попрощатися. Але Субіру затримує його обидвома руками. Дорослі займають коло столу свої місця. Зголоднілі діти сідають густо на вузькій лавці, яка стоїть у ніші між комином і вікном, Бернадета коло Жустена, Марія коло Жана Марії. Мама дає насамперед своїм дітям частину оmlету, суп і хліб з ковбасою. Тітка Сажу приносить кожному склянку темного доброго вина. Є справжні м'ясниці.

Вечеря проходить майже безгомонно. Провінція Бігор і низина Піренеїв це вбога країна. Тут їдять мовчки, задовольняючись розкішню спожитого. Селяни в горах і малі люди в місечках мають страх утратити щось з приемности її споживчої сили Божого дару, якщо їх язика при їжі зайняті ще іншою працею. Тим то розмова обмежується тільки багатими похвалами за спожиті страви.

Після їжі ще годинку сидять усі разом. Чоловіки покурюють свій бакун, який в кімнатах зливається з дерев'я-

ним димом в один густий дим. До цього всі звикли. Лише одна Бернадета мусить двічі вийти надвір, щоб дихнути свіжим повітрям. Політична розмова обмежується дрібними лайками проти уряду, тобто проти обидвох міських воядодарів, бургомистра Лякаде і поліційного комісара Жакоме, який звелів недавно громадському поліцаєві Салле оголосити, що дерево з громадського лісу можна отримати тільки за письмовим внесенням у мера. Недозволене збирання дров підлягає, як злочин крадіжки, параграфові карного кодексу. Так то затагають людям на шию шнурок. Де ті добрі роки, коли все було дозволено, було все дешеве і Ляпака давала воду?

Люїза Субіру думає про те, що її чоловік завтра вже о півп'ятій мусить вставати. Вона хоче швидко закінчити гостину. В Піренеях існує звичай, що жінки після вечері моляться з вервицею в руках за гідне закінчення дня. Субіру сама не знає, чому вона тепер каже своїй дочці Бернадеті проказувати молитву. Бернадета стоїть, відалена від усіх, коло дверей. Вона слухняно витягає свою вервицю, яку тримала сьогодні простягнутою рукою перед надзвичайно гарною Пані. Беззвучно починає вона перше Богородице. Їй супроводжає механічне бурмотіння жіночих голосів. Жваво палає огонь. На столі горить ще тільки свічка, яку поставила жінка Сажу. Швидко йде молитва. По її закінченні, Субіру шепче: »Маріє, Непорочна Діво, молись за нас, Ти наша надія.«

При словах »Марія, Непорочна Діво« починає Бернадета хитатися й мусить опертися на двері дуже бліда, така, як її зустріли сьогодні над берегом ставу Жанна Абаді і Марія.

»Бернадета хоче зомліти«, кричить Круазина Бугугорт. Очі всіх скеровуються до дівчини.

»Чи тобі погано, Бернадето?« питає тітка Сажу. »Випий швидко вина...«

Бернадета похитує головою. Вона гикає:

»О, ні, о, ні,... Мені добре... це ніщо...«

Втім перелякана мама виявляє проти власної волі те, за що кілька годин тому побила тріпачкою своїх доньок.

»Ох, ця Бернадета... Це походить з того, що вона сьогодні бачила дуже гарну Пані, всю в білому, там у Массабьєлю...«

»Мовчи«, перебиває їй непогамовано Субіру. »Це очевидна нісенітниця... На нещастя, Бернадета має серцеву недугу, ми звелили докторові Дозу розслідувати стан її здоров'я, вона ж не терпить диму, а дерево горить тут цілісінький день і цілу ніч. Ми потребуємо іншої рури до комина, мій любий Андре...«

За малу годину лежать Сажу, забезпечені хусткою й шпичастою шапкою на голові, на своєму широкому ліжку.

»Що оповідала Субіру про Бернадету й молоду Пані?« питає він.

»Ох, Бернадета бачила надзвичайно гарну Пані, всю в білому, там у Массабьєлю«, відповідає вона, затямивши все слово в слово.

»Хто це може бути?« міркує Сажу. »Де є ще взагалі надзвичайно гарні пані?... Доньки Ляфіта не живуть у Люрді... Може, це одна з Сенаків або Лякрампів... Мабуть це тільки м'ясничний жарт...«

Тим разом мадам не хоче говорити. Вона не відповідає нічого й, здається, хоче спати. Проте Сажу закінчує свої розважання ось яким передбаченням:

»Бернадета довго не потягне. Я вже бачу, як її несуть у труні з Кашо...«

Сажу постановляє розвідати завтра про погляди деяких приятельок щодо Пані, яку бачила Бернадета в Массабьєлю. Мадам Бугугорт має таку саму думку. Вона з тривогою нахляється над своєю дитиною.

Коло одинадцятого лютого замикається. Сонний концерт сім'ї Субіру, під енергійним проводом батька дому, пронизує димом насичене повітря Кашо. Сите вогнище має сьогодні

гідні чим малювати полум'яні картинки і кидати різноманітні тіні на стіни. Бернадета глядить на голі стіни непорушними очима. Але сьогодні вона не бачить, не так, як завжди, у полум'яних картинах та тінях ніяких облич, ні форм. Здається, що зустріч з Пані вичерпує всю, здібна тривожну, уявну силу її очей. Вона намагається зайняти якнайменше місця на постелі, щоб не торкатися тіла сестри. Залишок тієї нехоті до всього тілесного, який попереджував зустріч з найлюбішою Пані і слідував за нею, дається завважити також і тепер, коли вона рукою або ногою наткнеться випадково на сестру, яка спить, голосно віддихаючи, наче звірятко. Але, що найзамітніше, її власне делікатне тіло, коли доторкається до нього, наповняє її жахом. Вона не почуває єдності з ним. Тіло лежить тут, наче коло неї, як щось чуже, приналежне їй не більше, ніж тіло Марії.

Що ж сталося з нею? Вона не знає. Але щось надзвичайне сталося з нею, це вона знає. Згори і з усіх боків те »щось« вмовляє в неї свідомість неухильного обов'язку, до якого вона не доросла, якого вона не шукала, а проте, не може його позбутися. Щоб звільнитися від цього марева, Бернадета скеровує всю свою силу уявлення на Пані. Вона дупко стискає вії очей, щоб собі уприятити її благословення у найменших подробицях. Білість одягу, блакить пояса, матовий блиск шнурів, вільні льокони під пишним вуалем. Ясна, приязна посмішка обнажених стіп із золотими рожами...

Але, як тільки Бернадета хоче наблизитися до образу Пані, її пориває вир чорної пустки. Їй не дозволено заглянути мислями далі того, що вона бачила в дійсності. Можливо, що їй дозволено снити про Пані. Тому то Бернадета робить все можливе, щоб заснути. Вона намагається думати про що інше. Вона думає про село Бартре. Вона викликає в своєму уявленні всі предмети сільської хати, в якій

вона так давно жила, круглий стілець Ляге, дитячу колиску й кужіль. Вона рахує циновий посуд, називає поіменно звірят свого стада, яке їй дали. Вона кличе улюблену собаку, якої вже давно немає. Вона думає про пасовиська в Бартре, про став і пагорб в Орінкю, в час сніговію, дощу й соняшної погоди. Вона шукає всього, що живе спогадами в її малій голові. Інколи перемагає її сон, але завжди тільки на кілька хвилин. Якщо приходиться до себе, то не було нічого. Пані уникає її. Вона, здається, хоче доказати, що зроблена з іншого матеріалу, ніж той, що вириває в сні. Вже одинадцята година, коли Марія раптом пробудилася через те, що її рука доторкнулася мокрого місця подушки. Вона звертається до своєї сестри й пізнає причину.

»Мамо...мамо...«, шепче вона тривожним голосом, яким хоче розбудити сплячу. Субіру має тонкий сон доброї матері. Вона негайно питає:

»Га, що сталося?... Хто кличе?«

»Мамо, Бернадета плаче...«

»Що ти кажеш?... Бернадета плаче?...«

Нічний притишений голос видовжує слова Марії:

»Ох, мамо, Бернадета дуже плаче... Ціла подушка мокра...«

Люїза Субіру обережно висувається з-під укривала й легенько підводиться. Вона мацає обличчя Бернадети:

»Маєш поганий віддих, моя дорога?...«

Бернадета тре кулаками очі й хитає головою. Мама пробує її втихомирити:

»Отже, ходи, вставай, щоб ми могли разом розмовляти...«

Вона докидає трохи хмизу й дві великих галузки до вогню. Опісля присуває стільчика до самого подум'я. Бернадета клячить перед нею і кладе свою голову на її доно. Субіру довго гладить її голову. Вкінці глибоко схиляється над нею:

»Боїшся, моя дитино?«

Бернадета дуже сильно хитає головою.

»Боїшся своєї Пані з Массабьєлю?«
Бернадета знову заперече.

»Отже, бачиш, це все тільки сонне марево...«
Бернадета підводить залите сльозами обличчя, з острахом дивиться на маму й ще сильніше хитає головою, ніж раніше. Субіру боліє серцем над долею своєї доньки:

»Моя дитино, я знаю все, я також була в твоєму віці... Дівчата в тих роках бачать іноді речі, яких немає... Це проминає, не забудь!... Адже життя заважке для таких історій... Тепер ти вже велика, стаєш жінкою і протягом одного або двох років ти, може, знайдеш свого чоловіка й матимеш дітей, як я... Все проходить швидко, навіть не хочеться вірити, як швидко, моя дитино...«

Бернадета заховала свою голову й не зраджує нічого більше. А Люїза Субіру, попри свої хитрі слова потіхи, твердо постановила щодо цієї історії з Пані в Массабьєлю шукати при сповіді поради аббе Поміяна або аббе Пене або ж Пера Семпе.

ДРУГА ЧАСТИНА

ЧИ НЕ БУЛИ Б ВИ ТАК ДОБРІ?

ОДИНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

КАМІНЬ ЛЕТІТЬ УНИЗ

В школі Сестер з Неверу є група семи, восьми дівчат, дуже відданих хитрій і енергійній Жанні Абаді, майже її підданих. До цієї групи належить Аннет, рудоволоса дочка секретаря Курежа з Майрі, далі, Катерина Менго, Гіякента де Ляфіт, звана »німфою брудного кубла«, і вкінці Мадлен Ілльо, бліда дитина з літнім ластовинням і довгими руками та ногами, але яка має тонкий і дуже гарний голос, і через те її ангажують до солоспіву на всі можливі світські та церковні свята. Абаді прийшла сьогодні першою до школи. До зібраної довкола неї громадки учениць вона моргає:

»Коли б ви знали, мої любі, що вчора сталося, ви здивувались би.. Але я нічого не можу сказати...«

»Чому ж ти починаєш?« метикує реалістична Катерина. »Можливо, що тобі якийсь подобався?«

»Тут мова не про мене, а про Бернадету Субіру...«

»Що ж може статися з Бернадетою, з тою німичною куркою?« знизує плечима Катерина.

Жанна Абаді виставляє цікавість своїх приятельок на тортури:

»Я дала Бернадеті слово. Проте я не присягала. Я не дурна...«

»Отже, якщо ти не присягнула...«, дає їй Аннет Куреж до зрозуміння.

»Отже, якщо ти не присягнула...«, впадає в розмову цілий хор, поглиблюючи мелодію цього речення.

»Отож, якщо ти не присягала...«, вирішує Мадлен Ільо,
»тоді ти не згрішиш...«

Абаді спускає тон і гостро шепче:

»Ходить ближче, щоб інші нічого не чули... Бернадета бачила вчора в печері Массабьель гарну молоду Пані, всю в білому, з небесносінім поясом. Пані мала босі ноги, з золотими рожамі на них... Ми несли хмиз, Марія Субіру й я, і коли ми вернулись, клячала Бернадета над ставом і нас не чула, і дуже дивно виглядала...!«

»А ви не бачили Пані?« питають усі разом.

»Марія й я, збираючи сущину, нічого не знали, що вона там.«

»Золоті рожі на ногах... щось таке!... Хто ж то міг би бути, ця молода Пані?«

»Коли б я сама знала, Пречисто Діво! Над тим я ломала голову пів ночі...«

»Мабуть Бернадета тебе ошукала, Жанно«, розважає Катерина Менго. Рудоволоса донька міського секретаря хитає головою:

»Ні, Бернадета задурна, щоб брехати й ошукувати...«

»Бернадета не бреше«, з розмислом заявляє Абаді, »ми мусимо цю справу докладніше розслідувати...«

Жадібні сенсацій дівчата є згідні з цією пропозицією. Вони хочуть піти разом до Массабьелю і там знайти молоду Пані з босими ногами.

»Чи буде там Пані, коли ми прийдемо?« питає Туанет Газая, донька воскобійника.

»Якщо Бернадета щось бачить, то й ми мусимо також бачити«, вирішує Катерина Менго, »ми ж не маємо гірших очей від неї...«

Жанна Абаді хвилинку спекулює:

»Але вона мусить іти з нами«, каже згодом, »бож коли ми будемо без неї, тоді могла би Пані не прийти...«

Коли Бернадета з Марією цього дня доволі пізно пере-

ступують шкільні пороги, оточують їх прихильниці Жанни і штурмують її словами:

»Отже, що є з тою Пані?... Розкажи, опиши її докладно... Де вона стояла?... Як ти її зауважила?... Кликкала вона тебе?... Порушалась вона?...« Бернадета шукає очей Абаді:

»Ох, навіть ти це зробила, Жанно?«

Проте в її запитанні є більше облегшення, ніж докору. Тепер уже більше людей знає про Пані, яка, властиво, належить їй: Марія, Жанна, батьки, стрийко і тітка Сажу, мадам Бугургорт, стрийко Бурьет, і тепер ціла та банда, яка жваво про це балакає, немов би Пані була звичайною світською жінкою. Як спочатку, так і тепер Бернадету охоплює подвійне почуття. Вона могла би зберегти Пані тільки для себе, сьогодні і завжди, аж до останнього віддиху, не ділячись ні з ким своєю надзвичайною таємницею. Одночасно вона могла б цю таємницю комусь довірити, кого вона знає, могла б усіх людей повести перед обличчя улюбленої, щоб і вони захоплювались її постаттю. Мабуть, це друге бажання навіть сильніше від першого.

»Я зрадила«, оправдується Абаді, »тому що це важливе. Ми хочемо, саме, всі йти до Массабьелю, щоб побачити Пані...«

»Думаєш, що й ми її побачимо?« питає Мадлен Ільо.

»Правдоподібно, побачите«, відповідає Бернадета. »Точно я не можу знати.«

»Але ж мама не хоче, щоб Бернадета ще раз ішла до Массабьелю«, тривожно втручається в розмову Марія. »Вона нас біла. І тато був жахливо суворий, і сказав, якщо Бернадета бачить Пані, то повинна зголоситись до лінво-скоків, базарних ошуканців і циганів...«

Абаді гостро обсервує Бернадету:

»Ачень ти підеш до Массабьелю, не правда?«

Бернадета легко схиляє голову й не дає ніякої відповіді.

»Говорила що до тебе Пані?« питає Катерина Менго. Бернадета не підводить свого зору.

»Ні, вона не сказала ні одного слова... Але вона — щось найнайкраще, що існує...«

»Якщо вона така гарна«, сумнівається Мадлен Ільо, блідолиця перша співачка, »тоді вона, мабуть, не дуже добра...«

»Над цим я розважала сьогодні вночі«, заявляє обережна Абаді. І тоді то впало мені на гадку, що ми в неділю по Богослужбі візьмемо з церкви пляшину свяченої води. Коли Пані з'явиться в печері, Бернадета має її покрити й сказати: якщо Ви від Бога, мадам, то підходьте ближче. Але, коли Ви від чорта, то йдіть геть... Так треба робити... Я думаю, що це розумна пропозиція, і ми таким чином дійдемо правди...«

»Ух, мені цілком холодно«, каже Аннет Куреж. »Можливо, що ця Пані ні добро, ні зло, лише справжня Пані...«

»Ох, вона дійсна Пані«, вневняє пристрасно Бернадета.

»Тут бачу качакий став«, лунає голос учительки, яка надійшла несподівано. »І всі слухають мудрости нашої високовченої Бернадети...«

Неділя. Плоскі тони дзвонів малого містечка вже продзвонили понад дахами і горами певну зміну. Свята Літургія кінчається. Бернадета і Марія беруть участь з усією клясою в Богослуженні, під проводом Возу. Франсуа Субіру має до полудня службу в стайнях Казенава. Жан Марія й Жюстен випросили собі дозвіл вийти на вулицю, Люїза Субіру сама сидить у Кашо, нарешті має можливість трохи полінуватися, тобто робити панчохи. Вона була на вранішній Богослужбі, тому що не звикла брати участь у Св. Літургії, коли то приходять люди, що живуть у »кращих умовах«, добре одягнуті і по відпочинку. Вона сама не має в що одягнутися і через те належить до найнижчої кляси та до ранкових відвідувачів церкви, де один із свя-

щеників відправляє тиху Службу Божу. Таким чином Люїза Субіру вірикається певних користей, бож Свята Літургія це не тільки Богослуження, але також коштовна саможертва містечка після гнітучої одноманітності тижня. Відчувається своєрідну теплоту при музиці, тобто при хвилюючому вогнищу душі. Можна багато бачити й чути. Парох Пейремаль — це потужний душастир, його величавий і терпкий голос пронизує серце, коли він, після Євангелії, промовляє до вірних. З цієї Богослужби резигнує Субіру головню тому, що вона не хоче зустрічатися в церкві з своїми багатшими сестрами. Бернарда Кастеро, овдовіла Тарбе, аракул родини, і Люкелія, турботлива стара панна, мають відповідний одяг. Але Люїза загорда, щоб виступати поруч щасливіших, як чорна вівця родини — як Кастеро, ганебно покарана несприятливою життєвою долею. Супроти Бернарди, своєї найстаршої сестри, вона має глибоку пошану, але рівночасно й постійну нехоть.

Проте, сьогодні, в благословенний передполудневий час, вона почувається у своїй самотності дуже задоволена, не докучають їй сини й не гнівають доньки, вона не турбується про свого чоловіка, який тим разом не засиджується ні у Бабу, ні в іншому бару, тільки як »поштовий службовець«, як він себе сам називає, виконує чесну працю. Казенав дав йому десять франків завдатку. Сплачено найпильніші борги. Після довгих тижнів недостач, у хаті знову появилася шматок м'яса. Вже »rot au feu« випаровує делікатними яринами й цибулькою свій перший запах.

І душа Субіру від учора живе у мирі та тиші, відколи вона засягнула при сповідальниці поради від Пера Семпе. Відкрито сказавши, вона була занепокоєна щодо Бернадети й тої Пані. Що ж можна сказати про випадкові речі? Пер Семпе, розумний духовник, (він зовсім не знає Бернадети), добряче посміхнувся і сказав: »Моя люба доню, це нешкідливі дитячі примхи, якими не повинна займатися доросла людина«. Так то справа для Субіру полагоджена. Проте,

вона перелякалася, коли пів години пізніше появились в Кашо її дочки серед гуртка шкільних дівчат і просили дозволу, щоб Бернадета всіх запросила до прекрасної Пані в Массабьелю.

»Чи ви збожеволіли«, скрикнула стурбована мама. »Бернадета залишиться дома...«

»Але ж, кохана мамо«, благає розважна Жанна Абаді, »ми хочемо лише переконатися, чи щось є насправді з тою Пані...«

Почувши ці слова, Субіру впадає на хитрий помисл. Справа, на думку священика, має всі ознаки дитинства, яке не личить дорослій людині. В печері все це зелене товариство не побачить нічого й здорово висміє Бернадету. Та буде опісля соромитися й повністю відлікується з свого дивачтва. Але мама не хоче відразу зняти свою заборону й тому дозволяє себе ще якийсь час просити. Згодом вона переводить у життя свою добре випробовану виховну методу:

»Якщо ви не маєте ліпших дурниць у неділю, то йдіть собі всі до Массабьелю, тобто, коли тато дасть дозвіл, Бернадета мусить його запитати. Я тільки мама. Від батька все залежить...«

Веське товариство, щоб не тратити часу, біжить на пошту. Подорозі не одна пара неділешніх прогульковців зі здивуванням зустрічає гурт дівчат, які, здається, шукують небуденної приємності. На великому подвір'ї поштового уряду стоїть кілька людей коло шкапи, що сумно звісила голову. Стоять там Казенав, як звичайно у кавалерійських чоботях і з кашкетом на голові, Дутрелю, стаєнний парубок, що завансував на керівника возу, ковальський »лікар« і, вкінці, Субіру, який вивів коня на уздечці. »Лікар« намацує хребет коло гриви, знаходить легеньку рану і хоче якраз витягнути з течки лік, коли раптом увійшли дівчата. З дітьми Субіру їх разом дев'ятеро. Абаді вносить загальне і добре опрацьоване прохання до батька Бернадети, при чому вона інформує Казенава, Дутрелю і »лікаря«, які ні-

чого не знають, про предмет їх зацікавлення. Субіру хотів би їй найрадіше заткати вуста. Глуха й гнівна невгода влазить йому в горло. Він через Пані Бернадети відчувається болячо скомпромітованим перед Казенавом й іншими людьми. Тепер він має становище й тривкий зарібок, і після жахливого безробіття знову зайняв перший щабель суспільної драбини; раптом приходиться його рідна дитина, щоб через двозначні й провокаційні нісенітниці знівечити його свіжо здобуте значення чесною людиною поміж чесними людьми. Не звертаючи уваги на інших дівчат, він морщить чоло й бурмоче до доньки:

»Чого ви тут шукаєте? Йдіть собі всі додому! Я нічого не можу слухати про справу!«

»Але, але, моп вісик«, сміється Казенав, »чому ж хочеш зіпсути їм недільну забаву? Що ж тут є? Діти є дітьми; дозволяй їм шукати Пані, де вони бажають...«

Жанна й її подружки хором поновлюють просьбу. Тільки одна Бернадета мовчить.

»Що тримала в руці твоя Пані?« питає Казенав. »Вервицю, га?«

»Так, пане, вервичку, дуже довгу вервичку з великими, білими перлами...«

»Отже, бачиш Субіру«, кепкує поштовий майстер. »Якщо Пані має при собі вервицю, як всі інші жінки Лурду, тоді можеш спокійно дозволити своїй донечці з нею зустрічатися...«

Треба підкоритися посередництву хлібодавця. Тут ніщо не допоможе.

»Але через три години маєте вернутись«, наказує батько.

»Це зовсім неможливо, монсьє Субіру«, з'ясовує Абаді. »Туди веде довгий шлях...«

»Переможений і приневолений до відвороту батько бурмоче під ніс:

»З обідом на вас будуть чекати...«

Дівчата пурхають, як куропатки в полі. »Лікар« намазує

рану на кінському хребті чорною маззю. Кілька хвилин пізніше Субіру веде хвору коняку в стайню. Під час того, як він стелить їй свіжу соломку, зауважує на своє здивування, що в його очах сльози. Сам він не знає, чи він, як батько, плаче над своєю власною невдачею, чи над тим лихом, що непомітно осідає в його глухих грудях.

На Пон Вію приходять між дівчатами до гвалтовної суперечки. Жанна Абаді хоче вибрати найкоротший шлях через острів Шале, щоб опісля дістатися через млинарську кладку Нікольо на другий берег ставу Саві.

»Два дні безперервно йшов сніг і дощ«, думає Бернадета. »Отже, шляза, буде відкрита і кладка буде під водою. Ми мусимо йти через гору...«

»Ага«, кличуть Абаді. »Яйце знову старше, ніж курка... Я думаю, що ти можеш здатися на мене...«

Бернадета не поступається. Творяться дві партії. Яена річ, що більшість за Абаді, провідницею гуртка. Бернадету підтримують тільки Марія, Мадлен Ільо і Мадлен Газала. За мостом розходяться шляхи й партії.

»Побачимо, хто скоріше знайде«, гукає ворожій купочці честолюбна й певна перемоги Жанна. Бернадета біжить спереду, так що інші ледве можуть її наздогнати. Здається, що вихор несе її до Массабьелю. Кожний швидкий біг загрожуює їй легеням. Але вона сьогодні не відчуває астми. Марія хоче її затримати. Вона ж нічого не чує. Вона ні на хвилиночку не сумнівається, що Пані її жде, ставши блідими, босими ногами на краю скельної ніші. Може, вона жде нетерпляче, адже Бернадета так довго не приходять. Може вона страждає від вогкого холоду. Хмари проносяться понад долинами. Бернадета охоплює тілесне і душевне здоров'я Пані опікунськими думками. Ледве, чи вона думає про своїх подруг. Їй не важно, чи найлюбіша дозволить дівчатам на неї глядіти, чи ні. Бернадета не має найменшого бажан-

ня переконувати когонебудь про дійсність своєї Пані. Для неї немає нічого більш дійсного. Дівчата перекликаються з нею. Вона ж чується безумовно самотньою, як лише самотнім може бути той, якого полонила скрайня любов. Тепер вона йде швидко стежкою до печерної гори. Наближається карколомне місце, здовж печери, на горішньому краю. Напівзакривши очі, скаче, навіть буває Бернадета від каменя до каменя. Ще один скок і вона вниз. В середині печери вона робить малу павзу, глибоко віддихає, тисне руку до серця, скупчується. Тоді підводить очі до ніші...

Троє дівчат, що з трудом спинаються по стрімкій горі, чують її крик:

»Вона там... Так, вона там...«

Вони бачуть Бернадету, як вона з назад відкинутою головою й широко відкритими очима глядить і ще раз, і ще раз шепче:

»Вона там... Вона там... Вона там...«

Дівчата туляться до Бернадети і шепотом видушують з себе:

»Де вона... Де ти її бачиш...?«

»Там, нагорі, вона прийшла... Не бачите, як вона нас вітає?«

Бернадета кидає кілька своїх несміливих шкільних жартів.

»Я бачу вгорі лише чорний льох«, каже Газала. »Далі лежить великий камінь. Там ніхто не може повстися...«

»Я взагалі нічого не бачу«, озивається напружено Марія.

»Вона вас бачить, вона вас бачить«, шепче Бернадета. »Вона похилила голову й вас вітає. Ви мусите також її привітати...«

»Чи не могли б ми ближче підійти?« шепоче Марія.

Схвильована Бернадета розводить руками:

»Ні, ні ради Бога, не підходьте ближче ані на крок!«

Заблизько чується ошасливлена коло тої, що дає щастя, — не так, як було перший раз. Тоді між ними була більша

відстань, на ширину ставу. Пані мусіла у хвилястому наближенні показати їй своє обличчя. Сьогодні вона близька до схоплення. Бернадета мусіла б тільки розмахнутися на одному з блоків під скельною стіною й простягнути руки, тоді вона могла би майже доторкнутись до самих ніг з золотими рожами. Але вона стоїть на місці, як укопана в землю, щоб через свою незграбну й звичайну приявність не робити Пані прикрощів. Пані, на велику втіху дівчини, не змінила одягу, дарма що напевно розпоряджає невечерньою гардеробою. М'якими фалдами оточує білосніжний оксамит її ніжне тіло. Прозорий вуаль звисає через плечі. Легенький вітрець грається ним. Пані, наче вічна наречена, стоїть перед шлюбним вітварем, не відслонюючи свого вуалю. Дивним видається, що вона посеред своєї пишності не виявляє незадоволення, що Бернадета не сама прийшла до неї, а в товаристві неповажних дівчат. Вона навіть робить враження, немов би поведінка Бернадети була гідна похвали. В кожному разі вона не дорікає їй за невідповідне товариство, навпаки, час від часу кидає приймний погляд на Марію, Мадлен і Туанет. Бернадета чує позаду себе шепіт Ільйо:

»Тепер бери воду й покропи її, та скажи до неї все, про що ми говорили...«

Бернадета тримає в руці пляшину з посвяченою водою, наповнену з церковного посуду. Все, що вона тепер робить, має своє джерело більше у слабій волі, ніж у внутрішній конечності. Вона прискає кілька крапель свяченої води вгору до ніші й каже несміло:

»Якщо Ви від Бога, мадам, то, будь ласка, прийдіть ближче...«

Перелякана Бернадета обриває своє слово. Вона ніяк не може докінчити речення »чорт« і »йдіть геть«. Мабуть Пані не візьме їй це за зло. Здається, що її бавить формула закляття, тому що її посмішка перетворюється в сердечний сміх. Тепер же вона слухається. Тепер вона йде зі ске-

льного овалю своїми непорочними ногами. Кожне створіння мусіло б утримати рівновагу, але вона приємно простягає руки. Бернадета відчуває, що над нею проходить страшенно солодка добрість й безмежна сонність. Пробудження з неї привело б її до найжахливішої відчуженості. Вона боїться цього пробудження й німо падає на коліна.

В цей момент появляється Жанна Абаді, з своїми приятельками, на гострому краю печери. Чіпляючись кущика, вона нахиляється вниз, щоб побачити, чи друга група дівчат уже при меті. Жанна не має тим разом щастя. Згідно з передбаченням Бернадети, млинарська кладка була дійсно непрохідна. Група мусіла вернутись і шукати слідів хитріших від себе. Абаді лютує, що Бернадета має рацію. Щоправда, вона приятелька доньки Субіру, але тільки під умовою, що вона може звисока глядіти на неї й мати над нею милосердя, як розумна над дурною, спритна над неспритною й досвідчена над недосвідченою. Проте, з четверга це відношення цілком змінилося. Бернадета вирвалася з її рук. Примха Жанни не може її вже більше досягнути. На нещастя, вона чує солодкий голос першої співачки Ільйо, яка виголошує одне Богородице за другим, очевидно, на наказ Бернадети. Зненацька Абаді опановує пристрасть помсти й розпачу, дотепер їй невідома. Вона не знає, що робить.

»Ви повинні перелякатись«, скрегоче вона і кидає каменюку, завбільшки людської голови. Каменюка вдаряє в землю побіч клячучої Бернадети. Дівчата знизу знімають крик. Тільки одна Бернадета клячить непорушно, немов би нічого не сталося.

»Не впало на тебе, ти ціла?« бідкається Марія й ворухить рукою Бернадету, яка мовчить. Щойно тепер, глянувши середу, пізнають дівчата, що обличчя Бернадети Субіру це вже не обличчя Бернадети Субіру. Щоправда, зяли-

шила та сама кругла форма, гладке чоло й м'який, піввідкритий рот, проте, це цілком чуже ество, і не сестра Марії вп'яла ненаситний зір у нішу. Ці очі ні на хвилинку не заплющуються, щоб не затемнити образу, який вони бачать. Зіниці побільшилися і стали ще темнішими, око ще дискучішим. Шкіра обличчя гостро напружена, так що кості скронь сильно вистають. Це вже не обличчя дитини, ані молодої жінки, лише обличчя щасливої страждальниці, що скупчила в собі все страждання світу, аж доки сама не згасне. При тім самий вираз обличчя не зображає страждання, лише посвяту і розвагу. Найсильніше перестрашив Марію трупний колір сестриноного обличчя, що втратило всю кров, зате придбало надзвичайну красу.

»Камінь убив мою сестру«, розпачає Марія перед Жанною, яка тепер з своїм гуртом збігає вниз. Всі жалісно тиснуть до Бернадети, творячи доволі широке коло, бож ніхто не відважиться її порушити.

»Йї нічого не сталося«, втручається зблідла Абаді. »Пані винна. Принесіть води, вона негайно опритомніє...«

Хоч Бернадету скроплено водою Саві, проте вона не приходить до себе. Тепер дівчата тратять голову. Вони бігають туди й назад, і кричать, як божевільні. Марія верещить: »Мамо, мамо, і біжить додому, щоб сповістити про нещастя свою матір. Жанна Абаді й Катерина Менго біжать до млина Саві, щоб там шукати помочі. Інші щось говорять до Бернадети, не наближаючись надмірно до неї. Вони лякаються її і того положення, в якому вона опинилась. Дві обвантажені клаунками селянки приходять подорозі з Аспен де Англь, пристають до дівчат і слухають уривків з історії про Бернадету та Пані. Ох, що ж то за Пані? Селянки переглядаються великими, поважними очима.

Вкінці приходять мати Нікольо і Антуан, мельник. Жінка, почувши про недужу, взяла з собою покрайну цибулю. Тепер вона тримає її під носом Бернадети. Але дівча тільки ледь-ледь відхилиє голову набік, не змінюючи точки зору

очей. Антуан і собі схиляється над клячучою, яка, здається, потонула в молитві:

»Ходи, Бернадето«, зваблює її пестливим голосом. »Вже буде доволі, йдемо додому!«

Не отримавши ніякої відповіді, він пробує заслонити очі дівчинки своєю великою рукою. Але йому легше заслонити лямпове світло, ніж ці кришталеві очі, що без найменшої перешкоди далі дивляться перед себе. Коротка постановка — і Нікольо Антуан підносить Бернадету високо та несе її до млина. Подорозі дівча не тратить своєї незмінної посмішки, яка в'яже його крізь добре обличчя мельника з Пані.

Нікольо з Бернадетою на руках, за ними зворушені шкільні дівчата, селянки з вантажами, стара мельника, що ззаду тьопає, — цей особливий похід вистачає, щоб звабити до себе людей, що всюди відбувають свою неділешню прогулянку. Перед входом до млина Саві назбиралася поважна кількість людей. Всі питають, всі слухають, всі дивуються, всі дискутують. Дехто сміється. Швидко видають осуд: мала Субіру втратила розум. Антуан посадив Бернадету на крісло звернене до вогню. Кімната наповнена чужими людьми. Мати Нікольо приносить дерев'яний кубок молока, щоб підкріпити немічну. Її свідомість не погасла, лише звернена надлюдською силою в напрямку краси Пані, так що все інше вона сприймає, як далекий і байдужий шум.

Привернення до попереднього стану наступає не поволі, а за одним махом. Здається, що величне жіноче обличчя, яке прийняло всі болі світу, нараз пожег швидкий невидний огонь, і знову появляється звичайна дитяча фізіономія Бернадети, трохи тупа і з апатичними очима.

»Дуже дякую, мадам«, каже спокійно Бернадета, відмовляючись від молока, яке їй подала пані Нікольо. »Я не хочу...«

Тепер атакують її запитаннями:

»Що було з тобою?... Що сталося?... Що ти бачила?«

»Ох, нічого«, відповідає Бернадета доволі зрівноважено. »Лише Пані була там довго...«

Ці »ох, нічого« і »лише« зраджує розвій, який довершився між Бернадетою і Пані. Взаємовідносини стали інтимними й до певної міри вже давніми. Перше похмілля подиву змінив нахил до постійної посвяти. Пані для Бернадети вже не одноразове чудо, що розпливається в ніщо, а тривке посідання. Вона приглядається людям, дозволяє до себе говорити, але не радо відкриває уста. Антуан, який не відвертає зору від її обличчя, приходиться їй з поміччю:

»Ви не бачите, яка вона втомлена? Залишіть її кінцем кінцем у спокою!«

Але Бернадета не почувається втомленою. Причина її мовчанки захована у зростаючому почуттю вини, що її гнобить. Це стосується її батьків. Чи вона виявить своїй родині, що любить тільки Пані? Що скаже мама на її поведінку?

Мама Субіру й Марія біжать чимдуж по довгому шляху з Кашо до Массабьєлю. Вже перед тартаком зустрічають вони Пігуно. Пігуно все знає. Бернадета є в млині Саві, ціла й здорова. Що за дівка! Після того, як вона молилась у брудній печері до якоїсь гарної й невидної Пані, дається без найменшого спротиву віднести Антуанові, теж елегантному хлопцеві.

»Заспокійся, кохана кузинко«, кінчає Пігуно своє радісне повідомлення. »Ніяка людина не може щось для своїх дітей...«

Обличчя Субіру відживає. З розмови з Марією вона була певна, що Бернадета померла або принамні є в смертельній небезпеці. Тепер вона чує про ганебну поведінку її найстаршої доньки. І за це вона зіпсула rot au feu, перший найситніший обід від непам'ятних часів. І за це мусять її бідний Субіру пережити, вернувшись зі служби до-

дому, тривожні хвилини і задовольнитись одним шматком хліба.

»Пожди тільки, я тобі покажу«, дорікає вона і приєднує ходу.

Юрба, що зібралась перед млином Саві, паганяє їй сорому. Коли ж вона згодом побачила в помешканні Бернадету, як та сидить на кріслі, наче княжна, і всі забігають її прихильности, тоді вона не може стриматися й гromить дочку голосними словами:

»Ти ставиш увесь світ на ноги, ти божевільна!«

»Я нікому не казала, що він має зі мною йти«, борониться Бернадета, згідно з правдою.

Це одна з тих відповідей, які є на те, щоб подразнити вчительку або маму:

»Ти нас смішиш перед усім світом«, кричить Субіру й заміряється її вдарити. Мати Ніколь впадає їй в руки:

»Що ви, ради Бога, хочете свою дитину бити«, гукає вона. »Це ж правдивий Божий ангел, гляньте лише...«

»Ангел? Який ангел?« свариться Субіру.

»Ви її не бачили перед тим«, втручається в розмову Антуан. »Вона була така, така, як...«

А що відповідне порівняння для краси Бернадети йому не спадає на думку, вибирає він слово, яке зависає у раптовій тиші:

»...така, як трун...«

Люїзу Субіру, слабу душу, яку постійно гноблять протидежні почуття, трапляють ці слова в саме серце. Вона не прийшла сюди, щоб карати свою дочку, тільки зі страху за її життя. Ця тривога знову її перемагає. Вона падає на лавку й плаче:

»Добрий Боже, дозволяй мені мою дитину...«

Бернадета підводиться, спокійно приступає до матері й легко доторкається рукою її плечей:

»Ходь, мамо... Можливо, що ми ще перед прибуттям тата будемо дома...«

Тепер для Люїзи байдужим став добрий Субіру і його обід.

»Я не рушуся з місця«, вперто плаче вона, »коли мені Бернадета перед усіми людьми не прирече, що ніколи не піде до Массабьєлю... ніколи«.

»Пообіцяй це мамі«, нагадує їй Нікольо. »Таке зворушення до добра не веде, ти напевно через те захворієш...«
Бернадета стуляє свої льодово-холодні руки до купи.

»Я прирікаю тобі, мамо«, каже вона, »ніколи не йти до Массабьєлю...«

Проте з розначливою хитрістю любови додає вона одну адвокатську клявзулю:

»...якщо ти мені не дозволиш...«

Нікольо залишились самі. Антуан запалює собі недільну сигару.

»Що ти на це кажеш, мамо?« питає він.

»Мені не подобається кохана мама«, відповідає Нікольо. »Такі речі — погані вісники... Мій Боже, а батьки цілком здорові й прості люди...«

Син підводиться, йде здовж кімнати й кидає без потреби одне поліно в огонь. При тому каже:

»Я не бачив нічого кращого, як обличчя клячучої дівчини, кохана мамо, і я ніколи не побачу ще щось краще...«

І він майже перелякався при згадці, що держав Бернадету в руках:

»До такого створіння не вільно доторкатись«, каже він.

ДВНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

ПЕРШІ СЛОВА

Постановлено справу з Пані Бернадети зняти з денного порядку і поховати її раз назавжди. В Кашо про це вже так пильно не розмовляють. Хоч у місті кружляють дивні оповідання шкільних дівчат, проте тато Субіру робить так, немов би він належав до тих нечисленних, що ще нічого не чули про зворушливий випадок, в колі якого є його дочка. Його умова спроможність, здається, є, мимо зменшених турбот про поживу, запаморочена. Він приходить і відходить без привіту. Ввечорі він сидить коло стола з гордо спертими ліктями. Якщо ж він іде спати, що, очевидно, діється і вдень, тоді навіть його хропіт звучить хворобливо й сварливо. Ці пригноблені вияви його зовнішнього життя служать одній меті — доосновно унеможливити будь-який нахил Бернадети до повторення того, що сталося. Субіру робить враження суворого громадянина, який сердиться на доню, що йому знесла незвичайне зозуляче яйце у звичайне гніздо.

Зате мама виявляє супроти Бернадети делікатну лагідність і уважливість, у протилежність своїй простацькій природі. Вона приносить дівчині малі дарунки. Вона потішає її кожним словом і не роз'ятрує рани, тому що вона бачить жертву, яку Бернадета приносить усій сім'ї. Вона сподівається, що шляхом лагідности їй удасться вигнати Пані з ненормальної душі рідної дитини.

Сама ж Бернадета, здається, не помічає ні делікатности матері, ні цікавої неспіливости, з якою її зустрічають оби-

два малі брати. Вона є зрівноважено приязна й посвячує більше часу, ніж дотепер, домашній праці. Одночасно вона уникає будь-якої зустрічі з сусідами. Зрідка тільки відкриває вона рот. Коли одного разу Марія згадала про Пані, вона не тільки що нічого не відповіла, але залишила кімнату. Очевидно, її серце кривавиться вдень і вночі, проте не надмірно, тому що вона мусить відмовитися споглядати Пані, кермуючись тою думкою, що невзута й неодагнута достойна особа надарма жде на неї при холодній лютневій погоді. Вона терпить муки люблячої й вірної, бож сила зовнішніх обставин не дозволяє їй виконати те, чого бажає. Вона може лише вірити, що такій шляхетній істоті, як Пані, мусить бути відоме її примусове положення. В її розбитій душі виривають іноді жахливі думки, що Пані недовго зберігатиме її вірність, вона втомиться безуспішним очікуванням і вкінці забуде малу Бернадету Субіру.

Про те, щоб не допустити до цього сумного кінця, дбають мадам Мілле і мадмуазель Антуанет Пейре. Вдова Мілле вернулася у суботу ввечері з Аржелю. Філін і куховарка негайно повідомляють її про рідкісну подію в печері. Мала Субіру, дочка її помічниці в пранню білизни, мала там привид, тобто бачила молоду дівчину з босими ногами. Поява, цієї дівчини вплинула на те, що і *la petit voyante* мала візіонерка, знайшлася в подібному положенні, як це зображено на релігійних картинах. Майже годину тривало, доки Бернадета пробудилася знову з екстази до життя.

Подиву гідна новина — це вода на метафізичній млин пані Мілле, тієї суворої католички, що своїм зарозумілим зацікавленням духовним світом ставить вищій і нижчий клер у невідгідне положення. Мадам може не спати цілісніньку ніч. У той час вона завжди бачить свою сестріницю Елізу Лятаці, убогу, лагідну дитинку, яка, немов люб'язна дочка, жила в її хаті й тут також на двадцять восьмому році закінчила своє молоде життя. Ох, яким же сирітством відгонить тепер цей просторий дім, що його сорок років то-

му вибудував безсмертний Мілле, сподіваючись мати добру громадку дітей. Мадам Мілле пристрасно зберігає культ Елізи. Кімнату померлої втримується в належному порядку, так що до неї могла б вона щоденно впровадитися. Всі, навіть найдрібніші, речі лежать на своєму місці, книжки, ляльки з дитячих часів, швацька коробка, приладдя до галтування, дві цукернички з закам'янілими солодощами, і передусім шахва з білизною, взуттям і сукнями. В цю ніч безсоння Мілле, закутавшись хутром, проводить повну годину в неопаленій кімнаті Елізи. Вона жде якогось рожевого післяництва, яке б, з одного боку, повідомило про життя її незабутньої дитини і, з другого, заневило б її про нерозлучну, хоч і не так швидко з нею зустріч. Насправді, вдові вдається виобразити собі Елізу далеко ясніше, як звичайно, а саме, померла виступає перед її духовим зором в убранню, яке вона носила в час урочистостей, як голова Союзу Марійських Дітей. Це знаменита сукня з білого сатину, і голубий плетений пояс. Антуанет Пейре вишила її, згідно з паризькою модою, і з приязні до своєї марійської сестри взяла за неї тільки сорок франків, тобто лише за працю. Вранці стане пані Мілле ясним, що дівчина, яка з'явилася малій Субіру, це ніхто інший, тільки її незабутня сестріниця, і то в убранню голови Марійських Дітей.

Знаменним є також той факт, що й Антуанет Пейре протягом понеділка впала на ту саму думку. В час Вечірні вона біжить до своєї зичливої клієнтки. Пейре ще молода, але й непривітлива для всіх. На її поздовжньому обличчі невтомно вертається шпигунські очі. Як дочка ексекютора, вона знає найзлиденніші умови життя і людей. Згідно з своєю звичкою, вона, просто сказавши, видумала щось, що також не дає спокою і мадам Мілле. Про що говорять босі ноги привида? Очевидно, про потребу покути, яку має виконати навіть чиста душа Марійської дитини Елізи, як і все, що жило й померло. Ті, хто покутує, ходять босоніж. Мабуть, у чистилищі немає ні черевиків, ні патників. Сестріниця

багатої Мілле це вбога душа, яка потребує особливих молитов своїх кривих і приятелів, щоб укоротити своє сумне перебування. Це причина, чому вона появилася малій Субіру, і якраз в тому місці, яке надається на вхід у чистилище. Хто знає, чи Еліза Лятапі не хоче передати свої особисті побажання добрій тітці і в дальшій мірі також своїй скромній приятельці. Мадам Мілле і мадмуазель Пейре замкаються в кімнаті померлої; щоб до кінця з'ясувати цю теорію й застосувати відповідну практику. Слуга Філіп дуже здивований цією таємною конференцією.

В середу, о четвертій годині, на щастя, в хаті є тільки мама Субіру й Бернадета — в Кашо є особлива візита. Першим появляється Філіп, який кладе на стіл кошук. У кошику є солідно запаковані дві печені курки і дві пляшки десертного вина. Він низько кланяється Люїзі і заповідає прибуття мадам, яка є вже в дорозі. Люїза з острахом глядить на дарунок і на слугу. По двох хвилинах приходить високостанна вдова у приміщення, яке для неї могло б бути вузькою тюрмою, а за нею Пейре з похилими плечима. Мілле вражає понура нужда, яку вона бачить.

»Моя кохана пані«, починає вона, »я хотіла на вас звернути увагу. Ви не мусите мені дякувати за ці дрібнички... Я маю навіть замір просити вас, щоб ви нам у дечому помогли кожної середи й суботи, очевидно, поза пранням білизни. Мій дім просторий, на жаль...«

Субіру цілковито не знає, як ставитися до цієї приязні. Щоправда, мадам Мілле не має дріб'язкового серця, проте вона дуже точна, і яку ж роботу, милий Боже, вона могла би мати в тому домі, де проти найменшого пилу застосовано такі засоби, як охоронні покривала. Денна послуга, двічі на тиждень — це разом дає, може, чотири франки, тобто шіснадцять франків місячно. Такою ласкою обдарується зараз же при привітанню. Як це розуміти? Вірноїддано і недовірливо Люїза витирає два стільці та підсуває їх відвідувачам. Бернадета стоїть перед малим віконцем. Її об-

личчя в тіні, але її волосся світить червоно-золотим кольором, тому що зимове сонце перед заходом вишло з-поза хмар і проникає навіть на подвір'я Кашо.

»Ви маєте дуже мила дитину, моя добродійко«, цідить крізь зуби Мілле, »надзвичайну дитину... Ви повинні бути щасливі...«

»Привітай панство, Бернадето«, каже Субіру.

Бернадета подає без ніякого слова руку й негайно відходить на своє попереднє місце коло вікна. Мадам Мілле витягає й витирає очі:

»І я також мала дитину, не власну, тобто більше, ніж власну, ви ж про це знаєте... Еліза померла смертю праведниці, відважна страдальниця, а парох Пейрамає написав листа до Преосвященного Владика в Тарб про ту смерть, що повинна бути добрим прикладом для всіх...«

»Тому то ми прийшли сюди, мадам Субіру«, перериває запланану розмовницю речева Пейре.

»Так, говоріть, любя Пейре«, каже пані Мілле. »Говоріть! Я не можу...«

Дочка езекутора взялася з притаманною їй річевістю розвивати свою теорію про Пані Бернадети. Вона не має сумніву. Босі ноги й ідентичність сукні, яку вона сама пошила, вказують на те, що Пані — це ніхто інший, як тільки недавно померла Еліза Лятапі, що тепер є в муках чистилища. Еліза вибрала дитину Бернадету Субіру, як післанця між двома світами, щоб передати люб'язній тітці і прибраній мамі важливі повідомлення та побажання. Це єдиний сенс привидів, які мала Бернадета. Через те Субіру повинна дозволити своїй донечці виконати своє післанництво до кінця і вірно передати бажання Елізи, щоб таким способом вбога душа могла знайти свій спокій.

Субіру сидить приголомшена й не має відваги підвести голову:

»Алеж це все... майже неймовірне«, дорікає вона.

»Насправді, тут можна потрапити в шал«, лементує Мілле. Між мамою й донькою, перед самою візитом, виникли дивні історії, без взаємної виміни думок. Мама, якій мовчазне пригнічення Бернадети заткало горло, була вже майже схильна дозволити донечці таємно вийти в суботу до печери. І Бернадета теж хотіла кинутись до ніг мами і ревно її просити: »Пусти мене туди, ах, пусти ж мене туди!«

Але тепер у серці матері знову росте невимовний страх.

»Це мусить бути якнайшвидше«, нагадує кравчиха.

Люїза має на гадці шіснадцять франків місячно. Вона також думає про життєву небезпеку, на яку може бути наражена її донька, якщо вона ще раз зіб'ється з пантелеяку. Вона хотіла б проволікти справу:

»Перед найближчою неділею неможливо...«

»Я це приймаю, як згоду«, швидко впадає в слово мадам Мілле.

»Ні, ні, мій чоловік на це не погодиться...«

»Ця справа не належить до чоловіків. Чоловіки цього не розуміють«, каже досвідчена вдова.

»Хто ж то оповість все своєму чоловікові«, сміється Пейре.

»Мої пані, я дійсно не можу дозволити. Ви повинні мене зрозуміти... Чи ви хочете, щоб моя Бернадета захворіла і стала посміховиськом людей?... Я не можу дозволити, як мама...«

Оглядна Мілле гордо підводиться:

»Я також мама, моя найдорожча, тобто ще більше, ніж мама. І я також маю дитину мого серця, що дуже страждає. Коли я роздумую над зусиллям, яке може виконувати ця дитина, щоб знайти далеку дорогу сюди, тоді холодно мені робиться... Я ні до чого вас не приневолюю, пані Субіру. Але ж, коли я за собою замкну двері, тоді ви несіть всю відповідальність...«

»Моя голово... Це забагато на мою голову«, охає Субіру.

»А що думає про це люба Бернадета«, починає кравчиха привабливим голосом.

Бернадета далі ще стоїть проти червоного вечірнього світла, яке паленіє довкола її волосся. Вона стоїть напружено, немов би похитувалася на пальцях ніг. В цій хвилині вона подібна до скакуна, що себе відштовхує. Її не турбує ні товста Мілле, ні озоружна Пейре, ані дурна і бідна душа в чистилищі, ні навіть уся ця нісенітниця. Вона знає тільки одне: пишна Пані хоче її бачити. Її пишна Пані може бути також хитра, щоб уможливити її нову зустріч. Власне, яка ж інша мета могла привести сюди цих пань? Легким, милозвучним і певним перемоги голосом відповідає Бернадета так:

»Хай вирішує мама...«

Зустріч у цей четвер проходить інакше, ніж попередніх разів. Передусім, Бернадета не чується вільною, як давніше, тому що мадам Мілле обтяжила її важким завданням. Вона сьогодні не має часу безмежно заглибитися в красу своєї Пані. І на початку цієї великої любові світ виступив між громадянством з своїми перешкодами, які могли би виключити все непричетне. Знову з'явилася Пані, хоч щойно вибила шоста година. (Умова пані Субіру. Похід мав відбутися на світанку, щоб не викликати сенсації). Яка ж то делікатна уважливість, коли особа, що дає щастя жде ошачливленої, аджеж у час зустрічів, звичайно, буває навпаки. Бернадета клячить на білому й плоскому камені, не так, може, щоб молитися, як щоб висповідатися. Безгомонно виривають слова з її серця, а уста мовчать: Пробачте, прошу, що я так довго не приходила. Але ж я пообіцяла мамі в млині Саві, що ніколи не віду до печери. Мені страшно, мадам, що ви ждали мене в час поганої погоди..

Пані робить тихомірний жест, немов би хотіла сказати:

Це ніщо, моя дитино, я звикла при всьлякій погоді чекати на своїх людей.

Я сьогодні не сама, мадам, пробачте мені, німо проносився голос Бернадети. Зі мною прийшли, знаєте, пані Мілле і панна Пейре, кравчиха. Тобто, мама дозволила мені піти до вас тільки через Мілле. Мама каже, що Мілле заплатить їй чотири франки тижнево за послугу. А що й батько також з останньої п'ятниці служить поштовим службовцем, то могли б ми жити далеко краще. Я вибігла тільки тому, що вам усе це сказати якнайшвидше. Мілле є стара, ах, ви знаєте все, мадам. Вона не могла бігти вслід за мною. На жаль, я їх уже чую. Вони щось видумали, прошу вибачити! Я добре знаю, що ви не є Елізою Лятапі і не приходите з чистилища...

Пані хитає головою й жваво сміється, щоб зазначити ось що:

Немає страху, ми впораємося з мадам і з мадмуазеллю. Найважливіше те, що отримано дозвіл від мами...

Голос Пейре вже тут:

»Обережно, моя дорога! Тримайтеся міцно моєї руки. Ще тільки малий крок, ще. Так! Ми вже...«

Бернадета чує позаду себе свистячий віддих товстої Мілле.

»Там, нагорі, стоїть Пані«, шепче вона їй, не відводячи зору від ніші. »Вона вас привітала...«

»Ах, моя солодка Елізо«, плаче Мілле. »Я тебе не бачу! Чому я тебе не бачу? Як тобі там поводитьсь?«

Штивними пальцями засвічує вона гримничну свічку, яку взяла з собою, і це перша свічка у Массабьелю.

Хоч важко їй, проте мадам Мілле падає на коліна, підводить складені руки високо й каже тремтливим голосом:

»Промов до мене, Елізо... Лише одне слово, скажи слово...«

Антуанет Пейре стала недовіркою. Їй сказали, що в присутності Пані обличчя малої Субіру виявляє неземну красу, так що її не можна пізнати. Але цього немає. Об-

личчя Бернадети земне, як завжди. Тоді кравчиха стукає кінецьком пальця в плече клячучої дівчини:

»Треба говорити тільки правду, чуєш? Тільки саму правду! Інакше будеш покарана!«

Бернадета, не відвертаючись:

»Я не сказала нічого неправдивого...«

»Мовчи«, шепче Пейре, »і молись по вервиці«.

Бернадета слухняно витягає вервицю й починає молитись. Але вже по першому Богородице донька ексекютора витягла з кишені каламар і аркуш канцелярського паперу. Певність не зашкодить. Вона хоче мати документ, чорне на білому:

»Так, а тепер іди до Пані«, каже гостро, »і проси її щоб вона виразно написала свої бажання й жалі, і скільки Богослужб вона потребує. Люба тітка Мілле зробить усе, що тільки буде в її силах...«

Без спротиву бере Бернадета перо й чорнило, і наближається до Пані близько скелі. Вона ступає на один з каміних блоків і підносить витягнутими руками до ніші пильне приладдя. В такому положенні вона й залишається. Ця постава дівчинки викликає величезне враження, так що обидві пані перелякались, вони чекали чуда, якого світ ще ніколи не бачив. Пані Мілле опанувала внутрішня потреба потойбічних об'явлень і чудес. На згадку, що це має статися тепер, слабне її серце й мороз проходить поза шкурою. Тому то вона залишає, разом з Пейре, печеру і клячить доволі далеко від чуда Бернадети. Заливаючись сльозами, глядить вона в порожнечу:

»Напиши мені все, Елізо... Я не буду щадити для тебе...«

По хвилині Бернадета приходить з печери з ясним обличчям, сповненим самозрозуміlosti. Вона подає Пейре писарське приладдя й папір.

»Папір порожній«, заявляє кравчиха тоном кримінального комісара, який уже знає, що є.

»Що ж тобі Пані сказала?« перевіряє Мілле облеглим й одночасно затурбовано.

»Вона хитала головою й сміялася«, відповідає Бернадета.

»Пані сміялася?«

»Так, вона трохи посміхалася...«

»Дуже цікаво«, думає Пейре. »Отже твоя Пані може сміятися? Я не вірю, щоб убога душа з чистилища сміялася... Тепер іди й запитай, як вона називається«

Слухляно, як і завжди, повертається Бернадета в печеру. Вона глибоко заклопотана, тому що мусить сьогодні турбувати Пані численними нісенітницями. Проте, Пані виявляє невичерпну терпеливість, бож вона, дарма що є люднева погода, стоїть непорушно, у всій своїй пишності. Лише золоте рож на її ногах стає іноді матовим. Бернадета відважно йде по скарі:

»Пробачте, мадам... Але обидві пані хотіли би знати ваше ім'я...«

Обличчя Пані стає замислено розсіяним, як міна княжої особи, супроти якої поповнено тактичну помилку. Бернадета клякає на коліна й бере в руки вервицю. Після молитви знову вертається посмішка Пані. І тепер перший раз лунає в ухах Бернадети її голос. Голос, що супроти юного дівочтва є майже тріхи материнським:

»Чи не були б Ви так добрі«, каже Пані, »приходити сюди протягом п'ятнадцяти днів?«

Вона вимовляє ці слова не доброю французькою мовою, лише мовою народу провінції Беран і Бігор, якою розмовляє Бернадета й її родина. В точному перекладі вона каже не добро (bontentat), а ласка (grazia). Чи не хотіли б ви мені виявити ласку, каже вона, і додає ще після довгого мовчання, далеко слабшим голосом, маленьке речення:

»Я не прирікаю зробити Вас щасливою на цьому світі, але на тому«.

В час, коли Бернадета після закінчення розмови знову підходить до печери, зібралася група людей довкола Мілле й її свічки. Мама і син Нікольо, Марія, Жанна Абаді, Мадлен Ілльо, передусім же кілька селян і селянок з долини

Батсужер, де поголоски про привиди в Массабьелю викликали велике враження. До цих земляків долучаються щораз нові, тому що сьогодні четвер і люди йдуть з своїми клунками на ярмарок до Люрду.

»Сказала вона тобі своє ім'я?« запитує дівчинку Пейре.

»Ох, ні! Цього вона не зробила...«

»Чи ти взагалі питала?«

»Я питала, так як ви, мадмуазель, хотіли...«

»Чи ти не ошукуєш, Бернадето? Я за тобою уважливо слідувала. Ти ж уст не розкрила...«

Бернадета здивовано глядить на кравчиху:

»Коли я розмовляю з Пані«, з'ясовує вона, »тоді я розмовляю з нею тут...«

І при цьому »тут« сягає вона вказівним пальцем до серця.

»Ага«, мружить очі інквизиторка. »Пані розмовляє з тобою також тільки тут?«

»Ні, Пані сьогодні зі мною дійсно говорила«.

Чи Пані взагалі має якийсь голос?«

»Ох, так, має точно такий самий голос, як вона сама...«

І Бернадета все оповідає вірно. Тепер уже Антуанет Пейре певна, що вона її зловила на гарячому:

»Ти хочеш вмовити скромним людям«, висміває вона. »що Пані, тобто душа з того світу, чи навіть ангел каже до такої дурної пикі, як ти, »ви« і »чи не могли б ви виявити ласку?«

Обличчя Бернадети роз'яснюється чудовим захопленням:

»Так, це насправді комічно... Пані сказала до мене »ви«.

Цей допит Пейре з Бернадетою має цілком несподіваний вплив. Кравчиха спочатку не мала особливого сумніву щодо щирости дівчинки. Справжня віра в потойбічне життя, цікавість, люб'язність, пожадливість нечуваного дали їй поштовх намовити Мілле до цієї авантури. Щойно свободна

поведінка малої Субіру в гроті викликала в неї підозріння. Але самозрозумілі й такі природні відповіді дівчинки в цій неприродній справі здобувають серця свідків, що її оточували, проти злосливої Шейре. Бернадета говорить про появу так ясно й точно, як той, що оповідає про найпевнішу дійсність. Хто її слухає, той мимохіть мусить вірити у надзміслове.

»Ти благословенна«, каже одна з селянок. »Небо знає, хто тебе відвідує«.

Мадам Мілле не має вже більше великої надії пізнати в Пані власну сестріницю. Слова Бернадети живо свідчать проти цієї надії. Проте, вона не розчарується, лише обіймає дівчинку:

»Ти щаслива дитина, ma petite voyante. Подякуй за це. Я стара хвора жінка. Але я протягом найближчих п'ятнадцяти днів щоденно приходитиму до печери... Я думаю, що і ви не пропустите ні одного дня, моя добра Пейре«.

»Ані одного дня, мадам«, заявляє кравчиха, що зарівно швидко, як і проти власної волі зміняє свою тактику. »Ми почуємо від Бернадети ще не одну правду...«

Доволі втомлена вдова озивається:

»Я чую в собі піднесення духа й спокій. Я візьму також і Філіна. Це йому вийде на добро«.

І Жанна Абаді не могла інакше зробити, як признати Бернадетину перевагу й провідництво над собою, дарма що вона перша в клясі, а та остання:

»Очевидно я піду кожного дня«, каже вона, »аджеж я була перша, що дещо дізналася про Пані...«

»Чому ти перша?« не погоджується Марія. »Перша я, тому що я сестра...«

Антуан Нікольо погладжує свій вус. Це він робить завжди, коли роздумує:

»Як би то було, кохана мамо«, звертається він покірливо до мельника. »коли б ми запросили мадмуазель Берна-

дету замешкати у нас? Горішня кімнатка, щоправда, холодна, зате було б далеко ближче до Массабьєлю...«

»Я мала б велику радість з Бернадети«, обережно відповідає Нікольо, »але я не хочу ні в що втручатися. Це справа її батьків вирішити, що далі має бути з нею...«

»За першество мати в себе Бернадету я проситиму«, заявляє маєстатично Мілле.

Бернадета нічого не знає, що з нею діється. Всі люди розмовляють так швидко і так претенсійно — чого ж вони, властиво, хочуть? Вона ні трохи не може зрозуміти, що честь, яку віддала їй Пані, зміняє за одним махом її власне положення між людьми.

»Тепер мусимо йти додому«, каже вона.

Пон Війо переповнений ярмарковими їздцями. Дехто з них прилучається до надзвичайного гурту, який під проводом Бернадети й мадам Мілле, що ще далі тримає в руці запалену свічку, посувається в напрямку Кашо. З уст до уст іде новина:

»Молоде дівча знову прийшло до печери... Третій раз сьогоднішнього четверга... Якраз до малої Субіру... Люди зіійшли ні нашо... Не дайтеся осмішити себе слабоумною... Мій Боже, і багата Мілле є тут... Так, хто має так багато грошей, той не має ніяких інших клопотів...«

Чим далі йти в місто, тим більше глуму. Проте, похід зріє до ста осіб, коли дійшов до Рю де Пгїт Фоссе. Міський поліцей Калле, що саме вийшов з бару Бабу, з подивом приглядається »демонстрації« і розважає, чи це не його обов'язок »запровадити лад«. Режим цісаря Наполеона, що сам через путч осягнув владу, має поганську пошану для масових зібрань. Калле їде до посадника Лякаде й опісля до Жакоме, поліційного комісара, щоб зробити донесення. Це два цивільні уряди, виконавцем яких є бувший польовий сторож у своїй скромній особі. Субіру вибігає з Кашо з переляканими очима й розкуйовдженим волоссям:

»Мій Боже, що це знову?«

Марія її втихомирює:

»Бернадета сьогодні цілком здорова, мамо. Пані сказала їй «ви» і «чи не були б ви ласкаві приходити сюди протягом найближчих п'ятнадцяти днів...»

»Це все мене вбиває«, нарікає Субіру. »Я втрачу свою дитину...«

Люди натискають на ворота. Мадам Мілле, мадмуазель Пейре, обидвоє Ніколь, дівчата, входять у понурий передсінок.

»Моя дорога мадам Субіру«, починає говорити власниці ренти тоном рівної з рівною. »Дякую небу, що воно нам подарувало Бернадету. Я щоденно ходитиму з нею на прощу до Массабьєлю. Йти опухлими ногами це дуже добра покупка. Я вас прошу, моя дорога, дати дитину на протяг цього часу до мене, на повне утримання. Напевно, їй не буде погано...«

Субіру погоджується. Її хвороблива Бернадета лежатиме у м'якому ліжечку, їстиме п'ять разів денно, з чого два рази буде мати смажене кур'яче крило. Вона шкрябає голову державом варехи:

»Дозвольте мені прийти до себе, мадам Мілле, я так заскочена...«

Пані Мілле далі поривають почуття:

»Бернадета може зайняти гарну кімнату моєї богобійної Елізи. Це святість мого помешкання, ота кімната. Хоч я непевна, чи дама з Массабьєлю є моєю Елізою, чи ні, але тільки Бернадета може спати в її ліжку...«

І кравчиха Пейре не дає на себе довго ждати, щоб блиснути великодушністю перед своєю добродійкою:

»Ах, яку ж ти полотнянку носиш на собі, люба Бернадето... У мене ти дістанеш гарну білу сукню, щоб Пані раділа тобою...«

»Дійсно, Бернадета має більше щастя, ніж розуму«, шепче Абаді і штовхає в бік Мадлен Ільбо.

»Мої пані«, благає Люїза, »дозвольте мені, що я насамперед пораджусь із Субіру і з моєю сестрою Бернардою

Кастеро. Я не можу сама нести відповідальність за ті п'ятнадцять днів. Бачите ви юрбу людей? Пречиста Діво, що з цього буде?«

»Порадитися тільки з своєю родиною, мадам Субіру«, дозволяє великодушно Мілле. »Бернадета може негайно з нами йти... Ми, зрештою, нереробимо для неї марійське вбрання моєї Елізи, люба Пейре. Еліза була малою більша...«

Бернадета стоїть і не бере участі ні в чому. Така її звичка. Вона думає про ласку, яка на неї зійшла зі слів Пані: Я не прирікаю зробити вас щасливою на цьому світі. Вона не може пообіцяти, а проте здається, що зробить це сьогодні!

Коло четвертої години пополудні приходить оракул родини, хитра Бернарда Кастеро, хресна мати Бернадети, до Кашо, де її з пошаною приймають обоє Субіру. З нею є наймолодша сестра Люкілія, старша дівчина, яка робить враження, що вона є її безвільною служницею. Оракул родини має звичку кожний випадок, який їй представлено, розсліджувати кілька годин, поки наступить її мудрий присуд, проти якого вона, очевидно, не терпить ніякого заперечення. Бернарда Кастеро, овдовіла Тарбе, має бистроумну голову на своїх селянських плечах, у протилежність своїм сестрам, яких вона має за умово слабих і недотепних. Тільки їй добре насливленому розумові треба завдячувати, що майно її небіжчика не розпливлося, навпаки, побільшилося через її зручні перепродажі. Вона сама стоїть у світі, зате тим твердіше. Ще кілька років тому відкинула пропозицію одруження. Вона занадто добре знає хиткий характер усіх чоловіків, їх легкодушність і недостатне почуття реалізму.

Бернарді багато дечого в Кашо не подобалося. Люїза, келись найгарніша з усіх Кастеро, могла б мати кращу долю. Це походить з того, що дівчата мають відвагу виходити за-

між з любови, не подумавши про те, що родинне життя — це практично поважна справа. З любови виходять заміж переважно за гарного чоловіка, яким був мельників хлопець Субіру. Якщо чоловіки взагалі є неробами, то гарні чоловіки, всі й кожен зокрема, це непогамовані ледарі. Побіжний погляд на ліжку повчає Бернарду Кастеро, що воно виглажене у поспіхові, тому що її сестра прогнала з-під перини гарного чоловіка щойно кілька хвилин тому.

»Де Бернадета?« питає хресна мама.

»Ох, вона живе тепер у мадам Мілле«, тривожно відповідає Люїза. »Її запросили на п'ятнадцять днів«.

»Помилка«, пророчить Кастеро.

»Чому помилка, сестро?«

»Тому, що ти не сягаєш далі свого носа...«

Субіру починає гнівно ходити туди й назад. У приявності Бернарди він, спираючись на подружній силі чоловіка, завжди потягає за швагровою проти своєї дружини:

»Помилка! Я їй казав, що це помилка. Але вона робить так, як хоче. Мене про раду не питає. Важка помилка — віддати дитину. Що скажуть люди?«

»Це я тобі можу повідомити, швагре, що скажуть люди«, коротко сміється Бернарда. »Вони скажуть, що Субіру роблять добрий інтерес з Бернадетою й її Пані«.

»Так, це вони скажуть, якраз це! Я це маю в ухах«, сердиться Субіру.

»Вони ще більше скажуть. Вони скажуть, що Бернадета все це винайшла, щоб здобути спадок пані Мілле«.

»Очевидно, це вони скажуть«. Субіру кидає на свою дружину насмішкуватий погляд. »Яка ганьба! Нас обкидають болотом«.

Бернарда доливає оливи до вогню:

»Я не маю жодної приємности й чести в такому Кашо...«

»Але чесним було моє життя«, вдаряє Субіру в груди, »я завжди більше давав, ніж одержував. Ти, швагрово, нічого не можеш проти цього сказати. Тепер мені всього досить,

Я не хочу нічого чути про це. Кінець. Бернадета піде до Бартре...«

»Ця людина без голови«, заперечує Бернарда. »Я не маю багато часу, швагре. Сідай, будь ласка. І всі ви також сідайте та дозвольте мені вкінці говорити. Мене ж ви покликали. Я не хочу, щоб мене переривали...«

Слухняно всі сідають на своїх місцях. Лише одна Бернарда стоїть. Вона не скинула з себе ні хустки, ні чорної накидки.

»Бернардета«, починає вона своє резюме, »це люба дитина, не дуже дотепна, не має в голові каші, а чому — не має потреби дивуватися. Я часто спостерігала дівчинку й думала що з нею? Але я готова встромити руку в огонь за те, що вона нас не ошукє з тою Пані, просто тому, що вона не надто хитра до такого шаленого помислу. Вона бачить Пані. Всі інші Пані не бачать. Наша бабуня часто оповідала нам, дітям, що вона знала одну дівчину, якій одного разу у темних сінях появился Спаситель у тілесній постаті. В давніші часи це траплялось частіше. Отже, Пані може походити з неба. Але ж Пані може бути також з пекла, хоч ніщо за це не промовляє поза нечистим місцем, де вона затримується. Це дивна історія. Який буде її вислід, важко відгадати, дарма що я повних п'ять годин про це розважала. Бернадета виходитеме п'ятнадцять днів до печери. Вона це мусить робити. Так хоче Пані, а Пані може походити з неба. Ніхто не повинен відважитись робити малій перешкоди у виконанні її бажання. Це мій погляд!... Отже, моя порада така: Мама належить до дочки! Мама не повинна ховати голову в пісок і робити так, наче донька поступає свавільно, а її це не цікавить. Твоя дотеперішня поведінка, сестро, була глупа, ти мусиш кожного дня бути в Массабьєлю при доньці. Це ж не жарт. Подумай лише, що це значить для Бернадети. Якщо ти будеш разом з нею, тоді людям відпаде охота насміхатися з неї. І не тільки ти, але також уся жіноча частина фамілії має заступитися за Бернадету.

Я також і Люкилія будемо щоденно вранці після Богослужби ходити з Бернадетою до печери. Це моя тверда постанова. А ви можете робити, що хочете...»

Сильним словом оракул видав свій вирок. Обоє Субіру мовчать. Люїза дорікає, що сестра мусить пригадати їй материнські обов'язки. Логіка швагрової не повністю бере Франсуа. Але він не чується на силу стати поперек долі. Тому то він постановляє, як обурений батько, бути якнайдалі від подій.

ТРИНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

ПОСЛАНЦІ НАУКИ

»Ми живемо в другій половині дев'ятнадцятого століття«, заявляє власник каварні Дюран, подаючи директорові ліцею Кляренові чорну каву, керівникові податкових справ Естрадові порцію шоколяду, літераторові Ляфітові горілку й закатареному цісарському прокуророві, Дютурові, підогріте вино. Минула четверта година. Кафе Франсе, саме, заповняється людьми.

»Читали панове сьогоднішній «Інтере Пюблік» з Тарбу?» питає Дюран. »Там стоїть дослівно так: «Пречиста Діва появляється шкільній дівчинці з Лорду«. — І це редактор відважиться друкувати у другій половині дев'ятнадцятого століття...»

»Не перецінюйте, любий Дюране, це століття і його зрілість«, посміхається старий Клярен. »Наша планета, мабуть, має мільйони років. А ми вже готові назвати нуждене дев'ятнадцяте століття далеко пройденим шляхом. Я своїм юнакам під час навчання історії завжди кажу: Нічого собі не уроюйте! Людство щойно в дитячих пеленах.«

Господар Кафе Прогрес не належить до тих людей, які даються захитати певними думками. В його пам'яті кружляють вступні статті численних часописів, погляди яких він оплачує дорого.

»Невже ж ми задарма постраждали?» деклямує він, піднісши вгору руку, як театральний дилетант. »Невже розірвано кайдани догми, щоб реакція могла нас обдурювати несмачними байками?«

Гіяконт де Ляфіт втручається в розмову:

»Моя думка така: це надзвичайно гарна байка«, каже він.
»Маєте рацію, приятелю Клярєн. Ми живемо на початку старовини. До ста чортів, чому ж то не може появилися з неба бідному пастухові або дитині, наприклад, богиня Діана, Прєсвята Діва, або також якась німфа? Це гомеричне, мій приятелю. Я даю за цей привид сімсот модерних повістєвих сцен, в яких червоноволосі жінки банкірів зраджують з камердинерами своїх чоловіків, або буйні голови а ля Бальзак і Стендаль хочуть розсадити суспільний порядок світу, звівши на бездоріжжя якусь аристократичну цяцю...«

Х. В. Естрад здивовано дивиться на поета:

»Я вас добре зрозумів, Ляфіте? Ви віруючий«.

»Віруючий? Я, шановний пане, один одинокий невіруючий чоловік, якого я сам знаю! Я не молюсь ані при помочі вервиці, ані при помочі математичних і хемічних формул. Для мене релігія — це певний рід народної поезії. Не гляди на мене так кисло, добрий Клярєне, це засаднича формула. Мистецтво — секуляризована релігія. І тому то релігією дев'ятнадцятого століття є мистецтво«.

Керівник податкових справ з острахом відсуває від себе філіжанку з шоколядом:

»Все, що ви кажете, надається для Парижа, але не для нас, простих рільників. Я, як добрий католик, признаюся, що вважаю історію з привидами в Массабьєлю болісною й побудливою...«

»Я вам вірю«, нетерпеливо реплікує Ляфіт. »Це походить з того, що все, що сьогодні називається релігією, є механічне повторення, пуста конвенція й політична сторонність. Коли ж згодом якась оригінальне створіння насправді переживає своїх богів і в невидимому бачить тієсне, як це діялось у релігійні часи, тоді воно побуджує до умовного наслідування. Бож ніщо так не дезорганізує час, що сам є тільки слабою копією, як оригінал«.

»Алеж месьє, месьє«, благає Дюран, який неясними очима позирає то на одного, то на другого. »Чого ви хочете?

Все, що ми чули, це ніщо інше, як ошуканство. Ви ж знаєте, що в нашій місцевості віднедавна виступає цирк з По. Я можу собі уявити, що якась прекрасна циркова панночка дозволила собі на жарт з цією бідною й обмеженою дитиною...«

»Це гіпотеза«, посміхається письменник. »Було б цікаво вислухати гіпотези інших панів. Що ви скажете, Monsieur le Receveur Principal des Contributions Indirectes?«

»Гіпотези це справа цісарського прокурора«, відповідає Естрад, і схиляє голову вбік лисого Віталя Дютура.

»Помилка, мої панове«, заявляє закатарений Дютур. »Прокуратура не є гіпотетична. Зате заворушення й повстання належать до поліції«. Він подає руку комісарові Жакоме, який щойно надійшов: »Є щось нове, любий Жакоме?« Поліційний урядовець витирає собі чоло, тому що грубка Дюрана розсилає сильні, гарячі хвилі.

»Чистий шал«, киває він головою. »Я отримав багато звідомлень: Калле пише про демонстрацію перед Кашо. Моя донька оповідає мені, що завтра пів міста хоче йти з малою Субіру до Массабьєлю. І бригадир д'Англя з жандармерією повідомляє про велике заворушення в Оло, Віже, Леціньяні й інших селах...«

»І це все діється в половині дев'ятнадцятого століття«, скаржитесь ще раз господар. »Люрд попаде в неславу У всій освіченій Франції. Що напише »Ле Сьєкл«, »Ле Журналь де Дебат« і навіть »Ля Птіт Рєпюблік?«

»Нічого«, каже Ляфіт. »Не перецінюйте справу. Нанише тільки »Ляведан«, який сьогодні знову не появився«.

»Демонстрацій ми не можемо терпіти«, додає поліційний комісар. »Що каже на це цісарський прокурор?«

Віталь Дютар після дошкульного кашлю озивається:

»Ми, судді, завжди беремо до уваги тільки ключеві питання: с'їі वोпо. Кому це приносить користь? І саме в цьому випадку — кому воно сприяє політично? Треба знати, що в наші часи немає ні одного поруху ока, який не був

би політичним. Коли Пречиста Діва по'являється сьогодні дитині поденного робітника, то вона це робить для політичних цілей. Вона це робить з тою метою, щоб по'жвавити церкву, збільшити силу духовенства й роялістичної партії, тобто партії церкви, дарма що клерикали в сучасний момент, з тактичних причин, підтримують ліберальний режим. Привиди в Массаб'єлю служать, таким чином, реставрації Бурбонів, до чого зміряє французький клер. Як представник цісарського уряду, мушу рахуватися з державнозрадницькими чинами, які в останні часи всюди помножуються. Виходячи з принципу с'ї Вопо, можна прийняти, що за цією справою заховані якісь духовники, які вирішили розпалити кві-про-кво фанатизму серед забобонного й незадоволеного населення, щоб, очевидно, ослабити цісарський уряд. Це, мес'є, моє добре обдумане й цілком негіпотетичне становище. Пропу мені дати ще одне підогріте вино, любий Дюране. Маєте тут проклятий клімат, в кожному відношенні...»

»Ви стріляєте гарматами на горобців, монсьє прокуроре, посміхається шкільний директор.

»Дуже правдиво«, погоджується комісар з прокурором. Але Естрад є неприємно зворушений.

»Уява дитини не має нічого спільного з релігією«, відповідає він. »Релігія — це не церква. Церква — це не клер. І клер у своїй сукупності не є роялістичним. Я сам знаю не одного священика, який мислить по-республіканськи«.

Гіяконт де Ляфіт з приємністю потирає руки:

»Стійте, панове, тримаймося справи. Ми чули дві тверді криміналістичні теорії. Наш приятель Дюран вірить в прекрасну циркову артистку, яка у вбранні Мадонни показується щоденно малій. А цісарський прокурор є навіть тої думки, що якийсь духовник, скажімо величезний Нейремаль, викликає привиди в костюмі Пречистої Діви...«

»Ваш гумор, мій пане, недоцільний«, заявляє гірко Дю-

тур. »Я не казав, що якийсь священик міститься у привиді, лише є за привидом«.

»Панове неоднозгідні, що?« каже доктор Дозу, який чув останні слова. Струшуючи з себе дощ, він тимчасово займає місце побіч стола:

»Лише п'ять хвилин, я чую нарікання... Якщо я не помиляюсь, у цьому культурному гуртку йде мова про те, про що весь світ говорить...«

»Так, і всі ждуть на науку, яка має з'ясувати чудо«, нахилиється літератор до лікаря.

»Я знаю, монсьє де Ляфіт, ви атеїст науки, як ви мені заявили недавно на шляху між Маркадалем і Пон Війо. В цьому випадку, мабуть, наука є дійсно на своєму місці, маю на гадці, очевидно, критичну науку, яка признає кожний феномен, навіть найбільш невірогідний, аж поки не візьме його під мікроскоп... Я особисто ще ніколи не мав нагоди бачити правдиві галюцинації. Маю замір послати сусідові з Сальпетрьєру відповідне звітлення...«

»Ви дійсно, любий докторе, хочете вмішатися в справу цього низького народу коло печери?« здивовано питає Естрад.

»Не робіть цього«, остерігає Дюран, який приходить з новими напоями. »Це не гідне міського лікаря.«

»Алеж я не тільки ваш селюк«. Недовіриливо - меланхолійна тінь пробігає по блідому і ще молодому обличчі Дозу. »Я написав кілька скромних праць, і щойно восени університет у Монпельє запропонував мені катедру професора неврології. Монпельє це не є дрібничка у лікарському світі, про що панове дізнаються. Щоправда, я вже цілком обмужичився в Люрді, але не настільки, щоб не бути зацікавленим рідкісним патологічним випадком...«

»Отже, на вашу думку, маємо до діла з душевною недугою?« питає напружено Дютур.

»Я не маю права ставити діагносту«, обережно відповідає лікар. »Щоправда, у всіх закладах для умово - хворих є па-

раноїки, які мають привиди, проте я, доволі докладно знаючи малу астматичку, не міг би так легко прийняти цього роду брутальну недугу...»

«А може, каталепсія, гістерія?» наполегливо перевіряє Дютур.

«Це сильні слова на слабкий зміст, найліпший прокуроре. Нам треба насамперед, докладніше перевірити пацієнтку в час з'явлення її привиду... Як я чув, вона ходитиме до Массабьелю протягом двох тижнів...»

Цісарський прокурор пише в своєму нотатнику коротку замітку:

«Буду вам дуже вдячний, шановний докторе, якщо одержу від вас автентичне звітлення про вислід вашого дослідження».

«Чому ні», каже Дезу вже при відході з каварні. «Я щоденно забігаю до каварні й з'ясую панам свій погляд».

Гіяконт де Ляфіт довго мовчав, задивлений в надмодерне нафтове світло Дюрана.

«Я думаю», каже він раптом, «що всі панове оминають найістотніше. Мені здається, що основна проблема зв'язана не з візіонеркою, а з великою юрбою, яка йде слідом за нею...»

Вже о четвертій годині приносить кравчиха Пейре марійський одяг Елізи Лятані, який вона переробила для Бернадети. І тепер перший раз у житті стоїть дитина Субіру перед високим дзеркалом шафи. Пейре клячуть перед нею, щоб добре виложити фалди сатину.

«Я зовсім не знала, що ти так пишно можеш виглядати», каже вона, перемігши свою критикоманію.

Добра Мілле надзвичайно захоплена цією переминою бідної дитини в марійську.

«Образ», гукає вона, «наша мала це образ. Його треба злітографувати...»

Бернадета почервонівши, глядить на себе, як здивована фата моргана. Вона дуже зворушена, тому що дотепер не знала, як вона виглядає взагалі. В Кашо є тільки один чотирикутний черепок, але немає доброго дзеркала. Бернадета знає далеко докладніше всі подробиці постаті, обличчя й одягу Пані, ніж себе саму. Можна сказати, що найлюбіша особа в ніші менше схожа на «з'яву», ніж її власний образ у дзеркалі. Тому то під впливом освідомленої гідности жваво б'ється її серце. Вона відчуває переляк захоплення й запашної святковости. Завтра вона вперше може вийти з повною гідністю назустріч улюбленій істоті. Чи Пані зауважить її святковий одяг, її тюль, синій шнурок пояса і всю її поставу? Ох, Пані все зауважить. Чи це подобається їй? Найрадіше Бернадета побігла б негайно до Массабьелю, щоб показатися Пані. Вона ступає кілька крочків і обертається перед дзеркалом туди й назад. Розкіш дівочого самозадоволення повністю охоплює її. Вона вже ніколи не вдягне на себе свій старий плащик й обношену накидку. Вона їх брідиться. Що скажуть мама і Марія, і Жанна Абаді, і Нікольо, коли завтра появиться між ними нова Бернадета?

Мадам Мілле витягла з своїх безчисленних чисто запакованих коробок штучну білу рожу й пришила до грудей дівчинки золотою голкою. Бернадета кидає малий окрик — таке все гарне й нове. Від дзеркала вона не відступає. Щойно присмерк вечора кладе кінець їй спробі.

Опісля Бернадета сидить (знову перший раз у життю) у правдивій ідальні, коло білого столу з багатим накриттям. Філіп у рукавичках подає коштовний суп, ставчані форелі з розтопленим маслом і пінисті солодоці, яких Бернадета ще ніколи не їла. Вкінці дають біле бургундське вино, яке приязно лоскоче язик. Пані Мілле має добру кухню, як і всі ті, кому доля поскупилася в життєвих радощах. Антуанет Пейре, яка завдяки своїй непогамованості в розмові воліла триматися здала від столу, гостро обсервує манери

Бернадети. Вона очікує, що невихована особа не вмітиме тримати в руках вилки й ніж. А що Бернадета поводитьсь бездоганно, зустрічає щирим зором кожний порух господині дому і, на велике здивування Філіпа, чомно, як дама двору, обслуговує себе при столі, то у кравчихи будиться підозріння, що дівчинка — це рафінована опукачка й аферистка, вона носить маску оспалости тільки тому, щоб тим краще заховати під нею свої злочинні здібності. Вона ж, Антуанет Пейре, будь-що-будь донька езекутора, два роки працювала над тим, щоб могли свobodно поводитися у вибраних домах Ляфіта, Мілле, Сенака й інших, а ця невчена пика все розкумекала впродовж одної хвилини.

»Де ти набула добре виховання, Бернадето?«, глумливо питає кравчиха, а її ліве плече сягає при тому майже до вуха.

»Своїм людям Бог дає все у сні, любя Пейре«, зауважує господиня дому. Згодом кравчиха постановляє не виявляти більше свого недовір'я й ворожого наставлення. Мілле, жінка лінива і з дитячим успособленням, вбила одного блазня на дівчиську. Антуанет Пейре знає свою доблщиницю доволі добре і тому вона чинить усе можливе, щоб задержати її прихильність. На щастя, мадам має гумор й легко все забуває.

Вкінці Бернадету звільняють. Пані Мілле сама її запровадила до кімнати обожуваної сестриниці, запалила багато свічок, все їй показала, як у музею, поставила на стіл коробку з приладдям до шиття і на прощання обняла її з сльозами в очах. Тепер Бернадета сама, також перший раз у житті, якщо йдеться про замкнутий простір. Самотність видається їй як найщасливіший наслідок багатства. Здається, що з її плечей спав важкий наплечник. Вона негайно підходить до Елізино дзеркала, щоб у ньому оглядати себе в марійському вбранні. Ця розкіш забирає їй багато, багато часу. Опісля вона бере в руку свою білу торбинку, яку завжди носить з собою і щовечора цильно перевіряє

її зміст. Є там одна панчоха, дві книжечки, біблія й катехизм, кілька яскравих шматків шовку, які їй одного разу подарувала Мадлен Ілльо, грудка бронзового цукру, суха грінка хліба, три скляні кульки й маленька фігура, що зображує обвантаженого мельникового осла. Це весь скарб торбинки, що його вона береже й охороняє. Нічого не бракує. Вона розгублено оглядається по кімнаті, що є далеко більша, ніж у Кашо, де мусять жити разом шестеро людей. Яка ж ця кімната! Тут немає на стіні мокрих плям, лише шовкові тапети з квітчастими вінками й образками. Навіть кімнатні хідники розмальовані фігурками малих ангелів. Тут треба було б лежати щоденно в ліжку до десятої години ранку, щоб оглянути всі покривала і стіни. У той час, коли Бернадета гасить одну за одною грубі свічки хати Мілле, залишаючи тільки одну на нічному столику, раптом відкриває вона у вітрині збірочку ляльок померлої Елізи Лятапі. Вона сама й її сестра Марія ніколи не мали ляльок, ні великих, ні малих, за винятком одного строкато вбраного хлопчика, якого приніс їм додому тато з ярмарку у Сен Пе де Бігор. Це не була симпатична лялька. Вона була, може, споріднена з цапом Орфідом і походила з чортівського царства, що її так часто переслідує. Ляльки Елізи Лятапі, як на річ, походили з царства веселих фей. Бернадета з зацікавленням їх оглядає. Найбільше подобались їй маленька тиролька, з зеленим плоским капелюшком і червоним корсетом. Бернадета мусить опанувати себе й завжди думати про маму, яка забороняє їй рухати чужі речі. Її бере охота взяти зелено-червону селянку й заховати в торбинку. Але на гадку насувається їй тато, якого за кусок дубового дерева, хоч він ніколи з ним не мав нічого до діла, одного ранку відвів поліцей Калле до тюрми.

Дуже обережно стягає Бернадета з себе святковий одяг, вуаль, штучні квіти, білі панчохи й взуття. Поволі почувается вона знову сама собою. Але це »сама собою«, здається їй тепер, є більш простацьким, ніж давніше. Вона

майже бачить себе брунатним лісовим звірем, який тепер з острахом і невдало, примостився у величезному, надзвичайно м'якому й холодному ліжку. Вона навіть помічає спляче тіло сестри Марії, перед яким має з останнього четверга великий страх. Але її втома така велика, що вона, забувши страхітливе небесне ліжко, скоро засинає.

Коли о шостій годині господня дому, Антуанет Пейре й Філіп увійшли в кімнату, щоб збудити Бернадету, вона вже була готова. На їх велике здивування, дівча не мало на собі марійського одягу, лише свою обношену накидку і свої дерев'яні патинки.

»Що це значить?« верещить Пейре. »Чому ти не вбралася в сукню?«

»Я вже, прошу, була одягнудася, потім знову скинула з себе...«

»А чому ти знову скинула з себе?«

»Я не знаю, мадмуазель...«

»Що то за відповідь: Я не знаю?«

»Я мусіла роздягнутись...«

»Наказав тобі хто? Може, Пані?«

»Ні, ніхто мені не наказував. Адже Пані не тут, а в Массабьєлю...«

»Хто тебе може зрозуміти?...«

»Я розумію, *notre petite voyante*«, промінує Мілле. »Вбрання голови Марійської Дружини не в достатній мірі співзвучне з покорюю, щоб виступати перед Пані. Чи не так, моя дитино?«

Бернадета складає заяву:

»Я не можу докладно сказати, мадам... Це було почуття.«

»Непоправна, цілком просто непоправна«, бурмоче красавиця, яка своїй пані виявляє щораз меншу вірність.

Надворі перед домом, на вулиці Бартайре, ждуть уже сотки людей. Є між ними і чоловіки. Стрийко Сажу, Бурьєт, Антуан Нікольо, який, власне, прийшов з млина Саві в місто, щоб узяти участь у поході, і багато інших. Мадам

Мілле робить перегляд зібрання, чи немає якогось духовника з міста або села, бож чудесна подія, ясна річ, належить до компетенції Церкви. Але ніде не видно сутани. Мати Субіру тихцем відбилася від неї. Тільки через сестру Бернарду Кастеро вона здобувається на відвагу, яку не може захитати блиск багатої Мілле. Бернарда й Люкилія несуть в руках, як й інші, свічки. І Бернадеті також дають свічку:

»Ідемо, не марнуймо часу«, налягає найстарша Кастеро й іде з своїми сестрами зараз же за дівчинкою. Прилучаються до них сусідки з Рю де Птіт Фоссе. Починається великий похід. Бернадета не каже ні слова, вона нікого не вітає й нічим не турбується. Вона швидко йде наперед, начебто нікого не було поза нею, немов би вся велика громада дорослих і поважних людей була тільки побічним явищем. І знову Антуанет Пейре відчуває сильне незадоволення з незалежної й безоглядної поведінки дівчинки. І Жанна Абаді, яку з іншими її співучасницями видалено з перших рядів, каже Катерині Менго на вухо:

»Вона завше хоче бути першою!«

Так є, Бернадета хоче бути першою в гроті. Хоч усі люди байдужі до неї, однаке не можна допустити, щоб Пані почувалася погано, коли Бернадета покажеться їй у незорганізованому гурті. Вона знає з унутрішнього голосу, що до виняткової особи треба ставитись дуже гідно. Це стоїть у неписаних законах, інакше можуть прийти несподівані закиди сумління. Досі вона тремтіла за здоров'я Пані, тепер іще не хотіла б викликати в неї незадоволення. Тепер вона скаче через каміння, випереджуючи всіх. Мілле зупиняється, хапає повітря й каже:

»Вона летить, як ластівка, як лист під вітром...«

Коли юрба з запаленими свічками, від яких воском пахне вся долина, розпливлася перед входом до гроти, Бернадета вже стоїть навколпках, уся в екстазі. Зичливість Пані була тепер ще сильніша, ніж перед тим. Це було щось

більше, ніж зичливість, це була найглибша внутрішня радість, яка своїм жаром осяяла колір обличчя, одяжі й навіть вічно блідих рук та ніг. Благодійна вперше сьогодні виявилася сама щасливою, може, тому що сповнилося її бажання і почав здійснюватись важливий та далекоюсяглий її плян. Пані підійшла до Бернадети найближче від усіх разів, виступила майже понад найдальший край скелі і зігнулась так глибоко, що, здавалось, її ніжні пальці доторкаються дівчинки. Бернадета вмиль подолала свою свідомість, що була в стані екстази, хоч виставлена на пробу безмірної жадою й боязкого спротиву.

»Вона вмирає, вона вмирає!« Цей тихий оклик кидає Бернарда Кастеро, мудра жінка, яка не краще повелась, ніж минулої суботи дурненькі шкільні діти. Люїза Субіру витріщує здивовані очі на те створіння, що походить з її тіла й тепер подібне до щасливої вмираючої істоти, що перемогла всі болі світу, або подібне до мерця з дуже загостреним носом, що невідомо чому всміхається, звільнившись від свого довгого мученицького шляху. Субіру безупинно хитає головою й беззвучно рухає устами:

»Це не вона... Це не Бернадета... я не пізнаю своєї дитини...«

І юрба, що клячуть здовж Саві та ріки Гав, піддалась глибокому душевному струсові. Кожна збірнота становить власну особовість і має до певної міри інші, делікатніші нерви, ніж одиниця. Ці нерви відчувають тепер у порожньому скельному отворі не тільки якусь невиразну, але й дуже характеристичну приявність. Як людська голова замітно відтискається на подушці, наче гіне у порожнявій формі, так також відбивається ця характеристична приявність у поведінці Бернадети. Дівчинка не залишається бездушною, лише уподібнюється до дзеркального образу, повторяє те, що бачить, цей кив голови, цей поспіх, це складання рук, це розпростирання рук Пані. Бернадета до певної міри править за цілковитий негатив невидимої істоти, що для юрби

є доведена до межі видимости. Тут зібралися численні віруючі душі, кілька смішаків і більшість цікавих. Але всі вони із запертим віддихом глядять перед нішею вбік посередниці. Вони нічого більше не очікують. Несподіване є присутнім. Але воно не витворює почуттів прихильних небу, лише своєрідне тремтіння, змішане з девоцією невідомої сили. В кожній людині живе вражливий нахил до понадзислового. Там, де надзислове заховане найглибше, вдаряє воно, кимось викликане, у найглибші перешкоди. Раптом починає одна з жінок вимовляти Богородице. Негайно повторяє за нею весь хор, щоб рівночасно через голосові звуки зрівноважитись з невидимою істотою.

Бернадета, здається, нічого не чує. Якийсь інший шум дістається до її слуху. Ріка Гав знову збунтувалась. Знову проноситься над нею паніка, схожа на погоню галопуючих коней і возів, знову лунають крики: Рятуйтеся... йди геть! Бернадета тривожно підносить руки до Пані, чие обличчя стає вперше суворим і гордим, наче її життєвий шлях ще не закінчений і вона має ще далі вести боротьбу та перемогти ворогів. Вона морщить чоло й уважливо дивиться на ріку, щоб її втихомирить своїм променистим синім оком. Це вдається їй негайно. Голоси втихають. Прадавній шум Гаву падає до ніг Пані, немов подоланий вовк.

В неділю починається аперітіф у Кафе Франсе вже о десятій годині. Приміщення є переповнене. Всі домовились, що доктор Дозу подасть сьогодні вислід своїх досліджень. Прокурор Віталє Дютур і поліційний комісар Жакоме нетерпеливо зиркають на годинник. Обидвох панів просив посадик Лякаде на таємну нараду на одинадцяту годину. В останніх трьох днях події коло печери Массабель прийняли такий розмір, що влада не може далі терпіти. Наприклад, сьогодні рано зібралася юрба, складена, може, з двох тисяч людей, і зайняла площу по цей бік ріки! Передусім, звіду-

сіль великими громадами напливає сільське населення. Вже найвища пора вивести постанову щодо дальшого збереження порядку. Зі становища публічної влади ці шалені події є, безперечно, шкідливі й непрактичні. Є доволі законних засобів, щоб виступити проти будь-якого порушення ладу й порядку. Невідомо тільки, до якого роду публічного збурення порядку треба зарахувати згодну появу Пречистої Диви, яку не тільки прихильно приймає значна частина мешканців міста й села, але її навіть вітає. Віталь Дютур і Жакоме стали нервові, зокрема цісарський прокурор, який має інфлюенцу й сильну гарячку. Але обидва вони сподіваються, що звідомлення міського лікаря дасть їм розв'язку питання. На нещастя, він примушує на себе ждати. Проте, є тут, на місці, інший посланець науки, вчитель історії Кляррен, який учора пополудні провів геологічно й археологічно печеру Массабель. Кляррен заявляє, що вапнякова скеля печери дивним дивом потіється:

»Особливо по правому боці«, каже він дослівно, »понижче ніші з кущиком тернини появляються над каменем густі краплі поту«.

Гіякинт де Ляфіт противиться цьому порівнанню:

»Чому ви кажете «краплі поту»? Чому не кажете «сльози»? І вас також уже захопила брудна реалістична школа, мій приятелю...«

»Якщо вам подобається вислів «сльози», мій приятелю, хай будуть і сльози... *Saxa loquuntur*. Дійсно! Каміння в в цей час має причину не тільки говорити, але також і плакати...«

»Це не важно, месье«, перериває Віталь Дютур, який завжди чується погано, коли Ляфіт і Кляррен виявляють бистрість свого ума. »Дослідили ви ще щось?«

Кляррен, як йому здається, сам зробив у ніші немаловажне відкриття. Він переконаний, що там у давні часи було місце поганського культу. Біла камінна брила за порталем ніші була мабуть жертвеним каменем, де якомусь божкові

приносили в жертву рідні продукти. Він віддавна знає, на основі своїх досліджень, що вся печерна гора — це не профанований, лише давній сакральний простір. Погану опінію про Массабель дається, саме, з'ясувати цією теорією. Душа християнського людства зберігає темний спогад про цього роду поганські місця культу й боїться їх. Давній Божий страх перетворюється опісля у страх перед чортом. Аджеж давні боги, які уступили новим, стають завжди демонами. Тому то Церква ввела звичай касувати поганські місця культу і будує натомість Божі храми.

Гіякинт де Ляфіт радіє:

»Цією теорією ви potwierджуєте те, що я постійно говорив, мій приятелю, а саме, що місцевість коло Бігору, в суті речі, є передхристиянська і дитині якогось пастуха чи щіткаря може зовсім добре повийтися богиня Діана або таємна джерельна німфа. Між селянськими дітьми з-передста і після тисяча вісімсот п'ятдесяти років після народження Христа не повинна би душевно й духово існувати істотна різниця.

»Ті цікаві речі нам не допоможуть«, каже Віталь Дютур. »Ви не передбачуєте, який неприємний може бути для нас цей шал...«

»Якщо так далі піде«, стверджує поліційний комісар і глядить на свої сильні та покищо безкорисні п'ястуги, »то ми попросимо військової помічі проти демонстрантів, бож упорядкована держава не може стерпіти щоденного нагромадження такої великої кількості людей. Шеф префектури, якого я очікую, матиме добре прання. Барон Массі не знає жартів...«

»Це скандал, який кличе до неба про пімсту«, дорікає власник каварні. »Вчора навіть «Меморіяль де Пірене» посвятив дві шпальти під заголовком «Привиди Люрду». І в останньому «Ляведані» поміщено знаменну статтю. Кажуть, що аббе Пен надіслав її на доручення Пейрамала під фальшивим ім'ям, щоб перешкодити гіршому«.

Віталь Дютур оглядається і знижує свій голос до шепоту:

»Привиди звернені проти особи цісаря...«

»Чому проти цісаря?« питають здивовано. »Євгенія дуже поборжна пані...«

»Як прокурор, я краще пізнав наш народ, ніж ви, месє. Цісар керує державою абсолютно через винятковий стан національної безпеки. Але ми, французи, правдиві анархісти. Якщо ми виломимися з-під пануючого авторитету, всі засоби для нас добрі. Соціалізм, республіканізм, це вже змудилось. Спробуймо ще містицизму... О, вже є доктор... Де ж ви були, Дозу?«

Лікар обережно стягає з себе загортку й вішає її на стожку. Опісля сідає коло столу. Його настрої не найкращий. Віталь Дютур відразу приступає до суті справи:

»Перевели ви свої дослідження?«

»Скільки лише можна було«, заявляє Дозу скоромовкою.

»А вислід?«

»Вислід не дуже великий«.

»Є тут душевна недуга в клінічному розумінні?«

»Я вважаю дівчинку за менше божевільну, ніж вас або себе, монсьє«.

»Отже, вона ошуканка?«

»Я не маю найменшої причини для такого осуду«.

»Через те я мушу сказати, шановний докторе, що і ви також належите до тих, що вірують у чуда«.

»Ох, Мати Божа«, озивається Дюран і сплескує руками. Дозу легко схиляється вбік прокурора:

»Мое ім'я Дозу, співпрацівник журналу «Курьєр Медікаль«, кореспондент учених товариств. Маю честь заявити: я безумовний природознавець...«

Віталь Дютур продовжує:

»Через те, що ви не бачите тут ні божевілья, ні ошуканства, отже привид мусить бути правдивий«.

»Привиди в суб'єктивному значенні можуть бути правдиві, хоч, може, не існують об'єктивно...«

»Хто щось бачить, що об'єктивно не існує, є божевільний«, втручається в розмову Ляфіт.

Дозу витягає з нагрудної кишені три замазані аркушки паперу:

»Я заздалегідь написав меморіал про те, що я сьогодні рано бачив. Правдоподібно я його пошлю сусідові в Париж. Найкраще буде, коли я, замість усіх дискусій з панями, прочитаю свої короткі нотатки...«

Лікар стягає з носа окуляри, тримає близько перед очима свої записки і, часто погикуючи, починає їх читати, півголосно й байдужим тоном, не звертаючи уваги на слухачів:

»Двадцять першого лютого 1858, о годині сьомій, десять хвилин перед полуднем. Я ввійшов рівночасно з великою юрбою на площу перед печерою. Мені вдалося негайно дістатися аж до Бернадети, яка випередила всіх. За дівчинкою клячали її кривні з запаленими свічками. І Бернадета теж тримала свічку. Вона безугавно виголошувала компліменти найбільшої вдячності й пошани, скеровані до ніші у скелі. Ці компліменти мене зворушували, тому що вони спрямовувались у темне ніщо. Бернадета тримала в руці свою вервицю, але, здається, не молилась. Уже по хвилині зайшли на її обличчі всі ті зміни, про які оповідали. Вони найвимовніше відзеркалювали той привид, що його дівча бачило у скелі...«

У цьому місці Жакоме висловлює свій сумнів. Але Дозу не дається звести на бездоріжжя у своєму безбарвному читанні:

»... Я майже бачив те, що дитина бачила. Це було привітання і відповідь на нього, був оживлений посміх і ентузіазм та уважливе слухання, був кив порозуміння, й усе разом таке правдиве й щире, що ледве чи міг би йому дорівняти найбільший мистець сцени. Щодалі щоби дитини ставали чимраз більше блідими, як білий мармур, шкіра напнялася так сильно, що виразно виставали вилічні кості. Подібні зміни можна зауважити у деяких хворих в останній

стадії недуги. Настав, здається, стан, який тепер називають трансом. Я нахилився до пацієнтки, щоб перевести дослідження. Насамперед, я вхопив її руку і перевірів пульс. Він був нормальний, добре наповнений, трохи прискорений, я поррахував вісімдесят п'ять ударів на хвилину. І тиск крові, наскільки мені вдалось устійнити, не виявляв ні підвищення, ні обниження; цей останній випадок має місце при сильній анемії мозку, не зважаючи на зміни в пульсі. Таким чином, блідість щок і підвищене напруження вилочної шкіри не виникли внаслідок заворушення в обігу крові. В Монтпелє я частіше обсервував каталептиків під час атаки. При тім я завжди помічав погані зміни у всій нервовій системі, в пульсі й обігу крові. Бернадета ледве чи має якесь захворювання в нервовій системі, до якого можна зарахувати катаlepsію і гістерію. Щоб ще більше упевнитися, я дослідив, можливо найкраще, рефлекси очей. І тут не знайшов я ніяких недоліків. Зіниці були трохи побільшені, повіки стягнуті, білок ока лискучий і вогкий. Так є з кожною людиною, що всіма силами скеровує свій зір на один визначений предмет. Транс, в якому знаходилась Бернадета, був узагалі менше зв'язаний з утратою свідомости, як з надмірним зосередженням уваги. Вона держала в руці запалену свічку. Був доволі сильний вітер. Інколи вітрові хвилі з ріки Гав гасили полум'я. Вона це бачила кожний раз і, не відвертаючи обличчя від скелі, подавала свічку назад, щоб її наново запалити. Під час моїх досліджень я мав враження, що пацієнтка все знає, що з нею діється...»

»Я маю також враження, що вона знає докладно, що діється«, зауважує Дютур, але Дозу не звертає на нього найменшої уваги.

»...Щойно тоді, коли я був готовий, вона встала і зробила кілька кроків до ніші. Я стояв найближче від неї й чув виразно, як з її грудей двічі вирвалось довготривале «Так». Коли ж вона опісля знову обернулась до нас, вираз її обличчя був цілком змінений. Якщо досі воно виявляло певну

тривку радість, то тепер перетворилось у трагічну маску страждання й суму. Великі сльози спливали вниз по щоках... Кілька хвилин пізніше візья минула. Бернадета стала знову рум'яною і живою в своїх жестах. Я її запитав: »Чому ти так дивно поводилась перед гротою, навіть плакала?« Вона підвелась на ноги і відповіла простими словами: »Тому, що Пані не гляділа вже більше на мене, лише понад усі голови — на острів Шале й місто. Вона мала нараз чимало турботи і сказала: «Моліться за грішників». Устійнивши її духові здібності, я поставив запитання: »Чи ти знаєш, що це грішник?« — »Це я добре знаю, монсьє«, швидко відповіла вона. »Грішник є той, хто любить зло«. Це була цілком добра відповідь. Мені подобалось, що вона сказала »любить«, а не »чинить«. Після того я не мав ніякої причини поставити діагнозу на умову слабисть. Юрба приймала дуже жваву участь у сцені з привидом, наче в якомусь чужомовному Богослуженні. Опісля вона вибухла стихійною бурєю оплесків, яка на мене зробила пригноблююче враження, наче якась небезпечна природна подія. Але Бернадета не зважала на похвальні й благословенні вислови, що градом спадали на неї з усіх боків. Вона, здається, не мала жодного виrozumіння для того, що зібрані люди виявляють їй пошану. Зате вона наглила своє товариство до поспіху, щоб якнайшвидше позбутись прикрощів. — Так, і це є все...«

Доктор Дозу прочитав свій доволі хаотичний запис із великим трудом і павзами. Тепер він складає аркушики паперу разом. Всі мовчать. Навіть власник каварні, ця освічена й проста душа, не знає, що має сказати. По довшій павзі цісарський прокурор перший забирає слово:

»Коли я добре зрозумів науку, то наука виключає тут ошуканство, умову недугу й чудо. Що, отже, залишається, якщо спитати науку?«

»Так, що ще залишається...?«

Доктор задумливо повторяє це питання.

ЧОТИРНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

ТАЄМНА НАРАДА, ЯКУ ПЕРЕРВАНО

В своєму бюрі, при вулиці Дю Бург, мер Лякаде безперервно ходить туди й назад. Він носить на собі довгий сюртук, тому що пів години тому йому судилося з трикольковою оздобою на грудях брати участь у врочистій церемонії. Медала почесного легіону подум'яніє, як завжди, в петличці від гудзика. Його голова обвинута. Довгі бакенбарди, між якими звисає борода як бльок, мають тепер більш фіолетний колір, ніж звичайно. Причина його незадоволення лежить на зеленому столі, перед яким сидить ад'юнкт Куреж, батько червоноволосої Анети з групи дівчат, згуртованих довкола Жанни Абаді. Це службовий документ з Аржелю, підписаний власноручно підпрефектом Дюбое:

»Просимо мера Люрду прислати нам якнайшвидше звідомлення про тамтешні порушення спокою й одночасно зголосити нам, які застосовано засоби, щоб унеможливити дальші випадки.«

»Може, мені замкнути Пресвяту Діву?« кричить Лякаде. »На це я не маю уповноваження. До цього уповноважений цісарський прокурор. Він може своє право здійснити через жандармерію. Держава державою, громада громадою. Я — громада. Шановна префектура Су не знає, здається, про цю різницю...«

»І ми мусимо щось робити, монсьє мер«, нагадує Куреж.

»Хто краще знає, ніж я?« Лякаде витягає з шухляди жмут витинків з газет. »Вся регіональна преса бере нас на

язик, а ми на посміхи Парижа можемо відповісти тільки нашим посміхом...«

Куреж, що весь час глядить на двері, каже:

»Я думаю, пане бургомістре, що панове вже ждуть...« Лякаде випростовується, витягає з кишені гребінець і починає обробляти свою непокірливу бороду:

»Отже, Курежу, пропустіть їх. Щоправда, це таємна конференція, проте ви залишіться на всіякий випадок... може, я потребуватиму свідка.«

Бургомістер простягає обидві руки назустріч прокуророві й поліційному комісарові.

»Я зіпсув вам недільний відпочинок, месьє«, вітає їх своїм милозвучним голосом. »Як голова нашого міста, я не можу дати собі ради без підтримки цивільного уряду. Випадок є прикрий. Тут лежить службове запитання підпрефекта. Воно говорить у перебільшеній формі про порушення спокою. Так само пише вся ліберальна преса, яка в нашому бідному Люрді знайшла свою поживу. Ми починаємо бути жалюгідним осередком публічного зацікавлення. Я вам відкрито заявляю, що мені було б приємніше мати справу з малою револютою каменярьських чи лісових робітників, ніж з тим заворушенням, що не має ні ніг, ні голови. В кожному разі, було б менше сорому. Я, використовуючи весь час і силу, щоб змодернізувати наш бідний Люрд, стою перед повним провалом власних плянів. Дозвольте нам на злуку з залізничною сіткою після тої болісної сенсації, яку ми викликали? А новий водогін? Його я можу поховати. А комунікація з Парижем? А лікувальні джерела, які нам може дати земля при чинній допомозі науки? Все до ста чортів. Хто з парижан відважиться їхати сюди, коли у нас немає лікувальних закладів, а є брудні печери, де появляються середньовічні привиди? Тут ідеться про більше, ніж про балаканину якоїсь малої ошуканки або ідіотки...«

»Я пропоную«, перериває лисань цю ерем'яду«, »розглянути, насамперед правне положення...«

»Це ваша справа, монсьє«, відповідає мер, опісля сідає в фотель, заплющує очі й складає руки на своєму дуже пластичному животі. Віталь Дютур починає з'ясовувати справу з наміром зробити переконливі висновки, які кожного доброго правника (він сам має грипу) ставлять у вигідне положення:

»Фактичний стан, месьє, виглядає ось як. Чотирнадцятилітня дівчинка низького роду й нижче пересічного розуму твердить, що вона має понадзислові привиди. Тут, згідно з обов'язуючим карним законом, немає ні провини, ні злочину. Якщо б дівчинка сама назвала свій привид Пречистою Дівою або Матір'ю Божою, тоді можна б було з тяжкою бідою сконструювати замах на релігійне становище. Але мала Субіру, як мені відомо, говорить тільки про »Пані«, »молоду Пані«, »гарну Пані«. Хоч ці вислови у своїй наївності можуть бути нестерпні для віруючої людини, все ж таки вони не порушують законів, тому що молода й гарна Пані це ніщо інше, як лише молода й гарна Пані. Тим то дійсний стан не дозволяє застосувати судове доходження...«

Жакоме просить слова з притаманною йому скромністю:

»Хай пробачить мені цісарський прокурор за зауваження, що дійсний стан був би достатній тільки тоді, коли можна було б безсумнівно доказати дівчаті ошуканство або шал...«

»Стійте, стійте, любий Жакоме«, махає рукою Віталь Дютур, »це вже давно провірено. Ви самі чверть години тому слухали звідомлення пана міського фізика Дозу, яке рішуче відкидає обидві можливості. Я мушу сказати, що поведінка цього представника науки мені не подобалась...«

Посадник глядить утомленим зором:

»Панове добачують у тих візіях тільки дійсний стан. Але ж самі візії не цікавлять ні міське правління, ні державу. Іншими словами, було б доцільним заборонити певні візії, але абсолютистичний уряд не має відповідних засобів. Я кажу не як правник, а як громадянин. Мій практичний розум повчає мене, що інкримінованого фактичного стану

треба шукати не у візіях, але в тому незрозумілому людському рухові, який він викликає...«

»Коли б мені не перешкодили були«, відповідає Дютур, »я нехибно був би зупинився на другій точці. Я беру цей народний рух ще поважніше, ніж бургомістер. Я добачаю в ньому підпільну тенденцію, звернену проти держави. Зважмо дійсний стан творення банд у розумінні закону! Що ж роблять ці люди? Вони беруть малу Субіру з дому, вони відбувають з нею прощу до печери, вони клякають із запаленими свічками перед печерою, вони моляться на вервиці, вони з радості плещуть руками і вкінці знову розходяться... Можна це заборонити?«

»Мусимо заборонити«, гукає огірчений Лякаде.

»Але як, мій приятелю? Можете мені назвати відповідний параграф, який передбачає таку заборону?«

»Такого правдоподібно немає«, цідить крізь зуби бургомістер.

Цісарський прокурор робить іронічну навзу. Опісля сухо заявляє:

»Є два, пане бургомістре, і ви повинні перший краще знати, ніж я. Він уміщений у »королівському розпорядженні про практику комунального управління« від 18 липня 1837«.

»Я зараз запропоную Курежові знайти це розпорядження...«

»Не треба«, каже Дютур. »Я знаю цей параграф. Він дає кожному мерові право замкнути всі ті шосе, дороги, мости, села й інші місцевості для публічної комунікації, які грозять життю й здоров'ю населення«.

»Сапрісті, монсьє прокуроре«, хитає головою Лякаде. »Тут ми бачимо потужного правника...! Де ж я мав власну голову? Розпорядження щодо замкнення шляхів обов'язує мене і його мені вистачає. Непевна лісова стежка в горах, на мою думку, дійсно небезпечна. Я ще сьогодні накажу Калле розтрубити заборону...«

Цісарський прокурор веде довготривалу боротьбу з своїм катаром:

»Я вам найрішучіше віраджую це робити в сучасний момент«.

»Я зрозумів, що ви схвалюєте цю процедуру, і потім...«

Віталь Дютур кидає зір на портрет Наполеона III, де можна розпізнати у зимовому світлі тільки блакитно-білий орден на грудях:

»Це я взяв за провідну зірку в обговоренні політичних питань«, признається він. »Ніколи авторитет не сміє робити занадто прозирного кроку. Якщо ви замкнете доступ до Массаб'єлю, то віруючі люди скажуть, що ми боїмося Пречистої Діви. І безбожники скажуть те саме. Отже, нас осмішать одні й другі. Те саме станеться, коли ми один шлях замкнемо, а три інші лишимо відкритими, і ніхто про них не може сказати, що вони небезпечні для життя.... Тут інша законна можливість, про яку я говорив і яку можна взяти поважно. Ви мабуть знаєте, про що я думаю, любий Жакоме?«

»Мій Боже, я тільки поліцай, пане прокуроре...«

Віталь Дютур стягнув з пальця сігнет і стукає ним по столі:

»Отож, панам відомо, що французька цісарська держава уклала з Святим Престолом конкордат. Я вчора завдав собі труда простудіювати текст цього документу. Дев'ятий артикул каже, що Церква не може відкрити новий дім молитви без формального узгіднення з цісарським міністерством культу... Розумієте мене, панове?«

»І цей артикул, на вашу думку, можна застосувати« пи-тає обережно Лякаде, який не хоче вже скомпромітуватись.

»Так і ні, монсьє. Це залежить виключно від Церкви«.

»За цією аферою заховані сутани«, заявляє Жакоме.

»Я хочу в це вірити, мій добрий«, каже прокурор. »Але Пейрамаль абсолютно не дурна голова«.

Адольф Лякаде вибухає голосним сміхом:

»Якщо подумати, кого ця ідіотка зводить! Конкордат підписали особисто цісар і папа...«

Куреж при тих словах тривожно висуває голову за двері:

»Маєте ще який побачення, монсьє мер?«

»Що ви питаєте, Курежу? Ви знаєте мій календар краще, ніж я...«

»Хочуть з вами говорити, настоюють на цьому...«

»До чого ж ці тиради? Я не маю ніяких таємниць...«

»З візитою приходять«, гремить ад'юнкт. »Пан парох Пейрамаль особисто«.

Лякаде підводиться і йде так швидко, як на це дозволяє його отяжілість, гідність і вік, до передпокою. Лунають найтепліші тони його голосу.

Отець Марія Домінік Пейрамаль — це надзвичайно високий і сильний чоловік сорока п'яти років, з помітним огнистим обличчям, поораним зморшками. Через те, що він одягнений у кожух і шапку з астраханського хутра, схожий радше на холодного дослідника, ніж на вікарія Люрдського кантону. Між духовенством існує в південній Франції напруження. Воно походить з випробуваної тенденції цісарського уряду, який ніколи не почувається цілком певним вигравати взаємно проти себе противні сили, щоб їх тримати в шаху. Південь Франції архикатолицький, нігілістичний рух ще мало заповдів йому лиха. Через те численні уряди обсаджено »молодими вольтер'янцями«, як їх звичайно називають.

Очевидна річ, парох Люрду не з тих, що лякаються »молодців Вольтера«, бож він, у протилежність більшості названих молодців, дійсно читав Вольтера. Страх і несміливість взагалі не належать до слабих сторін життя цієї людини. Принагідно він виринає навіть у Кафе Прогрес, у левиній криївці лібералізму, щоб випити склянку кальвадос, коли, перемерзлий, повертається додому з одної з своїх поїздок. Велика потіха глядіти, як леви тиснуться до

Данила, щоб мати честь з ним привітатися. Кидається у вічі, що Пейрамаль дуже терпеливий. Такими можуть бути люди обтяжені нетерпеливістю до шпiку костей. Це значить, що тільки хиткий і боязкий мусить виявити назовні свою нетолорантність. Пейрамаль — особовість викута в огні, і тому неможливо його захитати протилежними поглядами. Він знає, що правда це правда, і цю правду, впродовж свого доволі довгого духовного життя, він не отримав у дарунку, лише виборов собі. Він належить до тих, що не протиставляють сумнівам століття свого мідяного лоба. Це вже давно минуло. Леви не доводять його до краю, зате справляють йому клопіт деякі ягнята з-поміж тих його професійних братів, яких лякає кожний холодний подих. А втім Пейрамаль може до певної міри правити за небезпечну бочку пороху. Це діється тоді, коли хтобудь, навіть його зверхник, відважиться втручатися у його службові справи і в його піклування вбогими. За це останнє лихим оком дивиться на нього особливо кращий світ, інкарнований у великій родині Ляфіта. Прихильне ставлення пароха до нижчих шарів населення не мусіло б, так кажуть, іти рука в руку з грубіянськими претенсіями до ліпших кіл населення, навіть тоді, коли і він сам походить із такої знаменитої родини вчених, як Пейрамаль. Він не просить багатих про милостиню, тільки ставить їм вимоги. Філософ Люрду, аббе Поміан, назвав його одного разу свічадом милосердя.

»Ви простудитесь, високопреподобний«, остерігає Лякаде, коли Пейрамаль не хоче скинути з себе хутра. »Гляньте лише на нашого імперського прокурора...«

Парох має глибокий голос, метал якого завше псує легка хрипка. Цей голос захоплює всіх жінок Люрду. Тепер він наповнює своєю хрипливою милозвучністю бюро бургомiстра:

»Те, що маю сказати, скажу швидко. Мені відомо, що панове разом розкусують твердий горіх. Отож, я приходжу, щоб вам допомогти. Ви зробили б грубу помилку, коли б прий-

няли, що мої священники й я приписують так званим привидам у Массабьєлю якесь релігійне значення...«

»Ви, високопреподобний, заперечуєте можливість надприродного феномену«, впадає в слово Віталь Дюгур.

»Стійте, любий пане. Ані на хвилинку я не сумніваюсь у можливості надприродних феноменів. Але, я не приймаю за правдоподібне, що Господь Бог нас обдаровує чудами. До надприродного потрібна передумова, тобто готовість душ до надприродного. Від готовости ми дуже віддалені. Я не хотів би у зв'язку з цим висловлюватись про високе слово »чудо«. Подія в Массабьєлю, якщо вона не належить до звичайного ошуканства, що я приймаю, то до ділянки спиритизму, анімізму, окультизму, ясновидіння й тому подібних бабусиних чародійств, від яких Церква відхрещується всіми можливими силами.«

»Дуже цікаво; дуже радісно«, потакує Лякаде. »Відома вам мала Субіру, монсьє кюре?«

»Я її не знаю, і не бажаю її знати.«

»Чи не було б доцільним«, питає прокурор, »щоб ви, високопреподобний, самі прочитали дівчинці добру лекцію.«

»Не маю наміру, монсьє. Мене лишть на боці! Це справа тільки державних чинників покінчити з малолітньою злочинницею або психопаткою.«

»Алеж отець парох могли би допомогти владі«, пригадує Жакоме.

»Це вже я зробив, забороняючи всьому духовенству мого кантону відвідувати печеру і звертати увагу на те, що там діється. Я вислав єпископові звідомлення більш-менш подібного змісту. Далі, я пригадав шкільним сестрам, а перш-за-все вчительці сестрі Вону, щоб вони використали весь свій вплив, ба навіть найскрайнішу суворість, у поборюванні сваволі. Це все, що я можу зробити.«

»Ваша влада над тутешнім населенням величезна, отче пароху«, каже хитро Лякаде. »Ви апостол простих людей. Чи не було б вказаним, щоб ви самі піднесли свій голос?...«

»Я не хочу роздмухувати це видовище своїм власним

повітрям», відповідає Пейрамаль і кладе хутряну шапку на свою величезну голову. »Вкінці бажаю вам, панове, приємної неділі«.

»Таким чином, можна використати дев'ятий артикул конкордату?« питає бургмістер цісарського прокурора, після того, як він провів Пейрамала аж до сходів.

»Це парадокс«, сердиться Дютур. »Боротьба з вищою духовною владою була б для нас корисніша, ніж домовлення. Тепер усе лежить на наших плечах«.

»До ста чортів«, горлає Лякаде. »Сьогодні було дві тисячі осіб, завтра буде три тисячі й післязавтра п'ять тисяч, а ми маємо тільки Калле і кількох жандармів«.

»Чи може моя малість поставити пропозицію?« говорить Жакоме. »Я не багато розумію з високої політики, зате цілий день маю до діла з шкідливими особами, з вломниками, злодіями, паліями, п'яницями, з ледарями вселякого роду. Так то я набуваю певний досвід, щоб людям наганяти страху й ставити їх під примус. Чорт забери, якщо мені не вдасться настрашити Субіру, щоб вона закінчила свою гру, і саме сьогодні. Якщо дівча втратить відвагу йти до печери, тоді цілий цей привид розлетиться вже завтра на сто вітрів. Я прошу, отже, цісарського прокурора і пана посадника, мені довірити цей випадок«.

»Це дасться чути, найліпший Жакоме«, згодом відповідає Дютур. »До того долучається законний порядок речей. Тому що в службовій драбині ви займаєте перше місце. Я хотів би мати тільки власний осуд про малу. Через те я переслухаю теж і її, а саме ще перед вами, зовсім légère в моєму помешканні. Поробить необхідні заходи. Згідні зі мною, пане бургмістре?«

Лякаде вже сидить на голках. Починають дзвонити на полудень. Посадникові гірко в устах, тому що Бернадета ошукала його сьогодні на склянку мальвесьє.

»Робіть швидко, месьє«, гукає він, беручи в руку капелюх, »тому що від вас залежить, чи Люрд одержить залізницю, чи ні...«

П'ЯТНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

ВИПОВІДЖЕННЯ ВІЙНИ

Бравчиха Антуанет Пейре сподівалася, що Бернадета стане на заваді безутішній вдові рент'єра і та внезапно відмовить їй гостинности. Скільки то людей низького походження вона не могла так легко стерпіти за те, що інший низькородний полює на здобич на її терені, і то з власної вини. Коли б вона знала, які будуть наслідки, не була б вияснювала свого помислу про бідну душу в чистилищі. Але, що найгірше, Мілле дуже полюбила свою малу voyante, і коли прийде до зміни настрою та до виповідження гостинности, того не може передбачити навіть і цей знавець своєї добродійности. Але на велике здивування Пейре, є навпаки: не мадам Мілле відповідає Бернадеті помешкання, лише Бернадета пані Мілле. Це діється, чи радше вже сталося напередодні, в суботу, о дванадцятій годині, перед самим обідом, до якого не запросили Пейре. Бернадета мала перед тим коротку розмову з тіткою Бернардою, опісля низько вклонилася своїй добродійці:

»Тисячу разів дякую за вашу добрість, мадам, проте мені здається, що буде краще, коли я вернусь до батьків...«

Мілле перестрашилась, її подвійний підбородок почав дрижати:

»Бога ради, що це значить, моя дитино? Тобі погано в мене?«

»Ні, я не почуваюсь тут добре«, призналась Бернадета й одночасно додала: »Це моя вина«.

»Не подобається тобі? Не гарно в мене?«

»У вас дуже гарно, мадам«.

Повіки очей кравчихи, яка приглядалася цій сцені, сильно моргнули. Вона очікувала гнівного вибуху багатой вдови, як це часто траплялося з нею. А тут сталося навпаки. Мілле пустила кілька сліз:

»Ти благословенна дитина, Бернадето. Я шаную твою постанову. Завтра побачимось коло гроти...«

»Ох, так, мадам, завтра побачимось коло гроти...«

Мілле стиснула руки дівчинки, наче не хотіла їх випустити.

»Але ти залишися на обід, моя дитино. Буде civet de lievre...«

»Заяча печення«, повторила, смакуючи, Антуанет, яка розумілася на добрих стравах.

»Дякую, краще буде, як я негайно піду додому, мадам«, просить Бернадета. »Можу я попрощатися з монсьє Філіпом...?«

По відході дівчинки Мілле звернулася до кравчихи:

»Ви зробите добре, якщо залишите мене саму, люба Пейре. Я сьогодні не потребую до обіду ніякого товариства...«

Подорозі тітка Бернарда сказала до Бернадети так:

»Я радо прийняла б тебе до себе, і не тільки тому, що ти моя хресна дитина. Ти могла б спати з тіткою Люкилією на піддашшю. Але я думаю, що найкраще буде тобі вернутись до своїх, тому що світ має погану пащечку. Всі чигають на тебе. Не дай тільки тесати кілків на своїй голові...«

Цей вислів зайвий. Немає небезпеки, що слава Бернадети сягне її голови. Далеко більше її непокоїть, що в Кашо вже не вдержиться природна товариська форма життя. Мати далі наче спаралізована, німо працює, і коли зустрінеться з зором донечки, негайно перляється в її очах сльози. Батько Субіру робить надзвичайно пригноблене враження, говорить так само мало, як мама, його ж виразна хворобливість уповні уступила невизначній турботі, яка Бернадеті стискає горло. Яка зміна: Субіру соромиться своєї улюбленої звички щоденно вилежуватись на ліжку. Його дочка,

може, візіонерка, може, навіть щось інше, як шепчуть старі баби, Бог його святий знає, чому вона така! Це не міститься в голові досвідченого мельника. Найприємніше було б йому посидіти десь у тихому кутку у Бабу, ніж увесь час мати перед собою вибрану істоту.

Найбільш довірена сестра Марія поводить себе страшенно розсіяно. Коли вона розмовляє з Бернадетою, завсіди до свого патуа додає шкільні французькі фрази тільки тому, щоб бути делікатною. Навіть Жан Марія і Жустен не почувуються вільно. Сестричка для них уже непевна. До того ж Кашо цілісний день відвідують люди. Не тільки близькі сусіди, Сажу і Бугургорт, але навіть поштовий майстер Казенав показав у дверях носа, і пекар Мезангросс, і Жозефін Уру, і Джермен Раваль, і багата пані Люїза Бо, яку супроводжає її служниця Розалія. До дверей стукає шановний шевський майстер Баренг. Його руки дрижать, як осиковий лист. Він жертвує Бернадеті шкіряний пояс, зроблений тими самими тремтливими руками. Порцелянова пряжка цього пояса оздоблена образом Мадонни:

»Ось маєш твою Пані«, каже Баренг.

»Але ж це не моя Пані«, каже Бернадета на радість майстрові.

В таких умовах родина вдоволена, що Сажу примістили дівчинку у маленькій кімнатці горішнього поверху. І Бернадета радіє, що може у затишному кутку розважати про те, що з п'ятнадцяти днів її любовного блиску проминули щойно три. Ще дванадцять, ще дванадцять, повторяє вона завше. Цієї неділі Бернадета сама себе перецінила. Вона баранину, що їй майже задарма дав різник Госо, приправила якнайкраще часником. Уже майже всі сіли до цього казкового обіду, коли раптом увійшов у хату старий посланець нещастя, поліцай Калле.

»Ваша мала має йти зі мною«, мугикає він у той час, коли люлька викривлює лівий кут його рота.

»Я знав« дорікає Субіру. »Я знав, що це мусить прий-

ти...« Він бачить перед собою того самого ангела суду, який через звичайний донос замкнув його у слідчій тюрмі.

»Немає чого лякатись«, сміється Калле, »тим разом немає наказу арештування. Пан цісарський прокурор хоче бачити вашу малу...«

Але ж дозвольте їй насамперед трохи з'їсти, монсьє Калле«, благає Субіру, якій в цей момент важливішим стає від усього іншого те, що її дитині не дозволили спожити цю коштовну страву.

»Тільки не спішіться«, погоджується сторож порядку. »Треба їсти спокійно й зі смаком. Суд може чекати...«

Хоч він застосував добродушну терисливисть, все ж таки дивується, що деліквентка всупереч всім досвідам, якнайспокійніше, майже ліниво випорожнює свою тарілку.

Віталь Дютур, який почувався погано, спожив тільки одну філіжанку гарячого бульйону. Перервавши свій обід, він негайно йде в слідчу кімнату, коли зголосили йому прихід Бернадети. Світло в цій кімнаті дуже понуре. В грубці танцюють подум'яні язики коло чотирьох великих модряних полін, яких Бернадета ще не бачила в жадному вогні. Держава дає своїм урядовцям найкраще паливо, як »додаток до платні«. Дютур, відколи захворів на важку простуду, наказав присунути стіл ближче до грубки. Маючи огонь за плечима, він оглядає через окуляри дитину й каже їй підійти до столу. Його перше враження: все в порядку. Пролетарська дитина цієї місцевості, як сотки інших. Опісля впадає йому в очі, як Бернадета нужденно вбрана, і що її приваблива дитяча постать захована не у сукні, а в простенькій і старій звичайній капоті. Дютур, який недавно живе в цій провінції й не має достатніх відомостей про костюми, вважає капоту за накидку, що її носять жінки у Мадрасі. Проте, ця накидка так вплинула, що оздобити не можна розпізнати навіть на окрайчиках. Але через те, що

вона глибоко отінює овальне обличчя, надає рисам багато люб'язности. І блюзочка без жодних форм спадає аж до ніг, захованих у дерев'яних патинках. Ціла постать схожа на твір скульптора, який серед праці відклав його набік. Кожна фалда убрання, кожна тінь і кожне світло діють наче на початку, наче не в готовому стані, власне, тільки легко позначені. Очі, ясна річ, ці великі чорні очі під накидкою є викінченим твором. Цісарський прокурор не може позбутися враження, що він пізнає в них очі одної улюбленої жінки. Не рідко він зустрічав такі жіночі очі, сторожки, ясні й завжди готові боронити добро власного серця.

»Знаєш ти, дитинко, хто я?« починає лисун розмову, нервово бавлячись своїми твердими манжетами.

»Ох, так«, поволі, слово за словом, відповідає Бернадета. »Монсьє Калле мені сказав, що ви імперський прокурор...«

»Чи знаєш ти також, що то за людина цей імперський прокурор?«

Бернадета легко спирається на стіл і пильно приглядається Дютурові:

»Так цілком точно я не знаю...«

»В такому разі я тобі скажу, моя дорога. Мене поставив тут найясніший пан, цісар французів, пан над усіма нами, щоб відкривати несправдливисть, брехню й ошуканство, якого не один допускається на своїх ближніх... Отже, тепер уже знаєш, хто я?«

»Ох, так, ви такі самі, як пан Жакоме«.

»Я далеко більший, ніж пан Жакоме, я його зверхник. Він вишукує злочинців і ошуканців. Тоді їх посилає мені, на те, щоб їх передати судові й до в'язниці. Ще сьогодні переслухає тебе цей Жакоме. Але, я тебе покликав не як зверхник поліційного комісара, а тому, що я співчуваю тобі й хочу тебе перестерегти та допомгти. Якщо ти скажеш повну правду й будеш розумна, тоді я можу заощадити тобі допит у пана Жакоме. Побачимо, що можна для тебе зробити!«

Очі дівчинки, що захищають велику любов, приглядаються уважливо мужчині й є дуже обережні. Той трохи спускає з тону:

»Багато шуму виникло в місті коло твоєї особи. Чи тобі не страшно? Бернадето, я тебе тепер питаю зовсім серйозно: маєш ти замір завтра вранці бігти знову до Массабелью?»

Бернадета не може здержатись від того, щоб її дотепер спокійні очі раптом не заясніли блиском.

»Очевидно, я ще дванадцять разів мушу йти до гроти«, швидко відповідає вона. »Пані цього хоче, і я це пообіцяла...«

»Ну, отже, маємо ту Пані«, думає розчарований Дютур, немов би очікував чогось кращого від дівчинки. »Ти мусиш мені додати, люба мала, що ти цілком дурна й несвідома. В школі ти найгірша. Суд знає про все. Признаєшся до того, що всі твої співучениці, навіть ті далеко молодші від тебе, перевищують тебе у читанні, писанні, в рахунках і також у релігії?»

»Це правда, пане, я дуже дурна«.

»Отож ти кажеш, що всі шкільні дівчата скромніші за тебе. Тепер подумай, моя дитино! Як стоїть справа з дорослими? З тими, що студіюють, і тими, що все вивчили, що лише є в світі. Я думаю, приміром, про аббе Поміяна і про себе самого! Ці люди, що все мусять знати, кажуть тобі, що Пані, яку ти ніби бачила, це тільки дитяча уява і смішний сон...«

Бернадета дивиться зовсім розгублено на годинник, який вистукує на гзимсі комина.

»Перший раз«, каже вона, »коли я побачила Пані, я також була тієї думки, що це тільки сон...«

»Бачиш, дівуле, тоді ти не була така дурна... Зате тепер ти захищаєшся перед поглядом старих й учених людей?«

Бернадета сміється сміхом дозрілої жінки:

»Можна раз уважати сон за дійсність, але не шість разів«.

Віталь Дютур обертається в слух і зір. Відповідь влучна. Галюцинації щось інше, ніж сні. А що імперський прокурор сам не грішить великими снами про Бога, відважується порушити незнану йому ділянку:

»Але ж сні можуть повторятися частіше«.

»Я ні трохи не сню«, заявляє сміливо Бернадета. »Ще сьогодні рано я бачила Пані, точно так само, як можна бачити інших людей. І я з нею розмовляла, як розмовляють з іншими людьми...«

»Залишім це«, відвертає увагу Дютур, який чується недосвідченим супроти надзміслової релігії своєї деліквентки. »Ти радше мені скажи, як ви живете дома, я гадаю, як вам поводиться...«

Бернадета признається з щирістю простої біднячки, що її не в силі обмежити ніяка міщанська пиха:

»Перед десяти днями було дуже погано, пане. Ми їли тільки мільок. Але від того часу мама працює тричі на тиждень у пані Мілле, а тато служить поштовим урядовцем у Казенава...«

Прокурор виявляє цим відкриттям велике задоволення.

»Ага, Пані цікавиться і вашою практичною стороною життя... Що то за історія з мадам Мілле?«

Бернадета довго глядить перед собою, поки відповідає:

»Я не знаю, що ви думаєте, пане...«

»Ти добре знаєш, мала. Розваж, що суд знає все. Ти мені затаюєш, що живеш у домі мадам Мілле...!«

»Це неправда. Я вже там не живу. Я спала там тільки дві ночі, минулого четверга й п'ятниці«.

»Байдуже. Ти була гостем одного з найбагатших і найпшніших домів Люрду. Без Пані ти туди ніколи не пошла б«.

Бернадета так сильно повертає головою, що з неї злетіла накидка.

»Мадам Мілле мене взяла з собою. Вона просила маму, щоб дозволила мені у неї замешкати. Я це зробила, щоб їй було приємно, а не мені. Це не давало мені ніякої радості...«

»А білий одяг з шовку?« гостро питає інквізитор.

»Білого одягу я не носила. Він висить у шафі мадмуазелі Лятапі.«

Цісарський прокурор підводиться, відштовхуючи назад крісло:

»Уважай, Бернадето. Ти ж бачиш, що суд знає все. Суд знає про дарунки, які приносить світ тобі і твоїй родині. Якщо суд прийме ідею, що твоя Пані займається знаменитою спекуляцією, тоді ти пропала... Але я хочу насамперед подати тобі руку помочі. Я навіть хочу охоронити тебе перед допитом у пана Жакоме, перед цим першим кроком до тюрми. Все, чого я від тебе домагаюсь, є легке. При тім ти не мушиш присягати або щось відкликувати. Ти маєш приректи мені, що будеш слухняна, тому що я суд, який тобі грозить...«

»Як можу, пане, то вас послухаю«, каже вперто Бернадета.

»Отже, дай мені тут руку, що ти більше не підеш до печери.«

Бернадета відриває руку назад, як перед огнем:

»Цього я вам пообіцяти не можу, пане. Я мушу виконати волю Пані.«

Долішня щелепа Дютура висувається далеко вперед:

»Ти відштовхуєш мою руку, яка тобі хоче допомогти. Розваж! Я нагадую тобі останній раз.«

Бернадета злегка хилить голову вниз. Її обличчя трохи почервоніло:

»Я мушу ще дванадцять днів ходити до печери«, шепче вона.

Прокурор помічає, на власне здивування, що він тільки з великим трудом може себе опанувати:

»Ми готові. Я тебе вже не потребую«, гукає він піднесеним голосом. »Ти летиш у пропасть...«

Залишившись на самоті, Віталь Дютур починає соромитись. Дотепер він звик до дешевих перемог своєї вищости. В суді він мав діло найчастіше з розбитими й зламанями істотами, які просили милосердя. »Подаю вам руку, щоб вас рятувати« — це постійна фраза прокурора, яка ніколи не заводить. Тоді обвинувачений заливається здебільшого облесливими сльозами. Дівча не зростило ні одної сльози. Хоча сто разів було випробовано отруйний лік, складений з погрози і помочі, воно зосталось непохитне. Що ще гірше: замість захитати стійкість дівчинки, дівчинка сама захитала його самопевність. Наслідком цього допиту є млюсний моральний несмак, співмірний з його життям. Дютур свідомий того, що закид опортунізму, виною якого мало б бути оце голодне створіння, не оминув його самого. Бо чим є така звана кар'єра, як не перелицьованою спекуляцією з державною наличкою? Дивно, що дівчук має щось захищати, хоча б і марево. Саме з цим маревом Бернадета чується безпечніше, ніж він. Що я бороню, мене не цікавить. Сьогодні це називається Наполеон, завтра може бути Бурбон, або будь-який інтригантський адвокат. Держава, ха-ха, держава...

Дютур стає перед дзеркалом. Його бентежить якась підстаркувата гримаса, якесь неприємне паперове обличчя з напухлим лискучим носом посередині. Тоді цісарський прокурор виставляє язик проти свого дзеркального образу. Опісля потішає себе: Жакоме дасть раду, Жакоме крашій за нього.

З цієї самопевністю він споживає лік і лягає спати.

Бернадета після цієї першої успішної сутички з прокурором, доволіклась до церкви. Там, заховавшись у темному кутку, вона чується безпечніше, як удома. Вона має вели-

кий страх перед Жакоме, який колись грав проти її батька роллю безпощадного переслідувача. Але комісар знає, де є дівчинка. Він особисто прибрав до рук нагляд над нею. По Вечірні, коли Бернадета вийшла з порталу в товаристві густої юрби, Жакоме приступає до неї дуже приязно й по-батьківськи поклепує її по плечах:

»Мушу тебе просити, люба дитино, зайти на хвилинку до мене. Це не потриває довго«.

Це не арештування, лише делікатне запрошення. Проте, відразу коло цієї пари виникає збіговисько. Бернадета, видно, байдужа до всього. Вона дає тітці Люкилії, що стоїть коло неї, доручення повідомити її батьків. Але юрба займає до комісара неприхильне становище. Чутно вигуки: »Будьте сильні супроти дитини, моріть її голодом«. Сичать голоси: »Увага, Бернадето, будь обережна зі словом! Мені здається, що вони тебе хочуть посадити у льох...«

Бюро й житло поліційного комісара містяться в партері дому сім'ї Сенак, яка, подібно як Ляфіт, Мілле, Ляграми, Боп, належить до патріціяту Люрду. Перший поверх цього дому, положено на площі Маркадель, займає керівник податкового уряду Ж. В. Естрад, що живе разом з сестрою, старшою вже панною. Естрад просив свого сусіда Жакоме, щоб йому дозволив бути при допиті Бернадети. Меморіал Дозу й буянню його сестри, яка брала участь в останньому поході до печери, викликали у нього змішане зацікавлення, наснажене гострою огидою. Як економіст і прихильник доброї літератури, він не має жадного замилювання до окультизму. Він сидить уже на великому кріслі, вкритому чорною цератою й оздобленому білими гудзиками, коли Жакоме входить зі своєю жертвою в комісаріят. Це — приміщення з одним вікном, там є крісло з поруччям, писарський стіл, дві шафи з актами, паперовий коник і плявочка. Є тільки два місця для сидіння. Бернадета мусить стояти. Нагостривши олівець і приготувавши відповідний папір, Жакоме починає за схемою:

»Як називаєшся?«

»Ви знаєте, як я називаюся«.

Бернадету відразу бентежить її відповідь. Їй уже відома дійова сила таких правдивих заяв. Тому вона швидко додає:

»Називаюся Субіру, Бернадета...«

Поліційний комісар кладе набік олівець і каже по-батьківськи:

»Люба Бернадето, ти мабуть неспвідома того, що діється. Глянь, цим олівцем я напишу на папері всі твої зізнання. Вони у висліді дадуть нам так званий протокол. Цей протокол — частина актів, що мають назву Бернадета Субіру. Бути об'єктом актів, моя бідна мала, це не дуже приємна річ. Статечні люди, передусім молоді дівчата, не мають на поліції своїх актів. Але слухай далі! Твої зізнання я ще сьогодні висилаю їх експеленції, панові префектові в Тарбі. Він називається барон Массі. Це могутній і дуже суворий пан. З ним краще не зачіпатись... Я сподіваюся, що ти вже розумієш, про що йдеться. Добре... Скільки маєш років?«

»Маю чотирнадцять, пане«.

Жакоме пише:

»Ах, що ти кажеш? Я думаю, що ти помиляєшся?«

»О ні, мені вже пішло на п'ятнадцятий«.

»І ти ще не закінчила школу?«, дивується поліційний комісар. »Твоїм батькам важко з тобою. Ти ж повинна незабаром стати їм у поміч. Що ти робиш дома?«

»Ох, нічого особливого. Мию начиння, картоплю оббираю і часто мушу пильнувати моїх молодших братів...«

Жакоме відсуває своє крісло від стола і звертається до дівчати:

»А тепер, моя дитино, розкажи мені все докладно, що ти бачила в Массабьелю...«

Бернадета схрещує руки так, як роблять селянки й пролетарки всього світу, коли вони перед ворітьми дому оповідають собі взаємно про родинні події. Вона трохи нахилляє голову напроти лівого плеча й твердо глядить на па-

пір комісара, що під час її оповідання скоро заповняється письмовими знаками. Що кидається у вічі — через часте повторення її оповідання вигладжується і звучить майже механічно.

»Це шалена історія«, стверджує вкінці Жакоме. »А знаєш ти ту Пані?«

Бернадета допитливо дивиться на комісара:

»Ні, я напевно цієї Пані не знаю.«

»Дивна ця Пані! Така елегантна і швендає там, де Лейріс пасе поросят... Скільки приблизно літ може мати Пані?«

»Шіснадцять або сімнадцять років.«

»І ти кажеш, що вона дуже гарна?«

При цьому запитанні дівчинка конвульсійно стискає свій п'ястук коло серця:

»Ох, вона краща за все на світі!«

»Скажи мені, Бернадето, ти мабуть пригадуєш собі мадам-уазель де Ляфіт, яка одружилася кілька тижнів тому. Чи Пані ще краща, ніж вона?«

»Немає порівняння, пане«, сміється Бернадета.

»Алеж твоя Пані, люба маленька, стоїть непорушно, як статуя в церкві.«

»Це не правда«, відповідає ображена Бернадета. »Пані цілком природна, вона рухається, приходять ближче, розмовляє зі мною, вітає всіх людей, і навіть сміється. Ох так, вона може навіть сміятися...«

Жакоме рисує на своєму протоколі п'ятикутну зірку. Не звертаючи уваги на цей мистецький чин, він змінює тон свого голосу:

»Деякі люди кажуть, що Пані довірила тобі якісь таємниці...«

Бернадета довго мовчить, опісля каже тихо:

»Ох так, вона мені дещо сказала, що призначене тільки для мене, і нічого я не смію передавати далі...«

»І мені ні, або панові прокуророві?«

»І вам теж ні, ані панові прокуророві.«

»А як сестра Возу або аббе Поміян зажадають від тебе?«

»І тоді я не могла б сказати...«

»А як Святіший Отець у Римі тобі накаже?«

»І тоді також ні. Але Святіший Отець у Римі мені не накаже...«

Поліційний комісар сміється до Естрада, що сидить тихо, тримаючи капелюх між колінами й палицю в руці:

»Віерта, що?... Тепер ще одне, та petite! Що кажуть твої батьки про це? Вірять вони?«

Бернадета дуже довго застановляється, довше, як кожний раз перед тим:

»Я гадаю, що мої батьки не вірять«, відповідає вона звільна.

»Отже, маєш« сміється Жакоме ще більш по-батьківськи.

»А я маю вірити, коли навіть твої батьки не вірять? Коли б твоя Пані була дійсна Пані, то її мусіли б усі бачити. Так то міг би не один розказувати, що він, наприклад, бачить у своїй хаті, в темну ніч, таємного коминяра, який йому нашіптує різноманітні накази, що він не може передати далі. Маю рацію? Скажи сама, Бернадето...«

Бернадета апатично мовчить до хитро-умних слів поліцейця. А той постановляє тепер, шляхом випробуваних засобів, якими ловлять малих ледарів, перейти до наступу:

»Уважай тепер, Бернадето«, нагадує Жакоме дівчаткові.

»Я прочитаю твої свідчення, щоб ти могла потвердити їх правдивість. Згодом я пошлю протокол панові префектові. Ти готова?«

Бернадета підходить ближче до столу, щоб не втратити ні одного слова. Комісар починає читати найбайдужнішим урядовим тоном. Він приступає до опису Пані:

»Бернадета Субіру заявляє, що Пані носить синій вуаль і білий пояс...«

»Білий вуаль і синій пояс«, поправляє дівча.

»Неможливо«, гукає Жакоме. »Ти собі перечиш. Зазначи, що ти говорила про білий пояс.«

»Ви зле написали, пане«, заявляє спокійно Бернадета. Поліція має з тими речами забагатий досвід, щоб з них зре-
зигнувати. Справа йде далі. Дівча слухає напружено:

»Бернадета Субіру потверджує, що Пані має приблизно
двадцять років«.

»Цього я не сказала. Пані не має навіть сімнадцять ро-
ків«.

»Навіть сімнадцять? Звідки ти це знаєш? Хто тобі це
сказав?«

»Хто має сказати? Я сама бачу«.

Жакоме міряє Бернадету швидким поглядом. Згодом, піс-
ля довшої павзи, пробує ще раз свого щастя:

»Бернадета Субіру стверджує, що Пані виглядає точні-
сінько так само, як статуя Пречистої Діви в церкві«.

Тоді дівча сердиться й тупає ногою:

»Цієї нісенітници я не сказала, пане. Це брехня. Пані не
має нічого спільного з Пречистою Дівою в церкві!«

Тут Жакоме зривається з місця й застосовує при допиті
ледарів тортури другого ступеня:

»Вже маю досить«, верещить він. »Не уявляй собі, що ти
зі мною можеш бавитися. Тут, у шухляді мого письмового
стола лежить уся правда. Горе тобі, якщо ти брешеш. Тільки
щире зізнання може тебе врятувати. Назви мені прізвища
всіх осіб, що є у зв'язку з тобою! Я їх докладно знаю...«

Бернадета подається два кроки назад. Вона зовсім поблі-
дла, тому що ще ніколи не написала якась людина так, як
поліційний комісар. Її голос глибоко зранилий, але спо-
кійний:

»Я не розумію того, що ви, пане, кажете...«

Жакоме гальмує свій штучний гнів:

»Якщо ти не розумієш, я тобі з'ясую. Певні особи, яких я
знаю, тебе загітували, щоб ти розповсюджувала цю осо-
ружну історію про твої привиди. Тобі декого налляли, не
без певного зусилля, в твою бідну «кепку» і тепер ти папля-

еш все вивчене. Думаєш, що я ще давніше не чув на власні
вуха, що ти це вивчила?...«

Бернадета знову стала до поединку:

»Запитайте Жанну Абаді, пане, чи мене хто загіту-
вав. Вона була перший раз зі мною...«

»Врешті для мене цілком байдуже, чи ти признаєшся до
вини, чи помандруєш до в'язниці, та petite«, каже Жакоме,
ханає дівча за руку й тягне його до вікна:

»Що ти там бачиш?«

»Перед вашим домом стоїть багато людей, пане«, каже
Бернадета.

»І всі ці люди не можуть тобі допомогти, моя люба. Бож
перед моїм домом стоїть троє жандармів. Бачиш їх? Це
бригадир д'Англя з Беляшем і Пеем. Вони ждуть тільки на
мій наказ, щоб тебе відпровадити. Отже, не будь для себе,
Бернадето, найгіршим ворогом. Монсьє Дютур, високий
прокурор, наказав тобі ніколи вже більше не йти до Масс-
бьєлю. Заяви тут перед цим свідком, паном Естрадом, що
ти послухаєшся«.

»Свою обіцянку я дотримаю«, шепче Бернадета.

Ж. Б. Естрад забирає тут перший й єдиний раз, під час
допиту, слово:

»Пан комісар бажає тобі добра, люба дитино«, нагадує
він. »Слухай його й дай йому приречення«.

Бернадета охоплює чужого чоловіка коротким поглядом.
Вона відразу бачить, що він не має доручення втручатися
в її важку боротьбу, тому не вдостоює його жадною відпо-
віддю. Зате Естрад відчуває раптовий сором, неначе хтось
показав йому правдиву дорогу.

»Маю покликати жандармів?« питає Жакоме.

Пальці Бернадети стискають торбинку:

»Якщо мене візьмуть жандарми, то я нічого не можу зро-
бити«, каже вона.

»Це ще не все«, свердлує комісар далі. »Я замкну твого
тата й твою маму. Це мене цілком не обходить, чи твої мо-

лодші сестри будуть голодувати, чи ні. Твій тато вже раз був у слідчому арешті через одне далеко менше підозріння, ніж оце величезне опуканство...»

Бернадета схиляє голову так низько, що не можна бачити її обличчя. Кількахвилинна мовчанка. Жакоме застосовує тортури третього ступеня. Вони вимагають певного часу, щоб могли виплутати. Замість її відповіді, хтось стукає в двері раз, другий раз.

»Прошу ввійти«, озивається комісар, вдихаючи повітря. При вході виринає високоросла постать Субіру. Він стоїть тут непевно, позбавлений всієї своєї гідності й мене в руках шапку. В його очах міняються пригнічена тривога й раптова жадоба. Можливо, що він уже впоєний відвагою, але не дуже.

»До чорта, чого ви хочете, Субіру?« гукає на нього Жакоме.

Чоловік важко віддихає й простягає свої руки до Бернадети:

»Дитину хочу мати, мою бідну дитину...«

Жакоме знову стає чемним:

»Слухайте, Субіру. Печерне свинство мусить закінчитися. Я далі не можу його терпіти. Вже завтра має бути всьому кінець. Зрозуміли?«

Франсуа Субіру б'є обидвома п'ястуками в груди, аж стугонить.

»Бог мені свідком, пане комісарє, що я не хочу нічого іншого, як тільки кінця отому всьому. Мою Люїзу й мене вб'є та ціла історія.«

Жакоме складає папери докупи:

»Дівчисько ще малолітнє«, мугикає він. »Ви, як батько, відповідаєте за неї. Ви маєте заборонити їй кожну дорогу, крім тої, що веде до школи. Якщо не є так, замкніть її дома. Інакше я вас замкну, вас усіх, і на це я звертаю увагу, в цьому присягаю. До цього маю повну підставу. Відтепер

ви під найсуворішою обсервацією. Я вас ніколи не хочу тут бачити!«

Бернадета разом з батьком виходить з дому Сенака, звисивши голову. Вона закушує зуби. Тут вона не хоче плакати, щойно дома, на піддашню. Площа почорніла від людей. Темний рейвах, оточує їх:

»Не піддайся, Бернадето!... Бив він тебе? Їм не вільно бити...«

Але Бернадета чує тільки жалісний голос батька, який постійно повторює:

»Бачиш, це ми тобі завдячуємо, моя дитино, такий скандал...«

На вулиці де Птіт Фоссе залишилися ще тільки найвірніші. На чолі їх маршує Антуан Нікольо. Він вимахує папечкою.

»Я тебе витяг Бернадето, даю слово...«

Бернадета хто-зна чи помічає свого лицаря, вона занадто зайнята своїм віддихом, який стає щораз коротший...

»Отже, сусіде, що ви на це?« питає поліційний комісар керівника податкового уряду.

Естрад потирає рукою, немов би хотів прогнати біль голови:

»Дівча не брехало«, каже він коротко.

Жакоме сміється басовим голосом:

»Отож бо, бачимо, які наївні наші ляїки. Не пригадую собі, щоб я знайшов між моїми найморальнішими клієнтами особу, яка була б більш отесана, більш бистроумна і волюва, ніж та мала. Чи ви помітили, як рафіновано вона обдумує кожну відповідь і обраховує наслідки? Вона не далася зловити ні одного разу й зберегла повагу до кінця. Якщо б був тато не прийшов, я сам не знаю, як би явилася з цієї афери...«

Естрад низує плечима:

»Яку ж користь вона має з цього небезпечного ошуканства?«

»Це успіх, мій найліпший, це признання, певна роля в житті, а про дарунки їй не згадуємо. Людська душа для нас, поліції, не така важка проблема... А втім, як ви думаєте, чи святі поводяться перед поліцією так, як ця мала небесна аферистка?«

»Стійте, стійте, любий сусідо, хто говорить про небо й святість? А вже найменше ця мала. Я переконаний у тому, що вона не турбується особливою істотністю свого привиду. Вона вважає його природним явищем. Вона глибоко очарована й через те вміє очарувати. Це те, що я сприйняв під час допиту...«

Комісар Жакоме посміхається не без певної виrozumілости.

»Мій пане й сусіде, ви податковий чоловік, а я поліційний. Ви маєте глибоке зрозуміння в справах фінансового управління, а я трохи пізнав душу малих людей. Щождо цієї скромної психології, то ви зможете спокійно покласти надію на старого Жакоме«.

ШІСНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

ПАНІ І ЖАНДАРМЕРІЯ

Сестра Марія Тереза Возу стоїть перед лавками. Її гарне обличчя, дар природи, ще глибше запалося, ніж звичайно. Очі сидять глибоко в очодолах. Уста стиснуті. Навіть діти помітили, що їхня вчителька виглядає сьогодні погано. Виною цьому нічна варта, яку сестра Марія Тереза держала від учорашнього вечора до сьогоднішнього ранку.

Парох Пейрамаль звелів священикові Поміянові виконати певне завдання, які катехит — він раптом мусів виїхати в Сан Пе — передав, з свого боку, вчителці. Це нелегке завдання — з ним може зробити лад тільки Поміян. Черниця Возу цілісіньку ніч працювала над важкими книжками, проте трудно їй дати раду новій праці. Домагання пароха таке: всі шкільні дівчата мають звернути Бернадеті належну увагу, що соромно молодій дівчинці ще перед першим Причастям говорити, що вона має інтимний зв'язок з Пречистою Дівою. Пейрамаль навіть зробив початок на тому, щоб виявити комічну сторінку цього молодечого безпуття. Афера почалася серед шкільних учнів. Парох сподівається, що вона загине під ударами глузувань самих же шкільних дівчат. Звичайно, сміх — смертельний ворог перебільшених історій. Парох добре зробив, узявши на поміч Поміяна, який є непогамований гуморист, хоч не має тої елементарної сили в жартах, що він сам. Сестра Марія Тереза, ясна річ, не має найменшої vis comica. Вона походить з найсуворіших кіл Франції, яким було не до жартів. Її батько — вірний цісарський генерал, давніший учитель у Сен

Сір, а тепер пенсіонер. Її мати — дочка професора політичних наук. З ним ворогував за його консервативні переконання ославлений якобінський ворохобник, де Метр. Таким чином, у крові Возу лежить військова й професорська точність. Так сталося, що вона сьогодні вночі підготувляла свої лекції й попала в занадто глибоку воду, прочитуючи деякі незрозумілі сторінки про ласку, волю, гріх, заслугу. Передусім питання ласки завдає їй клопоту. Сестра Марія Тереза відчувається тепер утомленою й неспокоїною. Її дух ніколи не хоче признатись до того, що її глухоніме серце ставить під знак запитання власну життєву самопожертву. Амбіція сильної душі не зупиняється перед дальшою й останньою метою. Чи вистачають для осягнення мети суворість, молитва, праця, вмертвлення тіла й покора духа, що вона постійно виконує...?

Вчителька кидає погляд на лівий куток шостої лавки в середніх рядах. Бернадета є в клясі після одностижневої відсутности. У той час, коли всі дівчата, як звичайно, розмовляють між собою, вона сидить мовчки і дивиться на лавку. Дівча чується мабуть дуже збентеженим після того, коли влада вчорашньої неділі відібрала їй ремесло, думає черниця.

»Субіру Бернадета«, гукає вона. »Ходи і стань перед першою лавкою«.

Бернадета йде під гострий шепіт кляси й стає перед першою лавкою, в порожньому просторі перевірки знання. Але сестра Марія Тереза не цікавиться нею, лише звертається до всіх інших:

»Мої любі діти! Сьогодні будемо говорити про щось, чого немає в катехизмі, що не становить предмету навчання. Отець катехит не буде вам ставити запитань, і ви не мусите цього вчитись. Але й розмовляти вам не можна, лише уважати і пам'ятати все, що вам скажу. Ви, дівчата, знаєте, бож я вам уже сто разів говорила, що всі ми люди грішні, один більше, другий менше, але взагалі ми всі. Чи ви

будете як слід провірювати при вечірній молитві ваше сумління, згідно з святою релігією? Вашу брехню проти батьків і інших людей, що ніколи не виходить з ваших уст? І, може, жадобу незаслуженого добра? І повсякчасну неуввагу на Службі Божій, занедбання молитви по вервиці, лінивість, нещирість або зухвальство, погані мислі й сотки інших провин, з якими ви зжилися? Катерина Менго, приміром, знову гризе свої ніхті. Слухайте уважливо, Господь Бог створив нас не всіх однакових. Одні тяжче покутують за свої гріхи й помилки, інші легше. У нашому місті є також кілька людей, які мають за собою менше помилок, ніж інші. Я думаю, що вони не є між нами. Ти мене зрозуміла, Бернадето Субіру?«

»Так, моя сестро, я вас зрозуміла«, відповідає Бернадета тоном безучасної учениці.

»А, може, тобі здається, що між нами є хтось, хто більше вартий, ніж інші?«

Бернадета з цікавістю глядить на Возу своїми невиспаними очима:

»Ні, моя сестро«, каже вона механічно.

»Дякую тобі, Субіру, за скромність«, хвалить учителька і збирає посмішки кляси. »Тихо! Йдемо далі. У своїй безмежній добрості Господь Бог протягом віків послав у світ кілька малих винятків у людській постаті, тобто людей, яких ми не знаємо, людей, що майже не мали гріхів, чи помилок, які не занедбувались у молитві, не були фальшивими, лінивими й зухвалими, і які не чухали так нечестно голову, як там-о Аннет Куреж. Ці винятки, майже без гріха, відомі вам зі святої історії. Хто мені назве хоч одну особу? Субіру!«

Бернадета не відкриває рота. Натомість підноситься вгору рука Жанни Абаді. Возу до неї приязно:

»Отже, Абаді! Кого ти назвеш?«

»Святого Йосифа«, озивається Жанна.

»Чому якраз святий Йосиф?« дивується черниця. »Про-

те, залишів це й ідімо далі. І в пізніші часи приходили на світ такі чудові люди, хоч їх і не можна зрівняти з тими, яких ми знаємо зі святого письма... Я маю на гадці наших опікунів, до яких молимося у літаніях. Про тих вибранців я вам хочу щось оповісти. Це були здебільшого Божі люди, ереміти, пустельники, люди ордену, монахині. Вони йшли в пустиню, в безлісні пошматовані гори, такі, як наші Піренеї. Там вони їли корінчики, дикий мед і брали на день один ковток води. Часто вони нічого не їли, постили цілий день. І сторожили вони цілісіньку ніч, щоб по черзі молитись. Багато з них винайшло нові молитви. Деякі бичували себе шкіряними батогами. Інші носили залізні пояси з заржавілими кінцями, якими вони наколювали тіло, під своєю волосяницею. Знаєте ви, чому вони так робили? Вони це робили для того, щоб поборювати злі мислі й бажання, навіть коли б їх було мало. Вони це робили, щоб прогнати чорта, який задрив на їх побожне життя і через те їх завше спокушував. Поведінку тих святих людей зведем аскезою, любі дівчата. Запам'ятайте собі це слово. Коли вони серед великих зусиль і мук дуже далеко зайшли в цій аскезі і перемогли всі спокуси диявола, тоді діялось те, що дехто з них міг власними очима бачити речі, недоступні для звичайних людей. Вони бачили одуховлені тіла, наприклад, святих ангелів, які нас оточують. Вони мали видіння. Спаситель сам виступав перед ними з терновою короною і ранами у променистій діядемі. Або також Пресвята Діва, серце пробите мечами, складені руки й погляд звернений до неба.... Субіру, чи ти це зрозуміла?»

Бернадета в тривозі. Вона нічого не чула і нічого не зрозуміла, лише з великим болем серця думала про гарну Пані, яка надарма її жде. Німо й безгомонно глядить вона на вчительку. Та хитає головою:

»Ні трохи не розумієш!»

Дівчата заметушилися на лавках, готові до глузування.

Сестра Марія Тереза підходить до Бернадети й каже голосно:

»Отже, ти хочеш зрівнятись з цими найвищими святцями світу?»

»Ні, моя сестро«.

»Може, цукром «кандіс» ти заслужила собі на привида?»

»Ні, моя сестро«.

Ця відповідь викликає вибух глумливого сміху. Всі свідки Массабьелю заходяться реготом, навіть Марія не може втихомирити свого несмаку. Вozу припиняє бурю:

»Бачиш, Субіру, навіть твої товаришки можуть висмівати твій чин. Замість зайнятись поважною працею, ти вдумуєш якесь божевільне ошуканство, аби тільки таним коштотом вийти на поверхню життя. Дотепер я тебе мала за дурну. Але ти не дурна, лише далеко гірша. Дуже багато я від тебе не очікувала, проте я ніколи не думала, що ти будеш забавлятися святощами і робити видовища для пустих і обмежених людей... Так, а тепер іди до лавки й соромся, що ти святий піст безсоромно псуєш своїм запізненным карнавалом!»

Пополудні Бернадета знову тьопає до школи. Її гнобить невимовний сум. Вона йде сама. Всім уступає з дороги. Вона не може сьогодні стерпіти навіть товариства Марії. Подорозі зустрічається з нею Пейре й пару кроків іде поруч неї. Голова горбатої трясеться під впливом морального пригнічення:

»Ти невірна, Бернадето. Невірна супроти Пані й невірна супроти твоєї добродчинниці, мадам Мілле. Ми сьогодні вранці ждали тебе в Массабьелю, мадам Мілле й я, і багато, багато людей. Я даю в заклад сто франків, сказала мадам Мілле, що Бернадета не буде невірна...«

»Алеж мені заборонили«, скаржитьсь дівча.

Кравчиха, яка жодну плутанину не приймає надто сенсаційно, під'юджує далі:

»Ага, заборонили! Хто може тобі заборонити кудись іти?»

Не дайся обдурити Жакоме. Він тебе хоче тільки відстрашити, але нічого тобі зробити не може. Чим же ти провинилась? Якщо б вони тебе дійсно замкнули, тоді ти мусиш датися замкнути, моя дорога дитино, обов'язок є обов'язком...»

»Але вони хочуть замкнути також і моїх батьків, а тоді мої малі брати будуть голодувати...»

»Це нічого, це нічого«, настоює на своєму Пейре. »А хоч би й замкнули батьків, проте, ти не смієш ламати свого слова і не смієш занедбувати свого обов'язку...»

Бернадета починає бігти без прощання, аби тільки відв'язатися від кравчихи. Вона не хоче також запізнитися на науку. Годинник зі шпитальної вежі б'є другу годину. Між дівчинкою і школою лежить шосейний віддукт, який вирівнює глибшу частину міста. Саме тоді, коли вона хоче пройти міст, щось її затримує і вона, глибоко віддихаючи, мусить зупинитися. Щось невидиме лежить на шляху. Це немов великий бальок, через який їй ніяк не вдається дістатися на другий бік. Одночасно щось хапає її за плечі, наче невидима рука, й змушує до повернення. Вона поволі ступає тим самим шляхом назад. Ще не дійшла до площі Маркадель, коли чує за собою голосний тупіт підкованих чобіт. Її здоганують. Це жандарми Пей і Беяш, які отримали доручення її пильнувати. Здоровезні мужчини в лискутих уніформах, з шаблями при боці й перистими капелюхами, підходять до неї.

»Що з тобою, мій скарбе?« питає чорнобородий Беяш. »Тобі казали йти в школу, а не поза школу...»

»Я хотіла йти до школи«, признається Бернадета згідно з правдою, »але на мості лежить такий великий бальок з повітря, що я не могла пройти...»

»Що це таке — бальок з повітря?« ричить худий Пей, батько п'яток дочок. »Ти мене не приневолити танцювати на блазенській линві...»

»А тепер ідеш додому, мій скарбе, що?« розвідує ла-

гідний і молодий Беяш, який має слабкість до квартирушків.

»Ні, я не йду додому«, каже поважно Бернадета, »я йду до печери...»

»До печери, моя любко? Ну, то пожди... Гей, Пей, приведи сюди швиденько бригадира!«

По трьох хвилинах приходять Пей з д'Англя, знаменитим бригадиром, який у бігу припинає шаблю і, жвакаючи шматочок салами, повторяє на весь рот:

»Бальок з повітря, це найбільша новина, бальок з повітря!«

»Дозвольте мені піти до печери«, просить дівчинка.

»Це береш на свою власну кепу«, вирішує бригадир, »але ми йдемо з тобою, всі троє...»

Щоб не лишатися позаду, до збройної сили прилучається ще Калле.

Мала Субіру між чотирма жандармами — цей похід ставить місто на ноги. Пігуно це бачила. Пігуно впадає до тітки Бернарди і пізніше ще до Кашо. Вікна відчиняються. З брам виходять зацікавлені жінки, швидко висушуючи мокрі руки у квартирушках. Вже на вулиці Басс тьопануть за Бернадетою вісімдесят, дев'яност людей. Бернадета не летить сьогодні, як ластівка, як лист під вітром. Вона має оливо в ногах.

В печері вона негайно падає на коліна і благально простягає руки до ніші. Але ніша темна, ніша пуста, як ніщо на світі. Вільна галузка над терновим кущем неприємно рухається під подувом вітру з ріки Гав. Сьогодні ріка шумить байдуже. А втім починає йти дощ, так що печера стає захистом для багатьох людей.

Бернадета кидає голосний оклик:

»Я її не бачу... Сьогодні... Я не можу її бачити...»

Вона витягає вервицю й звертає її конвульсійно вбік ніші. Овал смертельно пустий, заповнений осоружним брунатним присмерком, слабим відблеском цього двадцять другого лютого дня. Тільки камінь за порталом блищить, як

кість. Скельний льох є ніщо інше, як скельний льох, і що з нього могла будь-коли виступити Пані, це, здається, дійсна брехня або виплід хворої фантазії. Бернадету непокоять найтрагічніші почуття жалю, вбиває розпач люблячої істоти. Пані нею гірко розчарована. Пані опустила негосподарну печеру й пішла туди, де вона звикла жити. Серце Бернадети німо голосить у темноту ніші: Чи Ви не знали, що пан Жакоме мене, і тата, і маму хоче запроторити в тюрму, якщо я прийду до Вас? Але я прийшла до Вас. Чи не могли Ви трішки на мене пождати, замість того, щоб покласти край усьому?... Раптом у Бернадети родиться думка, яку вона вважає своєю останньою надією:

»Очевидно, я не можу бачити Пані«, скаржитися голосно.
»Вона заховалася, тому що довкола мене жандарми...«

Ця фатальна аргументація щодо зникнення Пані викликає серед юрби довгий сміх. Чути голоси:

»Нарешті можете помітити, що Бернадета впала на голову... Але вчора вона давала перед поліцією дуже хитрі відповіді... Не робіть її мудрою, це бідна дитина...«

Охота пожартувати охоплює й чорнобородого жандарма:

»Ге, Беляш! Ти подібний до чорта. Це вже все виляє...«

Беляш гладить свою бандитську бороду. Він у поведінці з корабельними вломниками, дорожніми робітниками, волокитами й господарями провінції Бігор уславився замітною дотепністю:

»Очевидно, я схожий на чорта«, відповідає він. »На жаль, я бідний чортяка, якому Пречиста Діва повинна дати грошеву поміч, замість утікати від нього...«

Жарт негайно прогулюється по місті. Через годину власник каварні Дюран вітає гостей запитом:

»Чи вам уже відомо, що Пречиста Діва абсолютно нічого не хоче мати до діла з жандармерією?«

Дютур і Жакоме також є між гістьми. Хоч злегковаження заборони є компромітацією для державної влади, панове не виявляють незадоволення з перебігу справи. Запропонува-

ний парохом Пейрамалем глумливий сміх, як найгостріша протиотруя, вже, на щастя, здійснився. Не може бути нічого кращого від того, що Пані сама резигнує з гри. Цісарський прокурор видає, отже, доручення комісарові Жакоме продовжувати нагляд над родиною Субіру й стриматись на цей раз від заборони малій відвідувати гроту. Сьогоднішній випадок, так мислить прокурор, стане людям у пригоді й відверне їх від цього театру.

У той час Бернадета, її мати, тітка Бернарда, Люкілья й кілька осіб перебувають у млині Саві. Дівчинка раптом утратила владу над собою. Її поклали на ліжко мельнички. Тепер вона лежить сіра, як попіл, з заплющеними очима, і важко віддихає. Якщо існує протилежність до вислову захоплення, то її можна помітити на рисах обличчя Бернадети. Шкіра не напружена, лише заслана, опухлі уста довлять віддих. Антуан поклала їй на чоло мокру хустку. Панночка Естрад, яка брала участь в останній сцені коло печери, звертається до блідої й стурбованої жінки, що стоїть біля ліжка:

»Знаєте ви ближче цю дитину?«

»Чому я не мала б її знати?« стогне Субіру. »Я її нещасна мама. Таке діється вже повних одинадцять днів. Одні нас висмівають, інші нам співчують. Важко прийти до себе перед тими людьми. А поліція хоче когось з нас посадити у в'язницю. Ох, Пречиста Діво, чому мене так мучать? Ви бачите, мадмуазель, моє дівча! Воно дуже хворе...«

Люїза Субіру несвідомо падає, серед плачу, на ліжко;

»Скажи щось, моя дитино, скажи принаймні одне слово!«

А що розпач не покидає Бернадету й вона вперто мовчить, Антуан біжить на пошту, щоб покликати Субіру. Тепер тато сидить коло ліжка: його, м'якосердного чоловіка, перший раз без решти зламало страждання доньки. Він порепанамі руками гладить її коліно, заливаючись одночасно гіркими сльозами:

»Що сталося дитині?« озивається він. »Вона не послу-

хала... Я люблю рідну дитину... Я її захищу... Скажи, чого ти хочеш, моя дитинко...»

Бернадета не розплющує очей і мовчить. Щойно коли Антуан Нікольє пропонує покликати лікаря Дозу, вона робить малий рух і каже цілком тихо:

»Якщо я її більше вже не побачу, умру...«

Субіру бере Бернадету за руки й пестливо підносить вгору:

»Ти її побачиш, моя дитино, даю тобі слово. Ніхто не має права робити тобі перешкоди. Якщо мене замкнуть, то я вже знатиму, а ти маєш її побачити...«

Подорозі додому Франсуа Субіру дорікає собі, що він через надмірне милосердя дався намовити до таких необережних обіцянок. Щоб убити в собі гірке почуття, він оминає Кашо і йде до Бабу.

СІМНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

Ж. Б. ЕСТРАД ПРИХОДИТЬ З ПЕЧЕРИ

Після цього трагічного понеділка, Бернадета святкує вже найближчого ранку незрівняну зустріч з Пані. Здається, що дівчинку відмежував від неї не один день, а безмежний час, що його можна визначити надміром нужди й недостатку. І Пані також, мабуть, сердечно захоплена побаченням зі своєю небогою. Хоч вона має той самий одяг, що і завжди, але вона його оздобила красою й блаженністю, як ще ніколи перед тим. Її щоки свіжіші, ніж давніше, вільніше тепер вистають з-під вуалю її яснобрунатні льокони, і горить золото рож на безкровних ногах. Сила й ласка синіх очей така потужна, що Бернадета сьогодні негайно попадає в транс, який триває повну годину.

Прибуло не більше, як двісті осіб, переважно вужче коло глядачів, між іншими, очевидно, теж і кравчиха та мадам Мілле, яку не звели на безпуття ні відсутність Пані, ані жарт жандарма. Жандармерія також на сторожі, саме, в особі бригадира д'Англя, якого призначено наглядачем над черюю, д'Англя сподівається одержати похвалу своїх зверників, коли він сьогодні повідомить їх про остаточний неуспіх театру. На превеликий жаль, він зауважує, що цей театр не заповідає безуспішного кінця. Як завжди, коли екстаза переінакшує обличчя Бернадети й вона виконує свій наївний обряд перед нішею, крізь тіла клячучих жінок проходить своєрідне електричне збудження. Хоч гурт учасників є взагалі хиткий і ладен при кожній невдачі вибух-

нути глумливим докором, але, коли «мала візіонерка» почне відзеркалювати на своєму обличчі і в своїй поведінці наявність Пані, чар вливу не зникає. Бригадир, один із приятелів і гостей Дюрана, келкує над тим, що бачить. Тепер знову буде рейвах, думає він. Дютур і Жакоме тут ні при чому, бож вони не дали йому дозволу посередничати в цій справі, як це звичайно практикується під час політичних зібрань. Але чорт д'Англя не витримав і поповнив важку помилку. Він дуже голосно гукає:

»Невже в дев'ятнадцятому столітті є ще так багато ідіотів?«

Серед юрби спалахує гнів. У відповідь лунає голос одної з найбільш улюблених Марійських пісень. Твориться хор:

»Хочемо Бога! Діво Маріє,
Прийми до серця нашу надію,
Ми Тебе просим: глянь на нас з неба,
Прийди на поміч в нашій потребі!
Благослови нас, о, люба Мати, —
Ти — наша радість, ми — Твої діти...«

Бернадета не відгукуються на ці події. В той час, коли вона виконує свої обов'язки, клякає, підводиться, сміється, слухає з відкритим ротом, лякається, — вона вірить, що веде любов розмову, без обмеження часу. Правда жіноча любов пожирає себе саму у постійній спробі знайти в своїй істоті місце улюбленій, не з цікавості, а з переможної відданості. Бернадета вже пізнала деякі гостро зарисовані прикмети Пані. Вона знає, що Пані скупа на слова і нічого не скаже, що не має зв'язку з означеним заміром. Вона знає, — і це їй болить, — що Пані не тільки прийшла сюди, щоб розбудити в неї певний запал, лише з добре обдуманним пляном, якого Бернадета ще не знає і який не має нічого спільного з нею. Вона вірить, що Пані важко щоденно подорожувати до печери і що для цього необхідна велика саможертва. Во-

на знає через орієнтаційний змісл своєї любови, що Пані, попри свій погідний привіт, попри своє прихильне кивання головою і свій сміх, щось скриває, правдоподібно, легку відразу до всього, що мусить бачити. Бернадета з власного досвіду бачить певну нехіть Пані. Кожний раз, коли вона, після любовної розмови, повертається до життя, мусить цю нехіть перемогти, одночасно зі здивуванням над чужістю світу. Мабуть, так вона підозріває, Пані чує до неї відразу далеко більшу, ніж вона недавно до Марії. Звідси походять певні вподобання і неуподобання Пані. Вона, приміром, не любить того, щоб до неї заблизько підходили. Тільки у надзвичайних випадках вона кличе Бернадету до себе, виступає на край скелі й нахиляється до неї. Не треба, отже, бути нахабним. Пані не любить також, коли її поведінку вважають як самозрозумілу й наперед передбачену. Вона вільна. Вона не почувається до жадних зобов'язань. Вона приходить і відходить самовладно, як їй до вподоби. Через те Бернадета не зробила їй найменшого докору за її вчорашню неприязність. Пані ні до кого не пристає. Вона добре знає, чого варта. Тому то найвідповіднішою поведінкою супроти неї є клячати на колінах, якщо можна, з запаленою свічкою в руці. Коли хтось бігає туди й назад по печері, або повертається до неї плечима, тоді нервова тінь страждання затемнює блиск обличчя Пані. Навпаки, коли комусь важко йде — це вже Бернадета досвідчила на собі — і, приміром, хтось, не встаючи, посувається через каміння до скелі, тоді Пані з радости променіє. Це мабуть має зв'язок з тим словом, яке Пані вже кілька разів прошепотіла: »Покута«. Хоч сестра Марія Тереза вже згадувала про це слово на годині катехизму, проте Бернадета має слабе уявлення про його значення. Щойно її неспокойна дбайливість про те, щоб подобатись Пані, дає їй до зрозуміння, про що йдеться. Покута — це життєвий тягар, прикрість і біль, що їх застосовується проти власного лінивства й вигоди. Якщо

коліна скривавлені при посуванні вперед, тоді покута є повна. В такому разі Пані часто робить особливий рух. Здається, наче вона голими руками черпає воду (невидиму воду покути) й з молитвою підносить її вгору, це доказ, що вона не хоче її затримати для себе. Невтомне зусилля дівчинки збагнути волю Пані довело її до ще гострішої прозорливості. Без сумніву, слово »покута« стоїть у зв'язку з легкою відразою, яка інколи малюється на обличчі Пані. Аджеж вона кілька днів тому дала наказ: »Молись за грішників«, і майже без звуку, наче тільки для себе, додала: »За хворий світ«. При тих словах вона, здається, побачила перед собою речі, які зневолили її до сильного обурення, так що вона цілком зблідла. Гріх — це зло. Бернадета вже це знала. Через пізнання своєї улюбленої Пані, вона вчиться, — ця наука співмірна з її власними почуттями. — що зло ніщо інше, як бридкість, яка викликає огиду у Найкращої. Але шляхом покути можна злагіднити відразу Найкращої і мабуть саму причину відрази...

Сьогодні Пані чується приневолюено просити Бернадету, щоб вона закликала зібраних до покути. З сльозами в очах звертається дівча до юрби і тричі шепче слово »покута«. Це перша з четвергових подій. Друга — це неспрошена атака на Пані, яка охоплює Бернадету тривогою й обуренням. Якийсь чоловік ходить по печері й обстукує довгою паличкою стіни. При тім він тихо свище. Бернадета так добре звикла до свого положення, що ніщо вже більше не омине її уваги, хоч здебільшого вона не має, що пізнавати. Свистун під час свого дослідження наближається до скелі з нішею. Він починає нишпорити паличкою в куцику тернини. У дівчини завмерло серце, бож безсоромний чоловік обстукує ніжні стони ніг Пані, яка уступає.

»Ідіть геть!« розпачливо кричить Бернадета »Ви робите Пані прикрість! Тепер її зневажено...«

У міжчасі Антуан і двоє інших хлопчаків зловили злочинника й викинули з печери.

»Якщо ще раз щось подібне станеться«, закликає владним голосом бригадир д'Англя, »я очищу всю площу...«
Але хтось знову побуджує юрбу до Марійської пісні:

О, моя Царице, Діво Маріє!
Для мого серця Ти — найвища мрія,
Тобі все життя своє я віддаю,
Так, як і надії, і радість свою.

Третя подія заважила на самопочутті Бернадети найважче і сповнила її ще більшою тривогою, ніж при зустрічі з Дютуром або Жакоме. Перший раз, саме, Пані дає їй практичне доручення. Дотепер вона мусіла терпіти за наслідки особистого ошчасливлення, відтепер же їй призначено активну роль, тому робиться їй моторошно. Після того, як Пані звільнилась від атаки людини з паличкою, кляче вона Бернадету до себе. Її голос звучить дуже поважно:

»Ідіть, прошу, до священників і скажіть їм, що тут треба побудувати каплицю...«

І менш виразно та тихіше додає:

»З процесіями можна прийти...«

Ж. Б. Естрад, керівник податкового уряду, дався намовити сестрі й пішов сьогодні до печери, подолавши, насамперед, найважчий унутрішній спротив. Уже в минулу неділю, коли він був свідком допиту у Жакоме, чарівність Бернадети — його власні слова — в високій мірі сама його очарувала. В дитячій особі він побачив призначення й переконливу силу, проти якої не міг вдержатися холодний ум Естрада. Керівник податкового уряду затривожився своєю владою чуттєвістю, і тут була причина, чому його сестрам

важко доводилось намовляти його до особистої участі у виставі. Зрештою він був певен, так як Дютур і Жакоме, що Бернадета потерпить повну невдачу.

Естрада можна назвати практикуючим католиком. Він свідомо належить до Церкви й виконує до певної міри її приписи. А що Церква була духовою батьківщиною його батьків і прабабків, не хоче він, як скромна людина і посередній урядовець, що не має надмірно великих родзинок у голові, бути винятком з загального правила. Приналежність його, як багатьох інших, до римської Церкви задовольняє почуття його чинного патріотизму на чинному життєвому полі, у вічності. До того ж він, як меланхолійна натура, політично наставлений дуже консервативно, що, ясна річ, сприяє його вірності найконсервативнішій державі нашої землі. Зрештою Естрада вдумливий й начитаний чоловік. Через те його мовчазний дух відкритий для всіх вчинків історичної критики, як дух усіх вдумливих і культурних людей цієї доби. Але він має силу або слабкість, два невідповідні первні життя, що їх відкладає на бік, як і правдивий сумнів та правдиву віру, — щоб плавати у недоторкальній середині, як добрий громадянин і католик.

Він ні трохи не вірить в об'єктивну дійсність Бернадетиної Пані. І тепер теж ні, коли він повертається з печери, не попросившись з своєю сестрою. Він вибирає невимощений шлях здовж млина, щоб не йти до міста разом з юрбою. Естрада, правду сказавши, бентежить усе те, що він бачив. Він думає про минуле, про юні дні життя, коли то «Божественне», як він казав, охоплювало його великими всесвітніми почуттями. Це «Божественне», здається, не хоче бути приятелем дорілого віку. В юних роках воно шуміло здала і знову відлітало у раптових наближеннях та відворотах. Тоді незрозумілий струм трусив душею й скапував сльозами вічності в гарячі очі. Що це? Естрада дивується, що його очі горять і є вогні.

Ніщо інше, як вигляд цієї бідної каталептички так дивно роз'якшив його міщанську твердість. Він бачить перед собою хрест, який кілька разів поволі клала на себе Бернадета! Хрест — здовж цілого обличчя. Якщо є небо і святі взаємно вітаються, думає Естрада, то вони так саме повільно хрестяться. Йому важко сприйняти ту дивну силу, з якою ця незаметна піренейська дитина кожним своїм поглядом, кожним кроком і кожним рухом переносила в життя дійсність того, чого не було. Як, наприклад, допитливо гляділа не зрозумівши Пані, опісля напружено слухала і вкінці, раптом, сповнена дитячої радості, цілувала землю за те, що зрешті зрозуміла слова Пані. Це все був церемоніал потужної життєвої близькості до Божественного, коли недалека врочиста Служба Божа виглядала, як пуста видо-вище.

Естрада до тої міри потонув у своїх неспокійних почуттях, що не завважив навіть прогульковця, який ішов коло тартаку, напроти нього! Це Гіякинт де Ляфіт, одягнений у широку пелерину. Цю частину вбрання з давньої моди певні панове, як Лякаде, Дютур і також Дозу, таврують словом «мавпування». Натомість певні пані називають її цілком можливою й захоплюються так одягненим літератором. «Бідний Ляфіт, він мусів мати у любові дуже багато нещастя». Жінки, звичайно, не вірять у сум, що походить з чисто духових джерел.

«Так скоро встали, мій приятелю?» вітає Ляфіт керівника податкового уряду.

«Моє запитання таке саме, мій найліпший. Я під цю пору нікого не думаю би застати в ліжку, лише вас».

«Ви помиляєтесь щодо мене. Я перед дев'ятою ніколи не лягаю спати».

«Як, уже о дев'ятій годині вечора?»

«Ні, о дев'ятій рано, приятелю... Ніч — моя велика добродійниця. Вона подвоює мої духові сили. Я проводжу

її серед праці й студій. Сьогодні, наприклад, удалось мені написати кілька александрин, які, на мою думку, не є погані. Але ніщо не заступить часу між п'ятою й сьомою годиною вранці, після безсонної ночі. Тільки в названих годинах може ясне почуття дійти до меж людства...»

»Я не міг би сказати, що мені сьогодні в той час так само добре повелося«, бурмоче Естрад. »Я щойно приходжу з печери...«

»Всі йдуть до печери«, посміхається Ляфіт. »Насамперед Дозу, а тепер ви, Клярен на черзі, а закінчать Лякаде та Дюран...«

»Я не передбачував, що там можна побачити щось, що не дасться забути...«

»Ага, я вже знаю. Старовинна пастушка, яка 1858 року бачить джерельну німфу околиці, що нудиться там дві тисячі років...«

»Вам, любий друже, може й не захотілось би жартувати. Якщоб ви були свідком надзвичайної екстази. Ви поет. Ваш обов'язок це побачити...«

»Стій, Естраде«, каже поважно Ляфіт і тримає свого друга за плече. »Якщо я не помиляюсь, в євангелії Йоана є таке речення: Щасливі ті, що не бачили і все таки повірили. Це саме можна застосувати в літературі. Марнотравники ті, які мусіли щось побачити, щоб його зобразити. Я висміваю того, хто особисто мусить щось пережити, щоб його зрозуміти...«

»Але є досвіди, яких не заступить жадна фантазія«, думає Естрад.

Ляфіт зупиняється і вдихає чисте повітря. Це від кількох тижнів перший гарний ранок. Після короткої павзи він переходить до атаки: »Ви всі ще не зірвали з рештками релігійних ілюзій. Отож то! Але в нашому столітті вмирають боги. Треба мати трохи сили, щоб перетривати смерть богів і не піддатися божкам, Маємо найгірші часи, як нас

повчає історія. Пригляньтесь Церкві в сучасному світі, католицькій Церкві, про інші й не згадуємо. Що це? Це християнство по зниженій ціні, мій пане, це великий спродаж Бога. Інакше й не може бути, тому що основа цілості, мітологія, в руїнах. Всемогучий, всевідущий і всюдисущий Бог, який приходить на світ від народженої поза первородним гріхом Дівичі з тою метою, щоб визволити той недосконалий світ, що його Він не створив кращим, -- це, ви мусите зі мною погодитись, більше чи менше так само правдоподібно, як те, що Мінерва вискочила з голови Зевса. Людина сама в своїй містиці стає звірем звички. Старовинні люди не могли так легко звільнитись від своєї Мінерви, як ми від Дівичі. На хибній основі стоять руїни віри, коло якої тут і там покладено дійстичні споруди, щоб її підтримати. На цих спорудах хитаєтесь ви тепер туди й сюди. Назвіть мене, прошу, краплиною освіти, мій приятелю. Я дуже добре знаю, що містицизм — це одна з найкращих людських сил, яка повністю не зникне в жадному столітті. Але коли ви з свого помосту побачите десь одробину містики, вам повернеться в голову, тому що ви не такі сильні, щоб заглянути в пустий простір, без вагання й без часткової утрати духа...«

»Це правда, Ляфіте, мені в Массабьелю сьогодні завернулось у голову. Я не знаю чому. Я не знаю, чи те, що я побачив, має будь-який зв'язок з релігією. В кожному разі Бернадета впровадила мене знову в світ чуття, якого я, Богу дякувати, ще не цілком утратив...«

Вони йшли мовчки аж до Пон Війо. Ріка Гав шаліє коло мостових стовпів. Тоді Естрад питає, не пробуючи зм'якшити свого голосу:

»Чи ви також, Ляфіте, не маєте надії дістатись додому?«

»Куди?« гугає Гіяконт де Ляфіт і махає своїм брилем на прощання. »Бажаю вам доброго ранку, любий Естраде, я йду додому спати. Бож моя єдина хата — це сон і чесне ніщо...«

ВІСІМНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

ПАРОХ ПЕЙРАМАЛЬ ДОМАГАЄТЬСЯ РОЖЕВОГО ЧУДА

Вже майже весінній день. Ще два-три тижні, як то завжди буває в цій країні, і зими нема. В очі кидається великий город парохіяльного дому в Люрді. Він простягається між мурами, що його оточують, і робить враження мешкального дому, нашвидкоруч побудованого для нових чинниківів. Де-не-де видніє брунатний моріжок, червона земля грядок, зрушена лопатою, й обстрижені ножицями сучки бузини. Зів'яде листя зметено в купу, а свіжий річковий пісок чекає в Піренеях на те, щоб рінню вимстити Хідники. Лютневе повітря, очевидно, ще не дозволило розставити шпалір рожевих пагонів. Ці рожі — гордість і любов Марії Домініка Пейрамалю. Тепер він оглядає кожен з тих пагонів, зав'язаних соломю, або, якщо є особливо шляхетні зразки, мішковим полотном. Права рука пароха обережно доторкається обв'язок, немов би хотіла намацати під ними дрімоче життя, що ось-ось пробудиться. При тім права рука Пейрамалю на правду забула, що робить ліва. А ліва твердо держить якраз листа. Це важливий лист. Його написав не хтось, а монсенйор Бертран Север Льоран, єпископ Тарбу.

Щойно після того, як Пейрамаль закінчив інспекцію частини рожевих пагонів, здійсмає він єпископську печатку з рукопису, що надійшов з сьогоднішньою ранковою поштою. Це відповідь на його звітлення й слухняне запитання щодо найновіших подій у Люрді. Як цього парох чекав, монсенйор повністю підтримує його погляд. Привиди в Ма-

ссабелью покищо не дають церковній владі ніяких причин зайняти відповідне становище, не кажучи вже про якусь акцію. Канонічне право домагається інтервенції тільки у випадку »доказаної ересі шкідливого забобону й важких заворушень у справах віри«. Тут немає ні одної з названих обставин. Тут є тільки сумнівні твердження чотирнадцятилітнього дівчати, що йому появляється неназвана й невідома Пані. Поведінка отця пароха Люрду — так пише з признанням їх ексцеленція — вповні відповідає інтересам дієцезії. Тамошнє духовенство має далі стояти осторонь згаданих привидів. Отець парох Люрду повинен, отже, заборонити підлеглому клерові в місті й на селі приєднуватись до юрби перед печерою. Щодо можливих сумнівів у сповідальниці, обов'язує приблизно наступна відповідь: »У кожний час можуть появлятися на землі посланці неба й діятись чуда. Але ніщо не дає на здогад, що подібний випадок трапився в печері Массабель«.

Єпископ з Тарбу не легковажить цю зловісну історію. Він пригадує дуже прикрий прецедент: кілька років тому якась Розалія Тамісьє зчинила подібну комедію в Авіньоні й удавала, що має зустрічі з Пресвятою Дівою. Генеральний вікарій цієї дієцезії, обдарований не так розумом, як мрійливістю, дався запровадити тою амбітною кандидаткою святости в сліпу вулицю. В наслідок того, після викриття онукуанства, вийшла непоправна шкода для церковного авторитету, розгорівся атеїзм у Провансі й затрюмфували на цілій лінії протирелігійні сили. Через те треба остерігатися — так закінчує монсенйор свій рукопис — і постійно молитись за просвітління й відвернення подібної шкоди.

Пейрамаль згортає листа. Хоч у ньому міститься похвала для нього, проте лист уводить пароха в поганій настрій. Великим панам легко зберігати обережність і такт. Вони, наче генерали в головній команді, куди куля не сягає. Тверде життя обмежується у них писаниною, а ми сидимо посередині болота.

Пейрамаль, знавець людей, має певне підозріння. Щодо цієї осоружної нісенітничі, він є тої гадки, що тут мацають свої пальці деякі багаті пані. »Петрольбер милосердя« знає свої побожні душі вроді Бо і Мілле. Ці безкорисні жінки бачать у церкві сальон або клуб, що, через кадило й свічку, має служити їх власній жадобі сили, манії сплетень і сенсаций. Коли на денний порядок виринає заповідь любови ближнього або злагіднення нестерпної тілесної й душевної нужди Піренейської країни, тоді вони замикають свої скарбнички й нарікають, що видали чимало грошей на річну врочистість святої Анни і на оздоблення різних віктарів. Натомість вони повинні трохи допомогти надприродним силам зорганізувати і для себе якесь маленьке чудо. Парохові вже оповідали про дивні стосунки Бернадети з Мілле. Єпископ мав повну рацію, коли пригадував прецедент опуканки Розі Тамісьє...

Пейрамаль знову при Ля Франс. Він побоюється, що рожа цього сорту не видержала суворої зими. Він хоче саме своїм ножем легко надряпати прутик, щоб побачити, чи він зелений, коли раптом глухий рейвах людської маси з вулиці вводить його в здивування. Галас наближається до брами городу. Парох уже знає: це Бернадета Субіру. Дивним дивом цей безстрашний чоловік не може позбутися певного зворушення, побачивши цю смішну дитину. Його пальці, наче прилапані на гарячому вчинкові, хапають брев'єр у кишені. Духовна особа при зустрічі з кимось не хоче мати порожніх рук і безчинних очей. Пейрамаль невдоволений з себе через те, що вхопив брев'єра. Проте, він починає ходити, удаючи заглибленого в читанні, туди й назад по алеї акацій, яка веде від входу в город до дверей хати.

Це був помисл хитрої тітки Бернарди, що під словом »Ідіть, прошу, до священників« нікого іншого не треба розуміти, як тільки пароха. Отці Поміян, Пен і Семпе не були, очевидно, на увазі Пані, тому що ці чемні духовники ста-

ли тільки духовниками й співробітниками пароха. На жаль, короткість вислову Пані була загальна й неозначена. Вона, приміром, ніколи не називала іменем ні своєї особи, ні будь-чийої іншої. І Бернадету вона не називала »Бернадета«, тільки завжди висловлювалась чемно, але без зобов'язання »Прому Вас« або Благою Вас«. Можливо, що Пані не могла зат'ямити важкі прізвиська місцевих людей. Проти цього промовляв, ясна річ, той факт, що вона бездоганно вивчила говірку Вігору й уміла зручно нею послуговуватись, як рідко хто з чужинців і визначних людей. Можливо також, що їй заборонено вимовляти прізвиська, тому що названі особи, в наслідок вирізнення, могли бути занадто вишчені.

Бернадеті було б далеко легше, коли б тітка Бернарда поділила слово »священик« на три особи, а не тільки на одного пароха. В особі Пейрамалю було заховане для дівчати все, що викликавало страх дитинства. Вона знала отця пароха тільки з вулиці й проповідниці. Але, коли він підносив свій голос на Богослужбі, в якій Бернадета мусіла брати участь разом з своїми співученицями, тоді кожний раз струшував нею жах. Величезна постать Пейрамалю, його страхотливе обличчя, його швидкий хід на вулиці, суперечний священичій повазі, також, почавши з дитинства, нагадали дівчинці багато тривоги. Одним словом, кремезний Пейрамаль був завеликий для малої Бернадети. Він відіграв у неї ролю дитячого ворога. А тепер вона має бути посередницею між ним і Пані. Серце опускає її. Найкраще було б вернутись назад. Але енергійна Бернарда Кастеро не розуміє жарту, коли вона візьме якусь справу у свої руки. Тепер, власне, вона з більшою вірою, ніж мати дитини, взялася до діла. Вона без найменшого жалю штовхає свою сестріницю, так що Бернадета перескочила камінну брилу й опинилася у парохіяльному городі.

Там, на кінці алеї, стоїть велетень у повній своїй силі й читає. Він відвертається від Бернадети. Ох, щоб він ніко-

ли не обернувся до неї, молитися дівча, якому вже висох рот. Малими кроками вона наближається до своєї небезпеки. Здається їй, що перед нею не звичайний шлях, а холодні води ріки Гав. Вона пильно слідкує за тим, щоб її крок робив якнайменше галасу. Ох, ці патинки! Найкраще було б йти босоніж. У певному віддаленні від Пейрамалю вона зупиняється. Серце її неспокойне.

Раптом парох обертається. На його обличчі грим і лискавка.

Він витягається ще вище, немов би був ще не досить великим для малої Бернадети:

»Чого ти тут шукаєш? Хто ти?« питає її владним голосом.

»Я Бернадета Субіру«, гикає дівча малим віддихом.

»Ах, яка честь«, глузує Пейрамаль. »До мене прийшла у відвідини найновіша слава... Чи ти приходиш сюди з двірською челяддю?«

Бернадета мовчки спускає очі на землю. Парох верещить:

»Якщо хтось з товариства відважиться йти в мій город, я покличу жандармерію. Тут немає мави на продаж!«

Не відвертаючись і не запрошуючи до себе ославленого гостя, Пейрамаль іде великими кроками в хату. Бернадета ступає за ним, бліда й розгублена. Вітальня парохії дуже простора і холодна, хоч у комині палахкотить великий огонь. Повнокровному парохові, здається, не шкодить холод. Він почервонів від гніву, його сильні уста надуті. Звисока споглядає він на малу, немов би хотів її розчавити:

»Отже, ти та безсоромна вуличниця«, бурчить він, »що показує ці люб'язні історії? Га, як?«

Бернадета не озивається, вона дозволяє його голосові бубоніти:

»Ну! Відкрий губу! Чого хочеш від мене?«

»Пані мені сказала«, починає дівча з сльозами в горлі.

Парох негайно перериває:

»Що це значить? Яка Пані?«

»Пані з Массабьєлю...«

»Мені невідома...«

»Алеж надзвичайно гарна Пані, яка завжди приходить до мене...«

»Чи та Пані з Люрду? Ти її знаєш?«

»Ні, Пані не з Люрду. Я її ніколи не знала.«

»Питала ти її, як вона називається?«

»Ох так, я питала Пані, як вона називається. Але вона на це не дає жадної відповіді...«

»Може Пані глухоніма?«

»Ні, Пані не глухоніма. Вона зі мною розмовляє.«

»Що розмовляє з тобою Пані?«

Бернадета використовує нагоду і швидко впадає в хід розмови:

»Пані сказала мені сьогодні так: Ідіть, прошу, до священників і скажіть їм, що тут треба побудувати каплицю...«

Бернадета віддихає з полегкістю. Все сказано, дякувати Богу. Доручення виконано.

Пейрамаль тягне до себе крісло і широко розсідається на ньому, пожираючи несміливе дівча своїми огненними очима:

»Священники? Що це значить? Твоя Пані, здається, поганка. Канібали також мають священників. Ми, католики, маємо духовників, з яких кожний має означений титул...«

»Але Пані сказала «священники», признається Бернадета, якій стало трохи легше, відколи вона своє післанництво задала парохові.

»Ти у мене попала на фальшиву адресу«, гремить Пейрамаль. »Зрештою маєш ти гроші, щоб побудувати каплицю?«

»Ох, ні, я не маю грошей.«

»В такому разі скажи Пані, щоб вона, насамперед, подбала про гроші на каплицю. Хочеш сказати?«

»Так, монсьє ле кюре, це я зроблю«, заявляє Бернадета з услужливою швидкістю і повною повагою. Пейрамаль недовірливо глядить на неї і подивляє наївність цього створіння.

»Нісенітниця«, гукає він і вискакує з місця. »Скажи своїй Пані ось що: Парох Люрду не звик виконувати доручення невідомих людей, які не називають своїх прізвищ. Парох Люрду, крім цього, глядить злим оком на те, що Пані босими ногами спинається по скелях і призначає посланцем незрілого підлітка. І парох Люрду просить вкінці Пані якнайсердечніше, щоб вона раз назавжди залишила його в спокою. Це все. Зрозуміла?«

»Ох, так, я все зроблю«, потакує радо Бернадета, якій на серці тільки Пані, а не її світові справи. Сповнена тривоги й зворушення, напів безсилна, Бернадета невідома того, що їй парох приготував на прощання. А той покаже їй тепер велику мітлу, яку його господиня залишила в куті кімнати:

»Бачиш он там мітлу, мала?« питає він, і це є найвищий пункт бурі: »Цією мітлою я тебе власноручно вимету звідсіля, якщо ти ще раз відважишся мені докучати!«

Ця погроза засильна для Бернадети. Вона, серед голосного плачу, вибігає надвір.

Парох Пейрамаль не має сьогодні доброго дня. При ближчому дослідженні виявилось, що шість найстарших пагонів рож пропали. Це втрата, яку важко надолужити. Скільки літ праці потребує слабенький прутик, поки він не розвинеться у гудзуватий пеньок, який від квітня до листопада безперервно випускає пуп'янки й видає запасні квітки. Але пароха смутить не тільки шість рож, що він тепер їх нагріває. Його сьогоднішня поведінка супроти Бернадети сильно його гнобить. Добре, вона мала ошуканка, або, краще сказати, предмет спроби Мілле й інших амбітних жінок. Проте, тут немає причини, щоб парох Люрду поведився супроти цієї слабкої дитини, як патентований людожер або чорт у маріонетковому театрі. Коли мала з плачем вибігла звідси, він радо був би її навернув назад й потішив її батьківським даруночком та образочком, бо ж Бернадета належить

до найбідніших з бідних. Ах, Боже, м'якість у таких випадках це найгірший метод у поведінці з гологою. Він це збагнув аж до останнього кутка своєї хитрої душі.

Є ще інші думки, що обтяжують пароха. З часу відвідин вуличниці його безпека не така певна, як давніше. Пані за посередництвом Бернадети спромоглась загіздитись у його умі. Він мислить про численні появи Богоматері в минулі часи, potwierdжені церковною хронікою цієї країни. Чи, наприклад, Англес де Сагазак, пастушка з Гасконії, яку Пречиста Діва кілька разів ошчасливила в долині Гаресон, дуже різнилась від Бернадети Субіру? А Катерина Лябурде з Сан Северіту? А Меланія, дівча з Ля Салету? Церква визнала привиди з Ля Салету за повновартісні й дуже спасенні для віри. Що найважливіше, ці видіння трапилися відносно недавно, двадцять або двадцять п'ять років тому. Отже, є прецедент не тільки Рози Тамісьє, але далеко тривожніший прецедент Меланії з Ля Салету. Єпископ заповів найвищу обережність. Марія Домінік Пейрамаль постановляє долучити в завтрішній Богослужбі молитву »за відкриття правди про Массабель«, і він гнівається, що цій малій і спокійній чарівниці удалося кількома словами його, незламного, відвести все таки далеко від власного погляду.

Але й Бернадета почувається ще гірше, ніж парох. Заледве вона зробила сто кроків і опинилася, плачучи, між своїми тітками, Бернардою й Люкилією, коли її охопив жах, тому що вона переочила важливий момент. Вона не виконала всього післанництва Пані, бо забула другу частину: »З процесіями можуть прийти...«

Оракул Бернарда Кастеро є того погляду, що не треба зголошувати другу частину, тому що отець парох відкинув з лайливим глумом причину цих процесій, а саме капличку. Але Бернадета не є така розсудлива, як тітка Бернарда. Маломовна Пані знає, чого хоче. Вона домагається процесій. Через те її бажання мусить бути виконане, щоб завтра, при поновій зустрічі, мати у серці спокій. Неможливо передбачити дальшу поведінку Пані. Якщо її розчарує Бернадета,

може бути нещастя, може вона на кілька днів відійти або, жах подумати, і назавжди.

Шлях до парохіяльного дому, кілька годин після першої невдачі, не менш вигідний, ніж шлях до страчення. Велетень попаде в шал і викине Бернадету, так, як їй погрожував, мітлюю. Що ж вона може інше робити, як не затиснути зуби й приготувитися на найгірше? Бернадета просить добродушну тітку Люкилію, щоб вона її не залишила саму, лише відважно ввійшла в парохіяльний город і ждала на катастрофу з відповідної близькості. Запало рішення відкласти другі відвідини на четверту годину пополудні, перед заходом сонця. В той час, як звичайно, і найбільш схильна до гніву людина є перетомлена і не здібна до сварки.

В означену годину стоїть Пейрамаль знову перед своїми рожевими пагінцями й невдоволено оглядає втрату, спричинену зимою. Тепер Бернадета його заскочила. Вона необачно зупинилась перед ним і допитливо глядить на нього своїми очима, як жертвоне ягня. Тітка Люкилія відважилась стати в городі тільки кілька кроків від порога.

»Я мушу сказати, що ти маєш відвагу, мала«, гремить голос Пейрамаля.

»Монсьє ле кюре, я мушу вас потурбувати«, тремтить Бернадета. »Це моя вина. Я дещо забула...«

Парох має шкіряні рукавички й тримає в руці великий садівничий ніж, через що дівчинці стає моторошно. Наче фуріями переслідувана, швидко цитує вона другу частину посланництва:

»Пані каже, що можна прийти з процесіями...«

»З процесіями?« сміється Пейрамаль. »Це дотепер найліпше! З процесіями? Пані потребує ще процесій? Ти приносиш їх щоденно з собою. Ми тобі дамо великий смолоскип в руку, і тоді можеш zorganizувати свої процесії й їх провадити, коли й куди хочеш. Хіба ж ти потребуєш нещасних духовників? Як я чув, ти сама собі і єпископ, і пана, і цеlebруєш у Массабьєлю свої дивовижні врочистості, так що люди сміються й плачуть!«

198

Всупереч своєму замірові, Пейрамаль знову стає жервою гніву. Він глузує:

»Може, Пані хоче мати процесії вже завтра?«

Бернадета добродушно потакує:

»Qua credi — я так думаю.«

Тоді вона обережно, з реверансом, відходить:

»Прошу ласкаво пробачити мені«, каже вона. »Тепер я все виконала...«

»Гей, ти«, кличе її парох до себе. »Тут я вирішую, коли ти маєш іти! Чи ти знаєш, що ти маєш сказати Пані від мене?«

»Ох, так вже знаю...«

»Це ще не все. Я ще маю одну пропозицію для тебе«, озивається Пейрамаль, кидаючи зір на обвинені соломою рожі: »Чи Пані дійсно тобі ніколи не зазначила, хто вона?«

»Ох, ні, дійсно ніколи!«

»Коли б вона була тим, що про неї кажуть люди, тоді вона мусіла б щось розуміти про рожі, не правда?«

Бернадета глупо глядить перед себе, не розуміючи пароха. Той питає голосом, не то надто поважним, не то надто глумливим про місце привида:

»Мені оповідали, що в печері росте на скелі дика рожа. Чи це правда?«

»Так, правда«, запевняє Бернадета, щаслива, що над нею не збирається нова буря. »Понижче ніші, там, де завжди стоїть Пані, росте довга дика рожа...«

»Дуже добре«, потакує владуваний Пейрамаль. »Слухай тепер, дівуле, бож ти маєш запропонувати Пані ще ось що. Парох Люрду, моя Пані, домагається зробити маленьке чудо й звеліти дикому рожевому кущиківі, щоб він зацвів тепер, при кінці зими. Вам легко виконати скромне бажання пароха Люрду... Розумієш, дівуле?«

»Ох, так, я зрозуміла.«

»Добре, повтори ще раз, що я тобі сказав.«

З легкою душею Бернадета повторяє без помилки пропозицію Пейрамаля для Пані.

199

ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

ЗАМІСТЬ ЧУДА — СКАНДАЛ

Все місто говорить про післанництво пароха на адресу Пані. Таким чином, Марія Домінік Пейрамаль виявився на своєму становищі добрим мистцем, здібним розв'язати навіть найтрудніші питання. Вільнодумці й антиклерикали доbachають у цьому домаганні соковитий жарт, сміються й одночасно мають клопіт, бо ж уже не так легко говорити, що Церква потурає привидам або має їх на своєму сумлінні. З другого боку, післанництво викликає серед вірних усіх ступенів великий підйом духа. Насправді, якщо Пані — це Пречиста Діва, то рівночасно це королева вервиці й рож. Чи використає вона нагоду щодо рожевого чуда, що тепер межує з природним порядком речей, бо ж березень уже не за горами? Дійсно, не багато вимагається від неба, щоб вона вволило волю своїх прихильників і тим самим поліпшило своє положення в безбожницькому світі. Так, так, парох Люрду хитра людина, без найменшого сумніву.

Власник каварні Дюран приймає своїх клієнтів, моргаючи до них очима:

»Хочете заложитись, що незабаром побачимо гарне чудо. Прошу вас, погода добра, в полудне світить сонце, і за чотири дні маємо березень. Про решту будуть турбуватися певні дами. Великий збірник вугля поставлено під скельним отвором! Покладено також довкола кущика кілька теплих пляшок! Не інакше робить Казенав у своєму зимово-

вому городі. І він має на Різдво Христове найкращі гвоздики й глядіолі. Я приймаю кожний заклад».

Такими словами розпочинає добрий дух Кафе Прогрес свою обережну гру.

Інше чудо — це крик за чудом, що тепер проходить через усі місцевості Піренейських країн, після того, як надзвичайно швидко розповсюдилась усюди, навіть в останньому гірському селі, розмова пароха з Бернадетою. Всі ці чорнороби, селяни, пастухи, мешканці малих домів, шосейні робітники, лісові люди, здається, раптом пробудились до жахливого пізнання людської катастрофи на землі. Вони вже в цей момент не беруть за зле проклятого страждання в характері робочих ослів. Їх душа прагне знайти в безмежному тумані землі небесний знак, знак рятунку: буде чудо, кущик дикої рожі зацвіте в лютому.

Особою, що найменше турбується про таке чудо, є Бернадета. Вже найближчого дня вона, заледве дійшовши до печери, відважується якнайшвидше позбутися тих доручень, які одержала від пароха. Вона не може, як звичайно, обернутись тільки у захоплений зір і слух. У тривозі стоїть гра світу між нею і Пані. Вона викидає слова пароха беззвучно й безперервно, деякі з тих слів вона заледве пропускає через уста, — таке панське й таке невідповідне видається їй післанництво Пейрамаля. Чи можна в той спосіб поводитися з Пані: »Парох Люрду сказав, що Вона повинна подбати про гроші на будову каплички«. — »Парох Люрду сказав, що він не приймає доручень від невідомих дам«. — »Парох Люрду хоче, щоб Ви у будучності залишили його в спокою«. — »Парох Люрду бажає, щоб Ви зробили так, щоб зацвіла дика рожка під Вашими стопами«. — Пані спокійно прислухається всім цим нечемностям. Ані разу не появилася на її обличчі тінь понурости, як завжди, коли діється або говоритьсь щось невідповідне. Час від часу вона посміхається до швидкого звідомлення Бернадети й не звертає на нього великої уваги. Ніщо не вказує на те, щоб вона прийняла

до відома домагання Пейрамала. Пані є розсіяна. Вона не нахилиється до своєї улюблениці. Її хрустально - сині очі сьогодні болісно звернені в далиню. Вона, про яку кажуть, що є тільки привидом, здається, сама має привид, а саме привид мук і жахиття, бож її уста постійно творять слово: »Покута!« Тим разом вона має нехить до всього, так усвідомлює собі Бернадета й пробує робити все, щоб облегшити Пані через покуту перебування в цьому нестерпному світі. Вона невтомно цілує землю й кривавить свої коліна. Вона непокоїться так довго, аж долоні її рук покриваються ранами. Вона хоче заохотити юрбу до співпокути. Це вдається їй тільки частково, тому що лише дехто сприймає її замір, а всі інші воліли б бачити чудо, ніж узяти на себе невігоди, щоб таким чином зменшити болі Пані. Дарма що на дворі гарна погода, Пані холодно. Рожі на ногах стають матові. Вона по двадцяти хвилинах відходить. Люди розказують, що обличчя Бернадети було сьогодні майже незмінне.

Вірні вважають цей четвер, двадцять п'ятого лютого, за вибраний день рожевого чуда. Він є, включно з одинадцятим днем, коли то Пані перший раз прийшла до Бернадети, третім четвергом привидів. Можна зрозуміти неспокій очікуючих чуда, які так холодно заздалегідь обрахували поведінку Пані. Не тільки селянки долини Батсужер, але також мадам Мілле, тітка Бернарда, Бугугорт, Нікольо, Сажу і багато інших переконані в тому, що сьогодні або ніколи станеться щось велике.

Між посадником міста і цісарським прокурором, з одного боку, і між цісарським прокурором і поліційним комісаром, з другого, був скандал. Один одного обвинувачує за жалюгідне положення, в яке влетіла влада. Передусім паризька преса аж кишить чортяками. Це передбачив поліційний інспект Дютура. Великі часописи використовують ці прикри

й нешкідливі історії для того, щоб підступом заатакувати абсолютистичний режим цісаря, який тільки путчові завдячує своє існування: »Як блискавиця освітлюють«, пише »Журналь де Дебат«, »ці сумні візії з Люрду весь матеріальний і духовий занепад, в якому приневолене жити населення наших південних провінцій. Що зроблено протягом десяти років, щоб цей талановитий народ приєднався до модерної культури? Нічого не зроблено, менше, ніж нічого, а саме з холодного розрахунку! Населення, через те, що шкільне виховання є переважно в руках монахів і черниць, ніколи не може піднятися до верхів вільної мислі, що передбачує кінець будь-якої тиранії! Розпалення релігійного фанатизму — це найпевніший засіб відхилити людство від його найвищих цілей, коли йдеться про здобуття й організування глобусу. Ці рядки повинен собі взяти до серця цісарський міністер культу й навчання, монсьє Рулян«.

Монсьє Рулян так сильно взяв собі ці рядки до серця, що звернувся до шефа уряду з найженою чуприною: »Скиньте з моїх плечей ці шалені привиди«. Він, очевидно, поповнює величезну помилку, тому що відмовився дати певні доручення. Шеф уряду пише до міністерства внутрішніх справ і до міністра юстиції Делянгля. Міністерство внутрішніх справ укладає наперчені запитання до барона Массі, префекта Тарбу. Так само міністер Делянгля непокоїть цісарського надпрокуратора в По, пана Фальконе, щоб він розслідував правну сторінку справи. Огірчений префект скеровує, з свого боку, ще гостріші запитання до підпрефекта Дюбюе в Аржелю і до поліційного комісара в Люрді. Водночас цісарський надпрокурор Фальконе домагається від цісарського прокурора Дютура справоздання про інкриміновані випадки. Так то спинаються по Яковій драбині бюрократії службові анкети й службові відповіді, вгору і вниз, без постанови й розпорядження. А що найвища відносна влада, міністерство культу, не відважиться застосувати вирішну акцію, нижчі урядові чинники щораз більше тратять

певність. Проти привидів того й цього світу не доріє ніякий параграф. Щоб зберегти повагу, «найвищі» поєдналися між собою щодо «суворого нагляду» над родиною Субіру, дівчинкою Бернадетою і над викликаними нею нерегулярностями. Супроти того, що в звичайному, як і державному життю найслабший мусить завжди в те вірити, що йому кажуть, насаджують малому поліційному урядовцеві Жакоме котел на невинну голову. Неборак бачить, що його становище загрожене через упертість Пані. Якщо так далі піде, то його пошлють на пенсію з нужденною платнею. Жакоме переживає лихі години. Він невдоволений і водночас стривожений. Тільки одна рішучість може його вирятувати — те, чого бракує його зверхникам. У цей четвер він хоче дати зразок рішучості. Тому то він стягнув не тільки всю службу безпеки Люрду, сімох жандармів і Калле, але й домагався помочі з Аржелю. Тамтешня бригада висилає ще трьох жандармів. Отже, перед Массабьелем, уже о шостій годині вранці, зібрались одинадцять озброєних, які мають обмежити волю Пані, Бернадети й її прихильників.

Але Жакоме не передбачив, що в цей вибраний день чуда прийде приблизно п'ять тисяч людей з усього світу. Вони посуваються з польових доріжок через Массабьельську гору, лісок Селле й острів Шале до печери. Жакоме дає наказ жандармам затягнути кордон і замкнути для великої юрби доступ до гроти. Мають пропустити тільки Бернадету з її найближчим стеченням, доктора Дозу, кривних Естрадів і кількох визначніших людей. Мельника Антуана Нікольо, цього найстаршого родового гостя Массабьєлю, Жакоме погрубнієськи відштовхує назад. На те Антуан клякає на коліна перед бригадиром д'Англя й співає козячим голосом Марійську пісню. Значна частина юрби наслідуює його приклад. Поліційний комісар виявляє Пані своїми розпорядженнями більше послуги, ніж шкоди. Порталь гроти приблизно такий великий, як фронтний бік театральної сцени. Через те, що густо стиснуті глядачі становлять собою сьо-

годні далеке півколо навкруги цієї сцени і передні ряди клякають, а задні стоять, всі бачать трохи більше, ніж звичайно. Комісар навів, отже, лад і порядок, який приніс користь комусь іншому.

Бернадета знову має перед собою цілком нову Пані. (Ох, ніколи її тужлива любов не впаде в серце улюбленої). І сьогодні Пані не має заміру її ошчасливити. Тому то Бернадета не попадає цим разом в екстазу, що невидиме перетворює для юрби у видиме. При цьому Пані ще ніколи не була така врочиста, як сьогодні. Сказати правду, вона взагалі перший раз є в святковому настрою. Її переможна любов'язність має суворий і рішучий вираз. Навіть усмішка й привітання, ці сердечні ознаки кожночасної зустрічі, виявляються у поміркованому вигляді, офіційно і водночас тільки натяком. І фалди її сукні штивніші, ніж завжди, край її вуалю не зрушує вітер, і її вільно спадаючі на чоло кучері тепер дбайливо приховані.

Бернадета вмить відчуває, що сьогодні вона мусить робити все, що їй залишилось. Протягом численних ночей вона роздумувала, як їй дістатися ближче до скельного овалу. Перед стіною лежить доволі багато камінних брил, на яких легко можна підвестися принаймні до тернового кущика, що наїженою бородою облямовує портал. Пані робить знак хреста, Бернадета її наслідуює. Опісля вона вказівним пальцем тихо вабить її до себе. Бернадета вже вилізла на підхожий камінний бльок і без труду піднялась так високо вгору, що її лице сягає аж до кущика. Без виразного бажання Пані вона ніколи не відважилася б на таку близькість до неї. Бож її голова віддалена тільки на кілька сантиметрів від безкровних ніг, на яких палають золоті рожі. В пориві пристрасної відданості, що одночасно править за пропозицію покути, Бернадета занурює свою голову в кущик дикої рожі й цідує його. На щастя, її щоки не дуже подряпані, і тільки дві або три краплі крові червоніють на них. Ззаду шумить тисячоголова юрба. Вже сама граціоність, з якою

дівча в своєму полинялому гапюшоні дісталосся на стіну, викликала подив. Але погорда до болю в церемонії з терновим кущиком безпосередньо вказує на чудо, яке мусить статися протягом кількох хвилин. Напруження в юрбі росте. Деякі фантасти вже бачать самі рожеві брості, що виникли зі зрошеної кров'ю малої візіонерки дикої гадузки. Це дотепер найбільша хвилина в Бернадетиній »шаленій акції«, як її назвав Пейрамаль.

Проте, Пані не обдаровує цю імпровізацію особливою увагою. Вона має інші заміри. Складаючи виразно кожну літеру, вона, наче диктує дитині дуже важливі накази, говорить безпомилковою й знаменитою мовою патуа:

«Annat héoué en a houm b'uy - laoua!»

І ці слова означають:

»Йдіть туди, до джерела, пити й митися«.

Двома скоками Бернадета вже внизу, не відвертаючи свого обличчя від Пані. Джерело? думає, де воно? Спочатку вона безрадна, описля впадає їй на думку, що Пані не засвоїла собі, як слід, діалект й не зробила суттєвої різниці між джерелом та ставом. Бернадета швидко падає на коліна і починає — має у посуванні вперед велику вправу — скеровуватись убік млинівки. Коли вона пройшла поважний шмат дороги, її обличчя знову повертається до ніші. Пані доволі нетерпеливо киває головою. Ага, роздумує дівча, вона не хоче, щоб я пила з Саві, лише з ріки Гав. Миттю міняє вона свій напрямок до ріки, якої береги віддалені від неї заледве, може, на тридцять кроків. Але голос Пані кличе її назад:

»Не до Гаву, прошу!«

В цих чотирьох словах і в пересторозі захований певний вивок, видно, ріка Гав їй не до вподоби. Хоч холерично бистра ріка, навіжена минулим часом, на думку директора Клярена, містить у собі вічне »Аве«, проте в його водах, здається, заховані ворожі сили. Куди ж? — дивується Бернадета й глядить з відкритими вустами на нішу. Пані до-

зволяє собі ще раз повторити речення про джерело і, щоб дівчати допомогти, додає ще ось які слова:

«Annat minguia aquero hierbo que trouberet aquiou!»

І ці слова означають:

»Йдіть їсти рослини, які там знайдете!«

Бернадета дуже довго оглядається по печері, поки відкриє в найдалшому правому кутку місце, де немає ні піску, ні каміння, лише є пригорща трави і трохи нужденного хабуззя, — між ними одна квітка дорина, звана також ламачем каміння, тому що вона має в своїй покірливій впертості силу пробитися через каміння на денне світло. Бернадета швидко йде туди. Вона починає з другої частини наказу, зриває кінці трав і хабуззя, і проковтує їх. При цьому вириває в неї дитячий спогад. Одного разу її відвідали у Бартре батьки. Вона вивела свої вівці на пасовисько і тато, тоді мельник, лежав коло неї в траві. Деякі з тварин, що паслися, мали на хребті зелені плями. »Ге, бачиш, Бернадето«, сказав Субіру, настроєний жартівливо, але з понурим обличчям, »цих бідних bestій? Їм осоружна трава проникає аж до шкіри«. Але Бернадета, яка ніколи не розуміє жартів і все, що її кажуть, приймає за правду, пожаліла своїх овець і — в плач. Тепер нагадалися їй ці зелені звірячі хребти і власні сльози, коли Пані затримала її й звеліла їсти осоружні та гіркі трави.

Але, ще гірше є перед нею, бож вона мусить виконати першу й важливішу частину наказу: »Йдіть туди до джерела, пийте і мийтеся«. А що Пані говорить про джерело, то джерело мусить бути, це Бернадеті ясно. Якщо немає джерела на землі, то воно мусить бути під землею. Дівча прикипіло очима до шматка землі, з якої воно щойно коштувало гірку траву. Тоді воно починає обидвома руками гребти, як ховрашок. По другому боці печерної стіни лежать лопати й скоблі дорожніх робітників. Бернадета не думає про облегшення собі праці. З диким завзяттям вона гребе землю, побоючись, що її повільна й безвислідна праця може ви-

провадити Пані з терпеливості. І тепер також, коли вона виконує незрозуміле доручення, шукати джерела, якого немає, ні хвилиночку вона не думає про заміри Пані. Хоч Бернадета чутливо й ніжно в'яже своє Я з самотнім Ти Пані, проте вона мало турбується про таємні пляни Пані. Вона слухається сліпо й несвідомо, тому що вона надмірно любить, Вона цілком жіноча і те, що для неї майже байдужий творчий плян улюбленої істоти, дає їй хіба тільки новий простір до відданості.

Коли Бернадета вигребла ямку завглибшки й завширшки миски, натрапляє вона на замулисту землю. Вона схоплює глибокий віддих і відпочиває, бож праця її втомилася. Тоді дно ями трохи наповнюється брудною водою. Її не більше, як пів склянки. Цієї скупенької вогкості вистачило б звогшити уста й чоло. Немає сумніву, що Пані під словом »пити й митися« розуміє певну символічну діяльність. Пані, очевидно, легше впоратися з символами, ніж дочці Субіру. В шляхетному світі, звідки вона мабуть приходить, символічні образи є вдомашнені. Натомість у світі Субіру все сприймається в дослівному й речевому розумінні. Дівча взяло б за просте ошуканство, коли б воно дійсно не пило й не милося.

Бернадета вкопується ще глибше, через те зовсім мішає з болотом трохи тої води, що мабуть, внаслідок останнього вилливу, проникла в землю. Їй не залишається ніщо інше, як узяти в руку найвогкішу грудку землі, обмазати нею ціле обличчя та вкласти другу вогку грудку в уста й проковтнути. Цей останній чин удається їй по довгих і розпачливих спробах, при чому відразу й напруга волі змінює обличчя дівчинки, покрите брудом. Заледве жажливий шматок землі дістається, шляхом швидких рухів, до горлянки, як голодний шлунок уже бунтується проти цієї страви небіжчиків. Нудота трясє Бернадету. Вона мусить у приязності п'ятьох тисяч прочан віддавати те, що спожила. Це триває довго, аж грудка землі вийде назовні.

Мама, тітка Бернарда, тітка Люкилія підбігають до неї. Хтось приносить посуд з водою з млинарського ставу. Хтось чистить обличчя, вбрання і руки дівчинки. Всі соромляться. Тільки Бернадета, що смертельно вичерпана лежить в обіймах матері, не має сили соромитися. Вона вже не має більше сили зауважити, що Пані її покинула.

Що бачать люди, які не зрозуміли наказу Пані, і не знають нічого про »пити«, »митись«, »їсти траву«? Вони спочатку бачать, що Бернадета, не зважаючи на тернину, зануряє своє обличчя в куц. Цей аскетичний поцілунок одушевлює юрбу. Готується чудо.

Тоді діється щось надзвичайне. Бернадета звертається тепер до юрби, вона, що дотепер, наче священик при вівтарі, стояла відвернена спиною до людей, раптово обертається, щоб звістити слово невидимої особи. Але Бернадета не знає, що їй вільно сказати. Вона водить зором то туди, то сюди, при чому її споглядання ніші сповнене сумніву й нерішучості. Її обличчя — це буденне обличчя дочки Субіру. Далі, Бернадета блукає по печері, щоб згодом в одному кутку ковтати траву, копати землю власними пальцями, намазати собі чоло брудною глиною і вкінці проковтнути ще один шматок землі, що його мусить виблювати з великими труднощами. Її родина наполягає на тому, щоб нещасну болотну пташину, у вогкому лахмітті, знову привести до людського вигляду.

Люди не бачать і не розуміють нічого, тільки ці події. Їм впадає в очі відштовхуючий образ духової руїни, який можна бачити тільки в домах для божевільних. І це називається чудом сьогоднішнього четверга? Не лише захоплення і шал величезної юрби, але й її розчарування творять сьогодні елементарну подію. Аж до того часу, коли мама Бернадети й її тітки були коло втомленої дитини, панувала повна тиша, а тепер проноситься крізь юрбу довгий сміх, що

не має кінця. Всі посміхаються менше з Бернадети, ніж з себе самих, з своєї глупоти і легковірності. Тисячі людей, завдяки власному оп'янінню, сподівалися, що тут, у Люрді, щось станеться і дасть сенс безсенсовному життю та зміцнить недоказану віру певним доказом. Тепер усе — звичайний будень. Немає рожевого чуда. Бернадета — шалена дитина, а Пані — уява хворого мозку. Натомість парох і поліційний комісар — тверді і розумні голови. З ними треба йти.

»Це дивно«, кажуть беззастережні оборонці Бернадети. »Такого ми не сподівалися«.

Жакоме підходить до справи серйозно. Тепер або ніколи можна знищити сваволю дитини. Що не могли зробити міністерства, префектура Су, цісарська прокуратура і бургомістер, з цим справиться підрядний службовець. За це зверхники будуть його хвалити, високо оцінять його вся культурна Франція, подякує йому затурбований клер і в передплачуваних Дюраном часописах він прочитає про себе: »Скромний поліційний комісар розтоптав гидри забобону голову«. Жакоме, оточений озброєними людьми, займає підвищене місце на трибуні промовців і гострим голосом розкриває свій плян:

»Дорогі люди! Тепер бачите ясно, як вас одурманюють і водять за ніс. Кілька дурисвітів, яких ми зловимо, висмівають вас і готують заворушення. Ви мали нагоду побачити власними очима, що мала Субіру — це хвора істота, яку в найближчі дні треба завести в замкнений заклад. З Пресвятої Диви вийшло ніщо, мої любі. Та має дійсно щось ліпше до роботи, ніж вас у цей нужденний четвер кінця лютого стримувати від праці. Пречиста Діва думає про вас добре й не бажає, щоб ви тратили час та гроші. Вона буде цілком задоволена, коли ви залишитесь при своїй вервиці, і такий самий погляд духовенства. Пречиста Діва не хоче також, щоб поліція мала труднощі й витрати. Бачите тут жандармів? Через вашу поведінку ми мусіли попросити

сюди трьох з Аржелю. Жандармерія, як відомо, має важку службу вдень і вночі, а ви побільшите її тягар. За ті безсенсовні витрати, що ви спричиняєте, можна було б дещо уфундувати. Отож будьте розумні, мої любі! Чудо в звичайний день? Чого не бувало! Навіть у неділю немає чуда. Господь Бог не терпить нерегулярностей у природі, так само, як і найясніший пан цісар не терпить нерегулярностей і безпорядку в державі. Я маю надію, що ви мене зрозуміли і завтра настане в нашій околиці повний спокій...«

Після цієї знаменної переперченої народним гумором, промови, юрба починає розходитись без слова протесту. Більшість людей давно вже знала, що все це ошуканство й шал. Дехто мовчить і не може так легко отрястися з розчарування й компромітації. Між ставом і печерою сидить товста Мілле на польовому кріслі, яке вона в останні часи завжди бере з собою. Коло неї стоять мадам Бо, кравчиха Пейре, мадмуазель Естрад і одна дама з доброго товариства в Люрді. Вона називається Ельфрід Лякрамп — сестриниця визначного лікаря. Мілле дає волю своїм сльозам:

»Мені здається, що я втратила любу дитину«, плаче вона.

»Це не моя вина, дорога мадам Мілле... Я завжди остерігала перед малою«, каже принагідно горбата. Але мадам Лякрамп підносить до неба свої очі:

»Ви не повинні були мене намовляти, найліпша приятелько«, ахає вона, звернувшись до вдови. »Адже ви знаєте, яка слаба моя віра. Ця подія, на жаль, пошкодила моїй вірі«.

Доктор Дозу і керівник податкового уряду Естред вертаються разом до міста. Вони не розмовляють між собою. Щойно коло тартака Естрад каже:

»Дивно, що і з нашого боку ніхто не має сили протиставитись цій масовій сугестії...«

БЛИСКАВИЦЯ

Поведінка Бернадети після цієї катастрофи стає для багатьох людей незрозумілою несподіванкою. Коли в минулий понеділок не було Пані, вона радше була б умерла з розпачу, ніж її невдача того дня мала б вплинути від'ємно на серця вірних. Зате сьогодні, після компромітації, після того, коли перед публікою її життєвий шлях мусів заломитися, вона цілком спокійна, зрівноважена, ба навіть — це треба признати — самовпевнена й погідна.

Люди не розуміють Бернадету, тому що вони всі, великі й малі, міряють життя по успіхові. Тепер дитина Субіру через дивне злиття казки з давноминулою тугою простого люду стає осередком міста й провінції, предметом щоденної розмови й спору у всіх домах. Вона — фільмова зірка, так як кожний володар, здобичник, герой, винахідник, мистець стає зіркою, якщо потраде в блискавичне світло успіху. Цей успіх робить його автоматично актором власної життєвої ролі, тому то вислів »фільмова зірка« має рацію існування. Хто не втратить свою несвідому природність, коли на ньому спочинуть сто тисяч очей?

Бернадета не тратить своєї природности. Її невинність щодо успіху, очевидно, така подиву гідна і велика, що збереження природности не становить ніякої заслуги. Якщо люди її не розуміють, то вона також не розуміє людей. Що мають тисячі людей з того, що вони ждуть на її зустріч з Пані? Коли б ніхто не прийшов, було б далеко краще. Па-

рох, прокурор, поліційний комісар залишили б її в спокою. Всі ці співучасники приносять їй тільки прикрість і страждання. Важлива є любов. Важлива є Найлюбіша, все інше ніщо. Бернадета не має в глибині своєї душі найменшої потреби когось переконувати, що Пані дійсна істота, а не видумана. Лише під примусом, а не з власної волі вона встряває у спір на цю тему. Що вона має робити, коли парох і урядовець візьмуть її під перехресний огонь допиту? Вона ж не може нічого іншого робити, як тільки говорити правду. Чи могла б вона сказати Пані неправду, аби тільки мати спокій? Люди говорять постійно про Пречисту Діву. Чим не була б Пані, для Бернадети вона передусім Пані, а це слово містить у собі тисячу разів більше особовости й значення, ніж найсвятіше ім'я. Бернадета знає дуже добре, що причиною всіх заворушень є далекосяглі побічні заміри Пані, її післанництва й накази. Якщо б ошчасливлена займалася тільки нею, все пішло б гладко. Але Бернадета, яка переживає в години екстази стільки щастя, достатньо скромна, щоб виявляти побічні заміри Пані, дарма що сьогодні вона багато довідалася щодо джерела. Але це не помагає. Накази Пані мусять бути виконані якнайдокладніше, а люди — хай собі плещуть язиками.

Цілісінський день у Кашо повно людей. Один одному подає клямку важких тюремних дверей. Люди сидять на ліжках, на столі і навіть на підлозі, яку пані Субіру щоденно мие. Проте, немає вже більше привітального настрою, який охоплював подружню пару питаннями: »Які ж ви щасливі, маючи таку дитину!« — »Хто б то міг подумати, що з Кашо вийде такий ангел?« Сьогодні відвідувачі споглядають сумно й не без закиду, що з Кашо вийшов скандал, до якого причинилася фамілія. Це поганий знак, що тітка Бернарда попрощалася так скоро з услужливою Люкилією. Тітка Сажу хитає головою:

»Це не повинно було статися... Це ні!«

Мум Пігуно, навпаки, бере Субіру в оборону:

»Знаєш ти, моя дорога, що сказала мадам Лякрані? Вона має насправду найбільший досвід, бож її безумна донька є в закладі: Це триватиме ще пару місяців, сказала вона, опісля прийде тремтіння очей, пізніше буде параліч, а вкінці втрата мови, так, так, це велике нещастя, і ви повинні своєчасно подбати про місце в домі божевільних у Тарбі. Треба... я це знаю...«

“Praison de jou”, раз-у-раз гучає Субіру придушеним голосом. У міжчасі прийшла також Пейре й бере Бернадету на молитву:

»Ох, бідна мадам Мілле має жахливу мігренью. Були в неї лікарі, доктор Пейрус і доктор Дозу... Як так можна, моя дитино? Їсти траву, болото жертви й опісля ще себе віддати під опіку?«

Бернадета без будь-якого упередження відповідає:

»Алеж Пані домагалась, щоб я йшла до джерела і там пила та милася. Вона показала мені найдавший позаду куток. Але там немає джерела. Тоді я мусіла копати землю й знайшла трохи води. Опісля я її ковтала разом з землею...«

Кравчиха здригається, наче вкушена гадюкою:

»Ти стверджуєш, що Пречиста Діва перемінила тебе в худобу! Слухайте сюди, панство! Ця непоправна хоче нам оповісти, що Мати Божа поводить ся, наче чорт, і їй приказує їсти траву та землю. Це, дійсно, цікаво. Таку прикристь робити парохів!...«

»Все, що кажете, мадмуазель, неправда«, заявляє з повним спокоєм Бернадета, і вона повторяє вже сотий раз: »Чим є Пані, я не знаю.«

»Але я знаю, що ти дуже хитра«, моргає Пейре.

Пігуно кидає заклопотаний погляд на маму Субіру:

»Хитра? Мій Боже, хитра, ця бідна дитина...«

Бернадета закінчує речевим тоном оборону Пані:

»Пані також не сказала, що я маю їсти землю, лише пити з джерела...«

Стрийко Сажу закурює свою люльку. З пошани до оточення він не робить цього вже кілька днів. Каменяр говорить захриплим голосом:

»Джерело? Там немає джерела, Пані збрехала!«

»Насправді, вона збрехала«, підтримують його інші.

Очі Бернадети блищать:

»Пані не бреше!«

Шевцеві Барінгові, якого діткнув скандал у печері, дрижать не тільки руки, але також голова:

»В горах виходять джерела тільки згори, це знає кожна дитина«, каже він, »але не низу. Низу є тільки ґрунтова вода...«

Своїми відповідями Бернадета досягає те, що її ранкова поведінка виявляється для прихвних людей не такою недоречною. Як завжди, перемагає безсторонність у з'ясуванні людської істоти Пані, чиї побажання й післанництва треба негайно виконати, навіть тоді, коли вони невідгідні. Її логіка, сперта на переконливій силі любови, тисячу разів перевищує критичні здібності всіх малих людей. Вони несвідомо приймають Бернадетин погляд, що Найкраща це жива дійсність, сповнена розуму й далека від хитрости та підступу. Справа джерела, якого немає, не справляє їй жадної турботи. Її обличчя далеко свіжіше, ніж було чотирнадцять днів тому. На подряпаних терновим кушиком щоках лежить рожевий подих. Заплакані очі Субіру тривожно спочивають на своїй дитині. Це може й не може бути, що заповідає Пігуно, що Бернадета протягом кількох тижнів буде спаралізована і втратить мову. Пігуно — звичайна чаклівниця і, дивна річ, у цей момент великого розчарування мати починає вірити, що в постаті цієї люб'язної й дивної Пані захована Пресвята Діва.

Цього передполудня одна-єдина людина не сказала їй ще ні одного слова. Це Субіру, батько родини. Але тепер приходить те, чого ніхто не чекав від цього нерішучого й

залежного від вироку світу чоловіка. Він, саме, викидає за двері все товариство. Очевидна річ, він це робить з властивою йому чемністю, тобто він на всі боки кланяється і кладе руку на серце:

»Я бідний чоловік«, каже він, »це вистачає, але Бог послав мені ще цей досвід. Я не можу влізти у внутрішній світ моєї дитини. Я не знаю, чи Бернадета дійсно переборщує, але я знаю, що вона нам нічого злого не робить. Що ж я маю робити? Ми мусимо жити. Але так не можна жити. У цій кімнаті є дуже мало повітря, любі сусіди й кривні, а нас шестеро. Тому я вас прошу, не беріть мені це за зло, йдіть собі додому й більше сюди не приходьте...«

Ці слова до тої міри відзеркалюють душевну потребу, що всі гості негайно зникають, не чуючись ображеними, включно з Пейре і Пігуно, які відразу розносять погані новинки від хати до хати. Останній виходить Люї Бурьєт, одинєкий, який також має службу на пошті. Субіру просить інваліда, щоб зголосив Казенаву про його недугу. Опісля він кладеться, перший раз від кількох днів, у ліжку, під час, коли зимовий матовий блиск сонця просочується крізь нерівні віконця у Кашо.

Марія хоче потішити свою сестру, вона сідає коло Бернадети при столі й відкриває катехизм. Дівчата починають голосно вчитися, начебто нічого не сталося. Зате Жан Марія й Жустен, які завдяки Пані мають багато вільного часу, пускаються на шлях відкриття...

Часто цілком малі духи вибирають великі помисли, щоб вийти на світ.

Бурьєт, бувший каменярь, не зовсім осліп на праве око. Якщоб це око було сліпе, то воно, згідно з словами евангелія, менше його »сердило б«. Але воно постійно його сердить, воно свербить і горить, і завжди запалене. Школять також ясності лівого ока невиразне темнобруннатне світло, яке не уступає перед правим оком. Цей фізичний брак він

зробив осередком свого життя. З одного боку, він спонукує до милосердя інших людей, з другого, до милосердя з самим собою й до приємної самовистачальности. »Чого можна домогатись від сліпого?« це відома фраза інваліда. І Бурьєт дійсно не багато вимагає від себе; він у дозрілому віці зре-зигнував з своєї твердої професії, щоб посвятити своє життя випадковим послугам. Так вигідніше й є добра основа до цього вигіддя перед родиною й світом.

Хоч панові Бурьєтові вилікування його недомагання не дало би практично жадної користі, проте, подорозі від Субіру до Казенава, приходять йому дуже оригінальна думка. Як усі пацієнти, яких мучить постійна недуга, він має такий погляд: лік, що не шкодить, помагає. Отже, він вертається й іде назад вулицею де Птіт Фоссе, де є його помешкання. Перед хатніми дверми зустрічає він свою шостирічну донечку:

»Слухай, моя дитинко«, питає він, »знаєш ти печеру Масабьель, де Бернадета Субіру має завше свої привиди?«

»Алеж, тату«, заявляє незадоволена дитина, »я вже була там три рази...«

»Слухай, мій скарбе. Йди до мами! Попроси дати великий мішок. Опісля принеси мені трохи мокрої землі, яка є у правому кутку печери, далеко позаду! Запам'ятай собі! В правому кутку печери, цілком позаду. Це мені принеси на пошту. Зрозуміла?«

Пів години пізніше тьопає Бурьєт з зав'язаною у хустинку землею, яка тепер має вигляд мокрого намулу, в найтемнішу стайню Казенава. Там він сідає на соломі й спирається спиною на цегляний мур. Тоді він сильно, дуже сильно, натискає хустинку з мокрою землею на праве око. Вода починає текти по його обличчю. З гадкою, що висліди можуть прийти по довшому часі, він залишається в темній криївці, аж доки на Сен Пьер не вибила друга година. За цей довгий час земля ще не висохла.

Коли Люї Бурьєт вступає в ясний день, заточується він назад, так багато світла вдаряє його. Він конвульсійно натискає ліве, добре око. Перед правим уже не непорушний темно-брунатний колір, а ясно-молочний. Тривала мряка перетворилась у просвітчасту хмарку, в якій блискають кольорові вогні. Бурьєт може через цю ясну заслонку добре пізнавати обриси предметів. Він попадає у гвалтовне захоплення, не так через своє око, як через відкриття. Швидким кроком біжить він через площу Маркадель до доктора Дозу.

У той час міський лікар ординує. Ждальня переповнена людьми. Але Бурьєт не задержується, лише впадає в ясну кімнату, не постукавши до дверей..

»Що це значить, Бурьєт?« накидається на нього Дозу. »Залишіться, будь ласка, в почекальні, аж прийде на вас черга!«

»Я не можу чекати«, гикає чоловік, »тому що я рантом прозорів на праве око. Я поклав на нього мокру землю з пещери, і тепер я бачу, докторе. Це чудо...«

»Ви всі дуже спішітесь з вашими чужими«, бурмоче лікар. Тоді він затемнює кімнату, запалює гострим рефлектором нафтову лампу й починає досліджувати око Бурьєта:

»Чотири важкі близни на рогівці. Сітківка частково знищена. Ви ще далі бачите цим оком, як? Деколи ліпше, деколи гірше...«

»Так, деколи ліпше, деколи гірше«, каже Бурьєт, який, як і всі хворі на очі, може дати непевні відомості про ступінь своєї видючости.

»Сьогодні ви бачите краще, що?«

»Ох, далеко ліпше, докторе, це наче блискавиця, в якій я все бачу.«

»Блискавиця — це не дійсне бачення, мій любий. Ви довгі години натискали око й важко подразнили нерв«. Дозу повертає лампу так, щоб освітлити нею на стіні таблицю з літерами. Опісля показує він на величезну першу літеру:

»Можете ви це прочитати правим оком, Бурьєт?«

»Ні, я не можу читати, докторе.«

»А лівим оком можете читати?«

»Ні, я не можу читати, докторе.«

»Сапрісті! І лівим не можете? А як є справа з обидвома очима?«

»Двома очима я також не можу читати, докторе, тому що взагалі не можу читати.«

Дозу підносить заслонку:

»Прийдете завтра, Бурьєте, коли будете спокійніші.«

Виходячи з залі, інвалід вперто бурмоче:

»Проте, це чудо.«

Але доктор Дозу не знає, чи цей винадок належить до очних недуг, чи до психіатрії.

ТРЕТЯ ЧАСТИНА

ДЖЕРЕЛО

ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

ДЕНЬ ПІСЛЯ ЗГІРШЕННЯ

Люїза Субіру твердо постановила заступитися за свою доньку. Вона не хоче цього робити, щоб подобатися Пані. Навпаки, Субіру неприхильно настроєна до Пані за те, що вона завела на безпуття її дитину, навіть ограбувала. Хто ж бо може заперечити, що Бернадета, почавши з одинадцятого лютого, вже не є більше Бернадетою. Коли ж у Кашо можна тепер дещо вільніше жити, ніж давніше, то це тільки слаба заплата за всі зворушення, небезпеки й прикромці, на які люди були наражені. Але мати Субіру чує нехить до Пані передусім за таємне речення, яке вона сказала до Бернадети під час третьої появи: »Я не обіцяю зробити Вас щасливою на цьому світі, лише на тому«.

Щоправда, Люїза Субіру не погана християнка й не обезцінює щастя на другому світі, тому ні, що той інший світ без порівняння довше триває, ніж цей. Проте, її здорова пароля звучить: трохи щастя на цьому світі й трохи на тому, ні забагато, ані замало, а так, по рівній частині. А перш за все не надто великі різниці в добробуті — тут і там, якщо можна просити. Чому ж її мала Бернадета має тут терпіти нужду, астму, судове переслідування, наругу й підозріння, щоб могти, угорі, провадити вибране життя, до якого вона не звикла, ані його також не прагнула? Субіру зовсім не бачить тут справедливости. Обое, вона й її чоловік, віддавна ведуть боротьбу за одне: за їх добре право на пересічність! Вони не хочуть ані голодувати, ані їсти

марципани й пити солодке бургундське вино. Найвищу межу їх фантастичного щастя дає посідання млина, такого, як мав давніше Болі.

Але з того часу, коли Кашо почав обростати славою, до скромної чуттєвої скалі пані Субіру вмішалось нове почуття: марність! Вона тепер уподібнилась матері чудесної дитини, молодій прихильниці віртуозности, яка щоденно концертує. У той час, коли Бернадета, не дбаючи про публічну оцінку, посвячується своїм візіям, добра Субіру жде недовірливо на публіку, заздрісно обраховує приріст або заник щоденного признання й густоту одобрення. Четвергова невдача для неї є дійсною катастрофою. Як усі матері чудесних дітей, вона дуже хвилюється поведінкою найвужчого кола прихильників, які до певної міри творять апостолят; вони зобов'язані виявити своє захоплення. Проти Бугургорта, приміром, вона сьогодні виступила дуже гостро. Ця безкорисна особа, що не вміє поводитись з своїм животрупом і марнує час та силу Субіру, мала відвагу зробити осоружну гримасу тоді, коли Бернадета мусіла проковтнути грудку землі. А тепер вона ще раз жебрає помочі. А високоавторитетна Мілле з своєю мігреною! А Бернарда Кастеро, її рідна сестра! Поведінка Бернарди Кастеро сердить її до тої міри, що вона передає ополоник Марії, бере на голову хустку й ще перед обідом біжить до сестри. Вона без найменшої пошани напастує оракула родини ось як:

»І ти також покинула мою Бернадету, що?«

»Чого верещиш, блазню?« гордо відповідає Бернадета. Люїза шаліє:

»Я тобі кажу, що ніщо не відверне мене від моєї дитини. Всі ви можете залишитись дома, а я йду завтра з нею до печери.«

Кастеро, овдовіла Тарбе, зневажливо сміється:

»Завжди дурна, як бобовиння! Ти мама, а я тільки хрес-

на мама. Хто піклувався дитиною, коли ти свою слабу голуву ховала під периною?«

Це правда. Субіру швидко втрачає рівновагу супроти цієї давньої вищости. Розгнівана Кастеро, тримаючи в руці праник, насідає на сестру:

»Очевидно, підеш до печери, ти гуско! Ще дев'ять разів! Цього хоче Пані. Треба сподіватися, що вся пташня залишиться дома і вкінці все затихне. Зрозуміла річ, тобі це не до вподоби...«

В п'ятницю сповнилося сподівання Кастеро. Більшість залишилась дома. А між тою майже соткою людей, що прибули, багато неприхильних і заздрісних, які очікують сьогодні поглиблення вчорашнього згіршення. Є тут Пейре і Пігуно, і купка шкільних дівчат, під проводом Жанни Абаді. Зате мадам Мілле пильнує свого ліжка. Між найвірнішими є мати й син Нікольо. Бернадета задоволена малою кількістю учасників. Вона тепер почувується ліпше, ніж тоді, коли за її плечима є сотки й тисячі людей.

Бернадета клячить перед нішєю і витягає вервицю, хоч немає Пані. Вона вже знає, що Пані сьогодні не прийде — не тому, що не хотіла прийти. Бернадета зробила великі поступки в науці про Пані. Їй відомо, що Пані не така самовладна, як спочатку здавалося. Безумовно, Пані має свої зовнішні зобов'язання й умови. Правдоподібно, вона зв'язана з означеним порядком і законом, яким вона не хоче зловживати. Одним словом, вона не завжди може явитись на час. Їй на перешкоді власні обов'язки. Помимо сьогоднішньої відсутности Ласкавої, Бернадету не мучить підозріння, що Пані нечесно й без прощання покинула її назавжди. Її любов посилилась. В її серці немає іншої причини до нинішнього спізнення Пані, як звичайна втома. Може бути, що Пані має мігрень. Знамениті пані мають звичку хворіти на цю недугу, про яку Бернадета не має ясного виображення. Натомість ясною їй стає висока міра самоперемоги, яку застосовує Пані кожний раз, коли вибирається в подорож

до Массабьелю. Бернадета тихо молиться по вервиці. Опісля вона встає й звертається з самовпевненим посміхом до оточення:

»Пані сьогодні не прийшла...«

І після короткої павзи вона пробує дати ближче пояснення:

»Напевно вона вчора багато трудилась для вас...«

Це один з висловів, яким Бернадета вміє так тепло переконати незриме на людську мову. Хто чує таке речення з її вуст і одночасно глядить в її темнокарі, спокійні дитячі очі, той не може довше ставити спротив і сумніватися в щирості дівчинки. Вчорашнє ковтання землі й ригання раптом стають не так дуже гідними пониження. Пані зробила щось незрозуміле, але доцільне, Бог його знає, і при тім вона сама багато дечого вимагала через свою посередницю. Вже деякі жінки знову мають сльози в очах. Вислів Бернадети йде з уст до уст. Але ніхто не турбується мокрим шматком землі в правому кутку печери.

В оці Бурьєта зникли блискавиці. Зате залишилась ясна хмаринка, замість темної мряки. Через цю легку хмаринку він доволі ясно бачить усі предмети. Він переконаний, що це чудо принесла вогка земля з Массабьелю. До лікаря він, очевидна річ, не піде. Лікар міг би його зробити сліпим і таким чином унеможливити дальший розвій лікувального чуда. Бурьєт твердо рішений продовжувати лікування. Дотепер він розмовляв з кількома людьми про несподіване привернення зорової сили. Більшість його, просто сказавши, висміяла. Дивна річ, що були, може, двоє або троє його бувших колег, серед яких він знайшов найбільше зрозуміння. Каменярі й дорожні робітники творять один цех, охоплені спільним духом. Це переважно вбогі й віджили люди. Якщо один з них — що недавно трапилось — випрає на льотерії, то іншим він дає можливість зробити

стільки рунд, аж поки з «амбо» і «терно» не залишиться нічого. Каменярі й дорожні робітники не побожніші, ніж усі інші люди в провінції Вігор. Але, коли трапиться між ними якесь справжнє чудо, тоді вони вітають його, як небудений успіх всієї корпорації. Отож, старі приятелі, почувши заяву інваліда, перекинулись поглядами признання.

Люї Бурьєт іде коло третьої години до Массабьелю, щоб узяти новий мішечок землі. Коло печери він бачить малу кількість жінок, які схилились над слабим водостоком, що торує собі шлях від вогкого шматка землі через пісок до Саві. Цей водостік не більший, як вузька водна нитка, що по нагальному літньому дощеві прокладає собі шлях здовж городу. Проте, він має доволі жвавий і цільовий біг.

»Що тут є?« дивується Бурьєт.

»Ми молились по вервиці«, відповідає одна з жінок, »і зненацька появилася вода. Давніше ми її не помічали...«

»Сапрісті«, Бурьєт ловить зором простір перед собою, »це не подібне до ґрунтової води, лише до справжньої джерельної«.

Очі старої селянки з Омексу тріумфують:

»Пречиста Діва сказала до Бернадети так: Ідїть туди до джерела пити й митися... Це джерело...«

»Милий Боже, це не ґрунтова вода«, озивається Бурьєт і біжить до млина Саві, щоб про подію повідомити Антуана Нікольо. Добрий мельник визнається на трьох речах: на збіжжю, на конях і ослах, і вкінці на воді. В разі потреби, добрий мельник може над ставом побудувати греблю, може керувати човном і знайти джерело. Нікольо схилиється, як фахівець над водною ниткою й пальцем шукає її початку:

»Все, що Бернадета каже«, заявляє укінці він, »має руки й ноги... Це є жила, яка йде зі скелі...«

»Отож, Пречиста Діва зробила чудо«, озивається одна з жінок.

»Знайти джерело не легка справа«, повчає мельник, »і я не є досвідчений знавець джерел. Воно складається, зви-

чайно, з різних жил, які треба звести до купи. Жили можна засипати, тоді джерело зникає назавжди... Було б добре, жінки, коли б ви замовкли...»

Антуан Нікольо і Бурьєт короткий час нараджуються. Опісля вони йдуть якийсь час разом аж до шосе, що веде до Тарбу й лежить у горах, по той бік Монтань де Еспелюж. Там працюють каменярі й дорожні робітники. Давні колеги Бурьєта ладні брати з ним участь у подяці Пречистій Діві. Під вечір усі йдуть з лопатами на плечах до гроти. Більша частина робітників шукає способу, щоб направити й забезпечити поруччям стрімку стежку, що йде вниз на краю скелі.

Ще денне світло не згасло, як Антуан Нікольо каже принести зі свого млина пару смолоскипів. Він по-мистецьки береться до праці при тремтливому світлі. Праця йому йде легше, ніж він сподівався. Провіривши водяні жили тільки пару стій углиб напроти скельної стіни, він раптом помічає, як роздувається ясність до величини дитячої руки. Швидко аж до краю яма наповняється водою. Тепер робітники починають обмуровувати круглий басейн, не більший, як христильниця в церкві. Вони вибирають до цього найгладші річкові каменюки, пильно складають їх разом, затикаючи щілини вапняною заправою. І дно вимощують камінчиками, залишаючи тільки отвір на руру в тому місці, де Антуан хоче рукою притримати джерело, так як притримують уздечку примхливого коня. Ясна й чиста вода тече до збірника. Всі її жадібно п'ють. Це звичайна добра гірська вода, без найменшого смаку. Пізніше Бурьєт і Нікольо ще раз вертаються до млина, щоб принести сюди дерев'яні ринви, що їх потребує кожний мельник. Вони мають служити рурою, крізь яку стікатиме нове джерело, яке, очевидно, є задоволене з свого народження і жваво плюєє через ринви. Щойно після виконання праці, Антуан іде в Кашо, щоб принести Бернадеті переможну відомість.

Ввечері йдуть де Ляфіт і Клярен на острів Шале прогу-

лятись. Лютий кінчається. Весна лежить у повітрі. Повний місяць стоїть на небі. Коли панове вийшли з парку, зауважили вони червоне смолоскипне світло, яке виходило з Массабелью.

»Ви побачите«, каже Клярен,» тут не буде спокою, аж...«

»Аж?« питає Ляфіт, але не одержує ніякої відповіді.

Вони вибирають дорогу до печери, що лежить під їх ногами. Ляфіт йде туди перший раз.

Клярен пережив уже вчора згіршення. Вони натрапили на робітників, які щойно покінчили працю і з задоволенням оглядали своє діло.

»Гей, люди«, питає вчитель, »що ви тут робите?«

»Voilà la source«, озивається Бурьєт і вимахує рукою, наче чарівник.

Антуан Нікольо занурює свою руку в басейн аж по лікоть:

»Бернадета заповіла джерело. Джерело вже є. І яке воно! Воно дає найменше сто літрів на хвилину...«

Ляфіт доторкається рукою плечей Клярена:

»Отож, мій приятелю, що ви скажете на мою дивінацію? Я вже три тижні тому говорив не про Орсаду або Дріяду, а про джерельну німфу...«

Клярен звертається до робітників:

»Хто замовляв вас до цієї праці й хто за неї платить?«

»Ох, монсьє«, моргає один з каменярів, »ми для Пані працювали кілька годин задарма. Вона — шеф. Вона, може, колись за це заплатить...«

І на сміх панів мельник озивається:

»Отож, це правдиве чудо, монсьє. Його ми завдячуємо Бернадеті, яку вчора висміяли«.

»Заспокойся, любий Нікольо«, перобиває Клярен. »Про яке чудо ви говорите? Джерело це не чудо. Воно було віддавна в нутрі цієї гори. Бернадета його не вичарувала, лише відкрила...«

Письменник показує великим жестом на небо:

»А місяць, мої панове? Чи місяць, мертва зірка, що нас вічно оточує, не чудо? Коли ж ви не бачите великих чудес, мусите шукати малих...«

Цей пантеїстичний натяк викликає гвалтовне невдоволення юрби. Один сивоголовий гірняк глушливо хитає головою:

»Що ви тут кажете, пане? Місяць є чудо? Як то? Ми всі знаємо добре місяць. Він завше є тут. А що є тут, не може бути чудом«.

Обидва панове вертаються в Шале.

»Сьогоднішні автори«, каже педагог, »на жаль, забули, мій приятелю, як треба розмовляти з простим народом«.

»Ви, може, маєте рацію, мій приятелю«, відповідає Ляфіт. »Я не можу бути для вас зрозумілий... Бог святий знає, що є з вами всіма. Я незабаром іду звідси. Я уступаю цій Пані з печери і моїм любим кривням, які мені показали свій відворот...«

ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ РОЗДІЛ

ЗАМІНА ВЕРВИЦЬ АБО: ВОНА МЕНЕ ЛЮБИТЬ

Виникнення джерела в Массабьелю — це не тільки тріумф Бернадети, це перемога всього населення Бігору над цісарською владою і Церквою. Тепер не тільки зрання йдуть до гроти тисячі людей, щоб через екстазу дитини Субіру, через видиме споживати незримість Божественного, але також і ввечорі формуються до Массабьелю довгі походи паломників, з запаленими свічками й смолоскинами. Так то зовсім природно здійснюється бажання Пані щодо процесій, яких відмовив їй священник.

Хоч саму тільки появу дотепер захованого джерела теологічна зверхність ніколи не признавала чудом, проте весь світ говорить про чудо. Навіть такі освічені й тверді голови, як Естрад, Клярен і Дозу, вважають принаймні почин виникнення води надзвичайним. Велика маса людей, що ще в четвер гудила Бернадету й називала її душевно хворою, виявляє тепер свою вину через щораз сильніше одушевлення. Хто давніше сумнівався, не довіряв або вороже висловлювався, той тепер підбиває ціну на докази своєї віри. Антуанет Пейре, наприклад, з'являється щоденно вранці, о шостій годині перед Кашо, щоб навколішках ушанувати місце замешкання Бернадети. Вона таким чином здобуває прихильність Мадам Мілле, яка з самого початку називає себе матір'ю чуда. Пігуно, сповнена очевидного упокорення, просить Люїзу Субіру, щоб вона дозволила своїй донечці доторком руки поблагословити її вервицю. Дочка з обу-

ренням відкидає цю пропозицію. І Анна Абаді, яка кинула була перший камінь на вибраницю, пробує одного разу поцілувати руку Бернадети, але це їй не вдається. Сам же народ, головню, селянські маси Піренеїв, переживає дні з минулих століть, які не відважився би виміряти в модерні часи і найбільш романтичний фантаст. Здається, що тут, коло Люрду, дрижить вулканічна земля надприродного, яка тепер на давно опустілому місці святкує свій огненний тріумф. Люди є тут, як і всюди. Найбідніші є либонь ще бідніші, ніж деінде у Франції. Вони живуть на селі у нужденних хатинках і сплять у стайні з своїми тваринами. Вони тільки вряди-годи дістають на руки двадцять су. Мислі людей блукають найчастіше коло тих двадцятьох су. Мислі жінок кружляють коло щоденного мільоку, вимріяного шматка хліба або смальцю, коло червоної або білої шмати флянелі на новий жакет. Не багатство, а тільки вбогість розпалює вогнище матеріалізму. Тільки потреба й недостаток засу-джені на те, щоб перецінювати вартість самозрозумілого.

Донечці Субіру вдалося при допомозі незрозумілих сил докнати ще більшого чуда, ніж відкриття джерела. Попри свою свідомість і волю, Бернадета вділяє вбогим щось з тієї милосердної потіхи, яка її охоплює кожний раз, коли во-масу учасницею небесної любови. Юрба в цілості й кожний зокрема відчуває злагіднення нужди. Вона відчуває за посередництвом Бернадети, що в словах священників, у формулах і обрядах збережена не тільки тривожна можливість, але й майже вловча дійсність. Це наближення іншого світу до цього світу робить чималі зміни. Нужда вже не брила граніту в наплечнику, що її треба волікти від безсенсовності народження до безсенсовності смерті. Граніт робиться надзвичайно легким. Навіть тупий розум пастуха Лейріса відчуває в своїй розбурканій свідомості врочисту двозначність життя, що наповняє всі душі. Він уже не виганяє своїх поросят до Массабьелю, але своїм співучим голосом,

що сидить в його горлі, упродовж цілого дня співає пісень своїх гір. Усе життя, ненависть, ворожість, жадоба маєтку, заздрість, тривога, недовір'я, все це значно втрачає на ва-зі. Кожного ранку появляється Пані, щоб доказати, що є ще інші речі, надземні. Отож, не йдеться про те, щоб себе забезпечити шматком хліба, як голодна собака. В працю вміщується розривковий первень. Інакше доять кіз. Інакше перуть білизну. І всі серця сповнені очікування: завтра! Щось станеться завтра в печері?

Люрд — район землетрусів, які охоплюють усю Францію. Франція пережила три революції. Революції мали забезпечити свободу духа перед зловживанням хреста, яким послуговувались вищі стани, щоб зберегти свої привілеї. Ця Франція стає дибки проти згодного унадку в уже, здавалося, подолане духове положення. Люди живуть, як Клярєн подав до розуміння своїм учням, ще на початку епох. Земля ще не здобута. Промисл з своїми новими машинами дає щастя й вигоду для всіх. Немає важливішого завдання, як здобути землю для людського щастя. Хто проти-ставиться виконанню цього завдання через надприродні мрії, той смертельний ворог необхідного розвою і тим самим людського суспільства. Так думає пан Дюран, який бере в рахунок паризьку пресу; і так само думає велика паризька преса, яка бере до уваги пана Дюрана. Вона не ривалізує зі згодом поета Ляфіта, що місяць це чудо. Чудо тільки назадництво, яке не признає того, що природа зорганізована доволі просто. Небо — пустий скостенілий простір, вповнений кількома трильйонами різnorodних зоряних систем. Це сама природа, а де між огненними кулями є безмежна порожнеча, там немає місця для так званої по-надприродности. На маловажному супутникові маловажної зоряної системи вегетує певний рід мавпи, званий людиною. Уявлення про те, що звірі - самці й навіть звірі - самиці цього турботного мав'ячого роду мають бути представниками тих істот, які керують світом (керують також антро-

поморфним відділом), відповідає способові мислення сумних дикунів, які ще не пристосувались до найбільших чинів свого племені, зрікаючись стати вимріяними постатями. Щойно, коли буде переможена знарошна глупота, яка лежить в основі всілякого ілюзіонізму, коли чоловік звільниться з передчасної чуттєвої омани, що він разом з землею є осередком і що його дух є щось інше, ніж викликана необхідністю цілева чинність матерії, і коли він укінці обмежиться до того, щоб у своєму житті нічого більше не бачити, як тільки фізично-хемічно-біологічний механізм, чим воно в дійсності й є, тоді він почне бути людиною, замість бути півзвірем, який вірить у демонів. Ця людяність безпосередньо викличе терпеливість, зверхність розуму й потребу знищення всіх темних і шкідливих побудників. Через те аферу Люрду не можна недоцінювати, вона ж руйнує ясний шлях людини до земного визволення від убогости, пересуду й неуцтва. Зрозуміла річ, що так відкрито не відважиться писати »Ле Сіякль« і навіть Ля Птіт Репюблік», тому що вони рахуються з силою Церкви й болісним обвинуваченням у хулі. Але малий »Ляведан« в останньому числі приносить веселу статтю про »Ля Суре«, інспіровану мабуть мером міста Лякаде. В ній пишеться, що земля Люрду й околиць має багато мінеральних і лікувальних джерел, які не потребують чудесних дам, щоб їх видобути з землі й віддати до публічного користування.

Але поруч Франції суперечних часописних передовиць, є ще інша Франція. Це не тільки Франція віруючих мас і клерикальної аристократії, але також країна тих душ, що легко захоплюються і радо зворушуються, країна переважно жінок. Ті прислухаються з запертим віддыхом щоденним звідомленням з Люрду. Історія з дівчинкою - пастушкою і Пані, французька історія, зворушує їх до глибини серця. В їх середовищі Бернадета має оборонців, які дописують до певних часописів. Боротьба розпалюється. »Привиди Люрду« стали національною аферою великих розмірів.

Національна афера! Отож то. Цісарський уряд очікував атаки скоріше, збоку всіх інших фракцій, ніж з неба. Якщоб соціялісти, яacobінці, масони, роялісти, орлеаністи були спричинили якийсь політичний процес або корупційний скандал, щоб таким чином захитати стійкість режиму, тоді можна було б звичайними засобами легко добратися до діла. Але на раді міністрів, де привиди вже другий раз стоять на денному порядку, панове дозволяють собі на той самий жарт, яким користався два тижні тому бургомістер Лякаде: »Аджеж від нас не можна вимагати, щоб ми заарештували Пречисту Діву!«

У міжчасі канцелярія цісаря домагається від міністерства культу негайного рапорту. Монсьє Рулян представляє його у вичерпній формі й закінчує злосливою проською про найласкавіший вияв волі. »Найласкавіша воля« приходить тільки у загальних дорученнях, в яких вимагається, щоб якнайшвидше покласти край привидам у Массабьєлю і зв'язаним з ними зловживанням. Про те, як треба зробити, щоб »покласти край«, цісарська канцелярія каже так само мало, як й інша влада. Вона поменшує повагу свого доручення тим, що виразно зазначає, щоб уникати твердості й звертати пильну увагу на релігійні почуття піренейського населення. Міністер Рулян вибухає глумливим сміхом, коли непомірно пізнає у знаменитому службовому писанні своєрідний стиль свого пана, малого Наполеона. Тепер преса може шалити до вподоби. Він є тут ні при чому. Так то всі державні авторитети, від цісаря аж до комісара Жакоме включно, луть одне : клопіт.

Рулян негайно ошасливує префекта Високопіренеїв, барона Массі, двозначним волевиявом цісаря. Світ не може баронові Массі нічого іншого сказати, як тільки те, що він »коректний муж«. Він завсіди ходить у коректному чорному вбранню, носить елегантні чоботи й лискучі рукавички, навіть під час урядування. Його високий, витятий комірець далеко виходить поза коректність. Барон походить з най-

білш коректних родин Франції, має, згідно з приписами коректності, всі ордени і відзначення свого рангу, включно з ватиканським орденом Святого Григорія, і виглядає, зрештою, як персоніфікована формула подорожніх паспортів: »Особливі замітки: Ніякі«. Департамент, на чолі якого стоїть барон Массі, є в таємних документах французького правління, невідомо чому, помостом до префектури департаменту Сени, в якому лежить Париж. Отож, з Тарбу провадить прямий шлях до найвищих урядів імперії. Барон добре знає, що стоїть у грі. Хай тільки не вдасться йому привести до ладу аферу Люрду й задовольнити своїх зверхників, тоді до біса піде його Париж і вся його кар'єра.

Заледве Массі пробіг очима довгу депешу міністра, як уже кидається до свого екіпажа. Шлях з палацу префектури до єпископської резиденції дуже короткий, але префект не хоче показуватися пішоходцем своїм підданам. Його взаємини з князем Церкви з Тарбу, щоправда, не є напружені, але холодні. Його ласкавість, монсеньйор Вертран Север Льоран, який добре знає, що є, велить його ексцеленція ждати чверть годинки. Він тепер перебуває, так кажуть, у своїй приватній каплиці. Монсеньйор — не коректна людина й не походить з коректної родини. Навпаки, він плебей і пролетар його батько був дорожнім робітником у кантоні Беарн. Його вороги шепчуть, що єпископська ласкавість не вмів, як слід, до п'ятнадцятого року життя читати й писати. Опісля цей талановитий анальфабет, розбурканий унутрішніми силами низькородженого, закінчив з відзначення семінарію в Айрі й університетські студії. Барон Массі обурений, що мусить ждати. Цей лис над лисами, думає він, раптом сердить його, що свій високий і лискучий капелюх засильно здушив між колінами. Коли згодом стає перед ним висока, селянська постать монсеньйора, він кланяється й маркує поцілунок перстеною, який однак не доходить до реалізації через лагідне відштовхнення руки.

«Votre grandeur», починає барон, »я прошу вас про

поміч. Справи в Люрді дозріввають до своєрідного бунту. Тільки ви могли би перешкодити, щоб ми іншої не заграли».

Куточки вуст єпископа є звичайно вигнуті вниз, через що його обличчя майже ніколи не тратить саркастично-гордого вигляду.

»Заграйте іншої, ексцеленціє«, каже він тоном співучасті. »Це було б дуже побажаним...«

»Я веду боротьбу, монсеньйор, за честь і святість релігії, якій дуже загрожує ця негідна комедія».

Єпископ підводить високо густі білі брови:

»Клер кантону Люрд отримав через свого пароха гостру заборону бути свідком тої комедії, як ви її звалили назвати...«

»Це не вистачає, монсеньйор. Вони самі повинні заборонити комедію. Вони мали б не допустити до того, щоб осмішувати віру вірними й невірними».

Вертран Север вигідніше розсідається у своєму фотелі й спирає руку на поруччя з слонової кости:

»А коли в тих привидах все ж таки є понадприродне зерно«, каже він спроквола.

Коректному баронові Массі завузько стоїть комір:

»Понадприродне зерно... Хто про це може вирішувати?«

»Одна одинока інституція, ексцеленціє«, посміхається старий єпископ: »Свята Церква».

Префект постановляє трохи звільнити свою затиснуту краватку:

«Votre grandeur», я маю враження, що ви взагалі не вірите в це надприродне ядро й тавруєте фарс так само, як і ми».

»Може бути, може бути, найліпший бароне«, посміхається монсеньйор. »Але єпископ має бути останнім з тих, що протиставляться здогадному чуду. Чудо ж, об'явлення надприроди, можливе завсіди й усюди, і також у моїй скромній дієцезії. В такому разі моє завдання бути обережним і стриманим, як звичайно...«

І він схиляє свою священничу голову доволі глибоко та прощається з світським можновладцем.

Не полагодивши діла, барон Массі повертається в своє бюро й негайно диктує обіжника до підпрефекта, поліційного комісара в Люрді, до тамошньої прокуратури й міського управління. Він домагається гострого нагляду над родиною Субіру, передусім, щодо можливих дарунків у золоті. З недозволеного продажу релігійних посвячених дібр (благословення вервиць за гроші й інші цінності) можна буде вигадати провину, якої вистачає, щоб арештувати винуватця. Вкінці барон Массі видає ще знаменне розпорядження, щоб жандармські урядовці, які коло печери виконують службу безпеки, постійно появлялися в повному озброєнні і в рукавичках. Самі рукавички (з жовтої шкірки) виринають у коректному умі Массі тільки тому, щоб доказати повітряній Пані, що він сам, як улюблена державна влада, хоче поводитись дуже поважно. Проте, справи посунулися уже так далеко, що рукавички не можуть бути погрозою збоку державної влади, вони є лише реванжом перед Пані.

Настав березень. Ще чотири рази, думає Бернадета, і проміне п'ятнадцять днів. Уже є останній четвер, опісля Пані вже більше не прийде. Чи вона вже не прийде? Вона не сказала, що після п'ятнадцяти днів не прийде. Так каже вперто тільки тітка Бернарда. Але тітка Бернарда сильна душа і, як багато сильних душ, чорновид. У протилежність родинній парі Субіру, вона має виразний нахил до неприємного. Бернадету пориває туди й сюди дошкульна тривога й безмежна надія. Чи не може бути так, щоб Пані була їй вірна впродовж усього життя? Чи Пані не могла б постарітися разом з нею, перебуваючи щоденно в Массабьєлю? Люди незабаром звикнуть до всього і більше туди не підуть. Вона, Бернадета, буде цілісінький день працювати

так, як увесь світ. Монсьє Філіп уже постарівся. Можливо, що вона буде служницею у мадам Мілле. Ах, кожна праця була б для неї добра. Коли Пані приходитиме до неї щоденно зрання, чи вона сама схоче прати брудну білизну, що з усіх чинностей їй найбільше не до вподоби? Вона живе уявлінням, що спільність її любови може тривати так довго, доки триває життя. Інше уявлення про те, що в найближчий четвер усе має закінчитися, таке неприродне, що воно до неї не має доступу. Існує далі життя без щоденної ласки любови? Перед цими настирливими питаннями зникає у свідомості дівчати навіть чудесний чин, розбудження джерела, десь у тіневих побічних подіях. Бернадета бажала б затримати кожну годину минулих днів, щоб вона не пропала. Вранці у печері виривається з її серця німа просьба:

»Прошу залишитися сьогодні довше, Пані«.

Пані приязно киває головою й посміхається на знак згоди. Але вона йде назустріч бажанню дівчинки тільки в межах принципу, який їй велить бути у печері не довше, як три або чотири чверті години. Правдоподібно, Пані знає точно, які вимоги можна ставити фізичним силам Бернадети. Якщо благодійній, на думку дівчати, важко викликати екстазу, то далеко тяжче самій ошчасливленій витерпіти цю екстазу!

Порядок у печері збагачений кількома церемоніями. Пані щоденно вимагає, щоб Бернадета їла траву, пила воду з джерела й милася в ньому. Дивна річ, люди, які під час останніх візій щораз більше звикали до того, щоб наслідувати рухи ясновидючої дівчинки й повторяти її слова, з погордою відкидають черпання води з нового, чимраз сильнішого джерела. Хоч історія з Бурьетом облетіла Люрд, але в неї ніхто не вірить. Бурьет завжди називає себе сілпцем і ніколи ним не був, він тільки жадібно й хитро глядить на світ. А втім випадок з Бурьетом не може служити предметом подиву. Люди беруть джерело за ніщо інше, як тільки за готову відповідь Пані на домагання пароха щодо чуда

з рожею. Пані — це не паламар, що має слухати наказу свого пароха. Вона має свої власні пляни. Вона не може піти за жартом холеричного дивака. Ого, ти хочеш рож у лютому, щоб таким чином я виявила свою силу? Пожди, приятелю! Немає рож, таким дешевим коштом я не збуваюсь клопоту. Зате я вигадую те, про що ні ти, ні інші люди й не думали. Погодись ви з тим, що я маю над вами перевагу? Тим то джерело стає виразним тріумфом живої Пані над стриманим і ворожим духовенством. Крім Бурьета, ніхто не приписує джерелу практичного значення. Але той від кількох днів тримає язик за зубами й потихеньку купає своє око, тому що він піддався заздрісному помислові, що лікувальна сила джерела може припинитися, коли він поділиться нею з іншими хворими.

Щоденно зрання тисячі людей є свідками, як Бернадета на початку екстази миється на наказ Пані в джерелі й п'є з рук воду. Вони надають цьому тільки ритуальне або містичне значення. Бернадета святкує в своїх діях якимсь надзвичайне причастя з Пані. Ще нікому не впадає на думку, що Пані з відкриттям джерела в'яже високо-речеву мету. Ніхто не розуміє, що Пані повторяє щоденно свій наказ тільки тому, щоб людей, за прикладом дівчинки, скерувати на правильний шлях. Лише одна Бернадета, та, що бачить і любить, доволі добре збагнула улюблену й є свідомо того, що для Пані не завжди можливо виявити прямим способом свою волю. Пані не називає нічийого імені й не може відкрито сказати: Роби це й те, щоб сталося це й те! Якесь королівська двірська соромливість приневолює її до загадкової поведінки. Але Бернадета не зважає на світ, лише на одну-однісіньку Пані. Через те дівчинка також не турбується істотністю й метою джерела. Вона виконує найчистіший послух, який тільки існує, тобто послух, який не питає.

Проте, і Бернадета не може звільнитись від певних легких хитрощів. Це невинні любовні підступи. Вона їх деколи вживає, щоб випробувати Пані. Молитва з вервицею

творить між нею і Пані найістотнішу частину спільности. Це тихе самозбудження, коли Бернадета шепоче Богородице й пересуває чорні перли свого турботного шнура, коли Пані німими вустами й допитливими очима слідкує за рухом дівчати, і собі посуває пальці по променистій вервиці — це означає більше, ніж спільна молитва, це чарівна форма дотику, співмірна глибокій любові. Здається, що кожен з партнерів тримає в руці кінчик тої самої невидної штаби і через матеріальну сполуку пливе від одного до одного теплота крові й духова туга. Все, що Бернадета схопить під проводом Пані, здобуває нове, свіже і вперше пережите значення, начебто ніщо давніше не існувало, навіть старий зужитий молитовний шнурок.

Вчора ввечері сталося ось що: Пейре прийшла в Капо з своєю помічницею. Вона називається Павлина Сан і двома роками старша за Бернадету (Горбата не гляділа тепер недовіркою, а уклінно). Вона високо оцінила Павлину Сан, як свою найліпшу робітницю й любов'ю приятельку. Чи не могла б Бернадета виконати бажання дівчини? Павлина Сан дуже почервоніла й просила Бернадету замінити їй вервицю. Вона не може мати більшого відзначення, як молитовний шнурок, на якому спочивало око Пані. Найліпше, що вона має, це власне вервиця, спадок по мамі, вервиця, нанизана правдивими, великими червоними коралами. Хоч приманлива була ця виміна, але Бернадета відразу її відкинула. Опісля вона подумала й заявила, що найближчого ранку потребуватиме вервиці Павлини, сама ж Павлина має бути недалеко від неї.

Тепер, коли вже проминуло перше привітання, пиття й миття, Бернадета, клячучи на великому плоскому камені напроти ніші, потайки і поволі виймає з своєї торбинки знаменитий шнур коралів Павлини. Дико б'ється в неї серце, бож тепер вирішиться, яку вона має для Пані вартість. Чорна, вбога вервиця — це єдина матеріальна ознака її любови. Через те, коли вона спить, залишає її під подушкою.

Бернадета лякається власної безстрашності, коли вона наставляє Пані цю пастку: якщо вона не помітить, значить, я їй байдужа. Але, коли помітить, то мене любить.

Опісля, з повним сумнівом істоти, що не вірить у себе, як предмет любови, вона не вагається радикально поставити пастку. Вона хоче будь-чим допомогти щастю. І тому вимахує шнуром коралів туди й назад, щоб він упав в око Пані. Та відразу вагається, опускає вниз свою власну вервицю, над її обличчям затягається відома Бернадеті ніжна понурість. Її уста рухаються:

»Це не Ваша вервиця...«

З Бернадетиною тремтливого серця вилітає:

»Ні, мадам, не моя. Мадмуазель Сан просила мене замінити мою погану на її гарну. Я застановлялась, мабуть, краща вервиця Вам більше подобається...«

Пані невдоволено подається кроком назад. Вона каже:

»Де Ваша?«

Бернадета негайно обертається до Павлини Сан, яка клячить за нею, і відбирає свою чорну вервицю. Опісля тріумфально тримає її над своєю головою. Люди не розуміють цього руху й з одушевленням наслідують її. Бура проходить крізь ряди. Пані благословить наші вервиці.

Але, що для інших є тільки святим ритуалом, те для Бернадети є святою дійсністю. Її тіло й душа тремтять: Вона мене любить.

ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

ЛЮДОР І ПОЛИЧНИК

Віталь Дютур, цісарський прокурор, масує свою жовту лисину. Пропозиція Жакоме йому не подобалась. Це типовий духовий вицвіт поліційного мозку. Дивна річ, цей Жакоме плиткий, але добродушний парень. Він дотепер провадив свій уряд добре. З нього були задоволені його зверхники за те, що він умів викликати у людей любов і страх до себе. Його родинне життя зразкове. Мадмуазель Жакоме, дочка, є в очах бідних ангелом. Вона цілий день робить вовняні светери й шалі, та роздає їх на вулиці. Жан Марія і Жустен Субіру повністю користаються, як «найбідніші діти міста», з добродушного серця. Щоправда, аббе Поміян твердить, що панночка Жакоме на ці светери зужитковує поліційну вонну, яка мало гріє, зате добре дряпає. Але всі звикли до жартівливих помічень Поміяна. Для якоїсь удакої пуанти вони ображають священичу лагідність. Марія Домінік Пейрамаль, також не невинне ягнятко, вже не раз мав розмову з духовником у справі такого афоризму. Часи, мій любий, звик він казати, давно вже минули, коли наші духовні друзі мали відвагу, наче *vaivenagues*, забавлялись в сальонах. — Отож, Дютур має Жакоме за обмеженого й статечного. Проте, цей помисл комісара не можна назвати статечним. Він оживляє перед прокурором давній досвід, що спосіб думання криміналістів стоїть у підпольному зв'язку з способом думання злочинців. Полиція і злочинці до певної міри професійні друзі. Агент

провокатор і шпиг уособлюють разом середину, в якій вирівнюються два полюси цієї професії. А в ідеї Жакоме йдеться тільки про шпига.

Префект Тарбу висловив у своїй останній депеші виразне бажання розкрити один випадок, що Субіру використовують легковірність своїх земляків, щоб мати грошеву користь з привидів. Рідкісний випадок до певної міри метафізичного зловживання. Але він не вичерпує питання. Бож люди видають далеко більший осуд про те, що кожної години готові оминуть: егоїстичне використання скваллової наївності! Чи торговельна реклама всього світу не спирається на таку саму основу? Якщо можна було доказати, що привиди доньки подружжя Субіру дають йому прибутки, тоді Люрд і всю Францію можна було б вилікувати за одним махом. Щоб це досягнути, ясна річ, прокурор не потребував барона Массі. Але цісарський прокурор не міг потурати нещасній ідеї Жакоме. Очевидно, на найближчий четвер передбачено великі речі, тобто остаточний тріумф Бернадети й її Пані над державою. Через те треба зорганізувати неблагану атаку проти одної й другої. На жаль, залишилось ще тільки двадцять чотири години.

Віталь Дютур хоче випробувати ще один засіб, поки він дасть вільну руку комісарові. Бернадета має поблагословити вервиці юрби. Щоправда, вона видумала у своїй гнучкості певний рід застереження, а саме, Пані домагалась від неї, щоб вона користувалась давньою вервицею, і тільки ту вона поставила понад усі інші. Це ніщо! У благословенні ляїками молитовних засобів, можна застосувати при добрій волі духовенства певний культ. Перш за все, мадам Мілле поставила на власний рахунок у печері вівтар, з хрестом, численними образами Мадонни і свічниками. Але конкордат, відома річ, забороняє влаштування будь-яких жертвних місць без дозволу міністерства культу.

Цісарський прокурор робить те саме, що й префект: він іде до управління церкви. Парох не терпить Дютура так са-

мо, як єпископ барона. Прокурор переконує пароха, що справа зайшла так далеко, що оборона церкви не тільки побажана, але й необхідна. Благословення вервиць і ставлення вівтарів непокликаними людьми — це провина проти духовного й світського порядку. Пейрамаль проводить до холодної вітальні парохіяльного дому недавно хворого на інфлюенцу Дютура. Цісарського прокурора негайно опановує страх перед повторенням недуги, але парох кілька разів пропонує йому горілку. Настрій Віталія Дютура затемнюється. Йому добре відомо, що Пейрамаль хоче з Бернадети зробити зозулю не менше, як, він, або Лякаде. Водночас він також знає, що парох уважає свою візиту за самопониження і тому не хоче йому піти на поступки. Він помиляється щодо пароха. Той має молодечий нахил вибирати у боротьбі між бандитами і різунами гурток грабіжників. Він вважає Бернадету ошукачкою. (Проте у його свідомості позначилось певне питання: він не знав, чому у Матутені зустрівся двадцять шостого лютого з наступними словами пророка: «Я бачив струмись води, що виходить зі святині по правому боці, і всі, що їх досягала вода, були врятовані»). Але це йде дійсно задалеко, суд і поліція тепер домагаються від нього, щоб він їм приніс каштани з вогню. Він без милосердя наставляє своє пооране обличчя винахідника на цісарського прокурора, який підтягає коліна, щоб ногами не доторкатись камінної землі підлоги:

»Шановний пане«, каже Пейрамаль, »ви помиляєтесь щодо справ культу. Дерев'яний стіл, на якому поставлено свічки й святі образи, є завше дерев'яним столом, а не вівтарем. Влаштування вівтаря зв'язане з означеними передумовами. Дерев'яний стіл із свічками, хрестами, квітами й так далі може поставити кожний, дома чи деінде, тобто щодо останнього випадку тільки тоді, коли влада не має проти цього ніякого важливого заперечення. Магістрат або прокуратура може skonфіскувати стіл у печері. Я можу вам у цій конфіскації стільки помогти, що, може, в домі мадам Мілле..«

Ці ясні слова розвіють сумніви цісарського прокурора щодо заміру Жакоме.

У четвер, о дванадцятій годині, приходять до Кашо новий гість. Це чужинець. Одягнений у манчестерське вбрання, з шкотською пелериною через плече, з парасолею в руці і з сірим циліндром на голові, він робить враження подорожнього англієця. Їх прибуває більше в літніх місяцях на лікування в Котере і Гавані. Приявність цієї високоповажної особи не може бути в Люрді незауважена. Поштовий візник Дутрелю, який привіз його вчора з Тарбу до Люрду, дуже дивувався, що такий багатий пан з трьома брилянтовими перстнями на пальцях, використовує різні «нагоди» малих людей, замість найняти повозку, якщо очевидно, він не об'їжджає терен власною чвіркою. Дутрелю, який не любить мовчати, дозволяє собі прикрасити своє здивування пристойними словами, на що одержав відомість, що Люрд — це місце паломництва, і хто йде прочанином до Люрду, той повинен вражати людей своєю скромністю, а не показуватись сивими кінцями і в лякованих чоботях. При слові «місце паломництва» Дутрелю свиснув кризь зуби й думав: Добрий Субіру міг би свою Бернадету добре провчити, щоб вона приносила йому якнайменше святих турбот.

Чужинець з брилянтовими перстнями зустрічає в Кашо тільки Люїзу й Франсуа Субіру. Франсуа знову хворий. Марія в школі. Бернадета отримала доручення знайти своїх братиків, які тепер дають собі повну волю, і привести їх додому. Це не вперше відвідують фамілію Субіру зацікавлені подорожники. Немає чого дивуватись, адже ім'я Субіру щоденно «шліфують» усі французькі часописи, як висловився бувший мельник. Ці чужинці оглядають родинний дім ясновидючої дівчинки то очима співчуття, то подиву. Вони ходять довкола Кашо не так, як по терені, де живуть лю-

ди, лише неначе в музею, де зберігаються експонати на майбутність. Як не можна охоронитись перед язиком дітей супроти шкідливих виявів життя, так і допитливі подорожники роблять свої зауваження щодо жалюгідних місць замешкання, які штовхають гордого Субіру до досадної репліки, що Кашо — це тимчасове приміщення й незабаром треба буде перенестися до одного з млинів коло ставу Ляпака. Інколи відвідувачі втискають в руки тата або мами Субіру якусь монету. Вони беруть її без застережень. Ніхто їм не подивується, бож вони не вкрали свого часу, щоб марнотратним людям показувати свою вбогість.

Чужинець з брилянтами на пальцях є, здається, більш упертий, ніж інші цього роду гості, але й привітливий. Він не критикує Кашо з становища свого багатства, лише хвалить тутешній порядок і чистоту, що відразу приєднує йому довір'я мадам Субіру. Жвавими очима заглядає він у горшки господині хати й висловлює їй своє признання. Їй і Франсуа подобається, що цей шляхетний мільйонер говорить діалектом патуа та послуговується місцевими манерами. Ця обставина збільшує навіть симпатії до нього. В час розмови дистингований чужинець витягає обвинуту соломою пляшку, в якій блищить старий бурштиново-золотий коньяк. Господар дому знає ціну цьому напоєві, якого він одержує один повний кубок. Вкінці чужинець з'ясовує своє бажання:

«Слухайте, дорогі люди: Я приїхав сюди з Біярріцу, де маю дім поблизу цісарської вілли. Там живе моя донечка точно така, як ваша, п'ятнадцять років минуло восени моїй Жінет. Це солодка дитина, трошки сумна, хвора на легені й має одну однуку просьбу: отримати вервицю малої візіонерки, про котру так багато говорять. За це — ніяка ціна не буде для мене висока...»

«Бернадета не дасть своєї вервиці», заявляє Субіру.

«В такому разі вона поблагословить вервицю моєї дочки, я її маю з собою...»

Франсуа відсуває від себе підступний напій:

»Ви знаменитий пан, монсьє« каже він, »і про світ знаєте більше, ніж я! Але мені відомо одне: моя дружина й я є цілком прості люди, і мої діти тим самими можуть бути лише простими людьми. Бернадета бачить свою Пані. Добре! Люди балакають про Пані це й те. Але не відомо, чим є Пані в дійсності. А втім моя Бернадета зовсім проста дівуля. Вона не духовник, не носить реверенди й не може посвячувати...«

»Не вірте йому, пане«, втручається в розмову Субіру. »Моя Бернадета не звичайна дитина. Вже тоді, коли я була в тяжі, снились мені дивні сни. Моя сестра Бернарда Кастеро знає їх. І Ляге з Бартре завсіди казала мені: мала люба Люїзо, має, щоправда, важку голову, але в ній діється щось, чого ніхто не знає...«

Червона плебейська рука мільйонера виспала на стіл багато великих золотих монет:

»Буде замало за благословення вашої доньки?«

Люїза й Франсуа пригинають великими очима до грошей. Субіру тільки десь-не-десь бачив люїдори, наполеондори, дукати й інші гроші. Кілька двадцяток су на долоні — це вистачає для його добробуту. Але цей приманливий золотий скарб міг би відразу змішити долю всієї фамілії. Можна було б нарешті винайняти якесь гідне помешкання. Очевидно, навіть можна було б заплатити за винайм млина. І мислі матері заворушилися. Вона важко ахкає:

»О, ні, ніколи Бернадета не поблагословить цю вервицю.«

»Моїй донечці вистачить, мадам«, вабить чужинець, »коли ви самі прикладете вервицю до того, що носить на своїм тілі Бернадета. За це я даю два люїдори...«

Люїза зиркає оком на Франсуа. Франсуа зиркає оком на Люїзу. Значев'я мати Субіру вискакує з місця, бере вервицю з руки цього дивного прошака і кладе під подушку Бернадети:

»Вона завше тримає свою вервицю під подушкою«, шепче вона, »коли тут спить«.

Чужинець із задоволенням ховає посвячену вервицю в кишеню:

»Найсердечніше дякую, мадам Субіру. Моя донечка буде надзвичайно щаслива. Два люїдори готівкою по сьогоднішньому курсу — це двадцять п'ять срібних франків, сорок сентимів. Було б з вашого боку дуже гарно, коли б мені на оцій карточці ствердили відбір готівки. Мусить бути порядок!«

»Не беріть грошей, прошу!« кричить у дверях Бернадета, яка почула останнє речення. »Пані буде сердитись...«

Опісля вона, щоб вибачитись за своє слово, робить перед чужинцем уклін і звідмляє мамі:

»Хлопці незабаром прийдуть, мамо...«

Все, що тепер діється, є »правдиве Субірьське«, думає Люїза. Батько фамілії підводиться і з погордою відсуває чужинцеві гроші, які вже лежали на середині стола, наче по завершеній торгівлі. Тоді звертається до Бернадети:

»Я не маю що з цим робити«, заявляє він великодушно. »Тільки серце твоєї матері на хвилинку зм'якло. Вона за тих пару су, які я заробляю, має забагато вуст до прохарчування. А вам, нане, я дякую за добрість, хоч її не можу прийняти...«

»Що зроблено, те не вернеться«, гарячиться чужинець, спускаючи з тону мільйонера. »Я отримав крам, ви берете гроші...«

»Ми не маємо ніякого краму на продаж«, заявляє з есманською чемністю господар хати.

»Якщо вам мало дві золоті монети, візьміть п'ять, гукає мільйонер, який уже бачить невдачу свого помислу. »Я сплачую борг своїй донечці, а ви своїй.«

Бернадетине горло стискає нудота, коли вона бачить перед собою волову шию чужинця. Він червоний, як гиндик, і весь покритий близнами та боляками. Чоловік думає довго й зміняє тон:

»Очевидно, ви мені дали те, чого я потребую, Субіру«,

бурчить він, клінаючи очима. »Я не повинен би бути таким одвертим...«

Ці слова губляться в розмові, тому що в хату входять обидва хлопці, зі школи приходить Марія і в дверях появляється обличчя сусідів, яких звабили відвідини »англійського мільйонера«. А той, утративши всілякі можливості, виносить постанову. Бажання замовника полягає в тому, що в Кашо залишається певна сума або лише частина золота. Він відрекомендується з подякою, і подає руку Субіру, щинає по-батьківськи малу візіонерку за лице, бере циліндер, пелерину й парасоль, знарешне залишає на столі подорожню пляшку й відходить. Коло дверей він натрапляє на табурет, на якому господиня звикла класти всілякі дрібні речі. Рухом спиртного кишеньковця, якому наче чарівникові, можуть у руках появлятися різні предмети й знову зникати, він кладе на краю табурети підступного люїдора.

Ніхто не зауважив цього магічного чину, крім семирічного Жана Марії. Хлопець уособлює в сім'ї практичний життєвий зміст, який він виявив тим, що не так давно приніс з церкви посвячену брилу воску й віддав мамі на кухонні потреби. Жан Марія не більший злодій, як цілий світ, якщо в гру входять вина й кара. Коли ж він тепер заховав люїдора, цю лискучу здобич сороки, вартости якого він не знає, то не тому, щоб його затримати при собі! Він докладно помічає, що з часу появи Пані вся його родина користується якоюсь особливою пошаною, яка часто звернена проти реальної вигоди. Хлопчик заховав люїдора в кишеню, щоб зберегти родину перед небезпечним ідеалізмом. Завтра він, тріюмфуючи, віддасть його мамі, коли вона буде сама, без Бернадети. Кілька хвилин пізніше приходить чужинець до Кашо й просить вибачення за те, що забув подорожню пляшку. Він приневолює господаря хати випити один прощальний келишок. Швидкий погляд на табурет переконує його, що візита не пропала цілком надарма,

Коло другої години пополудні арештують Бернадету подорозі до школи. Відомий Лев Лятарп, дорожній робітник, якого зробили помічним поліцаєм, бере її делікатно за руку:

»Моя мала, ти мусиш іти тепер зі мною до тюрми.«

Бернадета свавільно міряє його очима. Вона знає, що Пані її любить. Що ж може їй зробити цілий світ?

»Міцно тримайте мене, пане« сміється вона, »інакше я зникну!«

В той самий час Калле арештує Люїзу й Франсуа Субіру й провадить їх крізь шпалір юрби до земського суду. Віталь Дютур, визначивши місце розправи, хоче зазначити, що жартам прийшов кінець. Хто раз попаде в кігті слідчого судді, той не так легко може вийти на волю, як з поліційного комісаріату. Але Бог розпоряджається так, що цісарському прокуророві, як протагоністові цієї жалюгідної комедії, стоїть до диспозиції правдива недоречність: пан Ріве, слідчий суддя, в домі якого мадам Субіру виконує обов'язки прачки.

Держава добрала дуже пристойного засобу, щоб покласти край Пані. Але в істоті держави захована таємниця, що супроти небезпеки вона не може користуватись безмежними засобами. В епоху індустрії, безперечно, чудо — це небезпека для держави, тому що воно захитує модерний суспільний лад, який всі метафізичні потреби переставив до певної міри на порослі травом бічні рейки релігії, щоб таким чином уможливити великі життєві стосунки. Там вони мають служити оздобом трьом патетичним подіям земного існування: хрищенню, шлюбіві й смерті. Привиди в Массабьєлю рівнозначні з появою понадзислових сил, які кожна модерна держава мусить відкинути. Ані Дютур, ані Жакоме не є найгірші люди. Вони вірні й сумлінні державні урядовці. Вони роблять те, що мусять робити. Через пророка Ісаю промовляв Бог: »Мої шляхи не ваші шляхи«. Так само держава могла би сказати: »Моя мораль це не ваша мораль«. Те, за що держава кожного свого громадянина тяг-

не на шибеницю або кидає до в'язниці, вбивство, грабунок, ошуканство, насильство, наклеп, робить вона віддавна без закидів сумління, якщо хоче боронити свій лад. Проте навіть і проти цієї жадливої сторони її істоти може державний розум навести одне місце в біблії, а саме, слова первосвященника: »Краще одній людині згинуть за весь народ, ніж усьому народові за одну людину...«

На четвер заповіджено наплив десяткох тисяч прочан. Державна рація, знаменито уособлена у Віталеві Дютурові, мусить унеможливити цей тріумф Пані. Вона не може інакше зробити, як тільки накласти кайдани на руки ясновидючого дівчати. Час наглить. Кожний засіб, що веде до цієї мети, добрий. Але прокурор з самого початку робить грубу помилку. Під претекстом невтручання одного урядовця в »ресорт« іншого, він дає дозвіл цьому нещасному ослові Ріве повести справу за власним бажанням. Слідчий суддя, отже, має накинути вину Бернадеті й її батькам. Він не розуміє, що »вина« — це найслабше й найпідрядніше місце цілої жалюгідної справи. Йдеться тільки про те, щоб спаралізувати Бернадету й її Пані на довший час перед і після четверга. Закон каже, що в'язень має бути протягом двадцяти чотирьох годин відпроваджений до слідчого судді. Якщоб пан суддя Ріве мав розум у голові, був би тримав під ключем Бернадету й її батьків до першої години наступного дня. Тоді він міг би шляхом соток засобів, відомих кожному судді, провадити слідство так довго, скільки треба. Натомість він велить негайно привести до себе Бернадету:

»Ти тут, безсоромна волокитко«, верещить він, намагаючись перелякати дівча.

»Так, я тут, пане«, найспокійніше відповідає вона...

»Тепер підеш до тюрми, моя дорога, ніякий Бог тебе не вирятує. З гротою кінець, раз назавжди. Можеш приймати Пані за замкнутими дверима, під ключем«.

Бернадета злегка посміхається й каже дослівно:

»Que soi presto. Boutami, è qué sia soulido e piu ciabado e quem caperei...»

Це означає:

»Я готова. Дайте мене до в'язниці, але вона мусить бути солидна й добре заготована, інакше я зникну...«

Слідчий суддя задеревів, бачучи таку самовпевненість, яку він має за незрозумілу зухвалість. Він зривається з місця й термосить дівча:

»Де ти маєш люїдора?«

Бернадета глядить на нього очима так невинно, що він мусить відвернути свій власний зір.

»Що це є, люїдор, прошу?« питає вона.

»Золота монета, яку ви одержали від чужого пана!«

»Ми нічого не взяли, ні я, ні мої батьки«, каже Бернадета з повним спокоєм.

Тепер треба було б перервати допит. Але цісарський прокурор не хотів керувати комедією. Бернадеті ж удалося вивести пана Ріве з рівноваги.

»Справді, ти можеш не одного довести до шалу, ти, дивачко«, верещить він, махає дзвіночком у руці й наказує судовому службовцеві привести обох Субіру на конфронтацію«. Знову непростена помилка, цим разом формального характеру. Субіру тримається не зле. Природна гідність здеклясованого мельника вправляє суддю в сумнів. З усіх відповідей, які він одержує, свідчить чиста невинність. Тоді Ріве допускається найбільшою похибкою цього дня. Він резигнує з безуспішної змови суду й велить припровадити обманного шпига. »Пан з брилянтами« робить враження нещасної постаті, так що навіть неслухняному розумові Субіру є ясно, що його пустили грати низьку гру. Ріве соромиться до тої міри, що він найрадіше втік би звідсіля. Одночасно він кидає вбік Дютура важкі прокльони і вкінці гукає:

»Алеж хтось мусить мати люїдора. Хто, крім вас, був у кімнаті?«

»Мої сестри, Марія й двоє дітей«, розважно відповідає Бернадета.

»Сюди їх усіх«, наказує суддя.

Жан Марія відразу признається й витягає з кишені золоту монету.

»Її покладено на лавочці. Я хотів її взяти тільки для мами«, плаксиво гикає він. Раптом діється щось таке, чого ніхто не сподівався від візіонерки. Бернадета стає червона, як рак. Її обличчя робиться таким простацьким і енергійним, як у тітки Бернарди Кастеро. Вона підходить рівномірним кроком до малого брата й дає йому такого страшного ляпаса, що той серед крику заточується. Рівночасно вона видирає з його руки золото й кидає його шпигові, наче невідкличний присуд смерті. Дія розвивається так швидко, так несподівано й так владно, що судді Ріве не залишається нічого іншого, як самому найпошлушніше зробити всьому кінець:

»Геть усі звідсіля«, гремить він. »Ідіть до дідька!«

Перед земським судом зустрічає фамілію Субіру густа юрба, яка супроводжає її з переможними гаслами до Кашо. Шкода, яку собі заподіяла державна рація, необмежена. В темноті вечора обкидають болотом вікна прокурора, поліційного комісара й слідчого судді. О четвертій годині їде поштовий віз з площі Маркадель до Тарбу. »Англійський мільйонер« і пекар Мезонгросс єдині в ньому подоржники. На шосе, посередині між Люрдом і Бартре, Дурелю робить зупинку. Антуан Нікольо, Бурьет і двоє сильних каменярів уже є на місці. »Мільйонера« стягають з воза й по-майстерськи кладуть його доллиць на купці шутру. Антуан розперізує свій широкий шкіряний пояс і крім цього випробовує свою паличку, яку він »на всілякий випадок« узяв з собою. Падає перший удар. Мезонгросс, прихильник народних розваг, вітає »подію« жвавим рукоплесканням. Дурелю тримає в устах люльку й дає речеві поради. Англієць грегає високим голосом:

»Звертаю вам увагу, що це злочин важкого тілесного пошкодження, це смертельний удар...«

»Нам уже відомо, що ти, небоже, знаєш закон«, посміхається Антуан, а водночас один з каменярів ножем розрізує одяг чужинця аж до спинної шкіри. »Будь спокійний, ми також діємо законно«. Тоді він пускає в рух свого гарпаника.

По доконаному чині, мільйонера, чие вбрання шматками відпадає від тіла, знову впихають до поштового возу. Він тепер поводитьсь дуже чемно. Зате Антуан і його колеги дуже веселі. Ні Дютур, ні Жакоме не відважуються потягнути їх до відвічальности.

ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

ДИТИНА БУГУГОРТ

Поруч Люї Бурьета живе в Люрді ще інший чоловік, який своїми думками не розстається з Массабьельським джерелом. Це Лякаде, мер міста у власній особі. У протилежність змішаним у гру державним урядовцям, Лякаде має понадпартійну далекозорість правдивої комерційної фантазії. Не знаючи з яких причин, мер не є цілком незадоволений різними невдачами державної влади, хоч вони означають перемогу Пані, тобто тої сили, що має фатальні наслідки не тільки для держави, але й для міста. Він «відчуває», що ослаблення урядових чинників у слушний час могло б послужити зміцненню його власного становища. Справді, Лякаде думає на далечинь. Він страждає на сильну пажерливість і на слабу стравність, яка часто спричинює безсоння. Протягом довгих ночей він ставить собі наступне цікаве питання: Чому Тіврьє заробляє сотки тисяч на тамошній мінеральній воді з того часу, коли цісар їде на лікування до Віші? Ті джерела, де б вони не виявилися, є мабуть одного й того самого походження. Чи Віші, Гаварні, чи Котере, хто робить різниці? Професори видають за відповідну заплату бажану опінію. Лякаде надивився на цей світ гумористичними очима повних шістдесят років. Він його знає. Він знає, що й шановна наука, коли треба, радо удається до вчительки зарібіково-підприємського духу. Чому все, що можливе у Віші, має бути неможливе в Люрді? Професори видадуть прихильну опінію, що у воді Люрду є

певні хемічні первні, які помагають у поборюванні шлункових кислот, ревматизму, печінкових недуг, ниркових камінців і серцевих недомагань. Що може Тіврьє, того хіба не потрапить зробити Лякаде? Холодний підприємський дух мера росте вгору. Йому здається, що випадок Бернадети, добре подумавши, можна використати для власних цілей. Численні славні курорти Європи завдячують свою історію казковим початкам. Лякаде вже мріє про проспект, що він його хоче розповсюдити в сотках тисяч примірників. У цьому друкові міг би добрий писар, наприклад, Гіякинт де Ляфіт, оповісти зворушливу історію простої дівчинки, яка, розбуркана внутрішнім голосом, відкрила славне лікувальне джерело в Массабьелю. Наука благословить це відкриття. Таким чином, що започаткувала звичайна заобонність, те знайшло своє завершення в бенгальському світі певного поступу. Ні Віші, ні Котере, ані Гаварні не розповсюдили б такої почитної брошури.

Як кожний добрий купець, Лякаде тримає свої пляни в таємниці. Найменше повинна знати про це держава, яка при капіталістичній експлуатації лікувальних джерел має своє слово. На щастя, Массабьельська гора й прилеглий Ареаль по обидвох боках шосе з Тарбу є у посіданні громади. Винаймлені терени старого Ляфіта, який також є добрим купцем, кінчаються далеко по той бік ріки Гав. Третього конкурента, на думку Лякаде, немає. Очевидна річ, треба діяти поволі, треба перетривати барабанний галас, зв'язаний з чудом, і всупереч Дютурові та Жакоме, не зробити ні одного фальшивого кроку. Може, за рік можна буде разом з поштовим майстром Казенавом і кількома солом'яними мужами заснувати «кураційне товариство» Люрду і випустити акції.

Лякаде таємно висилає своїх двох ад'ютантів, Бурежа і Капдевілля, до гроти, щоб наповнити кілька пляшок ново-відкритою водою. Смак розчаровує його. Немає вугляного

квасу, потрібного йому до столових напоїв. Професори мусіли б цей недолік перетворити у чесноту. Лякаде ладен дати свою згоду на те, що вугляний kwas шкідливий для здоров'я, спричинюючи гикання й надутості. Натомість щойно розсліджена міським майстром криничної води таємна знахідка викликає велику радість. Джерело дає денно сто двадцять дві тисячі літрів. Цього вистачає, щоб розбагатіти не менше, як Тіврє.

В університеті, в Тулюзі, процвітає велика бальнеологічна сила. Це професор Фільоль. Але Лякаде не такий дурний, щоб у цей цілком ще незрозумілий час гримати гарматами великого калібру. Поки Фільоль скаже своє неомальне слово, треба, насамперед, перевірити кошторис підприємської ідеї. Ясна річ, що перевірку не сміє перевести місцевий аптекар Лябейль. Лябейль є як раз членом громадської ради, дуже заможний і через те йому легко спало б на думку поспробувати того самого щастя, що і його мер. Лякаде має в містечку Трі, недалеко від Тарбу, одного доброго приятеля, аптекаря Лягура. Приятель на те й є, щоб робити приємності. Добра опінія з чемности, по-перше, дешева, а по-друге, необов'язкова. Отож, пан Лягур отримає пляшку джерельної води з Массабьєлю з просьбою перевірити її хемічну природу й лікувальне застосування.

У той час, коли цісарський прокурор і поліційний комісар, після «замаху» на їх вікна, від усього усунулись, можна бачити, як бургомістер щоденно роз'їжджає по вулицях Люрду. Він урочистий і ласкавий, як ніколи. Своім капелюхом, цієї пам'яткою з революційної минулості, він описує широкий лук, коли відповідає на привітання людей. Він бачить перед собою світлу будучину, як батько міста й фамілії. Але бистроумний мер не прочуває, що ні держава, ні Ляфіт або Лябейль не є його небезпечними конкурентами, лише Пані.

В кімнаті Бугугорта є вже сусідки, щоб, по давньому звичаю, вшити дитині смертну сорочинку, якщо буде тре-

ба. Здається, що вже треба. На нещастя, мамі Субіру не було сьогодні дома, коли настала нова атака, найгірша з усіх, які дотепер дитина витерпіла. Бугугорти свято вірять у помічні способи й засоби пані Субіру. Вона невимовно сердить їх, тому що, коли настало велике нещастя, її немає дома. Аджеж що допомгло, що вона сама як слід застосувала всі засоби Субіру, теплі оклади, безперервне потрясання конвульсійним і високо розгарячкованим тілом? Хоч вона мама, проте, не має справної руки. Все було дарма. Тепер дитина лежить, має швидкий, горляний віддих, очі її вивернуті вгору, так що видно тільки білок. Мимо гарячки, викривлене обличчя має брунатно-жовтий колір.

Поруч розначливої мамі стоїть чоловік Бугугорт, один з корабельних робітників, які працюють далеко від місця замешкання і тільки раз у тижні приходять додому. Чоловік Бугугорт у серці дякує Богу за те, що його недоля вже близька до кінця і нарешті він звільниться від турботи й душевного тягару. Бугугорт не є нелюд, і вмирає на його очах не хто інший, тільки рідний син. Але що ж, то дворічна дитина. Йому самому минуло двадцять вісім років, отже, він, якщо поблагословить Бог, ще дочекається синів і доньок, аби тільки його дружина звільнилася від змори. Жінки є ось які: вони цупко тримаються цієї змори, яка виповнює їх життя до тої міри, що чоловіки сходять на дальший плян. Бугугорт делікатно доторкається до плечей своєї Круазини. Вона кричить не своїм голосом:

»Іди ще раз до Дозу, Бугугорте, або до Пейруса, може, один з них прийде...«

»Чого?« знизує плечима чоловік. »Пейрус є на селі, а Дозу ординує. Ти ж бачиш, уже запізно. Малий уже харчить. Це агонія...«

Франсуанет Гозо, дочка Бучера, одна з сусідок, підносить свій затурбований голос:

»Чого ж ти нарікаєш, люба Круазино? Будь задоволена! Ти, може, хочеш, щоб твоя дитина була калікою все життя?

Вона хрищена й без гріха. Вона ангелом буде ждати в небі на тебе..»

Мама стискає свою голову над ліжком дитини. Таким жінкам, як Франсуанет Гозо або Жермена Раваль, легко її потішати. Але вона нічого не просить у неба, як тільки життя для свого малого. Аби тільки жив! Вона не має ні найменшого бажання посідати в небі ангела, який там, угорі, жде на неї. Дикі фантазії проникають її дух. Один образ постійно повторюється в її уяві: Бернадета занурює голову в басейн з водою й миеється. Раптом в її серце вдаряє блиск пізнання. Це занурення і миття не є безцільною святою грою, а доцільний рецепт, що його Пані безперервно пропонує юрбі...

З криком вискакує Круазина Бугургорт. Вона вже вирішила що треба робити. Вона виймає дитину з великого кошика, який служить їй за ліжко, обвиває її хвартушком і вибігає з дому. Блиск пізнання такий очевидний, що вона не має часу обвинути малого в теплий коц. Жан Бугургорт і сусідки переконані, що біль Круазини зменшив силу розуму й тому вони з криком біжать за нею. А вона дійсно біжить вулицями, скоками божевільної. Місто не може вийти з подиву, але ніхто її не затримує. Змагання цієї змагунки зі смертю стає чимраз виразніше. Навіть чоловік не може її наздогнати. Велика юрба спішить до печери.

Перед басейном з водою жінка падає на землю. Її заливає піт. Вона напів мертва, але ще мала настільки сили, щоб дитину занурити аж по шию у басейн.

»Візьми її, або віддай мені назад, Пречиста Діво«, белькоче безумна. Вона не звертає ні найменшої уваги на жінок, що промовляють до неї:

»Ви вбиваєте малого, Бугургорте... Вода холодна, як лід«.

»Якщо я його не вирятую, вб'ю його, в чому справа« важко віддихаючи, каже Круазина. У неї хочуть відібрати дитину. Вона скалить зуби й хамаркає. Небезпечно до неї приступати. Вкінці люди дають їй спокій. Тихо, хоч маком

сій. Чути тільки короткий передсмертний хрепіт. Опісля ніхто не чує цього хрепоту.

Раптом одна з жінок каже коло басейну:

»Пресвята Діво... малий скрикнув...«

Дійсно, дається чути кілька секунд тонесенький викрик новонародженого. Люди переглядаються й бліднуть. Бугургорт (купіля тривала рівно чверть години) знову обвиває дитину хвартухом, тудить до грудей і біжить геть. Коли важка юрба осягнула дім коло Кашо, де живуть Бугургорти, стоїть Круазина з розпростертими руками перед дверми й шепче:

»Тихо! Він спить,... Моя дитина спить...«

Дитина Бугургортів спить упродовж решти дня й цілу наступну ніч. Вранці вона лакомо випиває, як ще ніколи, дві повні філіжанки молока. Чоловік Бугургорт іде до праці. Кілька хвилин пізніше Круазина приносить воду з криниці тата Бабу. Коли вона повернулася, бачить, що малий сидить у своєму кошику, перший раз у житті. Вона хотіла б кричати, але не може. Дитина сміється, наче переможець. З грудей жінки вириваються короткі звуки. Довершилось перше виликування, перше чудо в Люрді.

Вже годину пізніше, сотки людей йдуть вузькою вулицею Птіт Фоссе туди й назад. При ліжку дитини стоять двоє лікарів. Доктор Дозу привів доктора Лякрампа. Не можна було знайти доктора Пейруса, який довгий час лікував недужу дитину. Всі знають, що фамілія Лякрамп належить до патриціату Люрду. Цей лікар, заможна людина, нерегулярно виконує свій обов'язок. Доктор Дозу взяв із собою свій лікарський протокол. Після докладної перевірки обидвох панів, міський лікар відкриває протокол і читає:

»Жустен Марія Адоляр Дукон Бугургорт, народжений у лютому 1856, рахітичний габітус. У березні 1856 важкий катар кишок. Дня 25 серпня висока гарячка, сильні спаз-

ми, рефлекс. Чергового дня: рефлекс зникають, температура нормальна. Менінгітіс туберкульотіка? Поступовий параліч долішніх частин тіла. Треба постійно сподіватись еквітус. Опісля, протягом довшого часу, немає ніяких записок. Діагноза вагається між менінгітіс і поліомієлітіс. Повний параліч ніг...»

Дозу кладе на стіл важку книжку:

»Бачите, любий колего, що мої записки доволі точні. Я повідомляв моїх кореспондентів з Парижа про всі цікаві випадки«.

В кімнаті Бугугортів приблизно п'ятнадцять сусідів з широкими відкритими очима оточують колом обидвох лікарів, які не звертають уваги на лякеїв, лише цвенькають свої фахові вислови латинською й грецькою мовами, що на ляків впливає, наче церковна Богослужба.

»Я цю дитину досліджував востаннє три дні тому«, заявляє Дозу. »Незмінним був тотальний параліч суглобів. Ви самі, колего, бачите атрофії й контрактури. У міжчасі наступила, ясна річ, нова інервація. Можна добре намацати свіжу субстанцію м'ясулів. Попробуйте ще раз...«

»Якщо ваша діагноза, колего, слушна«, думає Лякрамп, »тоді інервація виключена. Звідки вона візьметься, коли нерви моторової системи знищені? Чи немає тут чистого рахітизму?«

»Абсолютно ні, колего. Мені здається, що моя діагноза слушна«.

Доктор Лякрамп низує плечима:

»Таким чином, ми стоїмо перед медичною містерією. Холодна купіль творить нервову матерію ні з чого. Можна аж стільки сподіватися від холодної води, любий Дозу?«

Обличчя міського лікаря видовжується до іронічної втоми:

»Товстим людям, які погано почуваються, я, звичайно, даю холодні купелі. Аскетичний рецепт, щоб поправити вагу тіла«.

»Вірите ви в травматичний процес, колего, в спасенність діяння страху?«

»Ви забагато мене питаєте, колего«.

»Отож, не залишається нічого іншого, як тільки прийняти, що у воді в Массабьєлю є невідома, але сильна лікувально-нервова матерія...«

Доктор Дозу бере капелюх і рукавички:

»В кожному разі я ще сьогодні вишло звідомлення про випадок з дитиною Бугугортів до Шарко і Вуазіна.«

»Цього не робіть, любий колего«, дораджує Лякрамп. »Ці божки вибухають гомеричним сміхом над лікарською наукою в Люрді. Це було б для нас неприємно«.

»Це є для нас неприємно«, каже сухо Дозу. »Бож і я, звичайно, не вірю в те, чого не бачу...«

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ РОЗДІЛ

ТИ ГРАЄШЯ ВОГНЕМ, БЕРНАДЕТО

Дюбое, підпрефект, приїжджає саме до Люрду, щоб видати останні розпорядження на четвер, в якому кінчається славний подвійний тиждень привидів. Влада важко затурбована. Вилікування дитини Бугургортів має подвоїти або потроїти наплив людей. Жандармські бригади з Сен Пед-Бігор, Огуну, Лорену, О. Бонну, Беньєру де Біор, Пьерефіт-Нестала, Люзу, тобто з більших місцевостей, зголошують підготовку всього населення до праці в Люрді. Тепер залишається тільки втримати порядок. Під проводом Дюбое відбуваються численні наради в магістраті, з участю військового команданта містечка. Вирішено тримати в означений день у погітві збройні сили, на всякий випадок. Згідно з розпорядженнями барона Массі до жандармерії, військо матиме не военний вигляд, а парадний. Ніхто не подумає, що таким чином Пані перший раз обмежує свободу французької армії.

Водночас цісарський прокурор отримує довірочну пошту від свого зверхника Фальконета з По. До службового письма додано відпис листа міністра юстиції Делянгля і певну кількість газетних витинків. Частина паризької преси очікує несамовитих несподіванок під час найближчих привидів. Такого опуканства ще не бачив світ з часів обманих священників Ізіс у святинях давнього Риму. Готується на великий четвер незрівняне театральне видовище. Несвідоме гірське населення мало б побачити чудесного міракула

в людській постаті. Електрична машина в сполуді із зручно поставленим магічним ліхтарем покаже привиди Бернадети принаймні тому дурному гурткові людей, що їй день-у-день товаришить. Ця простацька театральна штучка свідчить про нездібність Люрдських урядовців. Міністер Делянгля, занепокоєний часописними повідомленнями, видає грізні накази, щоб сконфіскувати технічну підготовку чуда. Але, це ще не все. Певні обставини вказують на один комп'ют, зв'язаний з далеким минулим. Зворушлива історія про простеньку пастушку виявляється при ближчому ознайомленні, як декоративний винахід пропаганди. Бернадета Субіру не сільська дівчина, а надзвичайно хитра міщанка найнижчої класи населення — так пише «Амстердамше Курант». — Її моральні хиби знайшли приязний відгомін у суспільстві. Вже самий допит у поліції проречисто промовляє за тим, що вона має підступний характер і шукає у всьому тільки особистої користі. Її духове обличчя повністю вияснює, чому якраз цю особу вибрано героїнею магічної гри, до якої вона готувалась і вправлялась у відомому жіночому монастирі в По. Генеральна проба відбулась точно місяць перед «привідами».

Маючи в руках такі й подібні докази правди, барон Массі висилає нову депешу до поліції й магістрату, щоб пильнувати гроту Массабель день і ніч. Добре чи зле, мусять представники влади шукати, на радість людей, захованих елементарних машин й магічних ламп.

Наплив селян починається вже з півночі. Не дуже холодно. Поодинокі сільські громади, що їм припало довший час перебувати під голим небом, несуть із собою дрова й запалюють огонь. Незабаром широка долина коло гроти, по обидвох берегах ріки Гав, стає схожа на військовий табір. У безмісячну ніч тут і там виблискують щораз нові огні. Вони освітлюють долину Шале, долину Рібере, лісок Селле й усю околицю від Пон Вію аж до таборів Бетараму. Хто з Кастелю або з похилостей коло Вісень гляне на долину,

того охоплює огненний жар. Тільки Массабельська грота тоне у повній темноті. Використовуючи доручення префекта, Жакоме сконфіскував не тільки вівтар мадам Мілле з іконами й посвяченими оздобами, але навіть і всі свічки, які палали там день і ніч. Єдині світла, що час від часу виблискують у гроті, це злодійські ліхтарики жандармів, які на зміну виконують нічну службу й пильнують, щоб ніхто не перепачкував магічної лямпки. Прибули вже деякі торговці з Лурду. Вони продають саямі, печені каштани, мигдалеве печиво, цукор, горілку й вино. Вони мають добрі прибутки, більші, ніж на річних ярмарках і літніх місцевих святах. Зрештою панує не так релігійно-мітична атмосфера, як святкова. Але й цей настрій треба б приписати живій природності Пані в зображенні Бернадети. Вона вже давно стала інтимною приятелькою населення Бігору, хоч її тепер сторожать блискучі злодійські ліхтарі, як державну зрадницю. Про прекрасну Пані з Массабелью говорять, що вона не привид, а найвища королева світу, з якою, очевидна річ, трудно зустрітися, зате кожний може уявити собі й описати її образ. Малій Бернадети вдалося те, що доступне тільки найбільшим поетам: що бачить її очі з ласки неба, те народ бере за дійсність.

І сьогодні так, як останнього четверга, всі прочани очікують надзвичайного. Дехто вірить, що Пані в цей день покажеться народові у повній своїй пишноті. Кожен матиме можливість її побачити. Сучасне покоління буде мати велику радість, а наступним поколінням залишиться певний знак. Інші є тої гадки, що настав час добробуту: якщо не прийде щось велике, то принаймні зацвіте дика рожа. Найбільш пристрасними прихильниками чуда є селянські маси, які йдуть до Массабелью цілісніюк ніч, громада за громадою. Коли б ці маси мали силу розтопитись в одній особовості, тоді вони моглиб споглядати очима. Проте, вони не менше розчаровані, ніж у загальний четвер. Їх віра не є залежна від того, що сьогодні буде або не буде. Хіба ж вилику-

вання дигни Бугургортів не чудо? Здається, що відновилися часи Євангелія.

На світанку, коло п'ятої години, Жакоме нараховує сім до восьми тисяч людей. О шостій годині є вже дванадцять, а о сьомій понад двадцять тисяч. Вся низина чорніє або, краще сказати, рябіє від людей. Є там мешканці Піренеїв, вбрані в чорні плащі, є гірники й пастухи, є між ними худорляві старигани, з гостряками у тремтливих руках. Прибули також дівчата Провансу, поважні й спокійні, наче дівиці римської Кампанії, що мають тих самих предків. Деякі з них несуть на голові глиняні жбани, щоб черпати ними воду з ласкавого джерела. І рільник з Бігору, з круглою головою й незугарною шиєю, також подібний до римських цезарів. Натомість селянин з Беарну це галл з своїм оживленим профілем. Але, де вже примостився баск, який не є ні галлом, ні римлянином, лише старшим, ніж вони обидва, там він займає непорушне положення. Таким чином, він може перебувати протягом цілих годин, груди випняті, гостре підборіддя піднесене, гострі очі на худорлявому обличчі звернені на одну точку. Прибуло й багато еспандів, поодинокі й гуртом. Одягнуті в скомпліковану одіж, вони, гордо піднісши голову, стоять збоку. Червоні й білі накидки жінок, ясно-сині шапки чоловіків Беарну, темні шапки басків, уніформи драгунів — усе, коли дивитися згори, робить враження квітчастої левади у весінній час.

Поліційний комісар має найкращу уніформу й білі рукавички. Жандармерія маршує вперед, у числі кількох бригад, згідно з наказом, у парадному строю і в рукавичках. На Пон Війо якийсь старшина зайняв становище з півсотнею сорок другого похідного полку. Він до певної міри має боронити мостовий причілок розвідчої служби проти Пані. Вкінці розвідка розіслала своїх посланців. Вимандрувало майже все Кафе Франсе, включно з Дюраном і Ляфітом. Залишився дома тільки один клер.

Частина селян приїхала кіньми і возами. Іздці заганяють

своїх шкaп у ріку Гав, щоб бути якнайближче від гроти. Кілька драбинастих возів ламаються під надмірним тягарем. Люди сидять на деревах, на скелях, проте, тільки мала кількість їх має надію бачити все виразно. Зате більшість, позбавлена цієї вигоди, має охоту бачити чудо чужими очима.

При наближенні Бернадети, маса вибухає вулканом окликів, якими звичайно нагороджують цесаря тільки після виграної битви. Жандарми Лурду, які під командою д'Англи супроводять дівча, як вартівники, мимохіть перетворюються в своєрідну княжу гвардію. Поліційний комісар приневолений, як герой і двірський маршал того блазня, що всю Францію блазнує, промостити шлях до трибуни його блазєнства. При тому цей блазєнь настільки блазєнський, що ні разу не хоче використати своєї слави. Чи хтонебудь у світі дочекався такої пошани, як це дівча між чотирнадцятим і п'ятнадцятим роком життя? »Ох, ти високоблагословенна«, вигукують люди. »Ох, ти уласкавлена«, і падають перед нею на коліна, доторкаються її латинків, її рук і поміятої накидки. Вона ж глядить очима, повними турботи, її обличчя витягається до плачу за кожним разом, коли їй надто докучають. Ох, сувора Пані, чому ж Ви не дозволите своїй вибранці втішатись солодкою радістю благословення.

Серце Бернадети сповнене тривоги й тому немає в ньому місця на інші почуття. Чи цей четвер буде останній? Чи настане кінець любовному ошасливленню? Вона стоїть у порожньому просторі, оточена тільки своїми приятелями. Їх є, може, п'ятдесят людей, що отримали з жандармерії *laisser - passer*, фамілія, сусідки. Дозу, Естрад, Клярєн і так далі. Вже Бернадєта навколішках. Є Пані. На коліна! Немов на команду, двадцять тисяч падають на коліна. Поволєньки, один за одним, клякають жандарми. На ногах стоїть ще тільки один поліційний комісар, комунікаційний сторож містерії, який почувається дуже негаразд. Бернадєта вітає, посміхається, робить великий знак хреста. Вкінці

й Жакоме стає на коліна, під гураган тихого, іронічного посміху юрби.

В цей четвер не було нічого, що могло б стати до впадоби юрбі. Пані в рівній мірі, як і Бернадєта, не хоче поводитись по-театральному, щоб сповнити волю глядачів. Пані постійно обминає великі ефекти. Все залишається по-давньому: споживання трави, миття, пиття води, молитва по вервиці, привітання, посміх, тривога, полегкість, уважливе слухання, шепіт. Упродовж півгодини всьому кінець — двадцять тисяч прочан не могли заспокоїти свою тугу. Проте, помічається збоку юрби не менші вияви одобрєння, ніж було на початку. Бернадєта підводиться. Її обличчя випромінює щастя. Мама, сестри, тітка, Мілле, Бо, Пейре, Жанна Абаді, Мадлен Ілльо, всі тиснуться до неї й питають:

»Що вона тобі казала?... Чи вона ще прийде?... Була вона останній раз?... Чи ти далі маєш ходити до печери?...«

Бернадєта, як завжди, відповідає послужливо:

»Ох, так, вона прийде. Але до гроти я вже не маю ходити...«

»Ніколи ти не маєш іти до гроти?»

»Ох, ні, якщо вона прийде, я знову піду до гроти.«

»Коли ж вона знову прийде?«

»Ох, вона мене повідомить«, каже Бернадєта, так немов би йшлося про короткий час і про листовне повідомлення.

»Як вона тебе повідомить?« питає Бернадєту Кастєро.

»Цього я не знаю, тітко.«

Бернадєта переживає повну щасливість. Власне, через відпустку, яку Пані бере для себе й дає їй, опановує її тихомирне почуття, яке творить своєрідну постійність сповненої радості. Ясно отже, що Пані дає їй павзу, щоб вона могла скупчитися й використати жниво пройдених днів. Ця павза добра, відчуває Бернадєта. Пані буде діяти з-зовні. Очевидно, і вона втомилась під час своїх появ. Існує розлука, яку радо вітають навіть залюблені особи, тому що вона приносить відпочинок любови.

Площа Маркадель і вузькі вулиці Люрду душають святом двадцяти тисяч прочан. Є загроза вичерпання поживи і напоїв. Казенав мусить вислати вантажний віз до Тарбу, щоб привезти багато бочок вина й іншого краму. Власник каварні Дюран приневолений найняти з вулиці кельнерського помічника. Перед гостинницями стоять голодні й спрагнені. Люрдські кушці, поступові й назадницькі, хочуть подобатися Пані з Массабьєлю.

На поворотній дорозі супутники беруть Бернадету в середину, інакше любов бігорських селян розірвала б її на шматки. Кожний хотів би їй показати своє серце. З трудом удається всім дотьопати до Кашо. Щойно там відкривається найбільша надія дня, яку Бернадета не вважає надто важливою. Мати Нікольо питає:

»Чи тобі Пані ще дали не назвала свого імени?«

Бернадета негайно бере під розвагу поставлене їй питання. Опісля каже:

»Я не питала вголос. Але вона помітила, що я питаю. Тоді вона трохи зарум'янилась і сказала дуже тихо...«

»Отже? Кажі! Що? Ти ж цього не забула?«

»Ні, я на поворотній дорозі постійно повторяла, щоб не забути. Вона сказала...«

»Вона сказала: Чого ж ти зволікаєш?«

»Вона сказала: Que soy l'immaculada Conserciou«.

»Як вона сказала? Повтори ще раз...«

»Que soy l'immaculada Conserciou«.

»L'immaculada Conserciou...« З подум'яними очима відходить Нікольо. Вона переказує це Жермені Раваль, яку застає при прасуванні. Жермена кидає свою білизну й оповідає те, що почула, своїй приятельці Жозефіні Уру, яка витріпує дивани. Жозефіна Уру передає почуте покоївці мадам Бо Розалії, тій Розалії, що також має з'яви, але в час прибуття Уру вона ласує в їдальні своєї мадам. Розалія розказує це своїй господині Бо. Та біжить до мадам

Милле, яка вирішує негайно повідомити аббе Поміяна. Вкінці аббе Поміян іде службовим шляхом до пароха Пейрамаля.

»Мій батько і мій дід були лікарі й природознавці«, каже Марія Домінік Пейрамаль, який ходить туди й назад здовж вигідної кімнати. У той час аббе Поміян гріється коло вогню. Проминула вже п'ята година, засвічено лампи. »Я дякую Богові за ласку віри й дякую моїм батькам за критичний розум, яким вони мене наділили. Критичний розум не є поганий, мій любий Поміяне, це ми обидва добре знаємо«.

»Яку постанову ви винесли, монсьє ле кюре?«

»Ніяку, мій любий. Мала незабаром буде в мене. Я вас прошу так довго залишитись у мене, аж дам вам знак. Тоді лишіть нас самих«.

Бернадета ще не пододала тривогу перед парохом. Її руки дуже холодні й тремтять, начебто її провадили в студійну кімнату, що, очевидно, не є така небезпечна, як холодна вітальня пароха. Побачивши двох духовників, вона перелякалась. Серце її починає жвавіше битись.

»Ходи ближче, моя дорога дитино«, каже Пейрамаль, силкуючись бути приязним, хоч у першій хвилині спалахнув у ньому невмотивований гнів. »Ходи, сідай там біля вогню! Чи можна тобі щось принести з'їсти або випити?«

Ох, ні, дякую, монсьє ле кюре!«

»Отже, будь у мене, як у себе дома. Ми, твій катехит і я, маємо кілька питань до тебе. Чи хочеш нам дати правдиву відповідь?«

»Ох, так, монсьє ле кюре«.

Пейрамаль підсуває дерев'яне крісло аж до Бернадети, яка сперлась на грубку. Він оглядає її зблизька, наче лікар пацієнту:

»Отож, що тобі Пані сьогодні сказала?« питає він.

»Que soy l'immaculada Conserciou«, відповідає вона з очевидною напругою пам'яті.

»Надійшла дуже важлива година, моя дорога дитино. Подумай про це. Протягом кількох тижнів ти вперше вступиш до Божого престолу. Я за тебе відповідаю. Я дуже дбаю про твою душу. Що ж я можу з тобою почати? Ти маєш вірогідний вигляд. Ти говориш вірогідно. Проте я не можу і не можу тобі вірити. Сьогодні ще менше, ніж давніше. Ти мені готуєш муки, Бернадето. Я тебе прошу тепер, як твій душпастир, так немов би сидів у сповідальниці: покинь брехню! Признайся: мадам Мілле, мадам Бо, мадам Сенак або Бог знає хто нашептали мені про Immaculada Conserció, щоб я була велика перед людьми..«

»З цим я не можу погодитись«, каже сумно Бернадета.
»Це не правда. Ані одна з тих дам мені нічого не нашіптувала«.

Парох прикипає очима до апатичного зору дівчинки:

»Старий парох Адер, якого ти знаєш з Бартре, відвідав тебе проти моєї волі. Подумай! Чи він тебе, проти власної волі, не скерував на цей шлях?«

Бернадета відповідає спокійно:

»Отець парох Адер зі мною самою нічого не говорив. У кімнати були ще мої батьки, тітка Бернарда й тітка Люккілія, і тітка Сажу, і про такі справи ніхто не говорив...«

Пейрамаль мовчить. Він сідає коло свого бюрка й починає перелистувати якусь книжку. По довгій павзі говорить цілком зміненим голосом, м'яко, втомлено й глибоко:

»Що ти думаєш про своє життя, люба дівчинко, про свою будучину?«

»Думаю так, як і всі тутешні дівчата«, швидко відповідає Бернадета.

Пейрамаль не підводить очей, лише вдивляється в книжку:

»Ти доросла дівчина, майже жінка, можна сказати. Всі дівчата після першого Причастя мають свої дозволені розривки. Вони танцюють, пізнають молодих людей і, як Бог дозволить, дістають якогось чесного чоловіка. Ти дитина

мельника і з мельником могла б одружитись. Опісля будуть діти. Подумай про свою маму! Вона має більше горя, ніж радості. Але життя життям. Господь Бог іншого не створив. Чи не хотіла б ти бути такою, як твоя мама? Скажи сама!«

Бернадета червоніє й стає жвавою:

»Очевидно, я також хотіла б танцювати, отче пароху, і мати свого чоловіка, як і інші...«

Велет підходить у чоботях на скрипах до дівчинки й кладе на її плечі стиснуті п'ястуки:

»Уважай же! Інакше пропадеш. Бож ти граєшся з огнем, Бернадето!«

»Знаєш ти, що це означає: Я Непорочне Зачаття?«

»Ох, ні я не знаю...«

»Знаєш ти, що означає: Непорочне?«

»Ох, так, я знаю. Непорочне це щось, що є чисте...«

»Добре! А Зачаття?«

Бернадета схиляє голову й мовчить.

»Але, залишім це«, збочує парох на інший шлях. »Чи ти можеш мені сказати, що знаєш про Богоматір? Про це вам, напевно, оповідав отець катехит.«

»Ох так«, гикає Бернадета й кусає свої пальці, як погана учениця, яка мало має довір'я до своєї затьмареної голови. »Ох так, Божа Мати породила Христа. Вона спочила у Вифлеємській стайні на соломі. З-ліва був віл, з-права осел. Від важко сапав. Пізніше прийшли пастухи і три Святі Королі. Опісля Мати Божа в своєму житті мала дуже багато нещастя і сім мечів у серці, тому що її Син, Спаситель, був розп'ятий на хресті...«

»Це все цілком слухно, моя дитино«, потакує парох. Чи вам отець катехит нічого більше не оповідав? Чи він нічого не сказав вам про Непорочне Зачаття?«

Тут забирає слово аббе Поміян:

»Я переконаний у тому, отче пароху, що я ніколи не згадував про цю догму. Вона не входить у засяг навчання початкової школи.«

»А, може, вчителька, сестра Возу, говорила про це?«

»Майже виключене«, хитає Поміян головою.

Парох турботливо глядить в очі дівчинки. Він згадує слова директора Клярена, який йому сьогодні сказав, що в розмові Бернадета виявляє найбільшу свою силу у байдужості. Він нахилиється ще більше вперед:

»Ти мусіла десь чути цей вислів. Подумай тепер добре, хто тобі говорив про Непорочне Зачаття. Або, може, ти перешис, щоб колибудь щось про це чула?«

Бернадета заплющує очі, щоб по велінню пароха чесно

розважити питання. По короткому часі каже вона покірливим голосом:

»Можливо, що я щось про це чула. Більше я нічого не знаю.«

Тепер Пейрамаль підводиться й стає за Бернадетою:

»Я тобі скажу, люба дитино, дещо про цю Immaculada Conserсіou. Чотири роки тому, восьмого грудня, наш Святіший Отець, Папа Пій у Римі, оголосив світові науку, що Пречиста Діва Марія з самого початку свого зачаття, тобто в першій хвилині свого існування в матінчиному тілі була звільнена від первородного гріха через Божу ласку і вирізнення, і через заслуги Ісуса Христа... Чи ти це розумієш, Бернадето?«

Бернадета поволі хитає головою:

»Як я можу це розуміти, монсьє ле кюре?«

»Я тобі вірю, моя дитино, що ти не можеш цього зрозуміти. Ця справа не призначена до того, щоб її світ розумів. Над нею хай учені ломлять собі голову. Але ти мабуть одне зрозумієш: Коли Пречиста Діва Марія дійсно говорила б, тоді вона могла б сказати: Я овоч непорочного зачаття. Народження й зачаття — це події. Але якась особа це ще не є подія. Ніхто не може про себе сказати: я народження моєї матері. Чи не так?«

Бернадета глядить на Пейрамала мовчки і байдужими очима. В прихованій терпкості його голосу кипить злість:

»Отож, твоя Пані зробила одну недоречність. Погодишся зі мною?«

Бернадета морщить чоло під накидкою:

»Пані«, каже вона після довшої надуми, »це чужинка. Мені здається, що вона деколи не могла легко висловлюватись...«

При тих словах аббе Поміян не міг затаїти свого усміху. Парох непомітно дає йому знак. Священик відходить тихо. Бернадета бажає, щоб залишився довірений їй катехит. Тепер вона тривожиться, що є сама з Пейрамалем. Той робить глибокий віддих:

НАСЛІДУВАННЯ АБО МАВПУВАННЯ ЧУДЕСНОГО

З четверга Бернадета вже не йде до печери. Зате жінки Люрду далі відвідують гроту вранці і ввечорі. Сконфіскований комісаром стіл посвяти приміщено в шоні мера міста. Але вже в п'ятницю він знову ясніє, оздоблений квітками і вкритий свічками, у скельній ніші Массабьєлю. І ще раз конфіскує його поліцейний комісар. Чергового дня вже другий раз хтось його вкрав. Гра повторяється так довго, доки за рішенням цісарського прокурора стіл не порубано на паливо. Мадам Мілле вносить скаргу за конфіскацію й знищення її власности. Одночасно вона дарує новий стіл, далеко кращий, ніж перший. Мер Лякаде, який, на думку Дютюра, помітно попустив у боротьбі проти Пані, дораджує прокуророві зре-зигнувати з політики уколів. Вона походить з гніву, а гнів у великих чи менших справах це найгірша політика.

«Якщо вдаряти», думає Лякаде, »то сильно. Ми вдаримо сильно, дорогий прокуроре: здайтеся на це».

Збентежений цими мудростями, Віталь Дютур підозріває, що Лякаде снує власну інтригу. Але в найближчі дні його увагу приковує новий, надзвичайний феномен. Немов у відповідь на добро, яке вчинило небо через інгеренцію Пані в Люрді, пекельний антипод виявляє зрозуміле бажання помститися. Він осягає свій намір у формі епідемічного духового забурення, яке де-не-де виникає. В провінції Бігор проявляються ясновидці, люди опановані екстазом, лунатики, сновиди. Психопатичне стоїть відтоді у глибокому зв'язку

з диявольським. Віра в Божественне — це ніщо інше, як тільки непохитне переконання, що світ має свій сенс, тобто існує духовий світ. Божевілля повністю заперечує цей сенс. Що більше, воно рівнозначне з безсенсовністю творчости в створінні. Де дійсно немає останньої очевидности сенсу в душі, — це трапляється рідко, — до голосу приходить шал. Через те ті епохи, що заперечують Божественний сенс усесвіту, криваво атакують колективне божевілля навіть тоді, коли вони в своїй свідомості зберігають розум і культуру.

Перший з цих мавп'ячих феноменів зустрічає співучасницю Бернадети Мадлен Ільбо, бліду дівчину з довгими ногами й руками, і гарним сопраном, яка давніше належала до групи Жанни Абаді. Мадлен є надзвичайно музикальна. Божественне охоплює всю істоту того, що воно обдаровує ласками. Демонічне вибирає легкі засоби. Воно атакуює наші таланти, щоб таким чином промстити собі вступ до дальшого походу. Хвороблива зарозумілість усіх талановитих людей має тут свій початок. І в Мадлен Ільбо демонізм вибирає найбільш обдарований орган — її слух. Одного по-полудня клячить дівчинка в гроті й проказує по вервиці молитву. Раптом її захоплює цілком тиха, ангельська вокальна музика. Їй запирає віддих — так гарно й повно лунають хорові голоси, що вона їх ніколи не чула. Спочатку вона нічого не думає, лише пильно слухає. Коли ж вона приходить до притомности, опановує її шалена пиха: отже, ти також вибрана. — Тоді співачка приєднується з своїм слабим голосом до небесних мелодій. Не далеко їй з тим іти, бож при найближчому такті переплітаються з чистим співом дивачні какофонії. Це інструменти, що по-містечьки наслідують рокання свиней, скрекіт пав і крикання круків. У міжчасі щось бубнить, наче з бляшаних бубнів. Спокійний ритм музики перетворюється в танцювальний гупіт, до якого достосовуються удари палички, немов в африканському лісі. Але найгірше приходить тоді, коли Ільбо вискакує

й починає рухати ногами до танцю. Вона з окриком іде геть. Поліційний комісар — сумлінна людина. Йому й державному прокуророві такі феномени на руку. Поліційний звіт зберігає акустичну візію Мадлени Ілльо для далекої будучини.

Кілька днів пізніше, якийсь молодий хлопець з Омексу йде здовж берегів ріки Гав і бачить, як над гротою кружляє великий бальон з огню. Він хреститься, і бальон зникає. І цього хлопця приміщують у комісаріаті. Але Віталь Дютур скреслює огненний бальон з актів, представлених йому Жакоме. Він здогадується, що тут, мабуть, ідеться не про духову недугу, а про рідкісне природне явище кулястої блискавиці. Зі світу він скреслює також оповідання кількох дітей між восьмим і дев'ятим роком життя, які бачили в гроті, в полудень, цілу святу Родину. Поліційному комісарові вони складають цікаві зізнання. Мадонна, вся в золоті, була схожа на королеву з карт до гри. Святий Йосиф ніс на плечах міх і срібні вила в руці. Гості святої Родини також там були, сиділи коло столу й їли мільок. Святий Петро і Павло. Чому якраз вони? Це були вони, пане комісаре.

Вже більш сумнівними були два інші випадки. Молода дівчинка, що з своєю мамою недалеко Массабьєлю глядить на Гав, перестрашилась тільки їй доступним явищем до тої міри, що дістала параліч і протягом двох годин не могла вимовити ні одного слова. »Ляїд«, це перше слово, яке вона вибелькотала. Це означає »демон«.

Клясичний демонізм відіграється щойно в домі Сенака, де живуть Жакоме й Естрад. Там мають скромні дрібноміщани одинадцятирічного сінка, званого Олексюю. Ним вони гордяться. Олексю це зразковий хлопчина, перший у школі, відмінний у всіх предметах навчання. Його пильність, його начитаність і його чистота є великі. Він обминає всіх співучнів, які своєю поведінкою грішать плебейськістю. В убранню й поведінці любить він урочисту штивність і хоче бути, коли його питають, суддею. Цей Олексю стає з години

на годину й без помітних причин щораз більш божевільним. Він кидається на маму й ранить її кишеньковим ножиком. Опісля забарикадується в кухні й обкидає всіх домашніх, що його облягають, приманливими закличками, цинічними словами, з яких найчастіше повторюване »мерде« належить до найневинніших. Треба було біснувати прив'язати до ліжка. Його уста піняться, а в очах палає жахлива ненависть і шал, так що батьки не можуть стерпіти вигляду свого сина. Доктор Пейрус дає вже розпорядження перевести Олексю в замкнений заклад у Тарбі, але мама йде до Пера Белюза, знайомого їй священника, що тоді перебуває в Лурді. Белюз переводить з божевільним духовні справи, які йому, на щастя, вдаються. Кілька днів пізніше Олексю знову сидить у школі, штивний, задуманий, зрівноважений, радість своїх батьків.

У той час Бернадета знаходить певну кількість епігонів. Естрад, на своє невдоволення, Жакоме, на вдоволення, мають можливість обсервувати кількох з них. Вони як слід підглянули зовнішні рухи свого мистця, привітання, посміхи, киви головою, підношення рук, компліменти. Але, власне, їх, здається, вислано в світ, щоб прояснити глибоке провалля між правдивим і неправдивим. Якщо вони кажуть, що бачили Пані, то всім присутнім ніша видається ще पुстишою, ніж давніше. Проте й між ними був знаменний випадок. Одного ранку перед сьомою годиною швидко розповсюджується погоска, що сьогодні Бернадета йде в печеру. Негаймо велика юрба пускається в дорогу. І дійсно, всі бачать, як Бернадета клячить з свічкою в руці. Білий капюшон глибоко притинив її обличчя, вона має довгу накидку і патинки. Бернадета мисться, звернута спиною до глядачів, вона посувається на колінах і тремтливо шепче: »Покута! Покута!« Наслідкування до тої міри злудне, що майже ніхто зі свідків великого тижня не висловлює свого здивування. Але цілість не робить особливого враження, тому що все вже було й відійшло. По десяти хвилинах копія вискакує,

скидає з себе накидку й показує брунатне, трохи віспувате дівоче обличчя, яке весело скугнить. Мала починає танцювати перед збентеженою публікою. Зловити її ніхто не всилі, бо вона швидко біжить через скелі, як гірський звір. Дехто каже, що це чистокровна еспанська покоївка, яку мадам Лякрамп недавно відправила за зухвалу крадіж. Інші добачують у ній циганське дівча з табору, що його кілька днів тому вигнали з околиць Люрду. Жакоме повідомляє префекта про «важке релігійне забурення», а Гіякинтіві де Ляфітові спало на думку ось що:

«Можна було б скласти танцювальну гру про святу циганку», думає він, «до якої мусів би написати маестро Джіякомо Меєрбер музику в стилі »Роберт ле Діабль«.

З тими демонічними сценами, які з часу відпустки Пані постійно помножуються, зв'язаний, мабуть, і гріх Франсуа Субіру. Субіру продовж найменше двох тижнів не був у коршмі тата Бабу. На це склалися різні причини. По-перше: господарство Бабу перетворилося посередньо в місце сміхунів, прибіжище хульників і в дискусійний клуб безбожників. Хоч Субіру не виступає пробоевиком віри в чудо, проте він батько навіщеної земними й небесними нерегулярностями. Сором і гордість не дозволяють йому брати участь у засмороджених горілкою та тютюновим димом словесних битвах, в яких обліплюють болотом розум або правдомовність його донечки. Інша причина далеко важливіша: Франсуа Субіру склав тверде приречення стриматися від пиття горілки на необмежений час. І цій присязі він слухить від кількох днів з несподіваною силою волі. Несправедливо було б називати Субіру звичайним п'янюгою. Вже самий його змісл гідности не дозволяє на ганебні вчинки. Ні один співгромадянин не міг би ствердити, що він зустрів Субіру у неприємному або ганебному стані. Дві або три вісімки літра полинівки, що їх потребує батько чудодійної

донечки для свого щастя, точно співмірні з його нещастям, з яким він щоденно вранці пробуджується. Знаменним є той факт, що з того часу, коли Бернадета виводить на світ блискучі історії, міра його нещастя не поменшується, а, навпаки, помітно поширилась. При вей своїй легкодушності, Субіру є отяжілий. Йому подобаються штучки чорновидів. Слава, що вже протягом місяця дешевою зливою спадає на Кашо, справляє не тільки неспокій і турботу, але також приводить його до глухої задрости супроти тої, що приносить славу. Він у своєму мовчазному серці бере за зле дочці надмірний блиск, яким вона оточила низове ім'я Субіру. Одночасно, ясна річ, деякі наслідки цього блиску йому цілком приємні. Отож, є тут мішані почуття. Франсуа Субіру належить до тих твердих людей, що смокчуть з цієї »низкості« солодкість осоружної гордості. Жінки є інакші, думає він. Вони радіють, коли дістаються в немилу піку людей.

Бувший мельник хоче повернути свою внутрішню рівновагу, і тому не сміє пити більше, ніж три вісімки літра денно. А він, згідно з суворим приреченням, не п'є ні одної. Він веде з самим собою боротьбу на ножі. Мета приречення захована у бажанні, щоб усе добре закінчилось. Водночас Франсуа Субіру також знає, що він сам собі винен, як тато чудодійної дитини. Через те він щоденно йде до церкви. Так само він кілька разів на день приходив повз Бабу й інших барів, що рівнозначне з найвищим пунктом боротьби, яку він веде.

В другу неділю відпустки він, ідучи з Богослужби, скеровує свої кроки на Рю де Птіт Фоссе. Там, коло дому тата Бабу, б'є його недоля в особах поліція Калле, бригадира д'Англія й жандарма Беляша. Ці озброєні люди мають сьогодні вільний день. І вони використовують відпочинок, дарований їм Пані. Побачивши Субіру, вони захоплюються одною й тою ж думкою. Вони, підвладні урядовці, ведуть державну справу проти чуда так само, як міністер Рулян,

префект Массі, прокурор Дютур і комісар Жакоме. Устійнення моральної слабости батька — дало б у цьому процесі добрий показник.

»Гей, великий чоловіче, чому ти такий гордий?« гукає бригадир. »Ти схожий на єпископа, коли він ходить у цивільному...«

Справді, Субіру має на собі чорний неділевний одяг, подарований йому Казенавом. Він хоче вдоволитися тільки чемним привітанням, але д'Англя затримує його:

»Отож, Субіру, ти нам не можеш закинути нічого злого.«

»Я вам усім маю за зле отого англійця...«

»Ага, англійця«, захищається бородатий Беляш. »Хто стернів би, що Нікольо і Бурьєт побили в Айоля того штокфіша? А ми на все гляділи через пальці, щоб ти міг мати свою помсту!«

»Мої панове«, перебиває бригадир, »незабаром піде дощ. Краще буде, як ми продовжуватимемо розмову у Бабу.«

»Я йду додому«, каже Субіру.

Д'Англя ханає його приязно за плечі:

»Додому? Що ж ти дома робитимеш у неділю під одинадцять годину? Ти не підеш додому, коли жандарми запрошують тебе до свого товариства...«

»Проте, я йду додому«, впирається Субіру і не зауважує, як він раптом знайшовся в середині бару. Дві кімнати наповнені вщерть і то кожночасно, відколи Люрд став найславнішим містом Франції. Треба зробити місце для світлих гостей. Д'Англя кличе до себе величезного тата Бабу:

»Сьогодні без самогонки! Принеси нам, Бабу, щось особливе. За наш службовий дарунок. Ми вшановуємо нашого приятеля...«

Бабу надуває баки й цілує кінці пальців:

»У пивниці має ще три пляшки, з тих, найдорожчих...«

Аматорам алькогольних напоїв трапляється від непам'ятних часів та сама історія. Першій чарці легше спротивитися, ніж другій, другій легше, ніж третій і так далі. При

першій чарці Субіру думає: владу не можна ображати. При другій чарці він нічого не думає, лише любується давно відкиненою розкішною горілки. При третій чарці він ладен пити далі й мовчати. Коли він мало говорить, не може бути нещастя. Довкола столу озброєних тиснуть на черзі »кібіци«, немов би тут грали в карти при високій ставці. Д'Англя дуже хвалить Субіру:

»Ти прекрасно тримаєшся, приятелю, слово даю! Якщо подумати, що твоє ім'я стоїть у всіх часописах світу, і ви ще далі живете в Кашо. Я туди не пхаю свого носа. Алеж ти міг би зробити гроші, і то добрі гроші. Багаті богомолки не могли б тобі взяти це за зле й ніхто не потягнув би тебе до відповідальности. Але ми, влада, знаємо точно, що ти грошей не робиш, лише є тою самою бідною собакою, як і давніше. Честь тобі, Субіру!«

»Роблю те, що можу«, відповідає коротко Субіру.

Беляш, який не дуже високо цінить моральність генералів, міністрів, префектів і інших можновладців, цідить крізь зуби: »Мій Боже, великі пани інакші, ніж ти. Їм не можна нічого закинути. Вони самі себе виправдують.«

»Я не знаю великих панів«, обережно відповідає Субіру.

Один з »кібіців« каже:

»Тобі б млинок придався, Субіру, чорт його знає. Над Липакою стоять два порожні, а сьогодні води доволі, по такій зимі. Ти можеш домагатися млина задарма. Ніхто не міг би тобі відмовити. Млинарство — це суспільно корисне підприємство.«

»Я не гірший мельник від інших«, каже Субіру, зберігаючи скупість слова, хоч тема штовхає його до розмови.

Під час таких обережних балачок випорожнено першу пляшку, при чому гостеві з чемности припала найбільша порція. Довгожданне заспокоєння гвалтом пронизує душу того, хто зламав присягу. Вже випорожнюють решту другої пляшки, коли щиросердий зір д'Англі шукає очей Субіру.

»Для мене ти, приятелю, велика загадка«, каже бригадир.

»Ти маєш благословенну дочку. Недавно найменше двадцять тисяч людей було коло гроти. А тебе хто там бачить? Що ми на це можемо сказати? І що ти сам думаєш про це?»

»Я неосвічена людина. Хай нікого не цікавить, що я думаю«.

»Не будь гладким в'юном, Субіру! Віриш ти, чи не віриш?»

Передове положення Субіру стає щораз краще. Він уже не може мовчати:

»Ви всі мудрі«, кенкує він, »тому що їздите потягами й розсилаєте по всіх усядах телеграми, — думаєте, що Пречиста Діва не може вже більше прийти до нас. Вона прийде до нас, до моєї душі. І як хоче, прийде також потягом«.

»Добре сказано«, гукають »кібіци«. »Чому Пречиста Діва не має їхати потягом? Парох Пейрамаль мусів би про це зателеграфувати до Тарбу«.

Малий Калле перший переходить на бік жартівливих гостей бару і гремить кулаками об стіл:

»Не потягом«, кричить він, »а бальюном. Повітряним бальюном. І повітряним бальюном вона привезе всю святу сім'ю...«

Такі примітивні вияви хули бавлять серце маленьких людей. Ці люди не мусять бути безвірниками. Якщо таким чином зачіпати небо, то можна дешевим коштом стати замоченим драбом. Переповнений льокаль дрижить від сміху. До цього сміху приєднується бригадир, необачки питаючись:

»Що є, коли хтось належить до святої фамілії, Субіру?»

»Що є, коли що...«, гікає п'яний.

»Ти тепер, Субіру, належиш до святої фамілії?«

»Чому я належу до святої фамілії?»

»Отож — слухай! Ти знаєш, що то свята сім'я. Пречиста Діва й її Син, і бравий святий Йосиф...«

»Святий Йосиф«, кричить хтось. »Той виринає в моїй

уві, як принц Альберт англійський, чоловік королеви Вікторії...«

»Облиште простацькі жарти щодо чужих державних звершників«, співає Калле. »Інакше ми мусимо діяти від імені уряду...«

»Принц Альберт може дещо з того, чого не може святий Йосиф«, зауважує якийсь гість. Але бригадир, підтримуючи своїх фаворитів, є надзвичайно впертий. Він має водяні риб'ячі очі на червоному обличчі:

»Якщо Пречиста Діва приходять до твоєї Бернадети«, каже він, »то вона це робить з причини посвоячення. Це ясно. А, може, не ясно? Вона почувується посвояченою з Бернадетою, чи не так? Цього ти не заперечеш?»

»Адже ти не можеш цього заперечити«, повторює Калле і накидається на Субіру різким голосом: »Тепер ти признаєшся, що належиш до святої родини«.

Субіру випив, власне, вирішну чарку горілки, при чому лагідне похмілля перетворюється, звичайно, у трагічний патос. Він поволі випростовується й каже понуро:

»Я признаюся, що належу до святої фамілії«.

Бурхливий оплески всього бару Бабу. Калле перекрикує їх:

»Хто почувується приналежним до святої сім'ї, той не буде більше поневірятися в кімнатці, це могли б ми собі вимовити...«

»Тихо«, гремить д'Англя і жде, аж знову настане спокій. Тоді він наближає через стіл своє червоне обличчя до жовтоблідого обличчя Субіру:

»Тепер скажи ти мені, Субіру, і не соромся того, як то є, коли хто належить до святої фамілії?»

Субіру оглядається довкруги погаслими очима. Густо сочиться піт з його чола. Він не може багато витримати. Він довго стримувався від алкоголю, а тепер зашвидко пив. Його уста наче спаралізовані:

»Хто належить до святої сім'ї«, гікає він. »Хто має святу сім'ю, це... це... це прокляття!«

ВОГОНЬ ГРАЄТЬСЯ З ТОБОЮ, БЕРНАДЕТО

Він падає на землю й ховає голову в плечі. Ніхто вже більше не сміється. Жандарми й Калле виходять надвір і змивають холодною водою голову, щоб згодом показатися на вулиці. Пів години пізніше вони приносять додому Франсуа Субіру. Ця подія спричинює в Люрді вперту поголоску, що цісарський прокурор знову дав наказ арештувати батька Бернадети. Бригадир д'Англя, жандарм Беляш і поліцай Калле палають соромом до тої міри, що після короткої виміни думок вони не вносять скарги проти важкого випадку пиятики, помимо того, що їх зверхники були б їм за це вдячні й тижневик «Ляваден» міг би помістити частину почасти моральної, почасти популярно-наукової статті під назвою:

»Дочка алькоголіка«.

Минуло повних двадцять днів, доки Пані «повідомила» Бернадету, що вона знову прибуде до Массабьєлю. У ті дні тривожно множилися лайдацтва. Найпаче займалися ними діти Люрду. Що сталося з тими дітьми, ніхто не вгадає. Одного пополудня ціла ватага дев'яти-дванадцятилітніх суне процесією до гроти і влаштовує там, шляхом пародійних благословень вервицею і чудесних лікувань, таку хульну сваволю, що богомольні селянки є збентежені й роз'їжджаються додому. Парох Пейрамаль соромиться. Він присягнув би, що певні леви Кафе Франсе започаткували цю сваволю. Зрозуміла річ, у порозумінні з владою. Не можучи нічого зробити дорослим, він наступного дня бере зі школи двох хлоп'ячих провідників і власноручно вимірює їм кару. Короткою проповіддю в неділю захищає він Бернадету, не називаючи, очевидно, її імени, проти нікчемности карикатуристів. Люди уважливо прислухуються. Змінить Церква свою настанову? Ні! Марія Домінік Пейрамаль ще далі не вірить у повну правдомовність Бернадети й її духове здоров'я. Дівча тримає усі свої думки в заклятті. Хоч про те він не згадує, але він безрадий. Він мимохіть працює для тих, яких хотів би відстрашити від хульного чину.

Тим часом Віталь Дютур і Жакоме використовують дрібні події чуда аж до дна. Щоденно йде довге поліційне звідомлення до барона Массі і до державної надпрокуратури в По. В них згадується не тільки про «лайдацтво» шкільних ді-

тей, не тільки про більш-менш удає копіювання Бернадети, але також і про незрозумілі випадки гострого божевілля зразкового хлопця Олексі та про швидке його вилікування отцем Бельюзом. Зголошено ще цілу низку серцевих атак, зімінь, змислових забурень, що мали місце в районі грати. Не згадано тільки про заяви деяких хворих, які після використання джерела, почувалися раптом вилікунаними або принаймні здоровішими. Не треба брати поліційному комісарові за зло, що він про це нічого не повідомляє, бо більшість випадків вилікування спирається на баламутних фактах.

Міністер Рулян задоволений звітом з Люрду. Він дає тій пресі, що стоїть на послугах уряду, гарний матеріал. Його намір — пересунути привиди в Массабьелю з світла релігійних дискусій у байдужий сумнів, що його часописи резервують для духів, морських гадюк, чинної помети, спиритизму й інших надзміслових сенсацій. В акорд вміщується нова нота. По-перше, Бернадета ошуканка. По-друге, вона страждає на молодечий самообман. По-третє, вона дійсно бачить у гроті Пані. Відколи світ світом, існують такі й подібні нервові окультистичні привиди. Завжди й усюди були «таємничі феномени». Вони безрадісні й без вартости. Вони — з'яви, які не належать до релігії, лише до пстотливого, досвітнього життєвого простору, ще неосвітленого вранішніми проміннями розуму. Щождо Пані, то в істоті речі вона не повинна відрізнятися від чорної людини, яка страшить чутливих дітей, коли її нерозумні матері намалюють живими кольорами на стіні. Приблизно так пише поміркована урядова преса, яка ніколи не хотіла б шкідити добрим стосунками між державою й Церквою — особистий чин Люї Наполеона. Натомість бунтуються знову яacobинські газети лівого напрямку. Вони тому мрячному світові не признають найменшого місця в дев'ятнадцятому столітті. Приєрмерк — це обскурантизм, і коли в культурній Франції покажеться якийнебудь нечерний дух, то його треба прогнати залізною

мітлюю. Це обурює консервативну й католицьку пресу, а передусім такий впливовий щоденник, як »Л'Універ«. Головний редактор цієї газети, Люї Вейль, особисто їде, на здивування міністра Руляна, до Люрду, щоб уміщенням серії одуховлених статей про Бернадету зробити Пані з Массабьелю місце в салонах найкращих кругів реакційної буржуазії. Все, що мало служити вибіленню національної афери, витворює, таким чином, новий спір і веде в прихильній і протівній свідомості французів до дальшого вдомашення чудесного явища.

Рулян їде до свого колеги, міністра фінансів Фульда, який відіграє ролю посередника між цісарем і урядом. Рулян, історик по фаху, деклямує:

»Наполеон — це Цезар. Цезар повинен нарешті промовити«.

По двох днях фінансовий міністер Фульд ревізує Руляна: »Ви ж знаєте самі, який забобонний наш цісар, любий колого«, починає він.

»Тобто найясніший пан вірить у Пані?« гостро запитує Рулян.

»Ані сліду. Пані, яким цісар вірить, не дуже таємничі. Але він вірить, що Пані, в яку він не вірить, могла б йому пошкодити. Така психологія забобону«.

»І що зволить цісар наказати?«

»Він думає, що панове мусять самі змайструвати діло«.

»Це означає«, розумує Рулян, »що ми маємо право гроту замкнути?«

»Я був би обережніший, мій приятелю«, посміхається Фульд. »Цісар має в сучасний момент велике бажання не денервувати клерикалів. Аджеж вам відомо, що він мріє стати визвольником в Італії, так як Бонапарте. Він безперервно отримує листи від Кавура, який пропонує йому союз. Якщо спалахне воєнний пожар, церковна держава стане найгарячішою проблемою. Любий Руляне, намовте єпископа з Тарбу, хай він погодиться на замкнення гроти. Монсеньйор Льоран має бути людиною ясного ума«.

Ця розмова викликала той наслідок, що барон Массі має наказ, на своє невдоволення, відвідати єпископа. І знову кажуть йому чекати понад п'ять хвилин. Тому то, коли почалася розмова, він не був повністю самоопанований:

»Я вірю, вотр грандье, що ви вийдете з своєї мудрої резерви. Поліційні звідомлення, які я отримую з Люрду, приводять мене до жаху. Пацани посвячують воду, благословлять вервиці, співачки-покоївки пародіюють Матір Божу. Якщо так далі піде, події в Люрді заженуть Францію в протестантський і атеїстичний табір«.

Барон у своїй турботі зависоко підніс свій вступ. Бертран Льоран є спокійний:

»І мені добре відомі ці події«, додає він по певній павзі, »вони справді жалюгідні. Але їх не треба перецінювати. Кілька шкільних хлопців, певна річ, допустилися злосливій альотрії. За те, як мене повідомили, парох дав їм доброго прочухана. Я боюсь, пане префекте, що ваші знамениті урядовці виявляють у цій справі забагато ревности...«

Префекта покидає, що не часто трапляється, почуття чемности:

»Мої урядовці, монсеньйор«, каже він, »дбають про відновлення будня у той час, коли клер пхає свій ніс у пісок«.

Єпископ майже непомітно видовжує свій трагічно-саркастичний куток уст:

»Клер так робить, як йому приписують. А ви супроти цього дивного народного зворушення мусите додати, що йому важко так поводитись«.

»Мовчанка клеру, монсеньйор, стає щораз небезпечніша для спокою й порядку. Або привиди в Люрді мають понадприродний характер у теологічному розумінні цього слова, тоді Церква мусить їх визнати. Або вони фальшиві, тоді Церква мусить їх відкинути. Про це рішає єпископ!«

Монсеньйор посміхається по-вчительськи:

»Я не можу здатися на ваше »або-або«, бароне. Ви теж трохи недоцінюєте ролю єпископа. Не легко вирішити пи-

тання про Правдиве і Неправдиве в надприродних справах! Важко також вирішувати його й у природних та світських справах. Між вашим Правдивим і Неправдивим заховано тисячу дрібних річей, і ми потребуємо дуже сумлінного дослідження, необмеженого часу й надівсе помочі Святого Духа, щоб через усі ці дрібниці дістатись до правди...«

»Іншими словами, монсеньйор, та справа не має кінця...«

Єпископ кладе свою руку на усіяний ювелірними виробами нагрудний хрест:

»Ви, пане префекте«, каже він, »бачите завше лише свавілля, про яке повідомляє вас поліція. Я маю також інші відомості. Можу вам зрадити, що в Люрді й в усій моїй дієцезії діються спасенні речі. Вороги подають собі руки до християнського поєднання і люди моляться так щиро, як ще ніколи з непам'ятних часів...«

Барон Массі нервово розправляє чорні лискучі рукавички на пальцях:

»Моляться на непосвячених і протизаконних місцях культу!«

»Молитва всюди добра, ексцеленціє«.

Барон вірить, що вже прийшов момент, щоб кинути свій найсильніший козир. Він обережно виймає з портфеля витинок газети:

»Чи не міг би я познайомити, вотр грандье, з поглядами нашого найвпливовішого часопису? «Л'Ер Імперіяль» пише наступне: Для влаштування місця пошани й жертви необхідні важливіші причини, ніж вислови задеревілої дитини, і краще місце, ніж ту калюжу, де роблять туалету...«

Єпископ Бертран Север Льоран прооче цитату без найменшої уважливости:

»Пане префекте«, закінчує він лагідно свою розмову. »Ви приневолені думати чисто по-адміністративному, а я зобов'язаний мислити не тільки по-адміністративному. Через те я, на превеликий жаль, не можу вам подобатись«.

Про всі ті розмови, промови, інтервенції великих цього

світу Бернадета не має ніякого прочуття. Вони на неї не зробили б надмірного враження, тому що діяння її любові не має нічого спільного з самою тією любов'ю. В дні відпустки Бернадета хоче всіма силами усунути ту щілину, яка зарисувалась між нею й її найближчими. Вона весь день перебуває в Кашо, доглядаючи малих братів й помагаючи матері в праці пильніше, ніж дотепер. До школи ходить, коли тільки може. Напередодні останнього четверга в березні, Бернадета знає, — вона не могла б сказати, чому й як, — що Пані заповідає свій прихід. Вона гарячкує із-за неспокійного щастя. Негайно повідомляє вона про це маму, тіток Бернарду й Люкілью. Цілісіньку ніч вона не спить.

Зрання того четверга, останнього в березні, доктор Дозу появляється об одинадцятій годині в парохіяльному домі. Парох і міський лікар рідко бачаться, здебільша при офіційній нагоді. Хоча між ними немає взаємин, проте лучить їх симпатія, бож один знає про другого, що він працює, непризнаний ліпшими кругами, для страждаючих й обтяжених життєвими турботами.

Парох приймає доктора не без здивування, але дуже приязно. Він частує свого гостя бургундським вином:

»Ми не маємо можливостей, мій любий Дозу, розмовляти між собою«.

»Я, властиво, не приходжу до вас, отче пароху, щоб балакати«, відповідає лікар і розважно тримає пурпуровий напій проти світла.

»Мені було б приємно послужити вам чим-будь«, каже Пейрамаль і скеровує свої полум'яні очі на худорляве обличчя міського лікаря.

»Я боюся, що ви не можете мені нічим іншим допомогти, як тільки тим, що мене вислухаєте, отче... Я сьогодні був у гроті Массабьель...«

Пейрамаль підносить голову, не каже нічого, зосереджується в собі самому. Дозу вагається:

»Це не перший раз, що я був свідком привидів... Що я бачив сьогодні, це, як я маю сказати.. це було особливе...«

Пейрамаль напружено глядить на міського лікаря, не кажучи ні слова й не змінюючи своєї нерухомої постави.

»Треба вам трохи більше оповісти, отче пароху. Ви мабуть чули, що я досліджував малу Субіру шість тижнів тому під час одної її візії. Вже тоді я був переконаний, що тут немає ні змертвіння, ні душевної недуги...«

»І що ж, видали ви якийсь лікарський осуд?« перериває Пейрамаль.

»Цього роду психічні стани ще замало досліджені. Існує, щоправда, велика література, яку я придбав для себе, щоб через студію стати розсудливішим. Кінець кінцем я знайшов своєрідне в'яснення в цій справі, а саме, що ясновидці можуть самі, при помочі бачених ними образів, западати в гіпнотичний сон«.

»Стійте, шановний докторе. Чи цей винахід означає, що ви вважаєте Бернадету візіонеркою й виключуєте будь-яке простацьке в'яснення?«

»Бернадета«, відповідає Дозу, »є безперечно правдива візіонерка. Але, на мою думку, ясновидіння не є чимось надзвичайним, як довго вони не викликають об'єктивних діянь. Пан де Ляфіт твердить, що високорозвинуті мозки, обтяжені візіями, творять великі духові й мистецькі речі. Тут захована таємниця Мікельанджеля, Расіна або Шекспіра. Але ті духові великани мабуть не були свідомі візії, зате геніяльні й примітивні мозки бачать свої візії в ясному втіленні, наприклад, Пані в Массабьелью...«

Пейрамаль відклав набік свою довгу люльку й непорушно сидить коло стола:

»Чи ви цю дефініцію парижанина вважаєте достатньою?«

»Я мав її за достатню до того часу, аж виникло джерело«.

»Отож, чи згідно з вашою вірою виникнення джерела дає підставу говорити про чудо?«

Дозу занепокоївся цим запитанням:

світу Бернадета не має ніякого прочуття. Вони на неї не зробили б надмірного враження, тому що діяння її любови не має нічого спільного з самою тією любов'ю. В дні відпустки Бернадета хоче всіма силами усунути ту щілину, яка зарисувалась між нею й її найближчими. Вона весь день перебуває в Кашо, доглядаючи малих братів й помагаючи матері в праці пильніше, ніж дотепер. До школи ходить, коли тільки може. Напередодні останнього четверга в березні, Бернадета знає, — вона не могла б сказати, чому й як, — що Пані заповідає свій прихід. Вона гарячкує із-за неспокійного щастя. негайно повідомляє вона про це маму, титок Бернарду й Люккілію. Цілісіньку ніч вона не спить.

Зрання того четверга, останнього в березні, доктор Дозу появляється об одинадцятій годині в парохіальному домі. Парох і міський лікар рідко бачаться, здебільша при офіційній нагоді. Хоча між ними немає взаємин, проте лучить їх симпатія, бож один знає про другого, що він працює, непризнаний ліпшими кругами, для страждаючих й обтяжених життєвими турботами.

Парох приймає доктора не без здивування, але дуже приязно. Він частує свого гостя бургундським вином:

»Ми не маємо можливостей, мій любий Дозу, розмовляти між собою.«

»Я, властиво, не приходжу до вас, отче пароху, щоб балакати«, відповідає лікар і розважно тримає пурпуровий напій проти світла.

»Мені було б приємно послужити вам чим-будь«, каже Пейрамаль і скеровує свої полум'яні очі на худорляве обличчя міського лікаря.

»Я боюся, що ви не можете мені нічим іншим допомогти, як тільки тим, що мене вислухаєте, отче... Я сьогодні був у гроті Массабьель...«

Пейрамаль підносить голову, не каже нічого, зосереджується в собі самому. Дозу вагається:

»Це не перший раз, що я був свідком привидів... Що я бачив сьогодні, це, як я маю сказати.. це було особливе...«

Пейрамаль напружено глядить на міського лікаря, не кажучи ні слова й не змінюючи своєї нерухомої постави.

»Треба вам трохи більше оповісти, отче пароху. Ви мабуть чули, що я досліджував малу Субіру шість тижнів тому під час одної її візії. Вже тоді я був переконаний, що тут немає ні змертвіння, ні душевної недуги...«

»І що ж, видали ви якийсь лікарський осуд?« перериває Пейрамаль.

»Цього роду психічні стани ще замало досліджені. Існує, щоправда, велика література, яку я придбав для себе, що через студію стати розсудливим. Кінець кінцем я знайшов своєрідне вияснення в цій справі, а саме, що ясновидці можуть самі, при помочі бачених ними образів, западати в гіпнотичний сон.«

»Стійте, шановний докторе. Чи цей винахід означає, що ви вважаєте Бернадету візіонеркою й виключуєте будь-яке простацьке вияснення?«

»Бернадета«, відповідає Дозу, »є безперечно правдива візіонерка. Але, на мою думку, ясновидіння не є чимось надзвичайним, як довго вони не викликають об'єктивних діянь. Пан де Ляфіт твердить, що високорозвинуті мозки, обтяжені візіями, творять великі духові й мистецькі речі. Тут захована таємниця Мікельанджеля, Расіна або Шекспіра. Але ті духові великани мабуть не були свідомі візії, зате геніяльні й примітивні мозки бачать свої візії в ясному втіленні, наприклад, Пані в Массабьель...«

Пейрамаль відклав набік свою довгу люльку й непорушно сидить коло стола:

»Чи ви цю дефініцію парижанина вважаєте достатньою?«

»Я мав її за достатню до того часу, аж виникло джерело...«

»Отож, чи згідно з вашою вірою виникнення джерела дає підставу говорити про чудо?«

Дозу занепокоївся цим запитанням:

»Я природознавець, отче. Віра в чудо, на мою думку, лежить дуже далеко. Джерело — це тільки джерело. Наука знає надмірно перечулені одиниці, які мають надзвичайний змісл орієнтації щодо підземної води й металевих жил. Бернадета може бути одною з названих одиниць«.

Пейрамаль висловлює досадно наступні чужі слова:

»Примітивний, геніяльний, гіперсенсибельний! Чи це вистачає для вияснення?«

»Це могло б вистачити, отче пароху, до... аж до вилікування дитини Бугугортів...«

»Чи це вилікування змушує вас, як природознавця, скаптулювати й повірити в чудо?«

»Не вповні, отче пароху«, вагається Дозу. »Мій колега Лякрамп є того погляду, що в джерельній воді в Массабьєлю є якісь невідомі лікувальні речовини. Я не можу цілком виключати таку можливість...«

»Сильний доказ, очевидно«, каже дуже звільна притишений голос Пейрамала, »що одна - єдина купіль у тому джерелі вилікувала спаралізовану дитину...«

Лікар питає:

»Дуже сильний доказ, головно, коли зважити, що вилікування було безпосереднє. Проте, я хочу колезі Лякрампові додати, що ця джерельна купіль, можливо, тільки прискорила довготривалий процес виздоровлення, який висмикнувся з-перед моїх очей, хоч мама й численні свідки стверджують, що дитина була вже в час лікування в стані агонії... Але про те, що сталося сьогодні, я не можу сумнівові дати найменшої поступки. Це незаперечний факт, якому я сам був свідком!«

Пейрамаль мовчить. Він не відриває свого зору, що вже не є полум'ям, лише особливо непорушним, від обличчя гостя. Дозу оповідає, що він сьогодні пішов до гроти, тому що його цікавило, як відіб'ється побачення з Пані після довгої розлуки на стані ясновидця. І дійсно, Бернадета,

здавалося, потонула в екстазі ще глибше й ширше, ніж дотепер. Поновна зустріч мусіла її повністю подолати. Теж і така рідкісна переміна дитячого обличчя в прекрасну смертну маску ніколи ще не була до тої міри чарівна. як цього дня. Всі жінки, а також частина чоловіків плакали. Бернадета тільки вряди-годи рухалась на своїх колінах. Звичайні ритуали коло джерела, компліменти й шепоти відпали майже повністю, аж до молитви при вервиці. Дозу бачив перший раз дівча в гроті у глибокому сні, майже у повній несвідомості. Через те йому було дивно, бож давніше він доволі часто бачив, що Бернадета, помимо своєї екстази, сприймала все, що тільки довкола неї діялось. Вона тримала, як завжди, свою чорну вервицю в лівій руці і запалену свічку у правій. Її руки не рухались. З лівої руки, що трошки була піднесена, звисала між розставленими пальцями вервиця. Сталося так, що мабуть через тягар грубої свічки права рука дівчати подалася наліво й опала, так що полум'я охопило пальці лівої руки. Вже кидаються кривні, щоб вирвати свічку з руки Бернадети. У Дозу, як він сам каже, розбудився дослідник. Він розпростертими руками затримав жінок і наблизився до дівчинки. Тоді витяг свій годинник. Немає ніякої наркотики, думав він, яка ставить опір болям, виниклих від опечення тіла. Якщо полум'я проходило між ніжними пальцями, то мусіло їх доторкатись і знищити щонайменше зовнішню шкірку та спричинити палені рани. Слід згадати, що кожний палець відскакує назад, якщо він наблизиться до вогню. Але Дозу нарахував на своєму годиннику повних десять хвилин, під час яких полум'я свічки цілком безболісно пекло руку Бернадети. Опісля вона підвелася, наче нічого не було, і пішла ближче до скельної ніші. Правдоподібно, покликала її Пані. По закінченні візії, лікар негайно дослідив руку дівчинки. Вона трохи начорніла від диму, але не мала ніяких ран. Ніде ні найменшої опаленої рани. Тоді лікар узяв запалену свічку одною з жінок і лагідно наблизив її до руки дівчати. Бернадета

негайно скрикнула: «Чого хочете? Навіщо мене печете?»

Дозу оповідає все тверезими словами й закінчує:

»Я це бачив власними очима. Але я вам присягаю, отче пароху, якщо ви хотіли мені прищипити цю історію, я б сердечно вас висміяв«.

Марія Домінік Пейрамаль устає з крісла і ходить туди й назад.

»А ваше wyjaснення?« вкінці питає він.

»Я читав про індійських святих і факірів«, озивається Дозу, »які веліли себе живцем закопати в могилу, які ходять крізь огонь і без ран лежать на ліжках, утиганих цвяхами. Може, це правда, а може, й ні. Якщо правда, то ми, лікарі, мусіли б признати, що людське тіло, насичене невідомою духовою й душевною енергією, може потрапити в такий стан, який суперечить матеріяльним законам...«

»Бернадета — не є індійський факір, ані рафінований аскет, лише цілком звичайна особа, без почуття«, злісно каже Пейремаль. »Це не є ніяке wyjaснення!«

Тепер підводиться вже й лікар, і виявляє свою нетерпеливість.

»Увесь час, отче пароху, запитуйте мене про wyjaснення. Але я прийшов сюди, щоб почути ваше wyjaснення. На нього я чекаю...«

Пераймаль далі ходить туди й назад, і нічого не каже, він до краю заагитований і страждає сумнівами щодо Бернадети, які ще далі не може подолати.

ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ РОЗДІЛ

А. ЛЯКАДЕ РИЗИКУЄ ДЕРЖАВНИМ ПЕРЕВОРОТОМ

Мер радіє. Наснажена підприємським духом, його сива борода висувається наперед з-поміж фіолетних звислих баків. На письмовому століку бурмістра, в поблизькому готелю де Віль, лежить, саме, опінія його приятеля, бравого аптекаря Лятура з Трьє. Це не тільки приятельська, але й високонаукова опінія про пробу джерела в Массабьєлю. Адольф Лякаде нічого не знає з хемії, але дещо знає з прогандивної милозвучности високомовних чужих слів. В чистому рахунку Лятура — він схожий на рецепту медичного знавця — є під першим числом сполуки хлору, вапна й магnezії, і то, як сказано, у великій кількості. Хлор є добрий, вапно добре і магnezія також добра. Всі лікарі приписують хлор, вапно і магnezію. На велике щастя, всі три корифеї фармацевтики змішалися в одній і тій же воді в лікувальний засіб. Це щойно перше число, думає задоволено Лякаде, заглиблюючись щораз далі в цей приемний рахунок, через який прозирає фата моргана ще приемніших речей. За хлоратами маршують у зразковому порядку карбонати. Ці карбонати не гірші від хлоратів, особливо, коли вони злучені з содою, як у проанілізованій пробі води. Настільки знає старий обжера Лякаде з лікарської хемії, що після дванадцяти дань одна ложка содабікарбінату дає бажане полегшення. Але ось джерело Люрду дає повне полегшення задарма. Про вартість силікатів, що стоять на третьому місці, мер знає мало. Алеж чому він має

ставитись з упередженням до тих силікатів, коли вони виступають разом з алюмінієм, що є мабуть добрим металом? А що можна ще знайти окись заліза, потрібну для слабосильних дітей, і оживляючий фосфор, то всього добра є аж занадто. Залишається ще тільки »органічна матерія«, яка стоїть на сьомому місці числового порядку. Найявність цієї органічної матерії, в якій до певної міри заховано всю таємницю, надзвичайно задовольняє Лякаде. Чудово й по-філософськи, звучить та ставить перед наукою невияснену решту, коли дошукуватись у джерелі матерії проти нервових недуг, про що говорив недавно доктор Лякрамп у Кафе Франсе. Аптекарь Лятур до позитивної частини свого винаходу додає негативне речення: »Зауважуємо в хемічному складі цієї води цілковитий брак сірки«. Лякаде потирає руки. Він радо зречеться сірки, скеровуючи своє щораз більше задоволення вбік резюме Лятура.

»Особливість цієї джерельної води«, пише він, »є надзвичайно помітна. Мусимо записати на її добро не тільки притаманний їй вплив на легке травлення, але також і відсвіжуючу силу, яка сприяє цілості життєвого процесу. Думаємо, що в зв'язку з надзвичайними хемічними сполуками, які зумовлюють вартість джерела, лікарська наука незабаром поставить джерело в Массабьєлю щодо його лікувальної сили на чолі наших вітчизняних курортів«.

Сказано тут своєрідним стилем дослідника більше, ніж треба. Покликання медичної науки означає певний натиск на неї. Великий Фільоль не забариться затвердити вирок малого Лятура, бо ж навіть під небом досліджень ворона інших людей не виклює очей. Лякаде діє поволі. Фільоля ми ще не потребуємо. Фільоль виступає останній і вирішує перемогу! Його аналіза мабуть уже під кінець року прикрашуватиме налічки пляшок, висиланих у далекий світ »Люрдським кураційним товариством«.

Насамперед треба виграти іншу боротьбу, ту боротьбу,

ясна річ, що її стратегічній підготовці нанесли певну шкоду коректний Массі, дуже хитрий Дютур і ідіотичний Жакоме. Проти тих боязких людей, які висять на бюрократичному шнурку, мусить вкінці повстати одна людина, людина чину й дійсності, що може розрубати Гордіїв вузол. Хто ж інший у Люрді міг би бути комерційним Олександром, як не ви, Адольфе Лякаде? Щоб цю велику будучину поставити на ноги, необхідно устійнити значення гроти й джерела. Дютур і Жакоме поборювали шляхом неморальної глупоти Бернадету й її родину, щоб захистити державу перед чудом. Вони мусили потерпіти поразку на вбогості, простоті й невинності. І Лякаде заатакував чудо, але піддався. Цього він свідомий при одобренні опінії Лятура.

Але виринає найважче питання: як вирвати Пані гроту, тобто, як звільнити її від забобонів, захоплення невиясненим і туги всіх людських дітей за казкою? Держава завела. Церква завела. Обидві скапітулювали перед двадцяти-тисячною юрбою, перед »народним рухом«, який відібрав їм охоту до чину. Держава і Церква бояться кожного впливу власної волі, що чигає у впертих масах. Найглибшу причину поведінки обидвох інституцій заховано у своєві-льності маси. Зате Лякаде штовхає інша причина до дії — наймогутніша причина цього століття — це добрий інтерес.

Мер провів Великодні дні — вони прийшли цього року доволі швидко — безчинно, але не безкорисно. На його письмовому столі лежать у високих, поживквих купках усі закони, розпорядження, ординати й доручення французького уряду, що прийшли до громади Люрду, почавши з 1789 року. Лякаде все сумлінно провірив. Йому самому не було цілком ясним, як далеко французька конституція допускає вільну руку автономним місцевим громадам. Бургомістер — це абсолютний король у своєму засягу. Його

не йменують згори, лише свобідно вибирає населення. Ніхто його не може усунути зі становища мера, хіба тільки населення громади. У всіх державних справах він ставить свої пропозиції, незалежно від префекта. Йому тільки одному можна видавати розпорядження для громади. Віталь Дютур кілька тижнів тому звернув його увагу на певне, дуже практичне розпорядження. Але Дютур є правдивий юрист, що постійно лявірує між За і Проти. Тепер настала пора зреалізувати почин державного прокурора, проте інакше, ніж той собі це уявляє. Мер кличе своїх двох секретарів до кімнати: Кайдевіля і Курежа:

»Сідайте й пишiть!»

Лякаде ходить туди й назад кроками полководця, тримаючи при диктанті руки на животі:

»Покликуючись на закони з 22 грудня 1789, з 24 серпня 1790 і 22 липня 1791, і вкінці з 18 липня 1837 року, щодо муніципального правління, повідомляється...«

Лякаде оживляє давні роки. Такі історичні дати ушляхетнюють того, хто їх уміє відповідно застосувати. Розчесуючи кишеньковим гребінцем своє волосся, він диктує далі своєрідним урядовим стилем:

»Зваживши на той факт, що в інтересі релігії треба покласти край жалюгідним сценам перед гротою Массабьєлю... Відступ!»

Писарі повторюють. Відступи, подиктовані Лякаде, схожі на удари мечем:

»Зваживши на той факт, що мер має обов'язок дбати про публічне здоров'я, що місцеве й чуже населення у значній мірі починає пити джерельну воду з названого джерела, що йдеться про сильну мінеральну криницю, яка може бути віддана до вжитку публіки щойно після наукової аналізи і тільки за лікарським дозволом, — зваживши на той факт, що до вживання джерела потрібний дозвіл урядового авторитету, постановляю наступне...«

»...постановляю наступне...«, лунає гордий відгомін ад'ютантів.

Лякаде зупиняється, розмахується і диктує, так що писарі ледве за ним встигають:

»Артикул перший: Забороняється брати воду в названому джерелі. Артикул другий: Рівночасно забороняється входити на терен Массабьєлю, який є в посіданні громади. Артикул третій: Перед гротою в Массабьєлю буде поставлений бар'єр з дощок, щоб замкнути вхід. Артикул четвертий: Всіляке порушення цієї постанови карається, згідно з законом. Артикул п'ятий: Доручається комісарові поліції, шефеві жандармерії й громадській службі безпеки суворо виконувати згадану постанову. Дано в Люрді, в ратуші. Дата. Мер...«

Лякаде переводить дух після того, як він видав наказ боротьби. Кайдевіль мусить негайно виготовити оголошення контовним обіжником. Куреж поїде до Тарбу, до префекта, із спеціальною поштою, яку вже Казенав приготував. Тепер полудне. Посланець прибуде на місце найізніше о другій годині. Лякаде калькулює: Уряд не відважиться на вирішувальний крок, або через свою нерішучість і слабкість, або з мотивів вищої політики, якої я не можу передбачити. Ця політика може мати зв'язок із двозначною поведінкою Церкви, яка втікає від чудесних проявів і одночасно не хоче їх цілком позбутися. Але так чи інакше, я бургомістер, тобто автономна влада. Замкненням гроти і започатковуваною державним переворотом, не порушивши своїх компетенцій. А втім, я не є мала людина й усіх запахів в кишеню. Мене ніхто не може усунути. Навіаки, префектура й міністерство культу будуть мені вдячні за цей крок. Це ж бо найбільша послуга, яку я зробив префектові. Барон мусить не що інше вчинити, як парафувати моє розпорядження: »Бачив.м.«. Цілком мале м. Він прийме до відома постанову незалежного мера Люрду й забезпечить своїми урядовцям її виконання. Більш нічого. Але, якщо віді пре-

фекта стоїть під моїм іменем, то він відповідальний, а не я. Перед громадською радою й перед усім населенням я можу вказати на мале м і з почуттям жалю знизувати плечима. Мене могли б зробити президентом міністрів Франції...»

«Слухайте, Курежу», каже Лякаде, «якщо ви не отримаєте стислого протинаказу, залишіться в Тарбі і зробіть собі гарну вечірню забаву. Я чекаю до п'ятої години. Якщо ви не вернетесь на час, я йду геть...»

Куреж не повернувся до п'ятої години. Він, очевидна річ, весело бавиться у Тарбі, який для мешканця Люрду відіграє роллю великого міста, бо має театр водевілів. Державний прокурор і поліційний комісар отримують відпис оголошення, яке мандрує в друкарню «Ляведану». А що удар має настати з надзвичайною швидкістю, мер просить Жакоме негайно взятися за справу. Вночі маршує кілька робітників до гроти, під проводом комісара. Ще не пізно. Світло смолоскипів приваблює поважну кількість свідків, які спостерігають видовище серед гірської мовчанки. Кілька днів тому поставлено під нішою Пані скриньку, щоб зібрати гроші на вимагану привидом каплицю. Жакоме конфіскує скриньку, свічки, посвячені дарунки, образи і навіть квіти, що їх покладено перед іконами Богоматері. Але, коли він хоче свіжі й зів'ялі китиці квітів власноручно кинути в Гав, приходить небезпечно хвилювання серед юрби, що у міжчасі чимраз більше напливає до печери. Жакоме лякається. Він прочуває, що юрба може його самого схопити й кинути в ріку. Раптом він змінює своє рішення й іде поволі до підводи, на яку навантажено посвячений стіл та інші предмети, і розважно кладе на них квіття. Робітники обгороджують гроту парком, що своєю висотою сягає до очей. Всюди поставлено таблиці перестороги. Бернадета не могла б з іншого берега ставка бачити скельну нішу з Пані.

Але Бернадета в тих днях є вдома й не йде до гроти, бо, почавши з Великоднього понеділка, Пані не кликала її до

себе. Пані тепер часто подорожує й завжди виходить на довший час. Цей факт приймає Бернадета без скарги, бож вона знає, що Найкраща знову прийде.

Вранці вертається Куреж доволі скоро. Мале м. видніє на чистому письмі. Державний переворот удався. Принаймні з одного боку. Нарешті Пані знайшла рівновартного противника. Тепер виявиться, чи вона і після цього удару підведеться. Годину пізніше наклеєно на мурах Люрду оголошення. Барабан Калле жваво гуде по вулицях і збирає довкола себе людей. Малий поліцай любить вигуки. Таким чином він хоче вибитись, як промовець і політичний провідник. Він радо прислухається до свого скрекотливого голосу, хоч декламує зле по-французьки, з фальшивими наголосами й монотонно.

«Зваживши на той факт... постановлено наступне...»

Перед великим днем святкують у Кафе Франсе прощальний вечір поета Гіякінта де Ляфіта. Його кривні вернулися на Великдень до Люрду. Отож, замок на острові Шале тепер переповнений. Ляфіт їде додому, до Парижа, де на Рю де Мартір чекає на нього порожня будка. Він тужить за Парижем, дарма що мусить писати смішні статті до газет, дарма що прочуває у всьому тілі розчарування й пониження, на які наражений бездольний мистець. Віктор Гюго, який недавно висловився про нього приязно, живе вже дев'ятий рік на найблисучішому вигнанні. Теофіл Готьє, уроджений, як і Ляфіт, у Тарбі, вітає його іноді в театрі або каварні. Але, коли хто запитає Теофіла Готьє: «Читали ви що про того Ляфіта?» — отримав відповідь: «Читой Ляфіт взагалі щось написав?» Гіякінт де Ляфіт тужить у Люрді за світлим містом Парижем, проте він знає, що в Парижі буде банувати за темним містечком Люрдом. Кілька місяців, не рахуючи деяких удалих віршів, проминули не цілком безкорисно для його думання. Літератор ні-

коли не міг би сказати, що самозбудження, яке опанувало Люрд, почавши з одинадцятого лютого, не торкнулось і його. Насправді, він належить до тих людей, які ніколи не були коло гроти й ні разу не бачили екстазу Бернадети. В світі немає більшої гордості, як бути одуховленою людиною. Людина — дух може голодувати й не мати даху над головою, проте, тим не менше почуватися поставленим Богом не на сцені життя, а запрошеним до двірської льожі. Свідомість того, що він не належить до акторів комедії, лише до її безчасних обсерваторів, дає самооману перевагу, яка робить витривалим навіть важке життя. Одуховлена людина бачить у собі не створіння Бога, а Божого гостя. З таким величним положенням, очевидно, не може йти ззаду ніякий цесар і ніякий папа. А що воно у людини приховане, то ще більше помножується його таємна вартість. Тому то Гіякинт, убогий кривняк багатого Ляфіта, трактує аферу, що відбувається між Бернадетою, Пані й силами цього світу, з безмежного й холодного становища абсолютного духа, який зачіпає людське життя тільки грайливими світляними проміннями іронії. Ляфіт має себе, одним словом, за бога, в якого не вірять.

Сьогодні прибули столові друзі, навіть такі, як Естрад і Дозу, що в останні часи рідше приходили до Кафе Прогрес.

»Я маю зауваження«, каже старий Клярен, щоденний співрозмовець Ляфіта. »Ми цього місяця знаменито спорили між собою. Як мені бути сьогодні без вашого вічного спротиву, ви, безприкладний нонкорфісте?!«

»Подякуйте Пані, мій приятелю«, жартує Ляфіт. »Вона мене жахливо побила...«

Естрад бере це признання поважно:

»Чому Пані?« питає він. »Я бачу, що Пані не зробила вам нічого злого...«

»Нічого злого?« сміється письменник. »Мені здається,

що Пані вроджений тиран. Вона домагається, щоб рішення за або проти неї«.

Естрад зміцнює це поняття з притиском:

»Це правда, Ляфіте, Пані домагається такого рішення«.

»Бачите, мій приятелю«, продовжує літератор, »і саме це домагання я вважаю найтяжчим втручанням у мою особисту волю. Я дійсно бідний і не цілком вільний, як мені здається. Але я не зрікаюся люксового права, доки живу, права на безпартійність. Мені подобається вільно рухатись між так званими тривкими становищами. Ці становища мені, пробачте, приносять хіба тільки біль. Я не вважаю людину ані звичайним шукачем поживи, якого треба лікувати від понадприродних ілюзій, ані не можу терпіти релігійного жebraчого супу, що його щоденно готують... Зрештою, хіба панове не помітили, що скромні раси або маси роблять заплісніле враження.

»Я вже раз дозволив собі завважити, приятелю«, перериває педагог, »що сьогоднішні поети втратили зв'язок з народом«.

»Увесь цей народ, приятелю«, борониться Ляфіт, »також тільки одна з тих забобонних абстракцій, яку ви, ідеалісти, маєте на своєму сумлінні«.

І вкінці додає:

»Відколи Пані прибула до Люрду, я відчуваюся в невідгідному положенні. Мене непокоїть ностальгія за гріхом у Вавилоні«.

До столу присідають Віталь Дютур і Лякаде. Бургомістер сьогодні двічі об'їхав Площу Маркадель, переможний полководець показується народові. Кафе Франсе вітає його оплесками. Дюран і його найближчі тріюмфують. Переможець звертається ласкаво до Ляфіта:

»Відходите від нас, мій дорогий поете. Правдоподібно, зробите нашому місту в Парижі погану опінію...«

»Цього я не зроблю, пане бурмістре«, чемно відповідає Ляфіт.

»Я не вірю, щоб це було для вас особливо розумно«, посміхається пророчо А. Лякаде. »Париж і світ незабаром почувуть про несподівану зміну справи. Вони почувуть, що з нашого містечка йде дійсне спасіння, очевидна річ, інакше, ніж хтось думає. Побажаним було б, монсьє де Ляфіт, щоб ви, як поет, убрали цю зміну в пишні слова...«

Зір усіх людей звертається до дверей, де виникло замішання. Стривожений і спітнілий, підбігає д'Англя, бригадир, до столу нотаблів.

»Панове, це було дійсне повстання«, говорить засапанним голосом. »Люди штурмували гроту, зірвали паркани і перевернули таблиці...«

»Якщо ви хочете скласти службове зголошення, д'Англя«, каже Лякаде після шанобливої мовчанки, »то ви повинні інакше поводитись... Отож, що сталося, і коли?«

»Пів години тому, коли стемніло, пішла атака на гроту. Я був там один.«

»Розумієте тепер, я вам не gratулював за вашу подиву гідну холоднокровність, монсьє мер?« сміється високозадоволено Вігаль Дютур.

»Отже, що є?« каже Лякаде, трохи блідий, але спокійний, і підводиться. »Бар'єр уночі знову буде побудований, а гроту мають пильнувати постійно аж дві варти.«

»Відвага — це дорогий жарт«, кпить цісарський прокурор. Кілька хвилин пізніше він прощається з Ляфітом і каже:

»Чому залишаєте цю цікаву річ перед п'ятим актом, мій пане?«

ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ РОЗДІЛ

ЄПИСКОП МІРЯЄ НАСЛІДКИ

Монсеньйор Льоран кінчає прийняття. Залишилися ще, нуроч пароха Пейрамалья, двоє інших гостей, керівник єпископської канцелярії і приватний секретар, молодий духовник. Ці останні невдовзі, вибачившись, відходять. Монсеньйор бажає лишитися годинку сам-на-сам з парохом Люрду. Це велике відзначення. Єпископ Тарбу нерадо відзначає людей. Він їх знає добре. Всі, хто прийшов з низів, зберігає на своїй блискучій висоті гіркоту давнішої нужди, як земний осад душі. В ньому лежить закон любови ближнього з ледь прихованим упередженням до людей у постійній боротьбі. Вислід цієї боротьби дає холодну лагідність, за якою соромливо чатує холодний розум. Але для пароха Люрду єпископ Бертран Север має вимовну слабкість. Взаємна симпатія людських істот базується на правдивій мішанині однородних і протилежних прикмет. Цей Пейрамаль, людина коло сорока років, все ще не навчився панувати над собою. Коли щось станеться не по його волі, горять його очі. Він не думає над тим, що говорить, і не знає страху перед людьми. Він завжди і на все дає негайну відповідь, і це інтригує єпископа. Пейрамаль — пан, а це імпонує синові дорожнього робітника, оточеному духовниками, що походять з дрібних шарів суспільства, і тому ніколи не можуть подолати свого намащеного сервілізму, притаманного підлеглим священикам, зокрема тим, що між клером має такого духовника, як Пейрамаль.

Камердинер відчиняє подвійні двері кількох салонів, по яких проходить з своїм гостем єпископ, спираючись на милицю з слонової кости. Всі ці кімнати з своєю віджилою пишнотою — холодні й незамешкалі. У тих кімнатах живе Бертран Север Љоран уже дванадцять років, не лишивши на них сліду своєї екзистенції. Вони є такими, якими були за часів його попоредника, єпископа Дюбля. Дюбль, прихильник давнини, мав смак до гарних речей і був до певної міри їх збирачем. Љоран не має смаку до гарних речей і нічого не збирає. Навпаки, він виставив з палацу на продаж певну кількість картин і предметів мистецтва, щоб прибуток пожертвувати добродійній організації «Карітас». Люди низку переважно раціоналісти.

Вкінці ціль подорожі досягнуто. Це вже друге відзначення Пейрамаля. Єпископ велить подати каву у своїй власній кімнаті. Це кімната, в якій монсенйор живе, працює і спить. Доки він став єпископом, завжди займав для себе тільки малий простір. І тепер, як єпископ, він не має більше. Тут міг би церемоніймайстер зробити багато зауважень. Єпископ, просто сказавши, не погодився жити у великому помешканні. Ніхто не міг би сказати, що ця кімната вигідна або принаймні здатна на помешкання. Це невеликий простір з одним залізним ліжком, помальованою іконою Богоматері, з кананою, бюрком і численними кріслами та фотелями. З погляду монаха або аскета також не можна це назвати кімнатою. Монсенйор зрікається всілякої вигоди, він без будь-якої кокетерії не хоче змінити свого життя. Він був бідний і є бідний, син робітника. І недостаток може перетворитись у своєрідну звичку. Проте, щоб сказати всю правду, єпископська кухня є добра, навіть знаменита, що, ясна річ, міг ствердити Пейрамаль при кожных своїх відвідинах.

Третє вирішення: камердинер подає парохві довгу люльку. Сам же монсенйор волить добрий табак, про що багато дечого може сказати його сутана. Обидва займають мі-

сце коло печі. Яка ж то холодна весна. Єдиним приємним чинником є вогонь. Монсенйор мерзне і влітку. Мабуть остуджує його власна лагідність.

»Події перед гротою«, починає єпископ, »про які ви мені оповідали коло столу, утвердили мене в переконанні, що спосіб нашого діяння був добрий. Але ні префект, ані пан мер і не мріяли, що їм руйнуватимуть щоденно свіжий паркан. Подумайте тільки, яку шкоду мала б Церква, якщоб світ міг принаймні одну частину тих дощок записати на наш рахунок. Мущу вам висловити моє признання, пароху Љурду...«

»Вотр грандьє«, відповідає з повною пошаною до старої людини Пейрамаль, »я відважився сьогодні просити про авдієнцію, тому що я цілком незадоволений, тому що я не бачу нічого доброго в тому, що є, тому що я боюся, що виявиться необхідність зміни у нашій поведінці...«

Єпископ висипає щипку табаку, не понюхавши його, до табакерки. Його глибоко запалі очі з подивом прилипли до обличчя пароха. З притиском відсуває він набік атаку Пейрамаля:

»Насамперед я маю запитання до пароха Љурду: хто то Бернадета Субіру?«

»Отож, хто то Бернадета Субіру?« бурмотить парох і глядить на землю. Минула, може, мінута, доки він знову звертає перестрашене обличчя до свого зверхника:

»Монсенйор, я одверто признаюсь, що я мав Бернадету за ошуканку, за Розу Тамісьє, й існують певні моменти, які мене уповноважують далі те саме твердити. Я добре знаю цей народ байкарів, фантастів і комедіантів; знаю також його вмільсть учинити щось не тільки іншим, але й собі. Ах, це безнадійно вбогий народ. Я стверджую далі, монсенйор, що пізніше Бернадета видавалась мені божевільною, і сьогодні я часом так думаю, але рідше. І по-третє, монсенйор, я признаюся, що в Бернадеті я бачу обдаровану ласкою й чудодійну особу...«

»Ця відомість неясна, пароху Люрду«, озивається єпископ. Його, з правного боку беручи, гострий ум не має зрозуміння для сангвінічних парадоксів. Він вказує неокресленим рухом на письмовий стіл:

»Я отримав листа від генерала на емеритурі Возу. Він мене просить застосувати певні кроки проти зневаги Церкви. Це, приблизно, та сама пісня, що її співає уряд протягом уже кількох тижнів. Барон Массі, Рулян і, як мене запевнили, цісар. Єдина різниця між ними захована в тому, що генерал думає щиро. Він має дочку в Невері, яка працює в школі учителькою. Ви в кожному разі знаєте цю монахиню. Вона вчителює в Люрді...«

»Я її знаю, монсеньйор, і двічі говорив з нею про Бернадету Субіру. Я, очевидна річ, хотів знати думку учительки, яка щоденно бачить дитину...«

»Опінія вчительки, яка мусить краще знати Бернадету Субіру, ніж хтонебудь інший, є без порівняння більш об'єктивна, ніж опінія пароха...«

Очі Марії Домініка Пейрамала палають:

»Я маю враження, що вчителька не дуже рада дівчинці«, каже він.

»Мені відомо«, продовжує єпископ, після допитливої мовчанки, »що сестра Возу — це оздоба ордену. Вона надзвичайна у всіх справах. Є навіть мрійники, які кажуть, що вона близька до святости. Сестра Возу походить з блискової родини. Впродовж кількох років її йменують настоятелькою новіціату, а пізніше й ігуменею монастиря. Чому ж то така черниця, з такими чеснотами та заслугами, мала б безпідставно не довіряти такому створінню, як Бернадета?«

»Черниця Возу«, відповідає Пейрамаль, »може мати претенсії на найвищі гідності і на почесне місце в небі, але коли з нею говорити, монсеньйор, то не можна мати враження, що перед нами стоїть вибрана істота. Сестра

Возу є байдужа до всього, натомість Бернадета Субіру ніколи не є байдужою. Я не знаю, що є з нею. Вона — простацька. Обличчя її таке, яке мають всі оті Дутрелю, Уру, Гезо, Габізо. Злість бере кожного за те, що така вітрогонна пика тримає своїми чинами в напруженні всю Францію. Але раптом приходить у добродушному тоні відповідь, монсеньйор, відповідь, яка може не одному дати працю на цілісіньку ніч. Ця відповідь не розв'язує справи. І з очима малої також не можна так легко справитися. Монсеньйор знає, що я не мрійник і не містик, а з Божою поміччю практична людина. Якщо я довший час не бачу Бернадету, тоді ростуть мої сумніви. Коли ж я її попрошу до себе, як оце недавно, тоді не я її впроваджую в замішання, а вона мене. Бож при Пречистій Діві мала так чудово правдива, коли говорить, що я сам цього не розумію...«

»Таким чином ви проспівали Бернадеті цілу похвальну пісню«, стверджує єпископ з нерухомими рисами обличчя. Пейрамаль перечить цьому:

»Я не заслуговую на ваше признання, монсеньйор. Нічого іншого я не роблю, як тільки стримую мій клер від відвідин гроти. Це мені йде важко, особливо в малих громадах. Але я не можу нічим прислужитись у втихомирненні духів, тому що я сам творю осередок замішання. Я старий і потребую вашої батьківської помочі, монсеньйор. Не забудьте про джерело! Не забудьте про вилікування дитини Бугургортів! З учорашнього дня кружляють поголоски, що ласкаве джерело привернуло зір одній селянській дитині. Абстрагуючи від особи Бернадети Субіру, без сумніву, діють-ся чуда...«

»Дозвольте, пароху Люрду«, перериває єпископ. »Вам добре відомо, що ні вам, ні мені не вільно послуговуватись цим небезпечним поняттям. Одна — єдина Конгрегація Обрядів у Римі може вирішувати, чи щось є чудом, чи лише злудою...«

»Цілком слушно, вотр грандье«, жваво підхоплює па-

рох. »Але, щоб Курія могла видати рішення, мусить мати у своєму посіданні необхідний матеріал. Парох Люрду виступає перед своїм єпископом у повній своїй негідності й каже: Так далі я не можу. Я живу у глибокій духовій непевності. Люрд став полем бою, на жаль, не лише символічно, тому що вчора жандарми заатакували юрбу білою зброєю. Мрійники, типу Мілле, поводяться провокаційно. Вільнодумці тягнуть з тих подій певні користі. Ясні, тверезі голови не знають, що з ними. І я сам нічого не знаю. Тому то, монсенйор, я відважуюсь звернутися до вас з ревною просьбою: розріжте цей Гордіїв вузол! Покличте нарешті до життя єпископську провірчу комісію, щоб народ опам'ятався!«

Єпископ з трудом підводиться на своїй милиці й іде по-сучасному кроком до письмового столу. Там виймає він з шухляди звій листів і кидає на стіл.

»Тут є єпископська слідча комісія«, каже він. »Вона зорганізована до найменших дрібниць«.

»Коли ж ви дасте їй знак до праці?« зворушливо питає Пейрамаль.

»Якщо Богу подобається, то ніколи«, терпко відповідає Бертран Север і киває парохіві рукою, щоб той сидів на місці. Опісля він підходить до вікна й глядить на кущі бозу свого саду:

»Чудо — це щось жахливе«, бурмотить старий, »буде воно визнане, чи ні. Люди сповненні жадоби. Через те прагнуть чуда. І чимало віруючих цілком не хоче вірити, лише мати певність. Господь Бог тільки дуже рідко посилав чудо. Бож чого була б варта наша віра, коли б кожна плоска голова щоденно стверджувала його наявність? І щоденне чудо св. Літургії заховане також у вигляді хліба та вина. Ні, ні, мій любий, надзвичайне є для кожної інституції отруя, чи то для держави, чи то для Церкви. Візьмім те, що люди називають генієм, наприклад Наполеона Бонапар-

те. Чим був так званий геній для світа? Кривавою турботою, пароху Люрду. І численні святі, яким ми молились, були в свій час для Церкви тільки безкровною турботою. Хотіти вивищення або вивищуватись понад інших — це зло, яке ми, як призначені опікуни християнської спільноти, мусимо відкинути, поки нас не перемаже невідкличний доказ Божої ласки. Церква, Містичне Тіло Христове, це спільнота святих, тобто кожна її частина є свята... Отож, коли я урухомлю провірчну комісію, то тим самим офіційно стверджую не тільки неокреслену можливість, але й високу правдоподібність надприродних подій. Це я можу зробити тільки тоді, коли вже вичерпались природні засоби їх з'ясування. Якщо я це зроблю передчасно, то я впроваджу мою дієцезію і, взагалі, Церкву в провалля смішности«.

»Що доказують два або три вилікування, яких не дослідив лікарський конспіліум? Дуже мало доказують. Ви ж самі, пароху Люрду, співаючи похвальну пісню на честь дівчати Субіру, все ще не виключаєте ошуканства й божевілля. Подумайте, що сказала б наша висококритична й високонаукова доба про єпископа, який сприяє блазням або баламутам, уступає перед бабськими поголосками про джерело ласки й висилає комісію, щоб укінці здемаскувати магічну гру? Шкода була б безмежна«.

Марія Домінік Пейрамаль виявляє неспокій, просить слова. Єпископ сам далі каже:

»Якщо б Пані з Массабьєлю справді була Пречистою Дівою, що остаточно має вирішити Рим, тоді я хочу відбутися покуту, щоб одержати прощення гріха. А до того часу я, як єпископ Тарбу, буду їй, згідно з накладеними на мене обов'язками, псувати гумор, скільки лише можна«.

ТРИДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

РОЗЛУКА ВСІХ РОЗЛУК

Проходять тижні, невирішена боротьба йде далі проти приви́ду. Дюбоє, підирефект, проклинає, Вігаль Дюгур проклинає, а Жакоме найбільше. Скучні урядові кімнати містечка Люрду тимчасом перетворились у бю́ра генерального штабу, де щоденно кують нові пляни проти неприяте́льки в гроті Массабьель, яка, хоч відійшла, посилає розбурканий народ вранці і ввечері собі назустріч. Треба було дати місце в касарні Немура дальшим трьом бригадам жандармерії, тому що д'Англя і його люди від довшого часу не можуть упоратись із своїм завданням. Що дві години змінюється сторожа перед гротою, яку відгороджує від світу не пара дощок, як дотепер, лише великий паркан. Якщо Пані появиться у ніші, стане невілницею. Саме, та уява, що жандармерія бере безправним способом в неволю благословенну небесну силу, викликає огірчення серед піренейського народу. Є справа чести звільнити її, за допомогою хитрости або насильства. Для озброєних довга нічна служба, причина якої видається їм безсенсовною, не є дрібничкою. Найсуворіший командант зрозуміє, що серед незвичних умов стійковий ніколи не засне під час служби. Зрештою, ніхто тут не лежить у полі проти австрійців або прусаків, тільки проти селян долини ріки Гав, які вперто облягають гроту Пані. Очевидно, це завдання виконують з великим тактичним талантом сільські хлопці з долини Батсужер. Вони дуже винахідливі щодо засідок, які ста-

влять державній владі. Наприклад, біля третьої години ночі долину вкриває повна темнота. Місяць зайшов. Лише Гав вигукує в тиші свій шалений монолог. Тепер нічого немає, думає чорнобородий Беляш, який під ту пору провадить команду варті. Від двох днів він має нову любовку, яка жде на нього в ліску Селле. Є літо. Вона запропонувала йому в незвичайну пору зустріч. Беляш віддає жінкам з Еффефу першенство. Але знання цього бабія далеко не так рафіноване, щоб підозрівати, що його знайома спокійно марнує годинку, жертвуючи її для Пречистої Діви й для небесної протекції.

»Я на хвилинку виходжу«, каже Беляш до помічного поліцаєя Лео Лятарпа, який тримає варту. Лятарпові, колезі Бурбьета, вся та історія набридла. Він мусить свій добрий сон жертвувати за нужденних тридцять су. Що ж йому може статися? Він виповість громаді службу, на це він рішився. Ти на хвилинку відходиш, Беляше, думає він, а я ляжу денсубудь в сіно.

Хлончиська долини Батсужер у міжчасі лежать на засідці, в одній з печер Массабьелю. Вони розставили своїх вартівників. Коли повітря чисте, сновігають вони близько гроти, обвивають паркан клоччям і іншим запальним матеріалом, щоб не викликати галасу, і підпалюють його. Нащо їм потрібно, що Беляша суворо покарають? Вранці тисячі паломників знаходять тільки обвуглені рештки паркану, який відгороджує їх від Пані. Вони збирають останки цього жертвенного вогню й беруть їх, як трофеї, додому. Але паризька преса робить велику помилку, приписуючи фанатизмові віри або забобону відповідальність за фіглі, що їх народ робить урядові. Жандармерія добре знає, що між ворохобниками, яких вона деколи ловить, часто бувають найбільш нетерпеливі вільнодумці й богохульники. Вони повинні, очевидна річ, бути задоволені, що держава провадить їхню боротьбу. Але людина не є логіч-

на, і ці богохульники виступають не тільки проти Пресвятої Діви, але також і проти держави. Вони засвіжа використовують, проти власного переконання, добру нагоду, щоб робити владі труднощі. Вони цілком ясно відчують, що Бернадетина Пані спричиняє неспокій і дає священикам важкий клопіт, і що не лише в очах префекта, але і в очах єпископа розрух, який він не був би, завжди є розрухом. Після того, коли оборонці Пані четвертий раз здемолювали огорожу з дощок, діється щось несподіване. Всі робітники Люрду відмовилися будувати новий паркан. Спроваджено теслярів і столярів з довколишніх сіл. Вони приходять, слухають і вертаються додому. Кілька днів, на сором зверхників, грота відкрита. Тоді мусять самі жандарми затиснути зуби і ставити загороду.

Найважчу службу наглядача має малий Калле. Його поставили, щоб він унеможливив комунебудь пити з джерела, яке свіжим водостоком вижолобило собі ринву до Саві. Але, заледве Калле відвернувся, а вже хтось нахилився і черпає воду. Поліцай кидається на кожного, кого зловить на гарячому вчинку, і списує з нього протокол. П'ять франків виносить кара за порушення заборони пити воду. Хто може платити, платить готівкою. Хто ж не може платити, в того відраховують гроші з найближчої винагороди за працю. В деякі дні Калле зрєдагує тридцять і більше карних протоколів. Ріве і його колега, мирний суддя Дютра, видумали ще гірші провокації. Якщо більше осіб підлягає карі, тоді не тільки кожний зокрема, але також і всі групи мусять відпокутувати. Отож, громада має блискучий прибуток, грізно думає Калле, а я маю фігу...

Єдиний можновладець, який показується всюди людям у постійній гідності й найкращому успособленні, це мер міста. Лякаде висміває неспокій державних авторитетів. Вони не мають ніяких дійсних цілей, зате він має перед собою ясну мету. Незабаром експлодує його бомба. Вже водна проба є в руках Фільоля. Раз висока наука сказала

своє слово правди й малий аптекар Лятур не тільки потвердив осуд, але і поширив та поглибив його, то виграно найбільш несподівану битву. Лякаде ні на хвилину не сумнівається в своїй перемозі. Як грім удареє одобрення Фільоля публічну опінію Франції й освітлює та дає відповідь щодо Массабьельського питання на всі часи. Опісля має зібратися тільки комісія найславніших лікарів і представити страждаючому та несвідомому людству ентузіастичні чужі слова: хлорат, карбонат, кальцій, магнезія і фосфор.

В таємній зустрічі Лякаде вже виявив постмайстрові Казенаву і власникові каварні Дюрану свою холодну ідею. Має бути побудований не лише великий готель, але також і знамените казино, з грецькими стовпами, якщо можливо, посередині добре упорядкованого кураційного парку над берегом Гау. В печері Массабьель найкращі дівчата Люрду обслуговуватимуть достойних хворих лікувальним напоєм в гарно розмальованих пугарях, під час веселої танцювальної музики. А Лякаде в своїй фантазії вже бачить тих багатих лікуванців. І саме в потягах, які довгою сиреною будять заспані долини Піренеїв.

Бернадета працює дома. Бернадета ходить до школи. Бернадета жде. Бернадета жде терпеливо. У великодній понеділок вона пережила найглибше єднання з Пані, в якому вона була з самого початку. Заледве вона в цей день очуняла від «чужости світу», щоб повернутись до поновного життя. Вона знає, що Пані з нею ще нічого не закінчила, і що в її останньому привітанні лежала обіцянка зустрічі. Це все, про що Бернадета мріє. Як кожний, хто глибоко любить, вона не простягає своїх думок на далеку майбутність. Вона нічим не відкидає надії, що її єднання з Пані триватиме так довго, доки вона буде жити. Вона вважає цілком природним, що відстані між одним побачен-

ням і другим мусять бути щораз довші, бож Пані має в світі багато завдань до розв'язання, а Бернадета може їй пожертвувати мало. Вона не турбується тим, де будуть відбуватися майбутні зустрічі: в гроті, чи поза нею. Вона вже докладно знає характер Пані, щоб лякатися жандармерії або звертати увагу на тих пару дощок, які мали б служити поважною перешкодою для виявлення її волі. Пані покличе Бернадету й її знайде. Не важно коли! Проходять квітень і травень, і червень...

Боротьбу, яку Пані розгорнула, бере Бернадета з повною апатією. Можна навіть сказати, що боротьба їй байдужа. Вона для неї не існує. Її вона не розуміє й приглядається їй, як сонна дитина. Важливий для неї є тільки той факт, що прокурор, суддя і комісар залишили її в спокою. Її вухо цілком глухе на щоденні заклики прихильників: »Ох, Бернадето... ох, ти вибранице... ох, ти візіонерко... ох, ти чудодійна«. І закликів вона не розуміє, хоч як це звучить неймовірно. Люди є занадто шалені. Вона несвідомо ніякого чуда. Пані сказала: »Пийте з джерела й мийтеся«. Бернадета виконала цей наказ. Це все. Яке ж тут чудо? Пані знала, де є під землею джерело. Про всі ці речі Бернадета не каже нікому ані одного слова. Коли хтось починає про це розмову, мама або Марія, тоді вона відходить.

Не легким є життя дочки Субіру. Цікаві люди з усього світу приходять до Кашо з своїми недоречними й докучливими питаннями. Бернадета, як тільки може, ховається. Але горді сусіди, всі оті Сажу, Уру, Бугургорти, Равалі і врешті Пігуно виводять її надвір, щоб з нею погугорити. Вона мусять чужим людям ставити запити й давати відповіді. Спосіб, як вона це робить, викликає розчарування. Дівча привласнило собі бездушний тон катеринки, яким воно меле свою історію, начебто вона його не цікавить, немов би воно було приневолене сказати на річному ярмарку якусь слово з давніх часів. Але за цим одноманітним співом захований його сором. Відвідувачі завжди пропонують постій-

но його родині гроші. Бернадета вважає пильно, щоб принаймні її братики не були слабі. Це єдиний пункт, де байдужа дочка Субіру не знає ніяких жартів. Між нею й її ріднею росте з дня на день пропасть. Батько, мама, сестри, всі відчують перед Бернадетою своєрідний жах. Непевним видається їм цей член фамілії, що втримує недозволений стосунок з небом. Франсуа Субіру вже не відновляє своєї присяги й ходить до Бабу, якщо дійде до його слуху, що в коршмі є трохи людей. Тоді він без слова сідає десь у глухому куті. В нього вже немає біди. Казенав дав йому добру працю і підвищив його платню. Люїза Субіру погано почувається й схильна до сварки. У міжчасі вона звикла до слави своєї чудесної дитини. Але лютневі дні високого блиску проминули. Тепер її дочка є ясновидючою. Відні люди мусять якось улаштуватись. Інколи Бернадета наближається до мами з своєю делікатністю. Вона відчуває потребу, як тоді, в першу безсонну ніч одинадцятого лютого, покласти голову на мамине лоно. Проте серце Субіру в такому разі є, проти власної волі, дуже тверде. Вона поводитьсь так, начебто нічого не помітила, хоч опісля під час ношення води і прання білизни її охоплює почуття недолі, і з очей течуть сльози.

Найгірше є в школі. Жанна Абаді й інші дівчата ставляться до Бернадети із мішаним почуттям — пошани й насмішки. Її сусідки по лавці відсуваються соромливо на бік. З нею мало розмовляють. В час перерви вона ходить сама з своєю білою торбинкою. Для вчительки Бернадета взагалі не існує. Вона її не бере в пустий простір іспиту. Черниця Возу сто разів більше, ніж всі духовники, огірчена поганською поведінкою низьких шарів населення, яке потурає нікчемній дитині, що лудиться візією якоїсь Богоматері. В душі дочки генерала Возу накопичується спротив проти екстази цієї обдертої дитини й проти поганської поведінки гірників. Черниця відчуває, що тут є ехидна

революція нижчих, дотепер спутаних сил, які загрожують промощеному високому шляхові правдивої віри й правдивої побожності. Тому то вона, коли настав час, говорить до дівчинки скупими словами:

»На наказ отця пароха ти підеш до сповіді й Причастя, Субіру Бернадета!« За тими сухими словами заховано: Таким чином ти одержуєш ласку й милосердя, але не право. — Так, отже, дочці Субіру пересолено також ще й хліб ангелів.

Школу замикають, як скрізь у Франції, п'ятнадцятого липня. День потім Бернадета сидить на малій леваді, над ставком Ляпака, що лежить у протилежному напрямку до Массабьєлю. Відколи вона не йде до печери, вибирає найрадіше оте місце. Тут, під старими дубами Провансу, дуже тихо з далеких вищербів долини виростає на нерухомому небі білосніжний вершок Піренеїв Пік дю Міді. Бернадета має тепер багато часу, щоб розважати й відчувати. Ця розвага обертається завше тільки коло одного слова: Коли? З Сен-П'єру в Люрді б'є чверть години по сьомій. Поки пролунає самотній удар, вона вже має готову відповідь на її вічне »Коли?« Відповідь звучить: »Тепер«. Це »Тепер« втілено у застиглу вродистість цілком особливого роду. Ще ніколи так сильно досі не почувалась Бернадета роздвоєною на майже нечулу тілесність і самовладний порив. Цей незрівняний порив бере її. Вона вертається до міста, щоб порозумітися з тіткою Люкмією. Подорозі вона скеровує свою думку на інші речі. Вона сьогодні нікого не хоче мати коло себе. Хоче бути тільки сама з Пані. На жаль, вона не може перешкодити тому, що за її подорожжю пильно слідкують і навіть кілька найревніших ідуть за нею, а інші швидко сповіщають новину по домах: Бернадета йде до гроти.

Вона не знає чому, але вона вибирає не коротшу лісову стежку, лише йде тим самим шляхом, яким ішла одинадцятого лютого з Марією Жанною Абаді, здовж ставу Саві,

через млинарську кладку Нікольо, через острів Шале аж до луки Рібер. По тому боці берега перед Массабьєлем чигають Калле і жандарм Пеї. Помітивши Бернадету й гурт людей, вони негайно займають ворожу позицію, жандарм ставить рушницю до стопи. Але Бернадета не робить ніяких приготувань, щоб пройти млинарський став, лише падає на коліна на тому самому місці, як і тоді, вже в непам'ятний час. Спеціальним рухом відсуває вона людей назад, щоб вони були подалі від неї. Громада, що постійно росте, — мати, сестри, тітки, Нікольо зібралися разом і творять широке півколо. Деякі жінки запалюють свої свічки. Але як можна бачити звичайне полум'я свічки під той незмірний захід сонця, що тепер відбивається в долині Гав? Гора печер і лісок Селле горять. Гав перетворюється у вогненну кипучу лаву. Пурпурові верхи на краю світу, здається, топляться як віск.

І нутро гроти, заслоненої до половини висоти новим парканом, полум'яніє від цього соняшного заходу. А може, то інший огонь горить? Бернадета може навколішках бачити тільки горішню частину скельної ніші, лінію гострого луку. (Жандарми вже подбали про те, щоб не бачити нових »привидів« також і здаля). Але, саме під луком ніші проявляються густі жмуть золотого жару. А ця рухлива білість? Не є це вуаль Пані? Так, без сумніву, вона, Пані стоїть у скелі, хоч Бернадета не може її бачити. Ох, як мало вимріяна, ох, як дійсна є Пані, а тут пара дощок хоче її закрити, так як кожне інше тіло. Бернадета, шукаючи помочі, оглядається довкола. Що ж вона має зробити, щоб знайти місце, звідки могла б бачити Пані?

Під час шукання її очі на хвилинку спинаються на березі ріки Гав, кілька кроків від того місця, де став лучиться з рікою. Вона дивиться знову, моргає. Неможливо. Як тоді, вона тре очі. Опісля раптом стає смертельно блідою, шкура обличчя напружується, зиніці ростуть.

»Там вона стоїть«, гукає Бернадета, »так, там...«

Придушені голоси жінок, далеко позаду, повторяють:

»Там вона стоїть... так, там стоїть вона...«

Пані стоїть перед гротою, близько від берега ріки. Вартівники її не помічають, хоча Бернадету негайно охоплює жах, Калле або Пеї могли б підійти до неї за близько. На щастя, вони відступують на другий бік печери, щоб краще задержати в оці небезпечних жінок і унеможливити їм пиття джерельної води. Пані ж стоїть перший раз своїми чистими ногами на рівній землі. Рожі на ногах променіють. Пані, — це та сама Пані з одинадцятого лютого, — юне створіння, знамените дівоцтво. У великий подвійний тиждень, коли Пані щоденно кликала Бернадету до гроти, вона мала багато плянів і таємних замірів. Вона потребувала Бернадети, щоб та пішла до пароха, домагалася каплиці процесій, і вигребала з землі джерело. Сьогодні інакше. Пані не таїть уже у своєму серці ніяких цілевих стремлень, які трохи відійшли вбік перед спільною самотністю любови. Сьогодні звернено повну й неподільну любов благодійної до ошасливленої. Ще ніколи так жваво не грав під вітром її вуаль. Ще ніколи брунатні льокони так свobodно не висувались з-під обвідки вуалю. Ще ніколи очі не були кришталеві блакитні й пів відкриті вуста не були делікатніше викинені. Ще ніколи біла матерія суконки і синій пояс не були такі захоплюючі, як сьогодні, у світлі передвечірнього жару. І посміх Пані не має в собі нічого з ласки, лише сповнений грайливості...

Бернадета поволі підносить руки й поволі їх опускає вниз. Тоді, не відвертаючи зору, шукає в своїй торбинці вервицю. Пані ледь помітно хитає головою. Ще тисячу разів будете молитися з вервицею, ніби каже вона. Але сьогодні навіть молитва — це марнотравство. Настав час споглядати і тільки споглядати.

Бернадета хоче щось почати »з своїм серцем«. Але Пані розважно водить пальцем по вустах. Це може означати: мовчіть. Що могли б Ви мені виявити, чого б я вже не знала? І я також не маю Вам нічого більше сповістити. Проте,

Бернадету мучить питання, яке глухо вибухає з серця:

Чи це останній раз, ох, Мадам, чи це дійсно останній раз?

Пані, докладно розуміючи це питання, не дає на нього ніякої відповіді, і глухої теж ні. Тільки її посмішка є ще легша, більш задоволена, підбадьорююча й приятельська. Насправді ж, ця посмішка означає: Останній раз це щось, що з нашого боку є незрозуміле. Певна річ, ми сьогодні мусимо попрощатися на довший час, але я залишаюсь у світі й Ви залишаєтесь у світі...

Тепер Пані робить третій рух. Вона поволі посуває свої бліді пальці здовж своєї постаті, від грудей до пояса. Таким чином вона ніби каже: я є ще тут. Тоді Бернадета здає своє тривожне запитання і поринає в споглядання, як ще ніколи. Вона глядить несвідомо, з незрозумілим напруженням своїх нервів, немов би мусіла прищепити в кожний кутик свого Я наявний ще образ Пані, щоб мати його на пізніші часи, аж до години смерті. Бож Бернадета знає: Це є розлука. І Пані також дає все. Вона жертвує, вона жертвує себе у постійних хвилях наближення аж до скрайніх можливостей.

Вже давно смерклося. Надходить ніч. Крок за кроком. Скрізь відслонюється багате зоряне небо липня. Щораз сильніше свічкове світло позаду людей, що клячуть, робить світ перед їх очима темним. Пані ще не відійшла. Вона в розважливій делікатності серця вибрала, саме, годину, коли то прощання світла сходиться з її власним прощанням. Зрештою, вона не хоче залишити Бернадету. Вона не хоче поглиблювати захоплення дівчати, лише бажає піднятися в повітрі й залишити по собі якнайменше болю. Коли Бернадета ледве щось бачить і постать стає невиразною ясністю, Пані починає відходити. Дуже поволі відходить і не відвертає зору від дівчинки. Здається, що вона підносить руку й киває своїй улюбленій, так як роблять люди при прощанні. І Бернадета також підносить

ЧЕТВЕРТА ЧАСТИНА

ТІНІ ЛАСКИ

руку, але не має сили махнути нею. Вона вперто глядить у ніч. Чи ясність там, над берегом ріки, — також Пані? А може, це не вона? Зорі миготять. Вони радо світять, приймаючи свою королеву. Чи Бернадета має глядіти на зорі? Ні вона вдивляється перед собою в темноту, де розвіялась остання біла ясність.

Бернадета ще кілька хвилин клячить, опісля йде хитливим кроком до людей, що, густо примостившись на землі, тримають у руках свічки. Яка ж це довга дорога! Вона йде і йде, а інші поспішають їй назустріч, проте не доходять до неї. Вкінці вона стає перед людьми і бачить миготливі обличчя. Обличчя матері, обгорнуте накидкою, тому що є холодно. Суворе обличчя тітки Бернарди, яке починає негайно ставити запити. Добре обличчя Антуана, що допитливо глядить в її очі. Всі ці обличчя вона ще пізнає. І — пізнає вона теж усі ці добре відомі голоси, які до неї озиваються і прагнуть довідатись про найцікавіші новини про Пані. Вона наслідує рух Пані й звільна водить указівним пальцем по вустах. Опісля, цілком несподівано, падає на землю. Вона зомліває не так, як щось, що само падає, лише як щось, що його приневолюють упасти.

ТРИДЦЯТЬ ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

СЕСТРА МАРІЯ ТЕРЕЗА ЗАЛИШАЄ МІСТО

Спочатку взяли зомління Бернадети за надзвичайно глибокий стан захоплення, що його вже не раз помічали на дівчинці. Тому ніхто не тривожиться. Щойно по довшому часі, коли Бернадета відкриває очі на лоні матері й її обличчя не відзискує ніякого кольору, Субіру підіймає крик. Віддихова неміч перетворюється згодом у важку атаку серцевої астми. Лице дівчати рум'яніє, широко відкриті очі блукають у порожньому просторі, шукаючи рятунку. Бернадеті загрожує вдушення. Атака після чверти години проходить. Але Бернадета лежить, безсила, на землі й не може рушитися з місця.

Тоді вдруге й останній раз у житті бере її Антуан Нікольо на руки й обережно несе довгим шляхом на Рю де Птіт Фоссе. За ним ступає гурт стривожених жінок, деякі з них мають в руках запалені свічки. Все має вигляд похорону, а стрийко Сажу, здається, має рацію, коли ворожить, що з Кашо незабаром виноситимуть домовину. Найдивніше поводить ся Субіру, вона доволі здержлива між людьми. Тепер вона висловлюється голосно, майже крикливо проти Пані. Чому то її дитину, її саму і всю її фамілію так уперто переслідують таємні сили, невизнані ні парохом, ані єпископом за небесні й святі. Пані не має нічого спільного з Пречистою, навпаки, вона мабуть лихий дух пекла, посланець чорта, і мудрі священники добре знали, чому треба обминати печеру. Чому ця Пані мала б бути доброю істо-

тою, коли вона бідній Бернадеті крутить голову й робить її ні до чого не здійною? І тепер, замість «астми», потайки душить дівча гарне нічне видіння. Такі то гіркі закиди підносить мати проти Пані, доки на свою сестру не накинуть-ся з гнівом Бернарда Кастеро:

»Не говори нісенітниць!«

Негайно кличуть до Кашо доктора Дозу. Він дає розпорядження перевезти Бернадету до шпиталю Сестер Неверу. Але після оглядин батьки втихомирюються. Немає небезпечної недуги, тільки та сама давня астма, на яку Бернадета страждає з дитячих років життя. Сюди прилучається ще сильна перетомка нервів і серця, яку мала придбала собі під час виснажливих зустрічей із привидами.

Виснаження — це, здається, влучне слово. Виснажена на смерть приявністю незбагнутого, Бернадета лежить в одній з кімнат шпиталю. В перші дні довкола її ліжка кружляють фантастичні оповідання. Але про Пані мала Субіру не мріє. Про Пані вона ніколи не мріє. Про Пані вона не сміє мріяти. Вона мусить перетерпіти ще три або чотири атаки астми. Але павзи між ними будуть щораз більші. Згодом зникає недуга віддиху. Втихає танок образів на стінах. Тягар виснаження зникає з рук і ніг. Хоч Бернадета на перший погляд є ослаблена, її молоде тіло має тверді сили. Свіжий наплив здоров'я починає поширювати її мускули. Одного ранку — це діялось, може, тиждень після розлуки всіх розлук — вона чується цілком свіжою й здоровою. Вона вискакує з ліжка й питає сестру, яка виконувала службу, чи не могла б вона вернутись додому. Сестра велить їй зачекати на візиту лікаря.

Доктор Дозу у міжчасі відвідав пароха в справі Бернадети. Для слабосильної дівчинки, яка щойно розвивається, для важкої астматички, Кашо дуже невідповідне місце перебування. Брак світла й повітря мусить скоріше або пізніше, при такому стані здоров'я, довести до сухіт. Потрібна найшвидша поміч. Обидва співрозмовники скоро

узгіднюють свій погляд. Пейрамаль негайно йде до настоятельки шпиталю й пропонує їй своїм іменем і лікаря залишити Бернадету Субіру в стані хворої. Він має не тільки оздоровні, але також ще інші дуже важливі причини до своєї пропозиції. Настоятелька, яка ставиться прихильно до Бернадети, є задоволена, що має змогу виявити свою услужливість.

Пейрамаль велить Бернадету, яка жде на своє звільнення зі шпиталю, покликати до себе. Дівча вже не глядить на пароха такими тривожними очима, як у лютевих днях. Що ж може знову статись? Алеж як змінився чорний чоловік у сутані з того часу, коли він хотів її вигнати мітлою з святині! Пейрамаль до певної міри робиться меншим, щоб не настрашити малу своєю гвалтовою вдачею. Він усуває навіть з свого суворо прихованого голосу уразу, яка зрештою товаришить його приявності. За його приявністю сьогодні відчувається навіть щось таке, як несміливість і боязливість:

»Люба Бернадето«, каже він, »ти тепер цілком здорова й могла б спокійно йти додому. Проте, доктор Дозу й я постановили, що для тебе буде краще, якщо ти в найближчий час залишишся тут. Мати настоятелька була добра дати на це свою згоду. Що ти думаєш?«

Бернадета апатично глядить на пароха і не каже ні одного слова. Той думає, що життя в шпиталю їй не до вподоби:

»Ти, ясна річ, не будеш жити разом з недужими, моя дитино«, продовжує він. »Цього я, як здорова людина, також собі не бажаю. Отож, мати настоятелька дасть тобі приміщення, в якому ти протягом дня робитимеш усе, що хочеш. Вночі спатимеш разом з сестрами-наглядачками. Ти цілком вільна. Ти можеш жити з ріднею скільки лише хочеш. Зрозуміла річ, домашній порядок треба зберігати й точно в означений час приходити на обід, тому що доктор й я кладемо велику вагу на твоє добре відживлення. Погоджуєшся з тим?«

Бернадета мовчки дає знак згоди, її чорні очі тихо вдивляються в пароха.

»Це ще не все«, каже Пейрамаль далі. »Я знаю, що тобі чужі люди докучають і цікаві пригод без милосердя непокоять тебе. Я хотів би цьому покласти край. В цьому домі ти матимеш повну охорону. Мати настоятелька веліла тобі сказати, що ти можеш перебувати у великому й малому саді, як довго забажаєш. Подобається тобі це?«

»Ох, так, це мені дуже подобається, монсьє ле кюре«, каже Бернадета й широко сміється, перший раз у житті без страху.

І дійсно, їй подобається мати пристановище й бути вільною. Хоч вона дуже прив'язана до батьків, але домашнє оточення було в останні тижні прикрим, а кімнатку у Сажу мусіла вона оплачувати слуханням безперервної балачки. Тепер вона може приходити в Кашо, коли хоче, і має завше оправдання, що їй докучають, бож нахил Бернадети до самотности є більший, ніж давніше. Завжди, коли вона сама, то вона сама одна з своєю любов'ю, якої не тільки не зменшила розлука, але ще більше осолодила через постійну тугу. Що вона відчуває й ховає в собі щодо спогаду й уприомнення, цього вона не могла б висловити ні одній людині, і навіть собі самій.

Вона просить дати їй працю. Її беруть до шпитальної кухні. Бернадета миє посуд. Ця праця дома не була їй до вподоби. Але вона, як усі молоді дівчата, виконує в світі свої обов'язки з задоволенням. Між сестрами в службі є кілька молодших і веселих осіб. Вони навіть співають у кухні. Це Бернадету тишить. Увесь дім поводить ся з нею обережно, несміливо й трошки підозріло. Ніхто не збагне цю чудодійну особу. Так здається.

Кімнатка, замешкана Бернадетою, мала, вибілена, але має вихід до саду. Вона може по власній волі сидіти на вікні протягом пів години й цілком несвідомо вдивлятися у верхки дерев. Інколи під час цієї бездіяльности, насна-

женої глибокою мислю й одночасно бездум'ям, порушить Бернадетин спокій хтось, хто її не розуміє. Пуста голова не може витримати, коли кожночасно всі руки не є в роботі. Коли ж вона відпочиває, тоді також хоче негайно спати. Одна з вартівничок, дуже гнівна на неробу, оповідає порт'єрові, добре знайомому Франсуа Субіру:

»Сидить тут комічне створіння, з цілковито запалим обличчям, не рухається, глядить з вікна, наче блазень... Я до неї тричі гукую й не отримую ніякої відповіді...«

Порт'єр шпиталю Сестер Неверу, теж постійний гість Бабу, цитує цей вислів »медичного кутика«. Так називається стіл, коло якого збираються домашні служники лікарів Люрду. Служник доктора Лякрампа, досвідчений діагностик, який своїм бистрим зором розслідить кожний найбільш скомплікований випадок, висловлює свій осуд, проти якого колеги його цеху, ніколи не мають відваги виступити: »Dementia paralytica progressiva, sed non agitans! Це я вже зауважив кілька місяців тому«. Консиліум лікарських служників схвалює це з тою німою діловитістю, з якою медицина стоїть супроти недуги й смерті. Проте темний латинський смертний присуд служника негайно оббігає Люрд, як діагноза лікаря.

В камері Бернадети стоїть вузьке залізне ліжко й є диван. Диван призначений для сестер наглядачок. А що конвент і шпиталь Сестер Неверу не є приміщені в тому самому домі, мусить якась відповідальна особа щоночі виконувати службу. На ту ціль мати настоятелька призначає тільки старших і досвідчених монахинь. Сестра наглядачка має дбати про те, щоб уночі в поважних випадках покликати лікаря і священика, втихомирити неспокійну хвору і потішити її. Відповідальна сестра має також ключ до шафи з ліками, чого не дозволено звичайній піклувальниці. Взагалі служба є легка, тому що під ту пору мало є в шпиталі важко хворих. Сестрам наглядачкам, і тим самим Бернадеті, майже ніхто вночі не докучає. Манастирські жінки,

звичайно, сплять дуже міцно, тому що вони під час нічної служби звільнені від молитовних обов'язків.

Інша справа з сестрою Марією Терезою Возу. Бернадета мусить також і з нею спільно ночувати. Це в переважній мірі безсонна ніч для дівчинки, хоч вона, щоб не бути на заваді суворій противниці, поводить тихо, лежить з заплученими очима й рівномірно віддихає. З-зовні немає неспокою. Через те, що світло липневого місяця падає в камеру, Бернадета спроможна крізь довгі піввідкриті вії кожночасно обсервувати свою вчительку. Вона це робить з цікавості, якої не може перемогти.

У той час, коли інші сестри наглядочки роздягаються в темні ночі й лягають під укривало, Марія Тереза лежить у важкому габіті. Єдина частина одягу, що вона її скидає з себе, це чернечий очінок. Під ним обнажується обстрижена голова з коротким руським волоссям, яке виявляє вузький дівочий лоб. Чи вона стягне з себе черевики? — питається Бернадета. Сестра Возу носить просте шнуроване взуття. Ох, як важко мусять боліти їй ввечорі ноги! Черниця задержує на собі черевики протягом цілої ночі. Вона не накривається коцом, а лежить на ньому. Але, насамперед, вона клякає і молиться цілу годину. Вона не молиться з вервицею в руці, як весь світ, лише в дуже збудженому стані, тому що час від часу вона з кимсь сперечається. Бернадета не відводить свого зору від Возу. Вона сама собі ставить запитання, чи плечі й спина вчительки порушаться під час молитви. Але плечі й спина нерухомі.

Бернадета займає в ліжку таке положення, що вона може свою товаришку сну необачно обсервувати через щілини очей. У яскравому місячному світлі лежить Возу непорушно на дивані, схрестивши руки на грудях, як готицька камінна фігура на своєму катафальку. І вона теж не спить. Її очі відкриті. Хоча вона не рухається, проте Бернадета відчуває приховані страждання в душі безсонної. Кілька разів протягом години Марія Тереза обережно й беззвучно

підводиться, клякає перед Розп'яттям і довго молиться. Бернадета пригадує собі одну стражденну годину, коли то вчителька оповідала про святих мужів і жінок, пустельників і пустельниць, що жилися корінням, диким медом і водою, щоденно постили й по черзі вимовляли молитви, всі, які знали, доки не видумали нових. Очевидно, сестра Возу є така свята, як пустельниці в пустині і на голих горах. Можливо, що вона й тепер веде боротьбу проти поганих думок і бажань, хоч не можна сумніватися, що вона носить їх у своїх грудях.

На нічному століку, поруч дивану, стоїть тарілка з чорною свіжою бросквиною. Тепер пора бросквин, і ніде вони краще не дозрівають, як у краю Бігор. Навіть у вапняному місячному світлі виглядає круглий овоч червоно і сочисто. Бернадету охоплює велика жадоба за бросквиною. Раптом прояснюється в голові дівчати, що сестра Возу тільки тому поставила коло себе привабливий овоч, щоб безперервно поборювати власну гвалтовну жадобу, бож так само роблять ереміти й еремітки, до яких подібна неблагана черниця. Проте, Пані, розважає Бернадета, яка так часто домагалась покути, ніколи не казала, що не можна їсти бросквини. Чому ж то не вільно їсти бросквини? Вони знаменито смакують. За су легко дістати вже м'які, так що мама може деколи одну пару купити. Бернадета хоче, щоб сестра Возу вкінці спробувала бросквини, але вона бачить тільки камінну постать, що лежить на дивані, доки не зайде білий місяць.

Бернадета будиться і здається їй, що вже продовж довгого часу дивляться на неї чийсь очі. Сонце стоїть у вікні.

»Ти любиш довго спати«, каже Марія Тереза Возу.

Бистрий зір переконує дівча в тому, що бросквина, ненарушена, лежить на тарілці.

»Я негайно встаю, моя сестро«, відповідає приязно Бернадета й спускає ноги з ліжка, під час, коли з худих плечей злітає її сорочинка.

»Ти не соромишся самої себе?« шепче Марія Тереза.
»Вгорниш в щось«.

Дівча дивиться на черницю своїми темними й непорочними очима. Марія Тереза ніколи не могла б відгадати, що думає про неї Бернадета.

»Якщо ти наступного року знову ходитимеш до школи, до чого я тебе щиро намовляю«, починає Возу, »то ти мене не будеш бачити. Я завтра покидаю Люрд і вертаюсь у наш монастир у Невері. Так мені наказали зробити«.

»Ох, ви залишаєте Люрд, моя сестро«, повторяє байдуже Бернадета, без жалю й задоволення.

»Так, я йду звідси, Бернадето Субіру, і йду навіть радо. Глянь-но, яка ти мала зводниця! Ти ошукуюш дурний народ. Панів урядовців ти звела, так що вони тебе не замкнуть. А тепер ти зводиш також ще такого характерного мужа, як наш парох. Всі танцюють на твоїй нитці, моя дитино. Лише одна — ні. Нею є я... Тому, що я, я тобі не вірю...«

»Я зовсім не хотіла, щоб ви мені вірили, моя сестро«, каже згідно з правдою Бернадета й без найменшого заміру образити свою вчительку.

»Очевидно! Це одна з твоїх відповідей, якими кожного вдаряеш по щоці«, зауважує Возу. »Всю Францію ти непокоїш. Ох, Бернадето, чи ти знаєш, що давніше робили з такими людьми, які хвалилися двозначними візіями що до гарних дам, пускали в рух всілякі чари з джерелом, під'юджували нижчі шари населення й ставали насупір законам держави й святої Церкви? Таких людей палили на багатті, Бернадето!«

Бернадета напружено морщить чоло, але нічого не відповідає. Марія Тереза скеровується на інший шлях:

»Ще одне хочу тобі сказати, Субіру. Можливо, що тобі в школі здавалося, наче я над тобою знущаюсь і поводжусь несправедливо. Це велика помилка. Між усіма моїми уче-

ницями немає ні одної, про яку я дбала б так, як про тебе. Минулої ночі я довго за тебе молилась. І я далі буду щоденно молитися, щоб Бог не дав змарнуватись твоїй душі, лише завчасу її вирятував перед жахливою небезпечкою, яка тобі грозить...«

Черниця після цих слів бере таріль з бросквиною. Спочатку здавалося, що вона хоче дати овоч Бернадеті. Але вона роздумує і дарує його першому зустрічному хворому.

ТРИДЦЯТЬ ДРУГИЙ РОЗДІЛ

ПСИХІАТР ВСТРЯВАЄ В БОРОТЬБУ

Є двоє людей у Франції, які дійсно й справедливо терплять через невдачу, спричинену Пані в Массабьєлю. Це Віталь Дютур, лисий державний прокурор Люрду, і барон Массі, коректний префект департаменту Високих Піренеїв.

Внутрішній поштовх більшості людей, здається, захований у гордості, точніше у нагальному бажанні стати вище інших людей. Суспільне життя вимагає щоб люди скривали свою гордість ще соромливіше, ніж статевий гні. Тим то вона далеко більше шаліє в їхньому почутті. Кожний стан має свій власний рід і власний ступінь гордості. Але, мабуть, гордість бюрократів, якщо її розбуркати, перевищує гордість усіх людських суспільств. Урядовець є в своїх власних очах не тільки першим-ліпшим функціонером державної влади. Коли він сидить біля свого столу, то почуває себе державною владою. Хай він приліплює тільки поштові марки, проте він є іншою і вищою істотою, ніж інші люди. Як суддя, шеф поліції, митник, податковий тиран розпоряджається долею людей більш одверто, ніж саме Провидіння. Всі його обслуговують з боязкою дбайливістю, тому що в його руках закон, наче віск. Свою чарівну силу одержує він з цісарського авторитету, якого він є одночасно співносієм. Йому добре відомо, що практично він є меншим і менше може, ніж учений, лікар, інженер, менше, ніж навіть коваль і слюсар, який вивчив своє ремесло. Якщо відняти йому той чар, що пливе з влади, то

він стає нічим іншим, як тільки здеклясованим писарчуком. Чим більше вразити людську гордість, тим завзятіше вона буде захищатись. Якщо компромітується бюрократ, то компромітується також і божеський принцип особистої сили. Цього не можна стерпіти.

Не можна стерпіти того, що справи йдуть так далі, думає барон Массі. Випадок з Пані в Массабьєлю не сміє закінчитися компромітацією божественного принципу сили. Щоправда, велика преса трохи втихомирилася, відколи гроту замкнули. Мабуть трава ростиме також понад ту історію з фантомом і чудом, яку так абсурдно висміває дух часу. Але, гордість барона не дозволяє на далекому мудру резигнацію. Йому мусіли подобатись прості догани міністрів. Він мусів двічі розмовляти з єпископом і одержав відмову, насичену іронією. Кожний крок, який він зробив у напрямку ліквідації неприємливої історії, кінчався гірким неуспіхом або відкритою відмовою.

Барон Массі не любив залишати незакінченим речення, яке висловлює або пише. У нього слідує присудок за підметом і розсівний пісок за точкою. Він захворів би, якщоб він підкорився, тобто якщоб уступив перед дальшим переслідуванням. Його охоплює виразна нехоть проти Бернадети Субіру, дарма що її ніколи не бачив. Але він переконаний, що в ній і тільки в ній він має шукати джерела безмежних неясностей. Як довго Бернадета не зникне з свідомості французів, доти не буде спокою в Люрді й за Люрдом. Усі дотеперішні спроби приписати малій ошуканство або, принаймні, егоїстичне використання легковірних ближніх, закінчилися нічим через її хитрість і дрібничкові помисли поліційного комісара. Але барон Массі ще має одну зброю...

Сьогодні правдивий собачий день. Літне сонце кидає жмут світла у велику урядову кімнату їх ексцеленції. Префект носить свій довгий чорний сюртук, як завжди, високий штивний комір, що коле підборіддя, і штивні манке-

ти. Натомість всі урядовці дому працюють у сорочках. Вони всі потягся, а барон ніколи не потягся з переконання. Він студіює письмо, надіслане йому кілька тижнів тому. Це резюме лікарської комісії, яка досліджувала під кінець березня Бернадету Субіру. В склад консиліуму входили: доктор Баленсі і Лякрамп, обидва з Люрду, і один скромний сільський лікар з околиці. Віталь Дютур наполягав тоді на тому, щоб не втягнути до комісії доктора Дозу, властивого громадського лікаря Люрду. Він уже мав доволі звідомлень, які цей непевний кантоніст склав у Кафе Франсе про візіонерку. Зі зморщеним чолом читає префект елябрат ще раз і ще раз:

»Молода Бернадета Субіру«, написано там, »за винятком вродженої астми, цілковито здорова. Вона ніколи не має болів голови й не страждає на нервові недуги. Про будь-які патологічні прояви не може бути мови. Дівча з природи надзвичайно вражливе. Йдеться тут мабуть про hypersensitive, яка легко може стати жертвою уроення і навіть галюцинацій. Можливо, що привид завертає їй голову промінням світла в скельній ніші. Hypersensitive мають часто нахил до пересадки того роду переживань, які в тяжких випадках доходять аж до pseudologia phantastica. Але немає причин приймати за правду останній випадок у молодій Бернадети. Підписані є того погляду, що в дівчаті можуть заіснувати так звані екстатичні об'яви. Це психічна недуга, подібна до сомнабулізму, яка дотепер мало досліджена, але вона не є небезпечна для хворої...«

»Можна б«, »Могло б«, »Можливо«, »Може«, бурмоче барон і відкидає набік це обережне резюме. Тоді повідомляють його в слушний час про психіатра. Він, саме, прошив до себе психіатра, який керує замкнутим закладом у По. Держава час від часу потребує лікаря душевних недуг, щоб могли звільнитися від небезпечного індивідуума. Зокрема, коли йдеться про зловживання великих маєтків, про залюблених у легкодушних красунь старців і подібні

нечувані речі, держава й міщанські фамілії просять поміч психіатра. Чому, отже, держава не має покликати психіатра на поміч проти надприродних явищ у столітті, яке має надію в потребі справитися з природними речами?

Психіатр — це рудобородько. Його волосся по-мистецьки стирчить угору, полум'яніючи. Можна було б назвати його гарним чоловіком, якщоб лівий кутик щоки не викривився трохи вгору, через параліч м'язів. І його мишачо-сірі очі блукають туди й назад, тому що лікар душевних недуг постійно одержує щось від блазенства своїх пацієнтів.

Префект короткими словами з'ясовує випадок і повідомляє про погляд держави. Рудобородько хоче повністю задовольнити барона. Байдушний до філософічних питань, він чується огірченим, коли хтось продирає понадзислово дірку у кінцевому з'ясуванні світу. Для нього Бернадета має тільки добре відомий вибір між ошуканством і божевіллям. А що божевілля — його фах, він охоче про нього балакає. Він теж не хоче зрозуміти, чому в ці важкі часи мали б небесні сили займатися лікувальними справами, не склавши медичного іспиту. Префект вказує на закон від 30 червня 1838 року, який уювноважує прокурора взяти під охорону кожного підозрілого в душевній недозі, якщо вистачає лікарська діагноза й хворий загрожує публічній безпеці. Психіатр сміється:

»Ми не потребуємо, ваша ексцеленціє, устійнювати недугу. Між повною волею й цілковитим інтернуванням існує посередній засіб, яким я завше користуюсь у важних випадках. Я ставлю пацієнта під обсервацію. Зрештою, психіатр — це не оргонд, який може направити зламану ногу«.

»Дуже добре, любий професоре«, приязно потакує барон. »Я побоююсь, щоб ця обсервація не виявилась необхідною...«

Наступного передполудня психіатр появляється в лічниці Люрду. Його супроводить кремезний вартівник, немов би треба було охороняти Голіята. Йому негайно приво-

дять Бернадету. Її очі холодні, задумані й дуже сторожкі, як завжди під час боротьби. Рудобородько відразу намагається здобути довір'я пацієнтки. Він захоплено сміється, він загострює свої криві вуста, він... бавить... дівча.

Бернадета незадоволено відштовхує від себе оброслі руки. Психіатр втягає її в широку розмову, яка має ту саму ціль, що »перехресний огонь« Жакоме. Бернадета має знайти в такому положенні, щоб легко можна було назвати її слабоумною. Але вона знає, скільки годин має день, скільки днів у тижні, і коли в линні заходить сонце, і хто панує у Франції. Вона знає, скільки є сім помножене на п'ять. Скільки є сімнадцять разів тридцять вісім — вона не знає, але відповідає психіатрові цілком поважно:

»Це ви собі, пане, вже заздальгидь вирахували.«

На запит про події останніх днів вона дає гарну хронологічну відповідь. Дві з молодших сестер милосердя, що прислухаються допитові, починають сміятися. Давне Бернадетине мистецтво тріумфує свою перемогу. Вона своїми відповідями робить дурним того, хто її питає й хто сам хотів її зробити дурною.

Психіатр просить пацієнтку залишитись тільки з ним у затемненій кімнаті. Мати настоятелька, яка відповідає на його просьбу, є доволі хитра, щоб повідомити пароха й батьків. Бернадета уважливо сидить на ліжку, під час, коли рудобородько рухається, наче тінь, у темряві, освітленій проміннями літнього сонця. Немов кравець, витягає він з кишені метричну міру; нагадують кравця і ті шпильки, які він носить на підшивці сюртука. Під ту пору анатомія голови й мозку святкує великий тріумф. Відкрито духові, чуттєві й рухомі центри й їх, як слід, відмежовано. Людина висить на тих центрах до певної міри, як жвавий механічний робот. Разом це означено давнім словом »душа«. Психіатр міряє голову Бернадети й записує цифри в книжечці, докладнісенько так, як кравець. Опісля шпильками коле в різних місцях тіло пацієнтки:

»Ох, болить!« скаржиться Бернадета.

»Ти це відчуваєш дуже сильно«, радо зауважує психіатр. Невідомо, чи це слово для пацієнтки, чи ні.

»Очевидно, кожний відчуває це дуже сильно«, відповідає згідно з правдою Бернадета.

Згодом рудобородько досліджує рефлекси м'язів і передусім реакцію зіниць. Він каже дівчаті йти вперед і назад з заплющеними і розплющеними очима.

»Чому ти хитаєшся?« питає він.

»Тому, що ви, пане, мене втомлюєте«, каже вона.

Тепер психіатр знову перетворюється в стрийка й дозволяє їй сісти. Він втягає її в дальшу розмову:

»Отож, ти бачиш у гроті Пречисту Діву?«

»Цього я ніколи не сказала, пане!«

»А що ж ти кажеш?«

»Я бачила Пані в гроті«, відповідає Бернадета, наголошуючи на форму минувшини.

»Алеж Пані мусить кимсь бути«, пробує вмовити рудобородько.

»Пані є Пані«.

Хто бачить Пані, яких немає, той хворий, моя дитино, той не є нормальний«.

Бернадета робить малу павзу, опісля з притиском відповідає:

»Я бачила Пані. Я її вже більше не побачу, тому що вона відійшла. Отже, ви, пане, не можете мене вже більше називати хворою!«

Психіатра на хвилину вражає ця незаперечна логіка.

»Слухай, любя мала«, каже він потім, »є певні позначки, що з тобою не все в порядку. Присягаю тобі тут словом чести, що ти незабаром будеш здорова. Чи ти не хочеш бути зновні здорова й позбутися всього того, що тобі шкодить? Ти короткий час житимеш у прекрасному домі з великим садом. Тобі буде так добре, як княжій дитині. П'єш ти радо гарячу шоколяду з сметаною?«

»Цього я ніколи не пила?«

»Отож, тепер будеш пити, і якщо хочеш, то вже на перше снідання. Краще ніде тобі не буде, як у мене. Все одержиш задарма. Твої батьки не заплатять ані су. Ти отримаш харчі, і твоя будучність поправиться...«

»Я не маю найменшої охоти пити шоколяду зі сметаною«, каже Бернадета. »Мені незадовго буде п'ятнадцять років. Краще буде, як я тут залишусь...«

Рудобородько похитує головою й посміхається:

»Люба дівчинко«, каже він, »найкраще буде, якщо ти добровільно підеш зі мною. Це тобі не пошкодить. Це також не пошкодить твоїм батькам, з якими ми поговоримо. Я вже зауважив, що ти хитра особа. Три тижні, чотири тижні, це довше не потриває. Тоді раз назавжди прийде кінець тому положенню, в якому ти є. Ти не будеш бачити ніяких Пані у печері, зате станеш знаменитою людиною, загартованою до життєвої боротьби...«

»Я, пане, не боюсь життєвої боротьби«, думає Бернадета й оглядає свої малі руки, що вже в свій час багато працювали. Опісля, відвернувши увагу психіатра, вона вискакує з кімнати і біжить просто додому.

Дві години пізніше, психіатр разом з цісарським прокурором входять у Кашо. Панове добре переякались, коли у дверях зустрілись ні з ким іншим, як тільки з Марією Домініком Пейрамалем. Величезна постать заступила обидвом дорогу, так що розмова мусіла відбуватись між низькими дверми. Фамілія Субіру боязко тиснегся в найдальшому кутку кімнати, коло грубки. Рудобородько робить клопітливий уклін:

»Чи маю честь балакати з отцем парохом Люрду?«

»Маєте честь, монсьє. Чим можу панам служити?«

»Чи не краще було б порозмовляти деінде?« вибачається Віталь Дютур.

»Панове вибрали це місце, не я«, каже Пейрамаль, не

уступаючись із свого місця! »Свідки Субіру мені дуже побажані. Пана державного прокурора знаю. Другого пана я не знаю. Мабуть, це лікар душевних недуг з По, якого нам послав префект...«

»Я надзвичайний професор психіатрії й нервових недуг«, признається рудобородько, викривляючи уста.

»Я боюсь, що ви в Люрді не знайдете відповідного поля для своїх студій, шановний професоре«, співчуває парох.

»Отче пароху! Я працюю за дорученням санітарної влади департаменту. Є лікарська заява від двадцять шостого березня, яка устійнює певні аномалії юної пацієнтки. Пан префект має бажання розслідувати цю заяву й поставити дівча на певний час під мою обсервацію. Така моя місія...«

Пейрамаль стає більш поміркованим:

»Я знаю це цілком безвартісне письмо з березня«, каже він. »Алеж ви самі перевірили стан здоров'я дівчати, дорогий професоре. Які аномалії ви устійнили?«

»Є аномалії, які не відразу кидаються у вічі«, вагається рудобородько.

Прихований голос Пейрамалю починає тепер давати про себе знати:

»Я пригадую вам присягу, яку ви склали як лікар, шановний професоре, і питаю вас: Чи Бернадета Субіру душевно хвора, божевільна, небезпечна для суспільства?«

»Мій Боже, монсьє де кюре«, виправдується психіатр, »хто ж тут говорить про божевільня й суспільну безпеку?«

»На якій основі опирається бажання префекта позбавити те дівча волі?«

»На праві, передбаченому у французькому законодавстві«, каже спокійно Віталь Дютур.

Парох щойно трохи пізніше чується в силі вести дальшу розмову:

»Французьке законодавство стоїть зависоко«, каже він, »щоб його перевертати.«

»Алеж, шановний отче пароху«, примирливо посміха-

ється рудобородько. »Якщо застосувати закон з 1838 року, то він тільки йде на користь малій пацієнтці, яка має бути, за дорученням пана префекта, якийсь час під обсервацією й має бути вилікувана всіма засобами модерної науки«.

Тепер терпеливість Пейрамалья вичерпується до дна. Всі реєстри органів вибухають нараз:

»Це найбільш безсоромна облуда, з якою я будь коли зустрічався. Слово даю, панове, я здійму маску з лица цієї облуди і піднесу голос перед цілою Францією, аж префектові з Тарбу зів'януть вуха... Ходи сюди, Бернадето Субіру!«

Інстинктивно Бернадета ще задовго перед тим наблизилась до пароха. Чорна людина її дитинства хапає її тепер і притискає до себе залізними руками, на знак охорони:

»Я знаю цю дитину«, гукає він, »і цісарський прокурор знає її також. При вході ми обидва розмовляли з цією дитиною. Хто твердить, що Бернадета Субіру є душевно хвора, є сам душевно хворий або шубравець. Сенс закону з 1838 року звернений проти божевільних і шумовиння. Чи панове відважаться застосувати цей момент? Дуже добре! Але будьте певні, я не рушуся від цієї дитини. Так, а тепер можете спровадити сюди жандармів«.

»А як прийдуть жандарми, отче пароху«, питає Віталю Дютур химерним голосом.

»Якщо прийдуть жандарми«, — Пейрамаль вибухає сміхом, — »тоді я їм скажу: Мої панове, ладайте гостро, тому що шлях відкритий тільки через мій труп!«

Сказано »шах і мат«, прокурор і психіатр зникають з кімнати, в якій, завдяки парохіві, вони не відважились посунутись два кроки вперед. Віталеві Дютурові відомо, що Пейрамаль виконає кожну погрозу. Йому незрозуміла раптова зміна пароха Люрду. Бернадета правдива чарівниця старого стилю. Треба депешувати до Тарбу про нові правила поведінки.

Точно о першій годині затримується замкнений пошто-

вий диліжанс на розі вулиці де Птіт Фоссе і площі Маркадель. Місто під ту пору наче вимерло. Люїза й Бернадета всідають у віз. Парох Пейрамаль уже зайняв своє місце. Мовчазна подорож іде в гористий терен, до купілевої місцевости Котере, куди Пейрамаль відвозить переслідувану й її матір, а саме в малу хатину, яка належить до тамошньої парохії. Бернадета зникає. Навіть поліція префекта не може знайти місця її перебування.

ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

DIGITUS DEI АБО ЄПІСКОП ДАЄ ПАНІ ШАНС

У тих днях монсенйор Тібо, єпископ Монпельє, затримується в купелі Котере. Старець знайомиться з Бернадетою Субіру в парохіяльному домі. Монсенйор Тібо — це найчистіша протилежність до монсенйора Льорана. Він носить доволі довгу шовково-сиву бороду. Він не має саркастичних, лише дитячі м'які уста і знамениті сині очі. Монпельєський єпископ має приступну, поетичну вдачу; можна навіть зрадити, що у вільних годинах він пише французькі й латинські вірші на честь Бога, природи, неба, Пресвятої Діви й приязні. Монсенйор Тібо знає про привиди Люрду тільки, як кожний, з преси. Він поділяє думку всього французького клеру, що в наслідок існуючого стану умів треба бути обережним щодо містичних проявів. Немає нічого небезпечнішого, так він також думає, як затирати межі між релігією й примарою. Проте, він просить дівча розповісти йому все якнайточніше. Діється щось знаменне. Бернадета, яка ніколи не відмовляє цього роду просьбі і виконує її тільки в найпростіший спосіб, дається одушевити ясними очима свого слухача. Здається їй, що вона перший раз у житті зустрічається з душею рівною їй, яка подібним засягом охоплює таємницю радості, любови й зворушення. Вже після перших слів вона звільняється з концепції звичайної розповіді. Вона підскакує вгору. Вона клякає. Вона починає себе наслідувати. Вона починає грати роллю Пані. Одинадцятий день лютого. Тут млинарський ставок. Там грота. Упритомнення є таке сильне, що Берна-

дета сама відчуває, як вона невідомими силами наближається до Пані, щораз більше наближається, і майже приневолює її стати по правому боці кімнатної ніші. Її обличчя блідне і Люїза Субіру вже побоюється, що вона попаде в екстазу. Коли Бернадета, зображуючи Пані, з піврозкритими руками й люб'язно поважним голосом сама до себе говорить: »Чи не були б Ви ласкаві приходити сюди протягом найближчих п'ятнадцяти днів«, монсенйор раптом підводиться й залишає кімнату. Очі старця заливаються сльозами. Він важко віддихає. Надворі, в саді, він спирається на дерево і бурмоче без перерви:

»*Quel poeme... quel poeme... Яка поезія!*«

Два дні пізніше їде єпископ з Монпельє до Люрду. Він зупиняється в готелі Казенава. Негайно просить він пароха Пейрамалі припровадити йому в гостинницю довірених свідків візій і екстаз Бернадети. Пейрамаль вибирає доктора Дозу й Жана Баштіста Естрада. Останній заявляє єпископові дослівно таке:

»Монсенйор, я в своєму житті подивляв найбільших мистців французької сцени, між іншим, таку артистку, як Рашель. Але всі вони супроти Бернадети ніщо інше, як химерні статуї, які представляють болісні пристрасті. Натомість мала візіонерка з Массабьєлю зобразила нам святості, для яких мова не має слів«.

»*C'est cela... c'est cela*«, озивається Тібо.

Парох Пейрамаль користує з нагоди й каже:

»Монсенйорові не зашкодило б обмінятися думкою з єпископом у Тарбі«.

Монсенйор не занедбує це зробити. Хоч лікарі звеліли йому після напруженої купелевої курації зберігати два тижні повний спокій, він їде не в свою дієцезію, а до Тарбу. Там має він приготовану розмову з Бертраном Севером Льораном.

Незабаром єпископська резиденція депешою викликає пароха Люрду. Його приймають не приязно, як звичайно,

коло столу, а в холодній спальні та робітні. Він мусить ждати в канцелярії дві години, поки його впускають до єпископа. Монсенйор гнівно стукає своєю палицею по письмовому столі:

»Хочете, може, весь єпископат Франції заагітувати, пароху Люрду?«

»Поки Пейрамаль може щось відповісти, єпископ подає йому звиток паперу, обвішаний печатками, який уживається для пастирських листів і інших пастирських оголошень:

»Леге«, наказує монсенйор по-латинськи. »Читай!«

Супроти врочистого пергамену Пейрамаль з вдовolenням зауважує, що ця безформна концепція в шухляді зробила у міжчасі замінний поступ щодо чистоти й краси письма: »Успійнення дослідчої комісії?« питає він тихо.

»Sede et lege«, наказує йому єпископ. Його холодна ладність уступила сьогодні теплішій розмові. Парох сідає слухняно на одному з бюрових крісел і читає латинське титульне письмо, оздоблене синіми, червоними й золотими літерами: Ордината єпископа Тарбу щодо призначення комісії для розслідування тих подій, які стоять у зв'язку зі здогадними привидами в гроті, на захід від Люрду«.

І під цим стародавнім кучерявим титулом:

»Бертран Север Льоран, Божим милосердям і ласкою Святої Апостольської Столиці Єпископ Тарбу; клерові і вірним нашої дієцезії привіт і благословення в імені нашого Господа Ісуса Христа...«

Парох кидає свій зір на єпископа, але одночасно опановує його несміливість. За римським благословенням слідує численні рядки вузького письма. Пейрамаль далекозорий і тому дуже важко відчитати цей текст. Проте не тільки очі, але і його дух мусить напружуватись. Глибоко приховане скрупульозне недовір'я в ясних словах пастирського листа діє майже болісно. На вступі Бертран Север доказує »Як« і »Чому« цього випадку. Пейрамаль згідний з доказом, яким монсенйор дає зрозуміти, що він не з вла-

сного почину, лише з зовнішніх причин, тобто через ненависть тих, що заперечують, як і через фанатизм легковірних, приневолений діяти. Щораз частіше Пейрамаль натрапляє на застереження, заховані під гладкою поверхнею пастирського стилю. »Ми не визнаємо будь-що«, пишеться там, »а пріорі і без найповажніших та найрозважніших досліджень«. Тому то було б найкраще відійти якнайдалі від суб'єктивних тверджень і звернути найсуворішу увагу на природниче насвітлення так званих лікувальних феноменів. »Людство легше впровадити в замішання, ніж переконати«, пише єпископ. Але між рядками може Пейрамаль ще більше прочитати. Нове замішання могло б завдати нового удару християнству, яке в сучасний момент найгвалтовніших історичних боїв захищає вічні правди. Модерний дух, навіть там, де він не відкидає Бога, так збудований, що він ані розумом, ані серцем не має заміру визнати винятки з загального закону природи. Якщо Церква, завжди до цього готова, визнає такий виняток, тоді вона мимохіть зміцнює Божих ворогів і викликає в широких колах огірчення. Доки, отже, церковна комісія займе становище щодо надприродного чинника, мусять бути вичерпані всі засоби природного вияснення при допомозі модерної критичної науки. Тому то в цій комісії мали б прийняти участь не лише професори догматики, теології, моралі й містичної теології, але й рівна кількість професорів медицини, фізики, хемії, геології.

Пейрамаль читає й читає, без кінця. Дрібний почерк миготить перед його очима. Монсенйор, не можучи далі терпіти, бере письмо з його рук:

»Хто заперече чудо, той не може бути привидним католиком«, бурмоче єпископ. »Хто відмовляє Богові силу керувати світом по власному бажанню, той атеїст. Проте, чудо цього роду викликають неспокій. У мене. Я тут не бачу чуда. Нещасне створіння з злиденного гнізда, дитина пияка і прачки, милосердя неба є безмежне, але я тільки мала людина, прости мені Боже, це мені протирічить. І ви всі змушуєте мене встрянути в цю справу...«

»Не ми, монсенйор, змушуємо вас встрянути в цю справу«, каже Пейрамаль. »Ця справа сама вас провокує, як і мене спровокувала. Я не є прихильником легкодушного й тупого містицизму старих баб. Але хто, вотр грандье, з'ясує нам цей шалений розвій? Дочка низько впалих батьків — так є. Несвідома дитина, яка майже нічого не знає про найпростіші речі з релігії, яка ніколи не мала мрійливих снів, ця дитина бачить Пані, і ця Пані для дитини не якийсь привид, але дійсна особа з крові й кости. Ця дитина оповідає сестрі і шкільній приятельці про свою зустріч. Сестра оповідає мамі, приятелька — своїм шкільним товаришкам. І з тих дрібних спліток між дітьми й малими людьми появляється протягом кількох днів лявіна, складена з Так і Ні, яка заливає всю Францію. Ваш службовий брат, монсенйор, єпископ з Монтпельє, називає це найкращою модерною поемою...«

»Мій службовий брат, єпископ з Монтпельє«, легковажно сміється Бертран Север, »швидко чимнебудь зворушується«.

»Але я не легко зворушуюся, монсенйор«, заявляє Пейрамаль. »Проте вправляє мене цей зріст дитячого ніщо в постійну побудливість. Тепер же ви покликали мужів, які нас повчать: *Nic est digitus Dei*. Або тут немає Божого пальця!«

Єпископ стягає кутик уст униз і брови вгору:

»І між цими покликаними мужами«, каже він, »є також парох Люрду з цілою своєю неневністю...«

Парох глядить переляканими очима. Він найкраще побувся б цього уряду, але це неможливо:

»Коли ви, монсенйор, накажете комісії зійтися?« - питає він притишеним голосом.

»Ще ні... ще ні«, відповідає гірко єпископ й кладе обидві руки на звій паперу, начебто не думав відірватись від нього.

»Ордоната вже готова до друку«, нагадує парох. Старець буркає:

»Ордоната може зачекати. На ній ще не має ніякої дати. Чи не з'ясували б ви мені, пароху Люрду, як можуть працювати природознавчі комісії, хеміки й геологи, коли гроту замкнута?«

»Ваш пастирський лист, монсенйор, приневолить відкрити загороду«, важиться Пейрамаль необережно висловитись.

Єпископ підносить свій голос і гостро рубає:

»Я нічого не бажаю вимушувати. Я відмовляюсь робити будь-який натиск на світську владу. Насамперед, цісар відкріє гроту. Тоді збирається комісія. Але не навпаки«.

»Чи цісар застеріг собі право особисто рішати, монсенйор?«

»Цісар вирішує, тому що інші слабі люди не дійдуть до кінця«.

І по якомусь часі єпископ додає майже пошепки:

»Я даю Пані останній шанс. Розумієте, пароху Люрду?«

»Ні, цього я не розумію, вотр грандье«.

»В такому разі, я вам з'ясую. Я даю Пані шанс перемогти. Якщо Пані переможе, тоді комісія приступить до своєї праці. Якщо ж її переможуть і печера буде замкнена, тоді Пані — не Пречиста Діва і комісія може розв'язатись«.

Після тих слів монсенйор починає перечитувати статутів. До слуху пароха доходять імена професорів семінарів, які мають зайнятися науковим досвідом. Опісля пароха випускають. Але єпископ кличе його з дверей ще раз до себе:

»І що має статися з Бернадетою, пароху Люрду?«

»Як це розуміти, монсенйор?« питає Пейрамаль, щоб зискати на часі.

»Це ясно! Як уявляє собі дівча свою майбутню долю? Ви, здається, її лицар, пароху Люрду. Запитаєте її при нагоді«.

Пейрамаль дає дуже обережну відповідь:

»Бернадета — це найпростіше створіння, яке існує на

світі. Вона не має ніякої амбіції. Її єдине бажання — вернутись у невідому масу, з якої походить. Вона хоче жити, як усі жінки її походження...»

»Зрозуміле бажання«, сміється єпископ. »А ви, як теолог, чи ви вірите, що після того всього є устійнена її ідилічна будучність«.

»Я бажаю цього від цілої душі й не вірю в це«, каже вкінці Пейрамаль так двозначно, як йому підказує його погляд на Бернадету й її Пані. Єпископ, спираючись на мильці, підходить до письмового столу й стає коло пароха:

»Комісія, мій любий, може видати тільки три вирокі. Або вона скаже: Ти жонглерка, мала Субіру, отже, твоє місце в закладі поправи. Або вона скаже: Ти божевільна, мала Субіру, отже, твоє місце в домі божевільних. — Або вона скаже: Пресвята Діва тебе власкавила, мала Субіру. З твого джерела йде чудо. Ми вишлемо наші акти в Конгрегацію Обрядів у Римі... Отже, як?«

Марія Домінік Пейрамаль уважає за відповідис не відповідати.

»Отже«, підносить монсеньйор свій голсе, »ти одна з вибраних смертельниць, які мають претенсію на честь вівтарів і через те мусиш зникнути, чуєш, бож ми не дозволимо Святій бігати по світі. Свята, яка шукає хлопця, має чоловіка й дітей, була б, очевидна річ, гарною іновацією...«

Єпископ раптом міняє тон розмови й каже лагідно та тихо:

»Через те, мала Субіру, Церква візьме тебе під свою опіку. Через те, мала Субіру, посадить тебе Церква, як коштуну квітку в одному з найкращих своїх садів, у кармелітанок, у картезеріянок, де правила життя дуже суворі, хочеш ти цього чи ні...«

»Вона напевно не хоче, монсеньйор«, перериває ледве чутко Пейрамаль. »Бернадета дитина природи і, на мою думку, не має ніякого покликання до духового життя. Вона ж ще така молода, п'ятнадцятий рік життя«.

»Вона буде старша«, каже коротко єпископ. »Але ще не видано ординату. Ще не зійшлася перманентна комісія. Якщо вона раз почне свою працю, то буде відбувати постійні наради, мій любий, це я вам кажу, приблизно протягом року. Бож мене, мене задовольнить тільки повна ясність. До того часу може ваша піклуванка, ця мала, жити, як світська дитина, хоч під суворим наглядом. Така моя вимога. Коли ж ви ставитесь зичливо до дівчати, пароху Люрду, то відкличте це своєчасно. Тоді справа опиниться в закладі поправи. Це було б для Бернадети наймудрішим і також для Церкви, в наші часи...«

ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

АНАЛІЗА І ДВІ ОБРАЗИ МАЄСТАТУ

Перше забурення грозить з того боку, що, зрештою, не належить до партії Нані з Массабьєлю. Між робітниками провінції поширюється поголоска, що Бернадету пірвали й посадили в тюрму або в дім божевільних. Візита рудобородого психіатра в Люрді не залишилась без уваги. Жакоме мусів його вивести з міста під охороною жандармерії, у власній повозці, тому що Антуан Нікольо присягнув, що затримає поштовий омнібус і ще перед Вартре не тільки вибатожить надзвичайного професора, так як «англійського мільйонера», але зробить йому кінець.

Бернадета Субіру після відвідин рудобородька зникла. Тоді мельник Антуан започатковує дику політичну пропаганду. Він промовляє до робітників таргаку Ляфіта і великого млина Кляверье, до робітників фабрики вагонів Дюпра, цегельні Суртру і горільні Пауге. Він говорить до корабельних робітників, каменярів, дроворубів, дорожників, з яких більшість він знає.

«Вільні ми громадяни Франції, чи невольники?» питає він бунтарським голосом.

«Ми невольники», лунає йому назустріч, і ця відповідь не зовсім фальшива, бо ж пошанування цісаря є неконтрольоване і абсолютне, завдяки законів про безпеку. Антуан Нікольо знаходить прихильне вухо для своєї демугогії на користь Бернадети. Хоч тут католицький південь, проте як раз тут живе те саме робітниче населення, яке

в роках 1789, 1830, 1848 йшло на барикади, щоб протиставитись упривілейованим, до яких належали в його очах також «Ле Бон Дійо» і «Ля Тре Сен Верж». Бернадета Субіру — це дитина працюючого люду Франції, одна з найбідніших дітей. Упродовж місяців упривілейовані знущуються над цією дитиною, мучать її через поліцію, державну прокуратуру, слідчий суд, психіатрію, і вкінці через саму Церкву. І навіщо це знуцання? Може, тому, що Пречиста Діва показала не шляхетній сестрі, лише простій дитині, і тому, що джерело гроти Массабьель лікує недужих? Що це, до ста чортів, обходить Жакоме, Дютура, Массі і цісаря? Це цілком не обходить Жакоме, Дютура, Массі і цісаря! Вони краще подбали б, щоб зліквідувати голодові платні, безробіття й надмірну смертність народу. Але ні, почавши від цісаря аж до Жакоме вниз усі вони дбають лише про те, щоб багаті, і ті що мають владу, не втратили ні одного су. Натомість вони замикають нешкідливу печеру і забороняють народові пити коштовну воду, яка помогла не одному хворому. Чому? Тому, щоб могли її незабаром дорожче продавати і таким чином набивати власні пляшки та кишені. А тепер — найжахливіше: Вони поривають цю невинну дитину робітника, щоб її назавжди поховати у в'язниці або в божевільні...

Першого четверга в серпні вибухає бунт. Понад тисячу робітників покидають о четвертій годині пополудні свою працю і йдуть густою лавою до Массабьєлю. Жакоме, саме, має ще час зібрати всю приявну жандармерію, п'ятнадцять людей, і бігом відправити їх до гроти. Узброєні творять мур перед парканом. Після брудної лайки приходять до боротьби. Жандарми роблять усе можливе, щоб відбити три атаки маси. На них падає град каміння. Праве око Беляша поважно ранене. Бургомістер, комісар, державний прокурор, пів земського суду з'являються на місці, щоб рятувати становище. Жакоме, який хоче говорити, переривають гучні оклики. Старий народний трибун Лякаде має кращій

спосіб. Усі слухають його перші речення. Опісля перебиває йому Нікольо:

»Де Бернадета?«

»Бернадета в безпечному місці«, кричить Лякаде. »Я кладу в заставу за неї свою голову. Чи я, люди, завжди не був вашим. Чи ви свobodно не вибрали? Якщо ви мені довіряєте, то й я вас обдарую довір'ям. Нікольо, зроби кінець з цією злочинною сваволею, тоді довідаєшся, де є Бернадета...«

І ця принада втихомирює Антуана Нікольо.

Поліційне звітлення Жакоме може барона Массі кинути у найгіршу меланхолію. Зараз після невдалої спроби рудобородька інтернувати Бернадету цей удар є найповажніший. Часописи накидаються на »Люрдські події«, та поширюють їх з шанобливою турботою. Французький народ — це народ самостійного розуму, не сліпого послуху. Можна абсолютно опанувати козаків і прусаків, але не велику націю Вольтера й енциклопедистів. Галлійська раса має доволі іронії, щоб використати забобонний епізод і піднести свій голос остороги. Відна Бернадета бачить містичну Пані в печері Массабьель. Певні кола можуть у тій самій печері пізнати вогненне письмо, яким суверенний народ нагадує всім тим, що могли б зменшити свої природні права. Це слова, які відважиться друкувати »Ля Республік«, за що цензор конфіскує одну частину числа, а друга частина доходить уже до читача.

На Яковій драбині урядів починається знову звичайна злива запитань і відповідей. Цісар сам ще не виявив своєї волі. Тепер він чоловік, батько, літній гість Біярріцу любується озерною купіллю, і коли міністер фінансів Фульд виринає з своїми противними проектами, дозволяє собі зробити заперечення. Барон Массі втомився безкорисним ходом справи. Він заприймає гірку помсту Массабьельській гроті, що так часто вдаряє його гордість. Він раптом бачить перед собою шлях до цієї помсти. Хай »субверсивні еле-

менти« збираються тисячами, десятками тисяч, хай вибухне дійсна революція в Люрді, його це буде тільки радувати. Він не заважається цю пекельну гроту розторопити гарматами артилерійського полку з Тарбу, на власну відповідальність і безпеку.

До підпрефекта, бургомістра і поліційного комісара Люрдуду йде найсуворіший наказ барона. »Якщо повториться неспокої і прийдуть нові виступи проти збройної сили, то цісарська жандармерія і спроваджена військова асистенція, після попередньої законної перестороги, можуть уживати зброю.«

Лякаде дуже налякався, одержавши цей наказ. »Битва в Массабьелю« з багатьма вбитими і раненими — це був би побажаний пролог для квітучого гешефту з лікувальною мінеральною водою. Чи не можна на побоевищу влаштувати казино з каварняним садом, музичним павільоном, з площею для крокету, італійських святкувань і вогненної сторожі? Ти, добротливе небо! Збентежений бургомістер впадає до пароха.

Тепер для Пейрамалю починається тиждень, продовж якого він мало їсть і спить. Насамперед він розправляється з Антуаном:

»Ти, опущений Богом осле«, верещить він на нього, »ти, дурню! Що ти робиш? Що ти бунтуєш людей? Чи людська кров має змішатися з джерелом Бернадети? Таким чином, усе скінчилось би для дівчати. Її вигнали б зі світу, як злочниця. І те джерело, що є, може, великим благословенням, було б прокляттям на всі часи! Зрозумієш ти вкінці, що робиш ти, осле жалюгідний?!«

Антуан Нікольо стає блідий і хилить голову вниз.

»Негаймо йди зі мною«, гремить парох, »і покажи мені всіх ватажків!«

Той факт, що Марія Домінік Пейрамаль був з першого дня священником всіх страждаючих і обтяжених, дає тепер добрі овочі. Він знає селян, робітників і убогих людей, і

вони знають його. Він розуміє їхню мову. З маломовним Антуаном іде він у робітні Ляфіта, Кляверье, Сютру й Баге. Його твердий і шорстокий голос закликає людей до розуму:

»Я знаю, що ви задумуєте на найближчий четвер. Ви хочете прийти з усіх сторін десятками тисяч. Нічого ви не досягнете, хіба тільки жовніри приперчать вас, і певна кількість вас помре, інші ж будуть каліками. І за що? За волю гроти? Не ставте мене в прикре становище. Свою власну справу ви міняєте з іншою. Це не дасть добра. Це дасть поганий наслідок...«

»Ми хочемо бачити Бернадету«, відповідають йому голоси.

Пейрамаль не є задоволений. Він іде до хат і халупок. Закликає жінок, щоб відстрашували своїх чоловіків від ризикового чину:

»Коли Пані є дійсно Пресвята Діва«, гукає він, »що вона вам, невдячним, скаже?!«

Жінки прирікають усе на цей сильний аргумент, але з свого боку домагаються побачити Бернадету.

Два дні перед заповідженою революцією, парох викликає Люїзу Субіру й Бернадету з Котере додому. В середу везе їх у повозці на прогулянку здовж і поперек міста та околиць. І знову свіжий вигляд дівчинки, якій перебування в горах замінює поправу здоров'я, викликає глибоке враження. Бернадета іде всміхнена й ні на кого не глядить. Люди ж її вітають, як переможця.

Бургомістер Лякаде сидить німо над одним важливим письмом, яке він щойно розпечатав. Настав час, думає він. Великий Фільоль прислав свою аналізу. Супроти Франції й усього світу може тепер наука без будь-якого упередження передати публіці найсильніше джерело землі. В цьому ясному факті бургомістер не сумнівався, коли врочисто

розпечатав листа. Але, вже перше поверховне читання розбудило в ньому сум.

Щоправда, все є, карбонати, хлорати, сілкати, вапно, магнезія і фосфор аптекаря Лятура. Як личить найбільшим світочам гідрології й бальнеології, скрупулянтний Фільоль, помножив список ще кількома знаменитими назвами, хоч із цих матерій є лише сліди: амоніак і поташ. Ах, як гарно звучить слово »поташ«? Що дають усі ці гарні лікувальні слівця, коли вислід розвіює всі надії? Бож на conto свого хемічного рахунку пише професор Фільоль червонимом жахливим реченням:

»З названого дослідження виходить ясно, що надіслану пробу води з джерела в Люрді можна означити як звичайну воду до пиття, склад якої докладно відповідає джерельним водам гірської землі, сильно просякнутої вапном. Вона не має ані трохи активної речовини, потрібної для терапевтичних цілей. Отож, її можна пити без шкоди й користі.«

»Без користі і шкоди«, гірко бурмоче Лякаде. Втім він знаходить ще короткого, зверненого до нього листа в конверті. В ньому написано:

»Надзвичайний вплив, згодом досягнутий спожиттям цієї води, не дасться, зі становища сучасної науки, з'ясувати різноманітною аналізою солей, які в ній є розпущені.«

Скільки злосливості є в цьому реченні, дорікає посадник. Сьогодні вилікування не дадуться ще з'ясувати наявності солей у воді, зате завтра — можливо. Пан професор (це справді нікчемно) впускає головними дверима чудо і, з другого боку, він, примружуючи очі, залишає задні двері для науки. Два обличчя має пан професор. Цього можна було від нього якнайбільше сподіватися. Це ніж у спину поступу і доброго гешефту. Чого хоче пан професор?

Подібно, як прокурор Дютур завше питає: *Cui bono?* так і Лякаде постійно питає: *Ad quem finem?* Для якої мети? Очевидно, він не ставить запитань латинською мовою. Про-

те, він знає себе задобре, щоб не мати підозріння, що кожна людська діяльність служить не кому іншому, як тільки добре обрахованому зискові. Він мабуть недоцінював Фільоля. Ті професори сьогодні не є блазні. Така голова, як Фільоль, точно знає, що його аналіза варта важкого гроша, на що, ясна річ, він не може виставити ніякого рахунку. Його осуд творить з нічого курорти й велить їм знову зникнути. Чому мав би він допомогти місту Люрд в великому гешефті за Боже милосердя? Лякаде стукає кулаком по чолі. Ох, ти ідіоте! Ти був дуже сліпий і жадібний, і тому не поїхав до Тулюзи, щоб запропонувати панові професорові одну або дві тисячі. Ти повірив пустій балаканині і зрадив себе, що з Тулюзи прийде казкова аналіза. Ти також дався намовити й опублікував добру опінію Лятура у «Ляведані». І передучора ще, чорт тебе, Лякаде, побери, ти був пустий і необережний, коли накидував перед громадською радою свою думку курортній комісії, не оглядаючись на задрісні очі Періфікуса Лябайля. Тобі вже минуло шістьдесят років, а не можеш звільнитися від дурної пожадливості. Ти не можеш уневажнити аналізу Фільоля. Не можеш її й спалити. Ти мусиш її опублікувати. Правдоподібно, пан професор оголосив її вже у «Депеш де Тулюз». Тепер усе запізно. Ті болі голови, ті прокляті болі...

Лякаде стискає руками скроні, але болі голови, що є наслідком поганого травлення, не перестають. Він стогне довший час у своєму бюрі. Раптом зупиняється під час ходи і стає в кутку кімнати:

Що було б, коли б Фільоль, цей вишколений хлопець, був ще мудріший? Коли б він, стократ розумніший від мене, натрапив був на єдино правильний слід? Болі голови Лякаде переходять тепер звичайну міру. Його фантазія наповнюється повинню невловних, але цікавих помислів. Він дзвонить до секретаря Курежа і дає йому доручення, негайно і потайно принести сюди пляшку джерельної води з Массабьелю. Через пів години справу виконано. Лякаде

переливає чисту воду з пляшки до кришталевої карафки. Тепер іскриться в золотій пополудневій годині — цей дивний шпін, що, як звичайна питвова вода, не має ніяких терапевтичних прикмет, а проте спричинив кілька виздоровлень. Бурьет бачить на своє сліпе око і спаралізована дитина Бугургортів усюди бавиться. Лякаде довго оглядає грайливі світла в кришталю, які кидають на стіну хиткий, веселковий образ. При сучасному стані науки, думає він, нічого не можна з тим зробити. Це не значить, що не можна ще дійти до мети. Очевидна річ, не у відвороті, а в поході вперед в іншому напрямку. Курортні гості є курортні гості. Вони приносять свій гріш у країну, незалежно від того, чи вони потребують карбонатів або фосфатів, або чуда. Чи не свище льокомотива?

Бургомістер іде до дверей і замикає їх дуже обережно, щоб Куреж і Капдевіль не почули кляцання ключа. Тихо також він замикає важкі віконниці, немов би соромився перед Богом своєї спроби, яку має на оці. Кімната вкрита пурпуровою темнотою. Погас призмовий полиск карафки. Лякаде досліджує стан своїх болів голови. Вони ще соковиті, устійнює він. Опісля він наливає собі склянку чудової води, йде з нею в кут кімнати, клякає там, постогнує, й вимовляє кілька разів Богородице Діво. А що коліна під тягарем тіла незабаром починають дошкульно боліти, випиває він нараз цілу склянку перед десятим Богородице. Після такого напруження лягає він, виснажений, на софі, щоб зачекати на добродійний вплив води. Від часу до часу він ставить питання: Чи болі голови змінилися? Є якесь замішання. Він сам цього не знає. Треба ще раз спробувати, постановляє він, і клякає, і молиться, і п'є наново. За третім разом є він майже певний, що болі голови починають щезати. Тоді Адольф Лякаде, бургомістер Люрду, висміює старого яacobинця Лякаде й дивується, що може зробити найбільш освічена людина, якщо вона є на самоті. Болі голови дійсно зникли...

Це ніщо інше, думає Якаде, як те, що людина, яка має біль, має також віру. А що чимало людей мають біль, і не тільки звичайний біль голови, тому багато людей мають віру. І ті, хто мають віру і не мають уже болів, прийдуть.

Це мала б бути особливо добра публіка, розважає бургомістер, поки з утоми не засинає.

Це найгірший рік у загальній кар'єрі цісарського прокурора Віталія Дютура. Почалося з затяжної простуди в лютому. Довготривалий катар, опухлий червоний ніс не сприяють піднесенню свідомості владолюбною людини. Опісля прийшло особливе переслухання Бернадети Субіру, при чому Віталій Дютур перший раз понав у гнів. Добрий правник уміє провести якнайсуворіший розподіл між службою і життям. Куди б не ступити, доля кожного обвинуваченого й сумнів щодо справедливості того чи іншого присуду залишають свої сліди в людському почутті? Панове судді мусять швидко вивчити мистецтво, як треба скидати з себе турботливий тягар при опущенні суду. Тут вони подібні, природна річ, до лікарів, які також не можуть при кожному смертельному ліжку заллятися сльозами. Певна рутинна дозволяє Віталеві Дютурові призабути щойно проведені переслухання вже в дверях залі судової розправи або в урядовій кімнаті. Але він не може забути свого допиту Бернадети. Його ще далі бентежить цей допит, уже по упливі половини року. Йому здається, що не він переслухував, а його переслухували, що байдужа недоторкана й недосяжна істота дівчати вимагала від нього змінити життя. На ганьбу цісарської прокуратури, треба сказати, що Дютур, від довгого часу, чується дуже погано. В наслідок його збентеження, а не з філософських причин, виникло його огірчення і навіть ненависть до Бернадети Субіру, до Пані, гроти, джерела і всього чародійства, що мотлошнить його нерви аж до сну. Про це він вів суперечки в Кафе Франсе

з Естрадом, Дозу, директором Кляреном і кількома іншими панами, які або хитаються в своїх поглядах, або ж остаточно перейшли в табір містицизму, як керівник податкового уряду. З другого боку, Дютур не дуже гордиться тим, що перебуває в товаристві банального пана Дюрана чи йому подібних. Ресторан і каварня дають для молодой людини, яка невідомо чому є приневолена жити в великому селі, певну винагороду за рідний дім, фамілію, театр і культурні розваги. Дютур покинув приемне товариство, в якому колись метушилися жвавіші духи. Тепер він живе в товаристві відлюдка Жакоме і кількох таких самих правників та гарнізонних старшин.

Після неприємно-простацької історії в обманним шпигуном, якого він страшенно соромиться, історії, яка попри все знайшла шлях до часописів, Дютур отримує з надпрокуратури в По велику догану. Після револьти перед гротою, коли то було поранено жандарма Беяше, Дютура особисто викликають до По. Його наставник, Фальконе, старший уже пан, приймає його потиском руки:

»Цісар гірко скаржиться на судівництво«, дорікає Фальконе. »Я отримав від міністра жакливого листа. Все мусять змінитися. Я не зв'язаний з джерелом. Ви маєте до діла з джерелом. Робіть щось, пане!«

Робіть щось, пане! Робіть щось, пане! Цю мелодію несуть чвалом поштові коні в той час, коли Дютур повертається в Лурд.

Але, що він має робити? Фальконе легко давати накази. Прокурор велить зійтись всім жандармам і поліцаям, і гостро нагадує їм, щоб вони уважно прислухалися до розмов тих людей, що постійно збираються довкола гроти. Кожного, хто виявляє брак пошани для уряду або схильний до державної зради, можна негайно арештувати.

Вже чергового дня появляється малий Калле з в'язнем і тріюмфує перед цісарським прокурором, у бюрі якого є саме комісар Жакоме. Це якась Сіпріна Жеста, дама з до-

брого товариства Люрду, приятелька мадам Мілле й її оточення. Добрий поліцай Калле любить бути в доброму товаристві взагалі, зокрема, в товаристві Жести.

»Вона казала«, верещить він охриплим голосом, »що скандал щойно тоді закінчиться, коли цісар і цісарева особисто прийдуть до готи«.

»Так було, мадам?« питає Дютур.

»Так є, дослівно так, монсьє«, притакує Сіпринна Жеста, круглолиця жінка тридцяти років, з найспокійнісіньким обличчям світу. Цей спокій арештованої інтригує прокурора.

»Чи це дійсно ваша думка, що найясніший пан мають прийти до готи, замкнutoї урядом?«

»Це моє тверде переконання, монсьє, що наясніший пан свищуть на свій недоречний уряд і незабаром відбудуть наломництво до готи Пані з Массабьєлю...«

Якраз при цій глумливій відповіді збентежений службовець Дютур тратить голову. Неначе опанований фатумом, він зривається з місця і верещить:

»Це образа маєстату! Я підношу проти вас скаргу за образу маєстату!«

»Робіть це спокійно, монсьє«, іронічно відповідає мадам Жеста. »Чи не могла б я запитати, де є тут образа маєстату?«

»Є в тому, що ви духові прикмети найяснішого пана ставите поруч своїх, мадам«.

Коли розумна людина тратить розум, то діється це здебільша ґрунтовно. Тоді суворо бережене почуття мститься через несподіваний вибух. Віталь Дютур, позеленілий через жовчеву недугу, підносить цю дійсно смішну скаргу проти мадам Сіприни Жести. Вже в найкоротшому часі приходить до публічної розправи перед мировим суддею Дюпра. Під радісні й глумливі посміхи численної аудиторії мусить Дюпра, приятель цісарського прокурора, звільнити обвинувачену Сіприну Жесту від закиду образи ма-

єстату і, може від біди, покарати її п'ятьма франками штрафу.

Тепер шал Дютура не має меж. Що не вдалося в Люрді, те може вдасться в По, під наглядом пана Фальконе. Прокурор вносить проти цього вироку відклик. Процес мав би відбутися в вищій інстанції в По. В день розправи Казенав мусить приготувити другий поштовий віз, тому великий ґурт ясно й по-літньому вбраних жінок хоче, серед сміху й жартів, супроводжати злочинця. Все має врочистий вигляд. Дами подорожують на власний рахунок. По не тільки потверджує звільнення від вини і кари, але також касує маленький вирок. Надпрокурор Фальконе каже перед свідками:

»Цей бідний Дютур потребує десять разів більше нагляду збоку психіатра, ніж ціла Вернадета Субіру«.

Зламаний цісарський прокурор метушиться у своєму бюрі. Рана, яку він, Бог святий знає чому, собі заподіяв, є невилічима. Він став предметом клин збоку часописів, і не тільки клерикальних. Його кар'єра, так він думає, закінчена. На основі вироку, кинуть його в найчорнішу провінцію. Скільки разів він не загляне до дзеркала, завжди робить осоружну гримасу.

Зате Калле ніхто не відстрашить. Через тиждень він уже має нову здобич. Тим разом це пишна дама, вся в креоліні. Брунатний шовк. Фіолетна літня парасолька. З чола підноситься вгору штудерно укладена зачіска волосся, на якій стирчить квітчастий капелюшок. Калле кладе зозла »корпус делікті« на стіл Дютура, велику пляшку.

»Дама черпала воду з джерела«, скаржится малий поліцай, »і не хотіла дати пляшки. Опісля вона зривала квіти й траву, і не дала себе прогнати...«

»Як називається, мадам?« знехотя починає Дютур свій допит.

»Я мадам Бруа«, каже дама тоном затурбованої простоти, немов би хотіла заховати своє милозвучне прізвище.

»Мадам Бруа?« дивується прокурор. »Бруа? Маєте ви якесь відношення до адмірала Бруа, бувшого міністра фльоти?«

»Це мій чоловік«, відповідає дама.

Віталь Дютур підводиться, доволі збентежений, й підсуває їй крісло.

»Чи не були б ви ласкаві зайняти місце, мадам?«

Пані Бруа не хоче сідати:

»Я арештована. Мене цей пан провадив через місто. І тут я також не бажаю мати більше привілею, ніж інші обвинувачені. Чи не могла б я дізнатися, що мені закидають?«

Лисань робить насправді виснажене враження:

»Мадам«, каже він півголосом, викинувши попередньо кивом голови жахливого Калле. »Мадам, ви маєте велике прізвище. Ваш чоловік, як відомо, стоїть у близьких стосунках з його маєстатом, цісарем... Ми, службовці цього міста, є протягом кількох місяців у боротьбі проти найбільш шаленого кві-про-кво нашого століття. Цю боротьбу ми провадимо на доручення цісарського уряду і за повною згодою його маєстату. Деякі, політично дуже протилежні кола, беруть галюцинації духово слабого дівчати і поголки про здогадні вилікування за бажану причину заатакувати цісарський уряд і самого цісаря в найслабшому пункті панівної системи. Якщо авторитет, побудований на виняткових законах, буде пошкоджений, тоді попадає він в очевидне нещастя. Щоб зберегти цей абсолютний авторитет перед небезпекою, ми гроту в Массабьелю замкнули... Але тепер приходять такі дами, як ви, мадам, які належать до найвищих кол цісарської Франції і виявляють народові, що вони погорджують найвищим авторитетом, втягаючись у боротьбу проти нього. Що ж залишається робити нам, мадам?«

»Внести скаргу проти мене«, посміхається Бруа, »скаргу за образу маєстату...«

Дютур відкидає цей укол отруєною голкою, не кліпнувши очима:

»Я, мадам«, каже він по довшій павзі, »приневолений стягнути з вас приписану кару, п'ять франків. Дотичний поліцейний комісар прийме їх«.

»Дуже мені приємно, монсьє. Я хочу додати ще сто франків для вбогих Люрду. А тепер я прошу віддати мені пляшку«.

»Пляшку, мадам, ми сконфіскували«, каже прокурор. Дама легесенько посміхається:

»Я не вірю, що її сконфіскували, монсьє. Я її виповнила на доручення високоавторитетної особи«.

Дютур рішений не поступитися в цьому пункті. Хапливо тягне він пляшку до себе:

»Якої особи, якщо можу запитати, мадам?«

»Найяснішої пані цісареві Євгенії«, відповідає мадам Бруа. »Я, саме, маю честь бути бонною малого кронпринца«.

Жовтолиций Дютур підсуває їй пляшку:

»Тут, візьміть, мадам!« І він, не просячи вибачення, додає: »Я не бачу, чому я один маю виконати свій обов'язок у слабодушному світі«.

ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ РОЗДІЛ

ПАНІ ПЕРЕМАГАЄ ЦІСАРЯ

Вікна цісарського палацу виходять на Атлантийський океан. Шум його хвиль доходить аж до кімнати, тому що літня вілла в Біярріці лежить високо над скелями. Вікна не відкриті, дарма що вереснева ніч доволі холодна. Тютюновий дим густо висить у кімнаті і скупчується довкола жирандолі та пишних нафтових ламп, що стоять на двох робітних столах. Самотню годину, між дванадцятю й першою ночі, цісар цинить дуже високо. Як більшість курців, засинає він важко й пізно, а його дихова ясність та продукційність підноситься по півночі. Це година мрійливого плянування для наймогутніших панів сучасного світу. Жовтаве обличчя п'ятдесятилітньої людини, щоби якої виявляють знаменний поміркований полиск, є напружене й покрите зморшками. Пофарбоване начорно волосся, здебільша дбайливо причесане направо, розкуйовджене. Щоденно добре намащені помадою вуса неправильно звисають униз. Монарх має на собі приемний, шовковий шляфрок і м'які пантофлі. Формувати в такому негліже майбутню долю континенту — належить до певних приємностей влади.

Наполеон III ходить по просторій кімнаті, між обидвома робітними столами, туди й назад, немов би коло них сиділи секретарі-демони, яким він щоночі диктує *ordre de bataille* цього століття. На більшому столі лежить розпростерта мапа горішньої Італії, позначена таємними білими, зеленими й синіми знаками. Вона була долучена до п'ять разів

запечатаного воєнного пляну генерального штабу, який учора привіз особисто міністер війни до Біярріцу. Що справа з Італією аж так далеко посунулась, цього ще світ не знає. Навіть великий муж Савоїв, граф Кавур, блукає в непевності. Зате часописи пишуть про модерне почуття і зжиття з природою цісаря, який щоденно довго купається в океані.

І на меншому столі лежать під купою актів та листів мапи Альжіру, рівникової Африки і середньої Америки. Цісар має про що мріяти. Його стрийко Бонапарте мав перед собою малий світ, завжди був прив'язаний до Європи і Середземного моря, він не міг навіть опанувати Канал, щоб покарати британців. При всьому культі до основника династії, третій Наполеон чує перевагу над першим. Його чин — це не бої, вигоди й одночасно поразки. Його чин — знаменита сітка залізниць, розкинута протягом сімох років по всій Франції. Його мета — не блискучі завоювання, лише гармонійна розбудова французького цивілізаторського світу, що простягається до Конго, східної Азії і, мабуть, аж до Мехіка.

Цісар часто схиляється над штабовою мапою горішньої Італії. Не можна оминати війни з Австрією. Надзвичайно хитрий Кавур, переконаний, що веде гру маріонеток, не здогадується, що він сам маріонетка в руках більшого грача. Кавур хоче об'єднати Італію, згідно з волею дому Савоїв. Зате не думає про те, щоб Віторіо Емануель створив велику державу. Щоправда, давніше, в час авантюрицької молодости, він присягнув карбонаріям і «*Giovane Italia*», що допоможе переможно довершити добробут й об'єднання всіх італійців. Але це були республіканські рожеві мрії вбогого подорожника і безнадійного претендента. Люї Наполеон нікому не присягав вивістити понад міру дім Савоїв і таким чином дати поганий приклад домові Гогенцолернів. Його плян оригінальний і доцільний: Італія буде об'єднана, але не тільки під одним монархом, лише під чотирма, яких

можна, в міру потреби, вигравати взаємно проти себе. Це замкнений союз держав і династій, обмежений у своїх можливостях. І він, Наполеон, передає провід цієї федерації не кому іншому, тільки римському папі, суверенові церковної держави. Таким чином буде розв'язана квадратура кола італійської політики. Це буде також величезний дарунок клерикалам усіх народів і одночасно також повсякчасна контрола над католицькими партіями. Ліберали будуть обурені. Про це цісар знає. Вони зчинять великий крик про зраду. Клерикали і ліберали — це два кінці рівноваги сил цісарського панування. Все мистецтво заховане якраз у збереженні цієї рівноваги. До запланованого величезного дарунку Римові штовхає цісаря релігійне усposоблення. Він сам думає по-ліберальному, як і весь світ. Але першість французької світової імперії базується на тому, що ні італійці, ні німці не спромоглися на правдиву національну державу. Ясна річ, що про це не можна голосно говорити, щоб не розсердити високих циліндрів і глухих борід Європи, включно з Францією. Навпаки, треба зробити все можливе, щоб ліберали перед великим боем не нюхали пороху й не були маркітні. Чи це випадок, що радикальні часописи, помимо цензури, стають з дня - на - день щораз агресивніші?

Через те також афера Люрду не є дрібницею, як це постійно вмовляють цісареві всі ті нездібні люди, Фульд, Руляя, Делянгл, уже хоч би тому, що вони протягом восьми місяців історії з чудом не можуть зв'язати кінці з кінцями. Цісар щось передбачає. Трудно повірити, що цей безрадісний Люрд творить осередок зацікавлення міжнародного журналізму. З усіх боків намовляють цісаря до будь-якого вирішення. Його дотеперішнє мистецтво — нічого не чути і не бачити, зберігати своєрідну бездіяльність, дедалі сприймають з суворим осудом. Учора пан Рессенъ, бувший депутат Піренеїв, склав заяву, а сьогодні пішов тим самим шляхом навіть монсенъюр Саліні, архиєпископ

з Ошу, домагаючись якнайрішучіше припинити втручання влади у справу Люрду. Знаменною є візита цього князя Церкви, якщо зважити, що єпископат Франції обережно мовчить і жде дальшого розвою подій. Цісар не хотів дати відповіді ані депутатаві, ані прелатаві. Зрештою, Рессенъ мусів залишити пропам'ятне письмо. Але, де воно? Де я його подів? Коли б ті прокляті секретарі й лакеї не робили порядків на моєму столі! В моєму непорядку є більше порядку, ніж у найчистішому архіві. Вкінці цісар знаходить меморіал Рессенъ.

»Найясніший пане«, читає він побіжно, »зволіли ласкаво оминуту проблему привидів, хоча вже сотки і тисячі свідків стверджують, що тут дійсно маніфестує себе вища сила. Натомість немає сумніву, що чудесна вода з гроти, замкнута поліцією, не може пошкодити ні одній людині. Препроваджена професором Фільолем (Тулюза) аналіза виявила її повну нешкідливість. Далі виявляється, що незначна кількість хворих, випивши трохи тїєї води, виздоровіла. В ім'я сумління, відкрийте, сїр, доступ до печери в Массабьелю! В ім'я людськості, дайте можливість хворим лікуватися! В ім'я вільного дослідження, дайте дорогу науковій просвітлості...«

Цісар голосно сміється, кидаючи пропам'ятне письмо в кошик. Ага, панове з консервативних кіл нараз заговорили про волю сумління, людськїсть, вільне дослідження, точно так само, як поступовці шукають неба, коли притисне біда! Пустий і брехливий цей світ. Кожний хоче мати тільки шматок влади для себе і своєї партії, щоб забезпечити собі ситість та перевагу. Наука і небо є для нього тільки цілеспрямоване продовження цього шматка влади в абстрактне. Клерикальному панові Рессенъ джерело, Пресвята Дїва і здоров'я його ближніх байдужі, як вуличний порох. Він хоче мати успіх, це все. Він хоче помститися на своїх противниках, тому що в останніх виборах переміг його один ліберал... Це вже велике почуття, бути цісарем,

що не мусить брехати і боротися за владу, лише її має. До певної міри цісар почувається краще, ніж милий Бог. Бог спирається тільки на клерикалів, а я спираюся на дві протилежності, на клерикалів і лібералів. Мої панове клерали, незабаром ви отримаєте товсту порцію. Тому то мусите зрестися внутрішньополітичної перемоги. Натомість панове ліберали мають у найближчі місяці втішатися моєю виразною прихильністю.

Цісар глядить на годинник. Пів до першої. Весь час було неспокійно, тому що перед сном він хотів ще довідатися про стан здоров'я Люлю. Люлю, його єдиний син, від двох днів трохи нездоровий. Нічого особливого. Підвищена температура. Але з дволітньою дитиною завжди можуть статися небезпечні несподіванки. Люї Наполеон не виріс у палацах, лише в міщанських домах. Він є людиною випробуваних нервів, трохи боязкий, але не так дуже, як Євгенія. Від здоров'я Люлю залежить будучина корсиканського цісарського дому.

Цісар дзвонить і велить подати собі сюртук та чоботи. Він уже не такий молодий і не досить певний себе, щоб дозволити собі на компромітацію перед Євгенією Монтіхо. Вона походить з незначної родини і тому кладе особливу вагу на формальності. Люї Наполеон чує, що пів години тому розбуджено лікаря. Неспокійно вступає він у дитячу кімнату і знаходить свою заплакану дружину над ліжечком Люлю, що лежить збайдужілий, з червоними щоками і лискучими очима. Тільки тоді, коли мадам Бруа або сторожика міняють оклади на його чолі, він видовжує обличчя і трохи бурмоче. Лікар заспокоює цісаря:

»Немає небезпеки, сир, принц має дуже легку гарячку, як відомо...«

»Це дифтерит«, зідхає Євгенія.

»Немає найменшої причини висувати таке принищення, мадам«, відповідає лікар. »Шия принца цілком легко почервоніла, не більше. Подібне ми вже не раз бачили...«

»Чи немає тут дитячої недуги, шкарлатини або кору?« питає цісар.

»Така можливість існує, сир. Але не треба заздалегідь турбуватися. Я хотів би заохотити ваш маєстат до спокійного сну в ліжку.«

»Це кір, шкураний кір«, повторяє тихо Євгенія.

Цісар блідне і приступає ближче:

»Ти, найдорожча, дійсно, могла б піти спати«, каже він лагідно і при цьому кладе руку на груди дитини:

»Люлю буде бравий. Чи не так, Люлю, мама може йти спати...«

Але Люлю на це цілком не погоджується. Він владно плаче:

»Ні, мама не піде спати. Мама має бути коло мене!«

Євгенія звертає своє заплакане обличчя до цісаря:

»Ох, Люї, ти не смієш відмовити моїй просьбі«, каже вона. »Бруа привезла пляшку джерельної води з Лярдю. Ми дамо Люлю одну склянку...«

»Чи так мусить бути найдорожча?« озивається цісар, неприємно вражений.

»Так мусить бути, Люї«. Вже чимало людейвилікувалось через цю воду. Дволітня дитина, як Люлю, може бутивилікувана кожною хвилиною...«

»Про це, найдорожча, не можна знати нічого певного.«

»Хто лише має якийсь слід віри в собі, знає про це, Люї.«

Цісар ледве може заховати своє невдоволення.

»Якщо інші виставляють себе на посміх, моя дитино, то ми не сміємо цього робити, ми не можемо...«

»Я радо дам себе осміяти за здоров'я моєї дитини, Люї«. Старий лікар дає цісареві знак очима:

»Ця вода зовсім нешкідлива. Якщо мадам дуже її бажає, то принцові можна спокійно дати випити...«

На цю пропозицію шановного медика цісар мусить уступити;

»Я хотів би тільки«, каже він звільна, »щоб про це великі дзвони не дзвонили«.

Тоді Євгенія вибухає гнівом:

»Це нешляхетно. Це було б невдячно, Люї. Як може джерело допомогти, коли йому задалегідь відмовляють сили. Навпаки! Я прирікаю тут перед Богом і людьми, що я повірю в джерело і Пречисту Діву з Люрду, якщо моя дитина буде вирятувана!«

Мадам Бруа приходить зі склянкою води. Цісар, низуючи плечима, залишає кімнату.

Два дні пізніше, цісарева особисто з'являється в спальні цісаря і оголошує йому, що Люлю цілком здоровий:

»Масабельське джерело помогло, Люї«.

»Це ствердження легковажне, мій скарбе. Люлю вже не раз був хворий і завжди з Божою поміччю швидко приходив до здоров'я. Ти порошок доктора робиш велику кривду«.

»Ти атеїст, Люї«.

»Це було б найдурніше«, посміхається цісар, »чим міг би бути суверен«.

»Ти гірший, ніж атеїст, Люї. Ти не маєш покірливої здібності — дякувати Богові за ласку, яку Він нам виявив. Ще вчора ти цілісінський день тремтів зі страху, що це могла бути шкарлятина або кір...«

Цісар, який протягом п'яти років свого подружнього життя не бачив ані навіть п'яти вранішніх відвідин своєї дружини, чується погано, тому що він має на голові сітку і на усах пов'язку:

»Ти мені робиш прикрість, люба«, каже він поденеровано. »Я знаю, що ми тільки Божій ласці завдячуємо життя Люлю. Але це переконання не зобов'язує мене зректися розуму і повірити, що склянка води з Піренеїв вилікувала Люлю від шкарлятини«.

Клясичне обличчя Євгенії Монтіхо стає тверде й гостре:

»Отже ти відкидаєш і найменшу можливість, що Масса-

бельська вода протягом двадцяти чотирьох годин звільнила Люлю від гарячки«.

»І це неправда«, заперече цісар з напівприплюсненими очима. »Я ставлю, поруч численних природних пояснень, які існують, також можливими і надприродні. Проте, я не маю причини назвати щось певним чудом, якщо природа і медицина дають достатні пояснення. Залишімо це все старим бабам! Наша дитина здорова. Знаю, що нам поміг Бог. Що лікарі і природа нам допомогли, про це теж знаю. Що поміг Люрд, можливо, але я не знаю...«

»Але я знаю, Люї«, каже бойовим тоном цісарева, і ніхто не заборонить мені подякувати за це, і ти також ні!«

»Чому я мав би тобі, люба, забороняти?« згідливо каже цісар.

»Отож, Люї, ти ладен виконати моє бажання«, впадає швидко Євгенія в тон розмови. »Я за нас обоїх склала приречення, що ти, якщо Люрдська вода pomoже, скасуєш замкнення гроти...«

Люї Наполеон ледве може приховати свою нехїть:

»Приречення, моя найліпша, складається тільки за себе«, — каже він, »але не за інших людей. Надто Люрд, це чисто політична проблема. В сучасний момент з дуже важливих причин не смію дражнити ліберальні партії...«

»Мої причини, як дружини і мами, далеко важливіші, ніж будь-якої політики«, відповідає зблідла Євгенія. Її впертість, амбіція і енергія роблять її обличчя неприємним для чоловіка.

»Мій уряд«, по навзі заявляє він охриплим голосом, »з самого початку зайняв до цієї афери від'ємне становище. І не лише мій уряд, але також французький єпископат, моя люба, якому ти ніколи не можеш закинути атеїзм. Всі ми залежні від публічної opinіi. Публічна opinіia нашого часу звернена проти силіснійої містики заскорозлих шарів населення. Вона це робить тому, що стоїть у боротьбі за новий дух. Цей дух мене підносить. Коли я йому спротивлюся,

він мене знищить. Слухай уважливо: якщо я скасую заборону відвідувати гроту, тоді скомпромітую власний уряд, тобто себе самого. І якраз ти цього хочеш? Ти домагаєшся, щоб я, всупереч політичному розумові, вдарив в обличчя духа часу і без потреби зробив публічне скасування заборони?»

Євгенія підходить близько до чоловіка і бере його за руки:

«Люї», каже вона дуже теплим голосом, «цісар залежний від далеко більших сил, ніж публічна опінія. Ти це сам відчуваєш. Чому ж ти мав би шукати поради у мадам Фроссар, ворожки й ясновидця? В цьому положенні, мій друже, немає байдужого віддиху, ні опортуністичного викрутку. Коли ти мрієш, робиш історію. Суверен не обминає неба. Чи саме тепер ти хочеш обминути небо? Тепер, коли перед твоїм урядом стоїть найбільший рік? Подумай! У Франції пливе джерело ласки, що приносить одно виздоровлення за одним. Ти сам дав синові, коли він був у небезпеці, пити з джерела...»

«Щоб бути при правді, мадам», бурмоче Наполсєн, «Бог знає...»

«Байдуже», каже еспанка, «Люлю не має гарячки. Та сила, що через невинну й уласкавлену дівчинку викликала джерело, виявила й тобі свою ласку. І ти відважився цю силу ошукати за її нагороду? Чи дійсно маєш за менш небезпечно бити в лице Бога і Пречистої Диви, ніж твого, так званого, духа часу? І то тоді, коли ти склав приречення подяки?...»

«Це ти зробила, не я», безнадійно захищається цісар.

«Байдуже! Приречення складено! Його треба виконати! Менше для тебе, як для мене. Бож твоє царство висить на волоську, Люї...»

Цісар супроводжає Євгенію до її кімнати, не сказавши більше ні одного слова.

День проходить йому дуже немило. Ця гарна жінка має

надзвичайну силу принести йому в неспокій. Вона стає холодною, щораз холоднішою, і вкінці такою льодовою, що хоч утікай від неї до Парижа. Вона має на сумлінні ще й інше, що в ті дні дає відчуття. Немає ніякої радості з купелів. Не можна навіть як слід працювати. Неможливо також використати гарну годину опівночі для творчої самотності. Найзамітнішим є жало, яке залишає мова цієї жінки в серці чоловіка. Євгенія має рацію. Вона не сміє ламати свого приречення. І він не сміє його ламати, хоч його не склав. Яка б сила не стояла за привидами і виздоровленнями Люрду, вона може бути тою самою силою, яка стоїть поза світовою історією, і таким чином, за італійським задумом.

Нікчемні люди легко стають вільнодумцями. Чим вони при тому ризикують? Але чи сміє найбільший монарх земного гльобу відважитись, щоб не зневажити вільнодумців, на зневагу тієї тисячу разів вражливішої сили, що вирішує перемогу або поразку націй? Уже саме холодне мислення про це є необережним, думає цісар, проходжуючись під час праці, бож хто може знати, чи та сила, яка домагається абсолютної вірності, не зберігає хитрих думок? Хто сидить коло актів або продає крам, той може без труднощів кишками обкидати забобони. Хто ж опановує світ, знає з щоденного досвіду, що він не замкнеться в ньому з добрими речами, що він є м'ячем таємних сил і противних сил, які домагаються пошани і жертви, і завжди мусять бути зваблені або приєднані. Чи куля атентатчика трапляє до мети чи ні, це менше залежить від балістики, ніж від названих сил, хай ними буде триєдиний Бог або воля сун-зір'ів. Тільки один володар доходить до того, як далеко він стоїть поза пізнаним законом, тобто, посередині чуда. Тому то віра королів-володарів є інколи забобоном...

Третього вечора своєї глухोї війни з жінкою чоловік чується переможеним. Йдеться вже тільки про форму капітуляції. Після довгого розмислу цісар рішається на дуже

він мене знищить. Слухай уважливо: якщо я скасую заборону відвідувати гроту, тоді скомпромітую власний уряд, тобто себе самого. І якраз ти цього хочеш? Ти домагаєшся, щоб я, всупереч політичному розумові, вдарив в обличчя духа часу і без потреби зробив публічне скасування заборони?»

Євгенія підходить близько до чоловіка і бере його за руки:

«Люї», каже вона дуже теплим голосом, «цісар залежний від далеко більших сил, ніж публічна опінія. Ти це сам відчуваєш. Чому ж ти мав би шукати поради у мадам Фроссар, ворожки й ясновидця? В цьому положенні, мій друже, немає байдужого віддиху, ні опортуністичного викрутку. Коли ти мрієш, робиш історію. Суверен не обминає неба. Чи саме тепер ти хочеш обминуть небо? Тепер, коли перед твоїм урядом стоїть найбільший рік? Подумай! У Франції пливе джерело ласки, що приносить одно виздоровлення за одним. Ти сам дав синові, коли він був у небезпеці, пити з джерела...»

«Щоб бути при правді, мадам», бурмоче Наполс'он, «Бог знає...»

«Байдуже», каже еспанка, «Люлю не має гарячки. Та сила, що через невинну й уласкавлену дівчинку викликала джерело, виявила й тобі свою ласку. І ти відважився цю силу ошукати за її нагороду? Чи дійсно маєш за менш небезпечно бити в лице Бога і Пречистої Диви, ніж твого, так званого, духа часу? І то тоді, коли ти склав приречення подяки?...»

«Це ти зробила, не я», безнадійно захищається цісар.

«Байдуже! Приречення складено! Його треба виконати! Менше для тебе, як для мене. Бож твоє царство висить на волоску, Люї...»

Цісар супроводжає Євгенію до її кімнати, не сказавши більше ні одного слова.

День проходить йому дуже немилу. Ця гарна жінка має

надзвичайну силу принести йому в неспокій. Вона стає холодною, щораз холоднішою, і вкінці такою льодовою, що хоч утікай від неї до Парижа. Вона має на сумлінні ще й інше, що в ті дні дає відчуття. Немає ніякої радості з купелів. Не можна навіть як слід працювати. Неможливо також використати гарну годину опівночі для творчої самотності. Найзамітнішим є жало, яке залишає мова цієї жінки в серці чоловіка. Євгенія має рацію. Вона не сміє ламати свого приречення. І він не сміє його ламати, хоч його не склав. Яка б сила не стояла за привидами і виздоровленнями Люрду, вона може бути тою самою силою, яка стоїть поза світовою історією, і таким чином, за італійським задумом.

Нікчемні люди легко стають вільнодумцями. Чим вони при тому ризикують? Але чи сміє найбільший монарх земного гльобу відважитись, щоб не зневажити вільнодумців, на зневагу тієї тисячу разів вражливішої сили, що вирішує перемогу або поразку націй? Уже саме холодне мислення про це є необерезним, думає цісар, проходжуючись під час праці, бо ж хто може знати, чи та сила, яка домагається абсолютної вірності, не зберігає хитрих думок? Хто сидить коло актів або продає крам, той може без труднощів книнами обкидати забобони. Хто ж опановує світ, знає з щоденного досвіду, що він не замкнеться в ньому з добрими речами, що він є м'ячем таємних сил і противних сил, які домагаються пошани і жертви, і завжди мусять бути зваблені або приєднані. Чи куля атентатчика трапляє до мети чи ні, це менше залежить від балістики, ніж від названих сил, хай ними буде триєдиний Бог або воля сун-зір'ів. Тільки один володар доходить до того, як далеко він стоїть поза пізнаним законом, тобто, посередині чуда. Тому то віра королів-володарів є інколи забобомом...

Третього вечора своєї глухої війни з жінкою чоловік чується переможеним. Ідеться вже тільки про форму капітуляції. Після довгого розмислу цісар рішається на дуже

ТРИДЦЯТЬ ШОСТИЙ РОЗДІЛ

БЕРНАДЕТА МІЖ МУДРЕЦЯМИ

незвичайний крок. Він обминає бюрократичне поладження справи. А що він соромиться своїх міністрів, уникає їх. Ані Фульд, ані Рулян, чи Делянґль нічого не знають про його задум. Цісар пише депешу до префекта в Тарбі:

»Відкрийте негайно публіці доступ до гроти на захід від Люрду. Наполеон«.

Це все. Депеша мандрує до телеграфного уряду. З її відписом приходять цісар до цесаревої. Євгенія глибоко рум'яніє:

»Я завжди знала, Люї«, каже вона, »що ти маєш велике серце, яке само себе може перемогти...«

»Це факт, мадам«, відповідає він на цю деклямацію надзвичайно формально, »що Пані з Люрду знайшла в вас знамениту союзницю...«

Барон Массі отримує депешу цісаря. В першу хвилину приголомшення, після раптового припливу гордості, яка диктує йому негайно податись до димісії, він знову приходить до себе і починає бистроумно студіювати положення:

Перш-за-все, сама телеграма. Її текст короткий і сухий, наче військовий наказ. Він суперечить звичці Люї Наполеона вбирати й аргументувати у пристойній формі свої доручення цивільній владі. Скупість слів у тексті зраджує неприємність. Якщо телеграма правдива, то її безперечно вимушено. Можливо, що на неї вплинула змова Євгенії, придворних дам і деяких сутан, які день-у-день пізнають пропагандивну вартість »привидів Люрду«. Лише один місцевий єпископ є непохитний, як і давніше. Решта клеру з якогось часу заворушилась, як річковий лід під час відлиги. Одне виявлене й нез'ясоване чудесне вилікування означає такий гвалтовний влом в офіційний деїзм і неофіційний нігілізм століття, що захиталось у рівній мірі певність невіри, як і непевність віри. Про це вимовно свідчить депеша цісаря. Залишається головне питання: чи депеша правдива? Поки вона не підтверджена, не є вона ні правдива, ні фальшива, резюмує барон. Цісарську телеграму може занести на пошту без посвідченого підпису кожний лакей. Щоб цісаря охоронити перед містифікацією, треба зачекати на потвердження через власноручну сигнатуру. А

втім, поведінка найяснішого пана так дуже суперечить усім службовим приписам, що цей сумнів треба усправедливити.

Префект, для якого правосуддя в справі Люрду перетворилося у фіктивну ідею, впродовж тижня не дав відповіді на письмовий наказ і сидить тихо. Щойно восьмого дня посилає цей наказ до Руляна і просить дати йому докладні вказівки. Міністер культу і його колеги бісяться через близькість і зраду цісаря. Правдивий малий Наполеон. Спочатку втрутив нас в цю аферу через свою нерішучість і через своє примиренство з масонами. Афера без нашого спротиву вже давно втратила б сенс існування, а тепер, коли він її сам роздуває, то його підступ є очевидний. Усе діється через ту зловісну еспанську жінку, що ним керує! Коли б знаменитий Массі не діяв був так відважно й обережно, був би уряд повністю осмішівся перед усім світом. Цими днями дуже загострено пресову цензуру. Префект Піренсів отримує з міністерства відповідне признание.

Добре, думає Массі, виграти на часі це багато виграти. Щоб не бути приявним у місті Тарб, він переводить інспекцію довколишніх місцевостей і в міжчасі задержується в Люрді. Там він переговорює з Лякаде, якому заявляє, що в жовтні має замір узяти відпустку. В свій час бургомістер звелів замкнути гроту. Наколи б у найближчі тижні настали певні події, баронові було б приємно ствердити, що мер міста в його неприявності сам відчинив печеру. Лякаде відкидає таку думку з острахом, тому що вона, внаслідок розвою подій, переходить його компетенції. Адже Люрд належить тепер до великої політики. А він ніщо інше, як тільки голова громади. Зрештою, він після ясної аналізи професора Фільоля повністю змінив свій погляд про джерело і печеру. Уряд своїм віді замкнув доступ до гроти і тепер мусить її відчинити. Барон Массі кидає допитливий погляд на свої власні чоботи, висуває манжети з рукавів і без слова залишає бюро бургомистра. Це мертвий

чоловік, думає Лякаде, він має добрий нюх у політичних справах.

Префект кличе печережно панів Дютура і Жакоме до себе в готель Казенава. Він, у своїй подражненій амбіції, висловлює невдоволення з жалюгідного стану речей і чинить їх за це відповідальними. Водночас він знає дуже добре, що обидва мужі не поносять великої вини. Вони ж тільки більш енергійно і неухильно виступали проти свавілля, ніж він сам. Массі був увесь час у тіні. В цій чортівській справі кожний крок виявився пізніше фальшивим кроком. Барона Массі щоденно охоплює щораз більший жах перед власною мужністю. Він бажає не допустити до особистої поразки і тому застосовує нову тактику. Це тактика відступу. Прокурор і комісар мають злагіднити заборону пити воду і скасувати кари. Паркан і таблиці з остоорогами мають залишитись, як дотепер. Держава нічого не відкликає. Одночасно жандармські стійки і вартівничу службу виконуватимуть виключно дотичні громадські органи. Вищі державні чинники поводяться так, немов би вони свою волю перевели в життя в бажаному напрямку. Паломники і зацікавлені люди, так думає барон, могли б входити на заборонений шмат землі, на лівому березі ріки, і незаметно візьмуть у своє посідання гроту. Формально, отже, заборону не скасовано, а практично вона, через ліквідацію жандармської варти, йде в забуття. Але префект, і це є головне завдання, мусить не допустити до того, щоб його ім'я було поганьблене.

Ідея добра і гідна Массі. На жаль, ворог не дає її зреалізувати. Ворог — це тим разом народні маси перед Массабьєлем. Коли немає жандармів, коли Калле не показує свого нотатника, щоб записати ім'я когось що п'є воду, тоді люди схильні підозрівати, що на них наставлено пастку. Антуан Ніколь, довірений сусід гроти, кидає пароллю:

»Залишитись на правому березі!«

І так діється. Ніколи ще з часу зачинення печери не

звертали уваги на заборону, як у ті дні. Самому ж префектові мовчазне невтручання було б найбільш сприйнятною розв'язкою справи. Паркан, стовп, таблиці остороги стоять в осінньому гострому світлі точно в такому самому вигляді, як знаряддя мук якоїсь невідомої ласії. Дехто з цілком байдужних, що проходить поруч огорожі й нічогосінько не знає про Пані й джерело, каже гнівно:

»Нечувана річ: гроту відгородили від світу, наче місце вбивства, і трактують вільних людей, як злочинців...«

Одного разу, коли префект проходив через площу Маркадель, каже Жакоме молодій дівчині в білій накидці приступити до себе:

»Це Бернадета Субіру, ваша ексцеленціє«.

»Так, так, гм,гм«, глухо мислить барон, а в той час його серце починає жваво битись. Він соромиться цієї збудливості, якої не розуміє. Давня меткість лишає його. Він не може вимовити ні одного слова. Бернадета глядить на нього, як глядить на всіх можновладців, уважливими великими очима, в яких відзеркалюється пильна сторожкість. Нарешті він, заклопотаний, подає дівчаті руку, втягає на голову свій капелюх доволі глибоко і збирається йти. Після кількох кроків ходу каже він до Жакоме:

»Ви мені фальшиво описали дівча. Воно не таке простацьке і звичайне...«

»Коли б ваша ексцеленція знали були її давніше«, захищається Жакоме. »Вона повністю змінилася з часу привидів«.

»Прекрасні очі має дівча«, відповідає барон Массі, глибоко замислившись.

Під час перебування префекта в Люрді, міністри Фульд і Рулян виїхали в Біярріц. Там приходить до надзвичайно болісної виміни думок між сувереном і його фаховими мужами. Цісар почувається зловленим на своїй слабості. Таким сильним не є і найсильніший, коли він згідний простити тим, що його демаскують. Люї Наполеон був тої думки,

що префект Високих Піренеїв негайно виконає його волю, і уряд, поставлений перед доконаний факт, не піднесе ніяких застережень. Проте, безсоромний Массі мав не тільки відвагу злегковажити його наказ, але навіть переслав його урядові, як недостатню домашню задачу якогось дурного хлопчика. Обличчя цісаря пожовкло, його довгі вуса дрижать. Що ще, ці ідіоти починають співати своїх пісень про лібералів і масонів, яким тепер треба піти назустріч. Чи їм сказати, що монарх має добре право бути забобонним? Монарх день-у-день має до діла з темними силами, від яких є залежні закони причиновости. Але він озивається тільки словами:

»Я вас роблю відвічальними, мої панове, за занедбання, яким ви потрактували мою постанову«.

На щастя, міністри є боязкі, а цісар, щодо цієї справи, не дуже хоробрий. Через те обидві сторони погоджуються вкінці на спільну жертву. Цією жертвою є барон Массі. День пізніше префект одержує неждану й жахливу догану уряду. Наказ маєстату треба негайно виконати. Баронові зробилось погано. В своєму упадкові він не сумнівається. Негайно йде депеша до Лякаде і Жакоме. Є сьомий день жовтня. Восьмого жовтня, рано вранці, Калле монотонним голосом сповіщає мешканцям Люрду »відкликання« тако-го змісту:

»Розпорядження щодо гроти Массабьель з нинішнім днем касується. Дано в ратуші, в Люрді. А.Лякаде, мер міста. Бачив. Префект, барон Массі«.

І знову, як і при спорудженні огорожі, робітники Люрду відмовляють в її звільненні. Жакоме приневолений вийти з Калле і двома помічними поліцейськими, і мати нагляд над своєю власною ганьбою. Тисячі людей є свідками цієї капітуляції після довгої облоги. Юрба чекає на другому березі й зберігає таємничу мовчанку. Поліційний комісар ступає на той самий скельний бльок, що і в четвер, коли то він верещав, буцім то чудо перетворилось у воду, без-

посередньо перед перетворенням води в чудо. І сьогодні він також підносить допитливо голос до малої промови, бажаючи рятувати те, що дається вирятувати:

»Дорогі приятелі, ви бачите, що ми усуваємо перешкоди, споруджені урядом. Я службовець. А службовець — це те саме, що вояк. Вояк не питає, лише слухає. Ми не вели боротьби проти вас, як ви думаєте, а за вас. Поки ми не пізнали, чи джерельна вода шкідлива або ні, ми мусили робити перешкоди всім, хто хотів її пити! Тепер же, після наукової опінії університету в Тулюзі, кожна дальша турбота є зайва. Таким чином, уряд осягнув свою мету. Через те ми постановили, пан префект і я, гроту відкрити й уможливити всім доступ до неї«.

Треба додати, що промова комісара була витримана в гідному тоні. Вона дуже влучно обороняла клопітливе становище зверхників. Але вона впала в юрбу, як камінь у багно, і викликала легкі вибухи насмішкуватих кпни. Повернувшись додому, Жакоме каже до дружини і дочки, що принесли їжу:

»Добре, що ми переносимось із цього брудного гнізда. Комісарят в Альє — це для мене повний аванс. Альє після Ніле, друге щодо величини місто в департаменті Гард, там же є і префектура Су. Ми отримуємо знамените помешкання. Після мадам префекта Су буде мадам комісара поліції першою дамою міста...«

Цими словами Жакоме повідомляє свою родину про службове перенесення. Дотичний Декрет знайшов він на своєму письмовому столі. Його радість про виїзд з Люрду є, мимо всього, щира. Часописи останнього тижня переповнені геройськими чинами банди злочинців, що ведуть своє нікчемне життя в департаменті Гард, між Німом і Альє. Грабунок потягів — їхня спеціальність. Це звучить модерніше, ніж лікувальні джерела і візії. А втім криміналіст має більше з чим виступити проти грабіжників, ніж проти Пані.

Першого листопада урядовий часопис «Монітор» при-

носить відомість, що барона Массі йменовано префектом у Гренобля. Це правда. Цісар міг його зовсім знищити. Але департамент Ізер з головним містом Гренобль у таємному розумінні французьких зверхників є помостом у ніщо. Гренобль — це кінцева станція. Звідси немає шляху до пишного урядового палацу в Парижі. Ця мрія барона зникла. Все ж таки він залишається префектом. Помста Пані є лагідна.

Найгірша доля спіткала цісарського прокурора Вітала Дютура. Його становище незмінне. Він отримав присуд залишитись на місці. Щоденно носить лисань своє поблякле обличчя через Пляс Маркадель з суду і назад. Двічі на день сидить він у Кафе Франсе. Він приневолений уважливо прислухатися, що прочитав Дюран, і приймати участь у провінційній тривіальності правників, офіцерів і дрібноміщан. Святом можна назвати той день, коли йому дозволяється слухати злосливі зауваження ренегата Естрада або Клярена.

Сімнадцятого листопада, в одинадцятій годині, дзвони церкви Святого Петра раптом починають дзвонити. Це означає: Його єпископська ласкавість, монсеньйор Льорен, не може при найліпшій волі робити Пані прикрощів. Усі поставлені ним умови виконано якнайточніше. Цісар, всупереч сподіванням, є переможений. Уряд скапітулював. Префекта перенесено на другий кінець Франції. Огорожа перед гротою впала. Немає вже більше урядової перешкоди в розслідженні цих святих подій. Монсеньйор, як найвизначніший противник, мусить визнати себе переможеним. Тобто він не є повністю переможений, лише відступає на останню оборонну лінію. Ще вчора, коли він покликав до себе членів слідчої комісії, поклав натиск у своїй короткій промові на те, що дійсне чудесневилікування не муستير бути позначене неможливістю з'ясувати його лікарськими засобами. Щоб

воно було незаперечним, потрібний ще один чинник, а саме блискавична швидкість, або євангельське: »Встань і йди«. Через те він, єпископ, застерігає собі останнє рішення про все, що прийде до відома комісія.

Простудійовано як слід порядок святкового зібрання подібних організацій. Вони є під опікою Святого Духа, інспірація якого необхідна для успіху їхньої праці. Таким чином цю працю започатковує церковна врочистість. Вона відбудеться в церкві Святого Петра, щоб у майбутньому, якщо дослідження виявить надприродний характер явища, довести до кінцевої величезної врочистості в величезному храмі Святого Петра. Сьогодні збираються теологи єпископської комісії коло скромного вітара парохіяльної церкви Люрду. Для вчених ляків, лікарів, хеміків, геологів, приміщено почесні крісла, нижче вітарних ступнів. За ними сидять у перших рядах найвизначніші свідки приви́дів: мадам Мілле й її приятелька світять, як паладини небесної слави. Кравчиха Пейре гідно забезпечила їх для цього роду свята темними сукенками. І вона сидить у першому ряді, а поруч неї старенький Філіп. Приявні також усі співучениці Бернадети, включно з Жанною Абаді, яка перша кинула камінь на візіонерку, зате сьогодні вона займає місце найстаршої з-поміж дівчаток. Прибули теж і сестри з Неверу, з Марією Терезою Возу, що вже від кількох місяців повернулася до монастиря. В густій юрбі тиснуться сусіди Капо, стрійко й тітка Сажу, Бурьет, мадам Бугургорт, яка, променіючи очима, держить у руках свою чудесно вилікувану дитину, Пігуно, Уру, Раваль, Гозо, а посеред них резидує Бернарда Кастеро, хитра, і тиха та услужлива Люкилія. Мати і син Нікольо сидять далеко з-права в задніх рядах лавок.

Канонік Ногаро, парох катедри в Тарбі, інтонує *Veni Creator Spiritus*. Раптом здійснюється тихий шепіт крізь церковні лавки. Де Бернадета? Де родина Субіру? Вкінці знаходять головну особу позаду безіменної юрби, захова-

ну між її батьками і Марією. Вона борониться, але її витягають наперед. Мадам Мілле тужливо витягає до неї руки. Люди роблять їй вільне місце. Нарешті Бернадета сідає поруч своєї першої добродійки, що жалісно проливає сльози радості. Сама ж Бернадета не радіє. Вона в тривозі. Її давніше мучили через переслухання Жакоме, Ріве і Дютур. Тепер те саме робитимуть священники і доктори. Цього вона боїться. Навіщо це все? І її страх не є безпідставний.

Після Богослужби збирається єпископська комісія у пресбітеріумі, на пленарне засідання. Є приблизно двадцять осіб, духовники й ляїки. Вони засіли довкола великого столу. Для свідків поставлено коло стін лавки. Першою вичуть Бернадету, менше, як свідка, більше, як обвинувачену. Вона наново мусить оповідати все, що знає. З її вуст не чути голосу апатичної катеринки, ані немає в ньому зворушливого уявлення дійсности, як це було перед монсеньйором Тібо. Вона послуговується лаконічною і жвавою сучістю. Так промовляє перед судом кожний, хто бореться за своє життя. Її часто переривають, щоб інші свідки могли підтвердити її зізнання або подати своє звітлення: Марія, Жанна Абаді й Антуанет Пейре, і мати, і тітка Бернарда, і мадам Нікольо, і Антуан. Дуже часто цим дорослим свідкам не служить пам'ять, під час, коли Бернадеті не вийшла з тямки ані одна дрібничка з минулих вічних днів. Можна було б подумати, що вона живе поза часом у засягу своєї великої любови. Кожний погляд, кожний кив, кожний рух голови, кожний знак Пані є глибоко відмічений в її спогаді. Що більше, всі ті рухи виникають наново, і не тільки самі рухи, але і все те, що було перед і після екстази. Незаперечна сила цієї пам'яті надзвичайно впливає на комісію.

Бернадета безперервно дає свої подиву гідні відповіді. Наприклад, канонік Ногаро хоче пізнати таємницю, яку їй Пані довірила:

»Це тільки для мене«, знехотя відповідає Бернадета.
»Якщо я її вам скажу, то це вже не буде таємницею«.

Інший підносить звичайний закид проти споживання трави і хабуззя:

»Я не можу зрозуміти, що Пані домагалась від тебе чогось такого осоружного. Це неспівзвучне з образом, який ти малюєш, що ти мусиш робити те, що роблять звірята...«

»А хіба ж ви є звір, коли їсте салату?« байдуже відповідає Бернадета. Панове перекидуються зором, не знаючи, чи цю відповідь уважати зухвалою, чи ні. Але спокійні очі дівчати заперечують це підозріння.

Між світськими вельможами, які провадили боротьбу проти Пані, єдиним незламним залишився тільки Лякаде. Цей еластичний пан здібний з найбільшого невігідного становища виходити оборонною рукою. Хто говорить про невігідне становище? Хай привиди в Массабьєлю і протиставляться панівній філософії, завдання практичної людини не є проливати кров за стійкість природного закону. Час — незрозуміле поняття, світ — шалена мильна банька, Люрд — багатонадійне місто, Лякаде — ніякий блазень. З пам'ятного літнього вечора, коли то він випробував проти свого болю голови таємну силу джерела, злетіла йому з очей полуда. Кожній людині вроджений ступінь і спосіб її можливого навернення до духа. Лякаде також до певної міри навернувся.

Мер міста якраз переконаний у тому, що джерело ласки не гірше від мінерального джерела, ба навіть подекуди краще. Особистому смакові Лякаде сто разів більш пригожий курорт, ніж посвячене місце проці. Але що можна зробити? Вчений Клярен мав рацію, коли він одного разу сперечався з ним у Кафе, що Люрд від найдавніших пеганських часів був святим місцем, а такі місцевості ніколи не втрачають свого мітичного характеру. Лякаде на цьому заспокоївся, дарма що мусить зрезигнувати з своїх мрій про казино з парком для лікуванців, про музичний павільйон, каварню

з терасами й площею на крокет. Приємне літнє життя багатих і щасливих не є співмірне з чудодійною гротою. Ні концерту, ні ілюмінацій, ні маскового балю, ні гарних жінок, принадно вбраних, ні дитячих забав. Шкода, думає життєвий епікуреєць Лякаде, що земну радість треба буде пожертвувати чорним походам паломників. І лікувальна вода стала святою водою, і тому треба розпрощатися з лікувальним товариством, побудованим на акціях, та з ідеєю квітучого підприємства. Пляшки з наличками, на яких є образ Пречистої Диви, що подає світло сліпій дитині, були б без смаку, і Церква могла б внести свій спротив. Таким чином чимало речей відпадає, але далеко більше залишається до використання. Треба тільки правильно діяти. На щастя, ще не запізно. Є ще можливість випередити Церкву, адже вона ще не сказала свого великого Так.

Старий Філін дуже здивований, коли йому довелося зголосити своїй пані відвідини Лякаде. Мер міста розгортає скромній власниці ренти скромний плян. Поки наступного дня комісія відвідає гроту, треба її швидко переіменити в квітковий гай, щоб серед скептичних чинників єпископа розбудити віру населення в правдивість чуда. Тепер, після Всіх Святих, у садах поштового майстра Казенава можна дістати хіба тільки айстри. Проте, ця цвинтарна квітка, що розцвітає багатьома кольорами, заповнить увесь простір. О дев'ятій годині комісія прийде до гроти. Отже, годину раніше може вийти процесія ліпшої частини громадянства до Массабьєлю, щоб шляхом участі в ній або відсутности підкреслити, хто приятель Пані, а хто ворог. Ніхто, мабуть, не зможе так добре влаштувати маніфестацію, як мадам Мілле. Вдова, захоплена душевною зміною бувшого песиміста, негайно бере справу в свої справні руки.

І дійсно, наступного дня, точно о дев'ятій годині вранці, збирається поважна частина добірної публіки Люрду перед магістратом на Рю дю Бург. Панове йдуть у фраках, дами накрили свої голови соромливими заслонами. Повітря ви-

нятково добре. Адольф Лякаде виходить з порталю з своїм адьютантом, у супроводі панів з громадської ради. Його фіолетні баки як слід підголені, а сива борода стирчить уперед, наче бльок. Через його плече звисає трикольорова шарфа. В лівій руці тримає він високий і лискучий капелюх, в правій запалену свічку.

»Заспіваємо пісню? каже він до поштового майстра Казенава, поки дає знак до походу. »Може »Хочемо Бога...«

Похід посувається, співаючи, повз Кафе Франсе. Невдоволено глядить на нього дух часу в особі власника каварні Дюрана.

ТРИДЦЯТЬ СЬОМИЙ РОЗДІЛ

ОСТАННЯ СПРОБА

Парох сказав жалісно до єпископа: »Бернадета ще така молода«. Єпископ відповів: »Вона буде старша«. І єпископ дбає про те, щоб Бернадета була старша, поки западе остаточний осуд щодо її Пані й неї самої. Між чудесним і визнанням чудесного кладе монсеньйор дуже густу ізоляційну перегороду, тобто час. Таким чином, він діє точно, згідно з постановами Бенедикта XIV, як це зазначено в п'ятдесят другому розділі третьої книжки його великого твору »Про беатифікацію і канонізацію святих«. Час — найгірша кислота світу, королівська вода, в якій збережеться тільки найчистіше й найтяжче золото. Кожний легший метал, хай і цінний сам по собі, нищиться і вкінці зникає. Найчастіше все, що людей розбуркує одного дня, стає сном найближчого завтра. Навіть згадка про найславніші і найгарніші дні народів блякне, якщо появиться якась нова сенсація. Афера Люрду дала часописам надзвичайний матеріал. Єпископ може припускати, що врешті прийде кінець загальному хвилюванні. Правдоподібно, при кінці найближчого року ніхто не буде говорити про Массабель, а історія з привидами й оздоровленнями стане милим спогадом без більших наслідків. Через те монсеньйор Бертран Север визначив своїй комісії чотири роки праці. Перед цим реченцем увесь матеріал має бути вибраний, досліджений і зареєстрований, нічого більше. Протягом довшого часу можна накопичити більшу силу пізнання, ніж у бистрому люд-

ському розумові. Можна буде, наприклад, переконатися, чи чудесні оздоровлення продовжуються, чи зникають. Дасться також зауважити, чи народний рух, який з Люрду розповсюдився по всій Франції, має тривкий характер, чи, навпаки, є тільки побіжним явищем, викликаним нігілізмом горішнього шару перевтомлених мас. Врешті довший реченець чекання дозволить єпископові перевірити правдивість надприродного принципу.

Щождо чудесних вилікувань, то вони, дійсно, не припиняються, лише зростають з місяця на місяць. Лікарі комісії, вже з фаху цілком не схильні протегувати «небесні засоби лікування», досліджують дуже точно кожний поодинокий випадок. Зібрані висліди комісія передає єпископові. Той пересіває їх і ділить на три класи: Насамперед, вписує ті чудесні оздоровлення, які є надзвичайні. Медицина заявляє, що вона не може зрозуміти органічного лікувального процесу й дати йому дефініцію. Але, що наука не може окреслити, те ще не є чудесним, міркує єпископ. Далі йдуть такі випадки, які нічим не дадуться з'ясувати і ціла комісія однозгідно признає їм характер чуда. До таких оздоровлень належить, наприклад боляки, завбільшки людської голови, що цілковито зникають після довшого вживання джерела, або паралічі, які протягом кількох днів є на шляху до вилікування. Єпископ не заперечує велику вартість цих феноменів, але він не хоче свій осуд будувати тільки на них. Лікувальна сила джерела це ще, в суті речі, не вирішувальний доказ. Колись могла би наука натрапити на природні основи, відкривши в цій воді якийсь дотепер невідомий складник. Навіть часте оздоровлення з джерела ласки, яке добродійно впливає на кожний хворий організм, не вистачає єпископові. І тут також будучність могла би дослідити імманентну причину. Лише один чинник раптовості залишається, на думку єпископа, неможливим до в'яснення на всі часи. Якщо сліпе око протягом секунди прозріє, якщо відумерлий нерв раптом напружує атрофований

мускул, тоді виправданий людський сумнів доходить до останніх меж і мусить скапітулювати.

Всупереч власному сподіванню, єпископ знаходить кілька незалепених випадків, які він мусить зраховувати до останньої класи своєї перевірки. Врешті є п'ятнадцять раптових оздоровлень, перед якими є безсилою й найсуворіша критика. Два з них трапилися недавно.

Це Марія, найстарша дочка Моро з Тарта. Та шіснадцятьлітня, що ходить до школи в Бордо, була важко хвора на очі. Доктор Бермон, славний офтальмолог університету в Бордо, каже: Зміни в сітківках обидвох очей, невідхильна сліпота. — Його діагноза сповнилася надто швидко. Впродовж кількох тижнів цілком замкнулася кривава заслона перед ясними очима гарної дівчинки і була щораз темнішою після кожного пробудження зі сну. Як завжди діється в таких розпачливих випадках, родина бореться і бореться, і не хоче помириться з жорстокою долею. Сліпу тортурують найрізномоднішими ліками. А що все не дає ніяких добрих вислідів, батьки нещасної їдуть з недугою до Парижа, щоб шукати порад у тамошніх лікарських світил. Остання спроба. В день перед виїздом попадає батькові Моро в руки газета, яка пише про швидке вилікування якоїсь мадам Різо через джерело в Люрді. Тоді пригадує собі Моро годину народин своєї бідної донечки. Це були жахливі пологи. Лікар і акушерка вважали дитину пропалою. В цей важкий момент Моро склав приречення, якщо ця дитина буде жити й буде дівчинкою, назвати її Марією, дарма що ім'я Марія Моро порушує милозвучність. Негайно змінюють мету подорожі і їдуть до Люрду. Гроту щойно недавно відчинили. Сліпій Марії Моро кладуть на кілька хвилин на очі хустинку, намочену в джерелі. Коли хустину зняли, дівчатко вибухає гострим криком, незабутнім для всіх тих, що його чули. Пурпурова заслона перед світлом зірвана. Марія бачить. Показують їй надрукований папір. Марія може читати. Відпоручники єпископської комісії удаються

в Бордо до доктора Бермона. Просять його показати їм нотатки про безнадійний стан пацієнтки, що він їх поробив під час останніх досліджень. Уся ця історія до тої міри професорові не до вподоби, що він довгий час не хоче відкрити свого щоденника.

Інше чудесне виздоровлення так само сталося дуже швидко. Це Жюль, дванадцятилітній синок митного службовця Рогера Лякассаня. Пан Лякассань — це незвичайна поява й у протилежність панові Моро, ні трохи не прив'язаний до релігії. Жюль — жертва дуже рідкісної й дуже особливої недуги, яку народ називає танець св. Віта. При цьому жорстокому стражданню йдеться менше про хворобливе звихнення частини організму, ніж про напухле згрубіння харчового проводу, яке згодом унеможлиблює прийняття твердої поживи. Домашній лікар, доктор Ноге, і консіляр, професор Рокер, застосовують усі можливі внутрішні та зовнішні ліки, що записані в книжці або яких немає в книжці. Вони виявляють відому поліпрагмасію всіх лікарів, які не хочуть признатися до власного безсилля. Харчовий провід хлопця звужується щораз більше. Вкінці залишився дуже вузький каналчик, що з трудом пропускає пару крапель молока або супу. Жюль Лякассань худне до скрайности і без порядку засуджений на голодову смерть. Мама приводить його до морської купелі. Може, щось pomoже сила океану. Вона не помагає. На березі, куди його щоденноносять, Жюль знаходить шматок пожовклої газети. Втомленими руками бере його і читає звітлення про вилікування молодой Марії Моро. Хлопчина ховає цей шматок часопису, але не має відваги голосно висловити своє бажання. Він знає добре характер й уособлення бацька й боїться, щоб його не висміяли. Щойно кілька днів пізніше, коли його, як безнадійного кандидата смерті, привезли назад до Бордо, оповідає він півголосом про Люрд і Марію Моро. Мадам Лякассань закликає свого чоловіка ще того дня відбутися подорож до Люрду. Чоловік не ставить спротиву, бож

перед смертю невіра стоїть на слабших ногах, ніж віра. Рогер Лякассань бере сина на руки і несе в печеру. Як бувший старшина, не любить він походу з смолоскипом чи свічкою. Якщо є чудо, думає він, то мусить воно прийти без церемоній. Тому то він узяв із собою повну торбинку м'яких бісквітів. Після того, як Жюль з великим трудом випив першу склянку, ковток за ковтком, тато подає йому бісквіт, і командує доволі суворо: »Так, а тепер їж«. І ось діється цілком щось абсурдне: Жюль їсть. Він кусає, жує і ковтає без нарікань, як кожна людина. Височезний Лякассань, з сивим волоссям, повертається, хитається, наче божевільний, вдаряє п'ястком у груди і віддихає: »Жюль їсть. Жюль їсть«. Люди перед гротою вибухають плачем. Жюль їсть, глухо замислившись, у той час декому здається, що перша зоря виздоровлення проймає його щокі

Марія Моро і Жюль Лякассань — це тільки два випадки з п'ятнадцяти, що їх єпископ Льоран зараховує до неприродних лікувальних процесів. І все таки вірогідним є останнє свідцтво лікарів перед чудесним оздоровленням. Найбільш побажаними для монсен'юра є лікарі іншого визнання або атеїсти.

П'ятнадцятьох людей виліковано в той перший час між двома віддихами. Сотки людей стають здоровими протягом довшого часу. Тисячі й десятки тисяч приходять до Люрду, щоб повернути собі здоров'я і життя. Самовільно, як і Пані, що під час своїх появ нічого не робила, чого всі очікували, поводитьсь також джерело. Його ласкавий вибір є незбагнений.

Посеред напливу людей і подій живе Бернадета, немов би нічим не цікавлячись.

Її нічого не обходить. Пробудження джерела не її чин. Це була справа, яку мала Пані зі світом. Коли її, Бернадету Субіру, хвалять люди за ласкаве й чудесне джерело, то вона

цього не розуміє. Дійсність Пані стає для неї з відступом часу щораз більшою. Бернадета не терпить ніяких змін. Коли її дякують, то вона почувається в такому смішному становищі, начебто хтось хотів дякувати листоноші, а не надавцеві. Але їй безперервно докучають подякою, похваляю і славою. Люди кидаються їй поперек дороги, клякають перед нею, доторкаються її одержі, особливо в ті дні, коли трапляються великі оздоровлення. Якщо їй надто непокоять, тоді збуджується в ній своєрідний гнів. Одна з жінок, що зворушеною йде вслід за нею вулицями, постійно гугає: »Ох ти, Бернадето, ох ти, уласкавлена, ох ти свята!« Тоді дівча обертається з блисками в очах і шепче:

»Мій Боже, які ж ви дурні!«

Бернадета живе, наче поруч часу. Що більше, вона живе у власному часі. А цей час — одноманітний час вичікування, дарма що вона не знає розмови між парохом і єпископом. Її час — це провізорія свідомости, складена з чужости і відразі, що опанувала її після поодиноких екстаз. Тепер ця провізорія постійна. Бож Бернадеті відомо цілком певно, що Пані ніколи вже не прийде до неї на землю. Час іде швидко вперед і швидко проминає. Всі рухаються по землі, лише Бернадета має почуття, що час проходить біля неї, а вона сама стоїть на місці. Вона старіється і не помічає цього. Не залишилася без впливу на її зовнішність зустріч із Найкращою. Бернадета, хвороблива, маючи шіснадцять років, є дуже гарна. Її обличчя нічим не нагадує звичайні риси Франсуа і Люїзи Субіру. Це цілком чуже уделікатнення, непередбачене спочатку природою, ясніше з її обличчя. Давня дитяча круглолицість поступилася блідому овалові. Під добре оформленим чолом її дивні апатичні очі стають щораз більші і більші. Цій шляхетності суперечить селянський одяг, до якого Бернадета звикла. Вона не хоче інакше виглядати, ніж її мама і сестра.

Часто вона живе разом з ними, часто також перебуває в лічниці, де має до своєї диспозиції одну кімнатку. Це

діється тому, що єпископ зарядив постійний нагляд над нею, і що деколи докучання зацікавлених людей буває нестерпним. Деяких докучників, особливо, коли вони погликаються на ранг й ім'я, не легко вигнати з лічниці.

»Ох, як гарно лежати хворій у ліжку«, дорікає одного разу Бернадета. Інколи приходять якийсь аббе з Тулузи з кількома черницями, перед якими він робиться важливою особою. Бернадета не має особливої пошани для духовних осіб. Її беруть на молитву. Ще не так давно комісія насіла була на неї. Немає в її істоті нічого нещирого. Якщо вона відчиняє рот, то кожне слово належить їй. Вона щира аж до нечестности.

»Я хочу раз пересвідчитись, чи, тобі, Бернадето, можна вірити«, каже аббе з Тулузи.

»Це неважно, чи ви мені вірите, панотче«, відповідає вона просто й щиро. На це аббе підносить свій голос:

»Якщо ти брешеш, то твоя вина, що ми всі надарма робимо таку велику подорож...«

Бернадета довго глядить здивованимви очима, поки відповідає:

»Алеж, панотче, я радо зрезигнувала б з того, щоб бути причиною цієї подорожі...«

Шкільний майстер з околиці на ім'я Льюїсон книть з Бернадети:

»Пані могла б була краще навчити тебе по-французьки«.

»Тут є різниця між нею і вами«, відповідає Бернадета по короткій надумі. »Вона силкувалася говорити мовою патуа, що їй приходилось важко, тільки для того, щоб я могла її легше розуміти...«

Субіру живуть ще далі в Кашо. Стрийко Сажу відступив їм тепер одну кімнату. На четвертому році комісії виходить заміж Марія. Її чоловік — рільник з одної місцевости, поблизу Сен Пе де Бігор. Марія, бувало, завжди з погордою гляділа на Бернадетин нахил до сільського

життя. Найстарша сестра на весіллі веселиться разом з веселими людьми. Вона — лише кривна, яка приходить з далекої далечини, щоб знову повернутись у ту далеку далечину. Коли ж сестри в цей день залишились на кілька хвилин сам-на-сам, тоді Марія, під впливом випятого вина, пристрасно притискає до себе Бернадету й говорить:

»Ах, ах, чому тебе не можна мати«, плаче вона. »І я також була при тому, а тепер я тебе втрачаю, ах, моя сестро...«

І Жанна Абаді залишає Люрд. Вона переноситься, як покоївка, до Бордо. Катерина Мінго, натомість, зашвидко дозріла німфа монсьє Ляфіта, є тепер ще більше дозрілою німфою Тарбу. Інші співучениці й перші свідки також порозходились по світі. Коли помер старий Філіп, Бернадета виявляє своє бажання стати служкою в мадам Мілле. Парох Пейрамаль, який втягає її в довір'я, є цілком збентежений:

»Мій Боже, цей фах не для тебе, Бернадето.«

»Але я вже доволі стара і не помагаю своїй родині, а ця праця я могла би виконувати дуже добре...«

»Чи ти думаєш, що Пані призначила тебе служкою?« хитає Пейрамаль головою.

Бернадета кидає парохві довгий, прихований погляд, в якому виявляється невимовна посмішка:

»Я була б дуже задоволена, якщоб я вже раз могла бути служкою...«

»Може, ти вже з нею порозумілася, моя дитино?« питає парох.

Бернадета сумно глядить перед собою:

»Пані мене не візьме«, каже вона. »Я занадто не метка.«

Поки промине останній рік діяльності комісії, Марію Домініка Пейрамала кличуть до Тарбу. Там він має дуже довгу розмову з монсеньйором, на цей раз знову у непри-

вітній кімнаті. Є вже перед самим початком адвенту. Вернувшись додому, парох негайно кличе Бернадету в парохіальний дім. Сніг лежить на акаціях і плятанах саду. Льодовими струмами втискається холод аж до костей. Це льодовий повів Піренеїв, гостре послання стиснутих кристалльних верхів, Піку дю Міді й далекого за ним Демона Вільемаля. В Кашо холодно, як у псарні. В студійній кімнаті Пейрамала — дуже тепло. Весело потріскує вогонь з полін модрини. Бернадета, цілком перемерзла, входить у двері. Вона взимку ходить тільки в білій накидці, хоч вона не така, як була кілька років тому.

»Ти виросла, Бернадето«, приймає її парох. »Не можна вже говорити до тебе: моя мала. Але своєму старому, злому парохіві ти ще дозволиш тикати тобі...«

Він подає їй крісло й пропонує випити дві склянки алькогольного напою. Опісля сідає поруч неї.

»Слухай-но, моя люба«, починає він, »ти вже мабуть знаєш, що праці єпископської комісії майже закінчені. Після нового року все опиниться в руках його ласкавості... Маєш ти, Бернадето, якесь уявлення про діяльність цієї комісії?«

»Ох так, монсьє кюре«, відповідає вона шкільним тоном. »Панове перевіряють усі чудесні оздоровлення.«

»Очевидна річ, це вони також роблять. Але, чи ти думаєш, що цим вичерпується завдання комісії?«

»Комісії важко працювати«, — уникає Бернадета безпосередньої відповіді. »Є щораз більше вилікуваних людей...«

Пейрамаль гребе принагідно в своїй люльці:

»А ти, моя дитино«, питає він, »що з тобою? Думаєш, що твій випадок не входить у засяг праці комісії?«

»Я панам дала відповідь на всі запитання«, відповідає дівча з наляканою швидкістю. »Мабуть, мене вже залишать у спокої.«

»Ох, Бернадето«, дорікає Пейрамаль, »не будь несві-

домою. Ти маєш надзвичайно логічну голову, більшу, ніж інші жінки. Пані вибрала тебе з-поміж усіх дітей. Пані звеліла тобі добути джерело з землі. Це джерело є джерелом ласки, джерелом чуда, що день за днем оздоровлює людей. Пані дещо тобі сказала. Вона довірила тобі таємницю. Навіть своє ім'я назвала тобі. Її слова ти повторила під святою присягою комісії. Ти — осередок певної історії, якої в наші часи ще не сприймають. Чи ти думаєш, що все те згідне зі звичайним ходом світових подій, і ти могла б тепер сказати: Я своє зробила, отже, дайте мені жити власним життям...»

»Алеж я своє зробила«, каже Бернадета.

Парох вдаряє вказівним пальцем у порожнечу:

»Ти, наче куля, що її вистрілено, Бернадето. Ніхто не може змінити твого шляху. Тепер — увага! Комісія склала про тебе, так, про тебе, моя дитино, дуже важливе звідомлення. Це звідомлення відкриває тобі високу можливість бути вибраною небесних сил і стверджує, що твоїй руці, яка відкрила джерело, завдячують велику кількість докраних чудес. Розумієш ти це, як слід? Це звідомлення, підписане єпископом, вишлють до Риму, до Святішого Отця і його кардиналів. І найбільші та наймудріші мужі Церкви матимуть тебе на оці, протягом років і десятиліть, а тоді...«

Тут зупиняється п'ятдесятирічний духовник, тому що його пооране зморшками обличчя червоніє аж до сивого волосся:

»Важко мені, моя мала, такі слова вкладати в уста«, продовжує він охриплим голосом. »Я ніколи був би не повірив, що мене Бог призначить до цього завдання. Але не можна заперечити, що ця Бернадета Субіру, що тут-о сидить переді мною, дочка Франсуа Субіру, дівча, яке я хотів колись вигнати з хати мітлю, Ісусе - Маріє, язик мені відмовляє послуху, — не можна заперечити, що цей неук, найгірша учениця з катехизму, як, звичайно, ка-

жуть, що ти, довго, довго після нашої смерті, не будеш забута, як ми всі, лише...«

Бернадета зрозуміла. Вона зривається з місця, біла, як крейда:

»Це жахливе«, кричить вона, »це не може бути... цього я не хочу...«

»Я тебе добре розумію, моя мала«, киває парох головою, »це також не дрібниця«.

Бернадета сідає, бореться за віддих, плаче і белькоче знову:

»Я не хочу цього... Ні, я цього не хочу...«

»Так, так, я знаю«, каже парох, »але що можна зробити проти цього?«

Тепер він ходить туди й назад, руки на спині. Тільки тріскіт огню й дитячий плач дівчинки перериває тишу. Вкінці Пейрамаль зупиняється перед Бернадетою:

»Чи духовні сестри в лікарниці і в школі є дуже люб'язні?« питає він.

»Ох так, вони дуже, дуже люб'язні, панотче«, озивається Бернадета.

»Не могла би ти собі уявити, що ти є одною з них?«

»Ох ні, мій Боже, це зависоко для мене«, тривожиться Бернадета серед сліз. »Чому ви мені не дозволяєте бути служкою у мадам Мілле?«

Пейрамаль лагідно кладе руку на її голову:

»Я все знаю, моя дитино. Життя на світі — це життя на світі... До трьох святих обітниць нікого не треба силувати. Приречення складає тільки та душа, що чесно і жагуче прагне жертвувати себе Богові. Це сувора вимога. Третя обітниця, послух, найважче тобі прийняти, моя душе. Пані ти була послужна, так. Інакше ти була би впертою й свавільною особою. Єпископ має рацію. Можемо ми малу Субіру, якій виявила свою прихильність Пречиста Діва, залишити на призволяще, як дикунку? — питає він. Святіший Отець і його кардинали відбувають наради над

домою. Ти маєш надзвичайно логічну голову, більшу, ніж інші жінки. Пані вибрала тебе з-поміж усіх дітей. Пані звеліла тобі добути джерело з землі. Це джерело є джерелом ласки, джерелом чуда, що день за днем оздоровлює людей. Пані дещо тобі сказала. Вона довірила тобі таємницю. Навіть своє ім'я назвала тобі. Її слова ти повторила під святою присягою комісії. Ти — осередок певної історії, якої в наші часи ще не сприймають. Чи ти думаєш, що все те згідне зі звичайним ходом світових подій, і ти могла б тепер сказати: Я своє зробила, отже, дайте мені жити власним життям...»

»Алеж я своє зробила«, каже Бернадета.

Парох вдаряє вказівним пальцем у порожнечу:

»Ти, наче куля, що її вистрілено, Бернадето. Ніхто не може змінити твого шляху. Тепер — увага! Комісія складала про тебе, так, про тебе, моя дитино, дуже важливе звітлення. Це звітлення відкриває тобі високу можливість бути вибраною небесних сил і стверджує, що твоїй руці, яка відкрила джерело, завдячують велику кількість докonalаних чудес. Розумієш ти це, як слід? Це звітлення, підписане єпископом, вишлють до Риму, до Святішого Отця і його кардиналів. І найбільші та наймудріші мужі Церкви матимуть тебе на оці, протягом років і десятиліть, а тоді...«

Тут зупиняється п'ятдесятирічний духовник, тому що його пооране зморшками обличчя червоніє аж до сивого волосся:

»Важко мені, моя мала, такі слова вкладати в уста«, продовжує він охриплим голосом. »Я ніколи був би не повірив, що мене Бог призначить до цього завдання. Але не можна заперечити, що ця Бернадета Субіру, що тут сидить переді мною, дочка Франсуа Субіру, дівча, яке я хотів колись вигнати з хати мітлю, Ісусе - Маріє, язик мені відмовляє послуху, — не можна заперечити, що цей неук, найгірша учениця з катехизму, як, звичайно, ка-

жуть, що ти, довго, довго після нашої смерти, не буде забута, як ми всі, лише...«

Бернадета зрозуміла. Вона зривається з місця, біла, як крейда:

»Це жахливе«, кричить вона, »це не може бути... цього я не хочу...«

»Я тебе добре розумію, моя мала«, киває парох головою, »це також не дрібниця«.

Бернадета сідає, бореться за віддих, плаче і белькоче знову:

»Я не хочу цього... Ні, я цього не хочу...«

»Так, так, я знаю«, каже парох, »але що можна зробити проти цього?«

Тепер він ходить туди й назад, руки на спині. Тільки тріскіт огню й дитячий плач дівчинки перериває тишу. Вкінці Пейрамаль зупиняється перед Бернадетою:

»Чи духовні сестри в лікарні і в школі є дуже люб'язні?« питає він.

»Ох так, вони дуже, дуже люб'язні, панотче«, озивається Бернадета.

»Не могла би ти собі уявити, що ти є одною з них?«

»Ох ні, мій Боже, це зависоко для мене«, тривожиться Бернадета серед сліз. »Чому ви мені не дозволяєте бути служкою у мадам Мілле?«

Пейрамаль лагідно кладе руку на її голову:

»Я все знаю, моя дитино. Життя на світі — це життя на світі... До трьох святих обітниць нікого не треба силувати. Приречення складає тільки та душа, що чесно і жагуче прагне жертвувати себе Богові. Це сувора вимога. Третя обітниця, послух, найважче тобі прийняти, моя душко. Пані ти була послушна, так. Інакше ти була би впертою й свавільною особою. Єпископ має рацію. Можемо ми малу Субіру, якій виявила свою прихильність Пречиста Діва, залишити на призволяще, як дикунку? — питає він. Святіший Отець і його кардинали відбувають наради над

її видіннями й чудами, і вона хоче жити так, як живуть інші жінки? Ні, ні, каже єпископ, Бернадета — це дорога квітка, якою ми заопікуємося... Розумієш це, моя дитино?»

Бернадета сидить, глибоко схилившись, і не дає ніякої відповіді.

»Давніше я тобі говорив«, — нагадує тепер Пейрамаль. »Ти граєшся вогнем, ох, Бернадето!« Але ти сама невинна в тому, що гралась вогнем. Твоя Пані — небесний огонь, ох, Бернадето. Вона тебе піднесла понад усіх людей. Дуже можливо, моя мала, що твоє ім'я переживе твою смерть. Думаєш, що це ні до чого не зобов'язує? Хочеш ти раптом бути до послуг старій удові? Небо тебе вибрало, моя дорога. Тобі не залишається нічого іншого, як вибрати небо, повністю, з цілою душею. Не правда? Кажи сама.»

»Ох так, це правда«, каже Бернадета по довшій мовчанці.

Пейрамаль переходить до легшого тону в розмові:

»Незабаром появиться тут єпископ Форкад з Неверу. Це дуже приятний пан, не такий, як наш єпископ. Він тебе запитає про це й те, а ти це й те скажеш цілком щиро, і все те, що тобі лежить на серці. Йому підкорений дім Сестер з Неверу, відомий тобі з самого дитинства. Правильник цього ордену є гарний і величний, а жінки не є пивничними ростинами, лише стоять в осередку практичного життя. Ти в дійсності не віриш в те, що краще служити людям або прати їх білизну...«

Бернадета, повністю заспокоївшись, не відвертає своїх уважливих очей від Пейрамаля, який ходить туди й назад.

»Ще одно«, каже він знечев'я. »Ти скоріше вкусила б собі язик, ніж мене про щось просити. Але я дуже добре знаю, що становище твоєї родини стискає твоє серце. Твої батьки мучаться, але вони не мають щастя й не розуміють господарства. Отож, Бернадето, маеш тут мою руку! Я прирікаю тобі, ще поки ти залишиш Люрд, твої рід-

ні сидітимуть у горішньому млині Ляпака, і я особисто допильную, щоб тим разом усе пішло добре...«

Пейрамаль тримає її руку. Раптом Бернадета схиляється над рукою пароха й цілує її.

»Так, і це було б усе«, бурмоче Пейрамаль. Коли ж вона хоче попрощатись, затримує її й морщить чоло:

»Ні, ще не все, Бернадето.«

Його голос вимовляє це тихо й глибоко. Вже передше, коли він був почервонів, важко було йому говорити. Тепер ще важче. У міжчасі він засвічує нафтову лампу:

»Зрозумій мене добре, Бернадето«, озивається він. »Я тобі вірю. Справді, я тобі вірю. Ти мене переконала. Лише в одній справі я не можу позбутися сумніву. Це слова »L'immaculada Conserciou«. Все, що Пані сказала, неможливе до наслідування, як само життя, і ніхто не може собі це висати з пальців. Ці два слова мають свій наголос. Вони служать незаперечним доказом, так немов би висловив їх шкіряний теолог, а не Найлюбіша, яку ти бачила. Збери тепер усі свої сили, любя душо, перевір свою пам'ять і своє сумління. Чи не прилинули до тебе ці слова звідкись, а ти у своїй екстазі взяла їх просто, як слова Пані? Це надзвичайно важливе питання, Бернадето. Я не повинен, як парох Люрду і член дослідчої комісії, так до тебе говорити. Якщо ти пригадаєш собі того, хто першим сказав тобі ці два слова, якщо ти візьмеш до уваги можливість, що була втомлена, замріяна, неухважлива і щойно пізніше сталося так, що сама Пані мала тобі ці слова сказати, тоді мабуть не одно могло б змінитися. Ти мусіла б відкликати перед комісією ці єдині твої вислови. Тоді істота Пані не була б так дуже точно визначена, і треба було б складати нове звітлення. Розумієш мене? Ох, ти доволі хитра, щоб мене розуміти. Не діло пароха так з тобою говорити. Коли ти відкликеш цей один пункт, тоді дуже можливо, що на широкому світі ти знайдеш мишачу дірку для звичайного життя... Хочеш застерегти собі час для намыслу?«

Вогонь горить. Світло співає. Двоє людей голосно віддихають. Холодний протяг дме через щілини дверей. Бернадета вперто глядить на лампу, немов би нічим іншим не цікавилася, як тільки довгим полум'ям, що починає заковчувати скло.

»Я не потребую часу для надуми«, каже вона вкінці, »тому що я вам не набрехала, панотче...«

Пейрамаль підкручує гніт униз:

»Хто тут говорить про брехню?«

Бернадета легко посміхається:

»І я зовсім не хочу влазити в мишачу дірку...«

ТРИДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ РОЗДІЛ

БІЛА РОЖА

Подолано, отже, найбільш недовірливого противника, єпископа Тарбу. Він кориться п'ятьом суперечностям, збереженим у великих оздоровленнях через Массабельське джерело, які, на основі зізнань природничого крила слідчої комісії, не можуть бути з'ясовані людським розумом. Вони такі:

Перша суперечність є між незначним лікувальним засобом і величиною успіху. Друга суперечність є між рівністю зліквідованих ним недуг. Третя суперечність збережена між коротким застосуванням лікувального засобу і попереднім довгим уживанням ліків, приписаних медичною наукою. Четверта суперечність — між негайним вислідом лікувального засобу і довголітньою невдачею інших ліків. І вкінці п'ята суперечність — між хронічним характером досліджуваної недуги й її раптової ліквідації після спожиття лікувального засобу. — Ці суперечності можуть відкидати тільки ті духи, які відхрещуються від наукових удокументованих фактів і трактують пацієнтів та лікарів, як нечесних пропагаторів віри в чуда. Проте, для Бертрана Севера Льорана ці суперечності творять певний ґрунт, що на ньому він готує свій пастирський лист, який врешті визнає надприродну істоту привидів і лікувань Люрду. Водночас єпископ піддає свій власний осуд, як це слідно з бистроумного пастирського письма, »осудові наслідника Христа на землі, що є уповноваженим керувати Божою Церквою«.

Помимо цієї вирішної події, вдається Пейрамалеві пересунути дальшу долю Бернадети на пізніше. Він велить перевести лікарське дослідження над дев'ятнадцятилітньою, що має не тільки хронічну астму, але й виявляє підозрілу тілесну слабкість. Далі виринає нова сенсація, яка відвертає погляд громадянства від Бернадети. Монсенйор додає до свого пастирського листа заклик до вірних дієцезії. Хай з допомогою народу здійсниться воля Пані щодо побудови церкви. А що цей задум, у зв'язку з важким тереном Массабельської гори, вимагає великих коштів, єпископ не може його виконати без помочі всіх дієцезіян.

Все, що тепер діється, можна знову назвати чудом, тому що воно суперечить природному праву порожніх кишень. Протягом кількох тижнів напливають до Тарбу з цілого світу два мільйони франків. Через те, що зібрані гроші — це су бідних людей, то вони вилискують величезною сумою правдивої монети й є їх сорок мільйонів су. Двадцять п'ять таких су отримав Франсуа Субіру від Казенава пам'ятного одинадцятого лютого, коли він спалив шпитальне сміття перед гротою, і він чувся тоді врятованим. Монсенйор, муж, що знає свої межі, доручає парохів Люрду будову храму. Для Пейрамала настає велика хвилина його життя. Він домовляється з Лякаде про ціну за Массабельську гору й за поближкі ґрунти громади. Бургомістер є заскромний, щоб у своїх домаганнях бути нерозсудливим. Його жвавий дух не потребує борساتись у мріях будучини. Шість модерних гостинниць і готелів уже вистрілили з благословенної землі Люрду. В їх виникненні й прибутках він бере участь. І найбільший чин його життя, залізна дорога з Тарбу до Люрду, є в будові. Хто знає свою мету й визнається на пароплаванні в водах світу, той не може осісти на міліні. Успіх для Лякаде — не чудо, навіть не успіх чудотворця.

В парохіальному домі є багато архітектів. Пейрамаль

не дуже лагідно поводить з тими майстрами. Один з них приносить модель церковці, що на Массабельській горі сидить, як статуетка з цукру на торті. Парох одним коротким ударом розбиває його. Мистецький смак людей залежить від тілесної конституції. Хто має широкі груди для віддику, той любить розмашисті співи. Такий сильний великан, як Пейрамаль, цінить мускулярну будову. З скельних блоків Массабелью має виникнути масивна і струнка церква, так немов би гора була його власним підтулубом. Ця катедрa має бути знаменем перемоги над великанським Двічі Два Є Чотири. Плани Пейрамала називають. Русло ріки Гав перенесено в інше місце, млинарський став частково засипаний. Широка еспланада проходить коло гроти. Робітники й огородники перетворюють Массабельську гору в квітчастий парк, який охоплює вулиці що простягаються вниз, наче раменами.

В ті дні мистецький світ відвідує і Бернадету. Дві шляхетні паночки з Тарбу, сестри де Лякур, зібрали особливі пожертви. Покликаний ними жіночий комітет, під проводом мадам Мілле, має доручити гідному скульптурові зладити статую Мадонни, яку примістять у скельній ніші Пані. Гідним мистцем виявився монсьє Фабіш з Ліону. Він появляється в кімнаті Бернадети з баретом і книжкою на шкiці. Мружачи очі й вигинаючи пальці лівої руки, просить він »la charmante voyante« подати точно різні постави, які займала візія. Йому потрібні також обличчя, руки, ноги, одіж, вуаль і пояс — аж до останніх фалдів. Бернадета робить що може і, на жаль, вона мусить це робити сто разів. Вуголь шелестить на папері. Картки покривають землю.

»Чи вона може так виглядати?« питає пильний мистець.

»Ні, вона так не виглядала, пане...«

»Алеж я всі ваші зауваження точно переніс на папір, мадмуазель. Чого ж тут бракує?«

»Я не знаю, чого бракує, пане...«

Кілька днів пізніше скульптор приготував статую, яка має служити майбутньому творові, як зразок. Він гордиться тим, що намалював пояс Пані ясно-блакитною фарбою і рожі на її ногах золото-бронзовою. Дами Мілле, Бо, Сеннак, Жеста і так далі є захоплені. Що за щаслива ідея, що вибрано такого лагідного майстра, який так ідеально відчуває і при тому знає своє ремесло. Дами хвалять передусім дбайливість клієнта, який, навіть у своїх шкіцах, не забув ні одного фалду й ні одного нігтя. Як же щасливою буде почуватися мала візіонерка, вбога, несвідома дитина, коли побачить свою Пані. Бернадета, яку призначено до журі, здається, є не тільки щаслива, але й робить відповідну міну на своєму обличчі.

»Подібна вона до твоєї Пані, люба дитино?« питає Мілле, повністю віддана мистцеві і його творові.

»Ні, вона не є подібна, мадам«, мусить відповісти візіонерка, щоб не збрехати. Майстер Фабіш відразу реагує неспокоєм в очах. Бож, що на світі можна зрівняти з жахом і збентеженням мистця, якому в живі очі заперечуть вартість його твору? Він до певної міри намагається рятувати себе і своїх критиків:

»Подібність«, каже він, »для якої немає жодного порівняння, не є моїм завданням. Моє завдання — оформити приблизну надземну красу«, і благальним зором дивиться на Бернадету: »Чи моя пані також не є дуже гарна, мадмуазель?«

»Ох, так, монсьє, вона дуже гарна«, каже швидко Бернадета, знаючи добре, що вона є нічим і дитиною Кашо. Майстер стирає піт з чола, віддиhaє і стає жвавішим:

»А тепер я був би вам, мадмуазель, сердечно вдячний, коли б ви мені могли показати різницю між вашою Пані і моєю Пані..«

Бернадета проходить коло статуї з розгубленим посміхом:

»Ох, моя Пані«, каже вона тихо, »є більш природна і не така втомлена, і також не завжди молиться..«

Цими незручними, але вдалими словами вона висловлює ось що: Тут стоїть знову тільки Божа Мати, яких сотками знайдемо в церквах. Проте, моя Пані є Одна й Єдина, і ніхто не уявляє собі, як вона виглядає, і вона сама належить мені. — Це все правда. Мистець Фабіш, мадам Мілле і всі інші повторяють у своїй уяві тільки те, що віддавна повторяється. Це сповняє їх задоволенням. Їх віра й сумнів, навіть їх споглядання й слухання — це кліше. Але що діється з душею, яка сама зустрічається з одним з первозорів?

Ще задовго до викінчення базиліки на скелях, народ Вігору домагається, щоб грота, яку він здобув чотири роки тому, стала врешті святістю. Єпископ, який так довго ставиться до Пані недобре, тепер рішає відбутися гідну покуту, як князь Церкви, через найбільшу й найпильнішу врочистість, ще небачену в дієцезії. Він хоче сам очолити процесію, що має охопити сотку тисяч паломників. І для Бернадети цей день має бути високопочесним. Вибрано весінній час, четвертого квітня, коли починають появлятися на деревах Піренейського простору перші квітки. Лякаде велить оздобити прапорами все місто. Тисячі свічок горять у навечер'я в усіх домах за вікнами. Цього вечора приїжджає до Люрду єпископ Бертран Север. Всі парокси і прелати його капітули творять супровід. П'ятсот священників асистують йому завтра під час найвеличавішого Те Деум його життєвого шляху. Гарнізон вирушить з парадною, під команду полковника. Члени різних орденів оточать єпископа: кармеліти, кармелітки, християнські шкільні брати, сестри милосердя, сестри з Неверу, черниці Святого Йосифа. Він сам ітиме в найбагатшому орнаті, в столі, з мітрою на голові і з золотим жезлом у руці.

Рано вранці того ж дня хоче Бернадета підвестися. Вона

не може. Її ноги наче відумерли. Після численних спроб вона, виснажена, падає назад. Вона тратить віддих. Має атаку астми, сильнішу, ніж давніше. Її мучить жахлива фібра. Доктор Дозу мусить повідомити святковий комітет, що дівча не може брати участі в поході. Всі дзвони починають дзвонити. Сто тисяч людей і більше наповнюють вулиці й долину ріки Гав. Народ прагне малій Субіру, своїй дитині, зготовити незрівняний тріумф.. Бернадета чує з-зовні величезний шум. Вона на це не звертає уваги. Вона силкується вхопити трохи повітря. Точно в полудне врочистість закінчена. Атака тривала так довго, доки було треба, щоб, згідно з волею Пані, не допустити до земного щастя.

Монсенйор Форкад, єпископ Неверу, питався про це й те. Бернадета відповідала це й те. Вкінці каже, що для неї є не тільки необхідним, але й дуже побажаним відректися світу і постригтися в черниці у Сестер Неверу, яких вона шанує від дитинства. Єпископ прихиляється до її постанови й виявляє охоту зробити в цьому напрямку все можливе. Він швидко перетворює своє слово в чин, і незабаром Бернадету покликають. Дві монахині мають доручення спроводити її до Неверу, в манастир.

Подружжя Субіру завело вже від року господарство в млині Ляпака. Діло йде не погано. Прибутковий млинок звести на ніщо — було б сьогодні неабияким мистецтвом у Люрді, який є переповнений прищельцями. Що півроку новий готель відкриває свої гостинні двері. Ресторани процвітають. Пузатий пекар Мезонгросс має багато конкурентів. Коли Франсуа Субіру відвідує Мезогросса, його приймають цілком інакше, ніж в році 58. Пузатий приязно з ним жартує й просить до кімнати, де частує його склянкою старого наполеона. І поштовий майстер та готелляр Казенав уже не є хлібодавцем Франсуа, а приятелем

і добрим клієнтом. Дуже рідко чує він тепер з уст Субіру титул »Мій капітане«.

У тата Бабу, де час від часу показується мельник, збройна сила не дозволила би вже більше на низькі жарти. Бригадир д'Англя, жандарм Беляш і поліцейа Калле підводяться з пошаною перед батьком Бернадети й салютують йому як слід. Субіру високо виріс понад усіх сусідів Рю де Пгіт Фоссе. Кашо спорожнів. Стрийко Сажу вже його не винаймає. Але сьогодні, в слотливий недільний день, збираються старі сусіди перед давньою в'язницею. Бернадета від'їжджає, щоб вступити до новіціату. Всі її колишні приятелі, вороги, прихильники й противники, всі подолані, хочуть їй сказати: »будь здорова!« Знаменний помисл — відсвяткування цієї розлуки в Кашо — походить від кривої кравчихи Антуанети Пейре. Є будний день. Щойно прибув новий транспорт з хворими. Люди мають багато праці, а горішній млин Ляпака лежить доволі далеко. Там Бернадета провела останні тижні з кривими. Вони їй намовили зробити приємність Сажу й іншим сусідам з великого часу, і загостити до Кашо.

Вогка кімната з грубими стінами і загратованими, нерівними вікнами, є порожня. Опустілий Кашо подібний до дому смутку, з якого щойно винесли трупа. Родина Субіру стоїть в урочистому ряду. Поруч Франсуа і Люїзи є обидва малі, Жан Марія і Жустен, які тепер уже піросли. Тринадцятилітній Жан Марія й дванадцятилітній Жустен носять на своїх сюртуках орден млинарського цеху, тому що вони помагають у праці своєму батькові. Це надзвичайне прощання, яке Бернадета змушена відбутися. Люди проходять біля неї й подають їй руку, пробуючи поцілувати її руку, деякі беруть її в обійми, чимало з них має сльози в очах. Сусідка Бугугорт прийшла з дитиною, яка вже має вісім років і здорова, як горіх, хоч має викривлені ноги.

»Глянь ще раз, мій малий, на цього ангела«, схлипує

мадам Бугургорт. »Ти будеш думати в цей день про своє життя, і житимеш сто років...«

Дитина Бугургортів з цікавістю й острахом глядить на Бернадету, вона швидко обертається і тиснеється до мами. Довгий є похід тих людей, що прийшли попрощатися. Вони проходять попри нерухомі й приязні очі Бернадети:

»До побачення, монсьє Бурьєт, до побачення, Пігуно, до побачення, мадам Раваль, монсьє Баренг...« Антуанет Пейре дрижить з жалю:

»Не забудь, що я була першою, яка в тебе повірила.«

І мадам Мілле притискає її до своїх сильних грудей:

»Молись за мене, нещасну й опущену.«

Тітка Бернарда, оракул родини, подає швидко хитрі правила поведінки в монастирі. І тітка Люкилія, тихо, дає їй золотий хрестик і шепче:

»Як я тобі заздрю, як тобі заздрю, моя мала...«

Вкінці появляється мер Лякаде з коробкою зацукрованих овочів:

»Маленький запас живности на дорогу для благословенної дитини Люрду...«

Бернадета дивується, що між прибулими гістьми немає Антуана Нікольо.

Кінець загальному прощанню. Фамілія супроводжає Бернадету до лікарні, де вже чекає підвода, яка її й обидвох монахинь відвезе до Тарбу. Прощання родини є дэволі коротке. Франсуа Субіру, в душі якого захована батьківська гідність, злучена з невизначним болем, як завжди, у великих моментах життя, зберігає штивну й понуру величність. Хоч у кутиках його вуст слідне тремтіння, він уважає необхідним дати донечці добру пораду на дорогу:

»Будь брва, моя дитино, і роби своїм батькам честь також у монастирі.«

Мама, втративши в останніх роках передні зуби, виглядає старо й убого. Вона посвячується зайвій турботі ма-

терей, що прощають своїх дітей. Вона скоро перепаковує ще раз потрібний наплечник з Бернадетиним добром, виймаючи з нього шовкову хустку. Бернадета носить нову чорну сукню міського крою.

»Зав'яжи собі хустку, мій скарбе«, просить Субіру. »Вони повинні бачити, яка гарна моя дитина...«

Послушно виконує дочка це бажання. Пані Субіру стає раптом цілком сіра:

»Ми вже не побачимось, Бернадето...«

»Алеж, мамо«, пробує дівча сміятись, »чому ж то ми не мали би побачитись?«

»Proubo de jou, ти будеш так далеко, так далеко від мене«, вибухає плачем стара Субіру.

Бернадета бореться за легкий голос:

»Відвіднини є дозволені, мамо«, каже вона, »і потягом вам легко дістатися до Неверу. Тато заробляє тепер доволі грошей, і ви всі можете відбути гарну подорож...«

Щойно тоді, коли віз починає гуркотіти по шосе і Бернадета втрачає з очей своїх найближчих, пронизує її гострий біль. Цей біль менше зв'язаний з розлукою, ніж з незрозумілим жалем за батьками, братами та сестрою. Це жаль без потішення. Її співподорожні помічають, що Бернадета тулиться з приплюсненими очима й напруженим тілом у кутку воза. Вони обмінюються поглядами. Вже давніше вони домовилися зробити дівчаті останню радість. Вона може попрощатися зі своєю улюбленою гротою і там скерувати ще молитву до Невидимої в скельній ніші. Кучер, знаючи про це, затримується недалеко Массабьєлю. Як же дивуються добрі сестри, що Бернадета не падає пристрасно на коліна, як у великий час, лише кладе на себе цілком звичайний знак хреста. Вона стоїть перед гротою так, як чесний чоловік стоїть перед могилою. Що для десятків тисяч є місцем чудесного благословення, це для Бернадети є могилою любови. Інші приймають те, що вона втратила. Вона вже не бачить дійсної Пані. На її міс-

це в скельній ніші стоїть Мадонна мистця Фабіша, повторення мільйонів щораз пустіших повторень, яке ще безконечно менше подібне до живої Найлюбшої, ніж пам'ятник на могилі. Було доволі важко після розлуки всіх розлук кинути погляд на опущену нішу. Проте, ця опущеність, ця темна пуста буда завжди тільки рамкою колишньої приявности й можливости повернення. Тепер же стоїть там чужинка з каррарського мармуру, який майстер Фабіш переробив на гіпс, з помальованим голубим поясом, вона стоїть там у кожний момент і є для всіх, і проганяє дійсність та тілесність в очах тої, яка на неї гляділа. Пригнічена Бернадета обертається і йде геть. Збентежені сестри схильні вважати цю дивну поведінку непоганим холодом.

На краю міста подорож ще раз мусить бути перервана. Мельник Антуан Нікольо зненацька біжить побіч возу, тримаючи в руці китицю білих рож, яку він по довшій надумі подає Бернадеті.

»Майбутній Божій відданиці й любій дитині рожевих королів ці рожі«, деклямує він, і є вдоволений, що не заікнувся, цитуючи вивчене речення.

»Ох, монсьє Антуан, вони дуже гарні й зів'януть під час довгої подорожі«, каже збентежена Бернадета. Одна з черниць бере китицю квітів собі.

»Я сьогодні, мадмуазель, не хотів прийти з іншими людьми«, гикає Антуан. »Я бажав вам, саме, щось сказати«.

»Що ж ви мені мали сказати, монсьє Антуан?«

»Так, що я хотів вам сказати, мадмуазель Бернадето... Це важко сказати...«

Довга мовчанка. Обидві монахині сидять дуже випростані на возі. Бернадета напружено дивиться на Антуана Нікольо. Він розпачливо гладить свої чорні вуси. Краплі поту виступають на його чоло:

»Я хотів сказати«, вкінці видушує з себе, »що моя мама вже стара! І ми разом звикли до себе, і живемо добре. І я вже також маю тридцять чотири роки. І я вирішив не жонатися ні з ким іншим, мадмуазель Бернадето. Боже, щоправда, мама і невістка — це не дуже до себе пасує. І я залишусь нежонатим, це я хотів сказати... А тепер — багато щастя на дорогу, Бернадето...«

Вона витягає одну рожу з китиці і дає йому:

»Будьте здорові, монсьє Антуан...«

ТРИДЦЯТЬ ДЕВЯТИЙ РОЗДІЛ

НАСТОЯТЕЛЬКА НОВІЦІЯТУ

Мати Жозефіна Імбер, ігуменя монастиря Святої Жільдарди, йде сходами вниз до розмовниці, де Бернадета Субіру чекає вже цілу годину. Ніхто не бачив шанобливої черниці, що вона, власне, гаряче молилась у своїй келії, й що ця молитовна просьба була посвячена нікому іншому, як тільки славному чудотворцеві з Люрду, що сьогодні має вступити в конвент як новіціантка. Начебто не зважаючи, хто на неї чекає, мати Імбер оглядає побіжним зором дівча, яке підвелось під час її прибуття:

»Отже, ви постулянтка, яку привезли з Люрду?« питає вона доволі суворо, і збентежена Бернадета мусить устійнити, що з нею знову хочуть відбути переслухання. Голос, яким вона відповідає, є слабкий:

»Так, мати ігумене«.

»Як ви називаєтесь?«

Мій Боже, адже вона знає, як я називаюсь. Але вона робить так, як інші. Я не смію нічого зауважити:

»Бернадета Субіру, мати ігумене...«

»І що ви вмієте?«

»Oh, pas grand' chose, madame la superieure«, каже Бернадета й дає таким чином одну з тих відповідей, які є такі правдиві, що їх можна назвати зухвалими. Ігуменя трішки підносить зір і пробує розслідувати темні й спокійні очі Бернадети:

»Mais alors, mon enfant«, каже вона, »що ми тут з вами маємо почати?«

Бернадета думає, що не її справа відповідати на це запитання. Отож, вона мовчить. Шаноблива ігуменя мусить через те, після короткої павзи, знову приступити до розмови:

»Але, який на світі ґах вам був до вподоби?«

»Ох, мати ігумене, я думала стати, може, служкою«.

В цьому реченні знову захований таємний побічний звук, на якому ігуменя не визнається. Чого можна вимагати від тої дівчини? Зморшки на вустах п'ятдесятирічної монахині стають гострими. Її наступне запитання має майже образливий тон:

»Хто вас післав до нашої конгрегації?«

»Я думаю, що його ласкавість, єпископ Неверу...«

»Ага, монсеньйор Форкад«, звертається ігуменя з ледве помітним посміхом до високої й стрункої черниці, яка щойно ввійшла в двері:

»Чули ви? Монсеньйор Форкад, ce cher et saint homme! Цьому дитячому серцю завдячуємо завжди подібні доручення... Це постулянтка з Люрду. Яке ваше прізвище, моя доню?«

»Бернадета Субіру, мати ігумене«.

»А тут є шаноблива мати настоятелька новіціяту, з якою в будучині будете мати зв'язок...«

»Ми вже знаємося«, каже мати Тереза Возу, не зраджуєчи своєї несподіванки. Гарне обличчя бувшої вчительки Люрду, цієї амазонки Христа, згідно зі словами аббе Поміяна, значно видовжилось в останньому році. Вузькі уста відслонюють надмір зубного тіла. В її малих, глибокозапалих очах не вилискує мир самоопанування, лише невідома турбота. Бернадета приглядається до Возу, як і давніше, коли вона стояла самотня в місці перевірки її знання. Мати Імбер питає тепер настоятельку новіціяту:

»Недавно новіціантка Ангелина, на власне бажання, вернулаь у світ; хто займеться її працею?«

»Тому, що новіціантка Ангелина щойно вчора залишила нас«, відповідає мати Возу, »місце кухонної служби ще необсажене, мати ігумене«.

»Тим краще. Таким чином постулянтка могла б вже завтра зайнятись цією працею...«

Опісля звертається з поблажливою лагідністю до Бернадети:

»Під умовою, моя дитино, що ви завтра не будете втомлені, і що ваше здоров'я на це вам дозволить. Тут ідеться головню про миття начиння, чищення ярини й вимітання хідників та сходів, іншими словами, йдеться про найнижчі праці, які тут є до полагодження. Прийміть до відома: я вам не наказую, я лише пропоную. Якщо ви не можете прийняти мою пропозицію, тому що ця праця не відповідає вам ні фізично, ні душевно, тоді скажіть мені негайно...«

»Ох, ні, мати ігумене«, відповідає Бернадета, ця праця цілком не є зтяжка, і я щаслива, що можу мати становище кухонної дівчинки...«

Вона цілком не знає, що своєю відповіддю знаменито здала гуміліційний іспит. І знову цей іспит настоятельки щодо Бернадетиної покори є звичайним непорозумінням, як і чимало з того, що діється між Бернадетою і людьми. Вона ані не донька генерала, як настоятелька новіціяту, ані не донька землевласника, як мати Імбер. Миття начиння і підлоги та чищення сходів — це не покора й пониження для неї, лише самозрозуміла праця, до якої вона звикла від дитячих років життя. Черниці чекали на пусту світську дитину, впоєну своєю славою. Таке можна було подумати після всіх тріумфів у Массабелю. Проте, Бернадета щиро чується щасливою, що її хочуть запрягти до найнижчої праці в монастирі. Вона, саме, облегшено посміхається, і настоятелька задоволено хилить голову:

»Так, а тепер ідіть за матір'ю настоятелькою новіціяту, яка загровадить вас до рефекторіюму, де ви можете вечеряти з сестрами з Люрду...«

»За дозволом, мати ігумене, ще на одне треба звер-

нути увагу«, заявляє Марія Тереза Возу. »Постулянтка має прізвище, яке викликало в світі велике враження, завжди виринає в часописах і навіть у пастирському листі одного єпископа зайняло славне місце. Для нас тут великі прізвища мають малий розголос, навіть тоді, коли виринають через важкий труд. Ми відмежуємось від усього того, що ми для світа і що світ для нас. До цього ж, ім'я Бернадети рівнозначне з дитячим поменшенням і приниженням...«

»Цілком слухно«, потверджує мати Жозефіна. »Перед вступом до новіціяту може собі постулянтка вибрати інше ім'я. Найкраще було б, якщо б це сталося відразу. Чи ви роздумували над монастирським ім'ям, моя доню?«

Бернадета про це не думала.

»Яке ім'я має ваша хресна мама?«

»Тітка Бернарда Кастеро — це моя хресна мама, мати ігумене.«

»Огож вам мабуть буде краще назватися Марією Бернардою, моя дитино«, вирішує настоятелька.

Радо й легко Бернадета складає першу жертву, позбуваючись свого світського імені, яким усі її називають і яке вона любить.

Наступного дня, під час обіду, зібралося в рефекторіюмі приблизно сорок жінок, між ними дев'ять уже перебраних новіціянок. При столі Бернадета займає останнє місце. Лекторка відкриває як раз з пультіту добру книжку, що її вибрано як матеріал для доповіді, коли на знак матері Жозефіни Імбер бере слово настоятелька новіціяту:

»Мої дорогі сестри, ви знаєте, що з учорашнього дня в нашому домі є нова постулянтка. Вона називається Бернадета Субіру і походить з Люрду. В найближчі дні відбудеться її переодягнення в новіціянтку, і вона отримає ім'я Марія Бернарда. Дехто з вас чув, певна річ, про привиди і містичні події, які пережила панночка Субіру й

які мали спасенні наслідки та викликали велике враження. Пастирський лист єпископа Тарбу займається ними... Приступіть, прошу, сюди, моя дочко, і повідоміть нас коротко й просто про ці переживання...»

Цілком зрозпачена стоїть Бернадета при пульніті й споглядає довкола на молоді та старі жіночі обличчя, які навдивовижу є всі без бажань, байдужо-мирні й, очевидно, втомлені, в наслідок жвавої праці. Деякі з них по-дитячому зацікавлено глядять на постулянку, інші, наче мертві, трое або четверо пар очей приязно прилипли до неї. Бернадета, яка так часто оповідала свою історію, не знає, як ставитись до цієї невідомої їй лагідної холоднокровності. Наче семирічна дитина, вона збирає докупки свої нерівномірні речення.

»Мої батьки післали нас одного разу взимку назбирати трохи сушини, мою сестру Марію й мене, і ще одну, на ім'я Жанну Абаді. Марія і Жанна залишили мене саму на острові Шале, коло млинарського ставу, напроти гроти. І раптом появилася дуже гарна Пані у скельному льохові, вгорі, і була вбрана цілком величаво. Я сказала про це пізніше Марії і Жанні, опісля також моїй мамі. Але моя мама заборонила мені знову туди ходити. Проте, я знову туди ходила. І Пані завжди була там, коли я тільки приходила. І за третім разом вона зі мною говорила й просила мене приходити туди п'ятнадцять днів підряд. І я ходила туди підряд п'ятнадцять днів, і Пані лише два рази не було, це було одного понеділка й одної п'ятниці. І третього четверга вона мені наказала митися в джерелі і також пити. Але там не було джерела, щойно на другий день впливло джерело з маленької ямки, яку я вигребла в правому кутку. По п'ятнадцяти днях прийшла Пані до мене ще три рази. Останній раз вона відійшла з гроти, і я її вже більше не бачила...»

Це є Бернадетина суха й насичена незграбними «і» історія. Вона падає на камінний ґрунт. Ні одне обличчя не рухається.

»Ми вам дякуємо, моя дитино«, забирає настоятелька новіціяту слово. »Я вірю, що так дорогі сестри, новіціантки, як і ви, Марія Бернардо, мене точно зрозумієте, коли я висловлю переконання, що відтепер у цьому домі ледве чи буде про це мова. Ані ми не будемо з'ясовувати цієї справи, ані ви не захочете вертатись до неї... Так, а тепер дозвольте швидко впоратися з обідом«.

Коли Бернадета сіла коло стола, питає її сусідка:

»Це все, мадмуазель? Більше не було нічого?«

Бернадета потакує розчарованій:

»Так, це все, мадмуазель. І більше не було нічого...«

В навечер'я постриження в новіціантку — це був двадцять восьмий день липня — Бернадету, після адорації в домашній каплиці, кличуть до матері Марії Терези. Настоятелька новіціяту приймає її у своїй власній келії, яка є простіша й суворіша, ніж келії інших черниць. Над дерев'яною причею висить тільки залізний хрест. Щоб на цій причі можна було спати, треба дозволу генеральної настоятельки.

»Слухайте, моя донько«, починає Вону. »Завтра ви вибираєтесь на важкий шлях. Це шлях, який через часове самовідречення веде до вічності. Щоправда, новіціят — це тільки перша стежинка, яка веде на головний шлях, але для деякого вона творить найтруднішу дорогу. Коли ми раз склали обітницю, то нам легше ставити спротив певним недомаганням. Я вас покликала, щоб дещо вам з'ясувати. Передусім я не знаю, чи ви маєте правдиве уявлення про мій уряд, уряд настоятельки новіціяту.

Бернадета спокійно глядить на черницю, не даючи їй ніякої відповіді.

»Я одержала від наших зверхників завдання«, продовжує мати Марія Тереза, »бути ковалем вашої душі, Маріє Бернардо, не інакше, очевидно, як це робить кожна ма-

ти, яка своє немовля виховує і душевно та тілесно його зміцнює проти всіх небезпек життя. Все, що від вас у найближчий час вимагатимуть, служить одній святій меті: Вашу душу гартувати і відокремлювати шляхетний метал від жужелиці. Зрозуміли ви мене?»

»Ох, так, моя мати, я думаю, що це я зрозуміла...«

»Отже, я покликана бути вашою духовною провідницею. Це є причина, чому я ще раз згадую ваші привиди, хоч я знаю, що ви не любите, коли про це говорять. Відкрито я признаюся, що я довгий час вам не вірила і ваші візії вважала видуманими. Але в міжчасі, в наслідок дивних обставин, високі князі Церкви вирішили справу на вашу користь. Я підкоряюся присудові цих зверхників. Інакше я не можу робити. Бож що є я? Я думаю, що ви в час привидів були вибраницею неба, і що на вас, Маріє Бернардо, зійшла цілковито незрозуміла ласка. Ви, здається, не звертаєте уваги на мене. Не можете ви піти за мною?»

»Ох, так, я можу піти за вами, моя мати.«

»Ви мусите мені співчувати, як дуже утруднює мої обов'язки ваш вступ у наш новіціят. Взагалі в цьому новіціяті йдеться про молоді створіння, що ми їх пробуємо зробити правдиво релігійними. До якої межі ці молоді душі приготують своє майбутнє життя, залежить від їх власної сили напруги. Але ваш випадок, Маріє Бернардо, це не нормальний випадок. Якщо ви є вибраницею неба, то моя відповідальність зростає не тільки супроти вас, але також і супроти неба. Ви, маючи чотирнадцять років, прийняли незмірну ласку, як маленька дитина, — соняшний промінь. Це, власне, є тасемниця ласки, яку отримують люди за заслуги Спасителя, а не для нашої гідності. Розумієте це, моя дочко? Якщо ви втомлені, то сядьте собі спокійно на цій причі.«

»Ох ні, моя мати, я не втомлена...«

»Починається для вас новий розділ життя«, каже настоятелька новіціяту, глибоко зідхнувши. »Ви маєте цю ласку

здобути собі через власну заслугу, оскільки це взагалі можливе для людини. Це, певна річ, і є причиною, чому ви рішилися прийняти чернечий каптур. Наша безсмертна душа живе далі, і що вона придбала або не придбала, те й має, або не має. Ви, як вибраниця, будете інакше прийняті на тому світі, ніж ми. Але було б великою ганьбою, коли б у небі появилася колишня Бернадета, яку я, її вчителька, могла так довго обсервувати: лінива, розсіяна й байдужна істота, що не мала для релігійних правд найменшого зрозуміння, що в потребі вчилася читати й писати, а далі пробивалася крізь життя, як міль. Крім цього, дуже легкодушна істота, що, помимо своєї зовнішньої скромності, була злослива й горда. Дівча, на вустах якого завжди появлялися самопевні й деколи зухвали відповіді. Колишня Бернадета, яка найрадше хотіла б бачити світ під своїми стопами. Це мій вирок про вас, Маріє Бернардо, виданий мною кілька років тому. Але після такого довшого часу маєте право сказати: мати Возу, ви помиляєтесь. Я не така, як ви мене змалювали. Я не маю таких помилок...«

»Я маю дуже багато помилок, моя мати,«, каже швидко Бернадета.

Черниця ставить проміжне запитання:

»Чи провіряв ваше здоров'я наш домашній лікар, доктор Сен Кір?»

»Так, у той час, коли доктор учора був у монастирі.«

»І що він вам сказав, моя дитино?»

»Він сказав, що я цілком здорова.«

»Чи він дійсно так висловився?»

»Так! Коли відкинути астму... але її я маю віддавна...«
Настоятелька новіціяту легко посміхається:

»Тут я вас ловлю на першій неправді, Маріє Бернардо. Доктор Сен Кір вам сказав виразно, що ваші легені не є цілком у порядку.«

»Це нічого«, сміється Бернадета. »Я почувуюся здоровою.«

»Мене радує ваша мала шляхетна неправда, моя донько. Вона доказує мені, що ви передчуваєте, що наші страждання й уломності можуть стати засобом надприродної помочі. Ми мусимо саме з наших недуг і земних страждань, які походять з первородного гріха, зробити такий засіб. Розумієте мене?«

»Мені здається, моя мати, що я цього не розумію...«

»Ви мене ще зрозумієте, Маріє Бернардо... Тепер же хочу сказати, що маєте не тільки право, але й обов'язок залишити кожну працю, яка перевищує ваші сили«.

»Ох, праця в кухні є легка, моя мати. До неї я привикла«.

Марія Тереза Возу скеровує свою увагу на інше: »Найважливіше, Маріє Бернардо«, каже вона притисеним голосом, »що ви розумієте сенс послуху, який є нашим третім приреченням. Він не має нічого спільного з послухом світу, навіть з військовим, який я знаю добре, як дочка воляка. Наш послух не є сліпий, ані вимушений, ані мертвий, лише добровільний, свідомий і живий. Ми завжди свідомі того, що у виконанні третього приречення працюємо для вирішної мети, для підготовки й спасіння нашого у вічності. Ви й я, моя люба дочко, відтепер творимо єдність і спільно працюємо для цієї мети. Я вас прошу найсердечніше не вірити в те, що я вас, як уперта вчителька, хочу турбувати своєю суворістю. Добровільність є все. Без добровільної відданості кожна жертва є безуспішна, зла, зайва. Манастир — це не тюрма. Тут немає ніякого примусу. Поки ви складете приречення, можете свobodно залишити цей дім. Вашій попередниці, новіціантці Ангеліні, ми не ставили ніяких перешкод в її постанові. Двері стояли їй відкритими. Тут немає місця для страждання, є лише місце внутрішньої радості, яка високо підноситься понад приємності світу. Але при всьому, що ви робите, розважте, яку ласку ви здобули через свою жертву. Це все, Маріє Бернардо. Добраніч!«

»Добраніч, моя мати«.

Бернадета вже має в руці дверішню клямку, коли мати Возу дає їй на дорогу ще одну пораду:

»Вчіться завчасу швидко засинати. Своєчасний сон — це велике мистецтво людей ордену«.

При цих словах глядить керівничка новіціату на своє лігво з шорстким укривалом. Бернадета ж, не знаючи чому, згадує про гарну круглу бросквину, що непорушно стояла на тарелі Возу у білому світлі місяця.

СОРОКОВИЙ РОЗДІЛ

ЩЕ НЕ НАСТАЛА МОЯ ГОДИНА

Бернадета не вивчає великого мистецтва ордену — своєчасно спати. Вона лежить на своєму сіннику, ніч-в-ніч. Не тверда постіль проганяє її сон. Далеко гірше було в Кашо, де вона мусіла спати разом з Марією. Не є це і важка щоденна праця, яку постійно переривають спільна молитва, розважання й перевірка сумління, і тримають у напруженні людські сили та нерви. Це життєве полум'я Бернадети, яке мигоче в самообороні. Мати Марія Тереза послуговується величезним молотом, щоб свою громаду зробити гладкою й рівною. Щоправда, мета її висока — кувати душі й допровадити їх чистими до вічного життя. Але насправді ці молоді душі, помимо знаменитої програми генеральської дочки, по якомусь часі, творять щось у роді вишколеної сотні. Якщо ця сотня мала зайняти місце, де є правда, радість і життя, то її мабуть треба було б відзвичаїти стояти в рядах і відчувати в рядах. Це постійно той самий хрест з вихованням людського роду. Непогомована воля веде до безглузлого пралісу, а уніформа — до бездушної пустині. Правдоподібно, Гіякинт де Ляфіт мав до певної міри рацію, коли він одного разу сказав у Кафе Франсе до збентеженого Естрада, що світ створений тільки для нечисленних уласкавлених людей. Вони єдині уникнуть пралісу й пустині.

Наміри Бернадети є добрі, проте настоятельці новіціяту не вдається навчити її діяти гладко й рівно, як це роблять інші.

»Маріє Бернардо, ви лазите всюди, немов би хотіли йти на зелену прогулянку. Тепер не є рекреація, лише час праці«. — »Маріє Бернардо, ви своїх очей не при звичаєте до скромності? Не можна очей підводити вгору, лише спускати вниз«. — »Не глядіть на мене з таким зацікавленням, наче на ярмаркового кригуна«. — »Маріє Бернардо, ви знову занадто розгублені. Чи ви ще не зрозуміли, що це збочення мислей дуже хибне? Ми тут не на те, щоб мріяти й фантазувати, лише щоб збиратися разом«. — »Маріє Бернардо, яка у вас простацька вимова. Замість французької мови, ми завжди чуємо патуа. І чому так голосно? Що ви робили б у сестер, що споглядають, наприклад, у картезіянок, які виконують приречення щодо мовчанки. Ми відповідаємо пониженням голосом. На жаль, ви залишаєтесь позаду своїх сівсестер, Маріє Бернардо...«

Це правда. Бернадета відстає від своїх сівсестер. Ті уважливо слідкують за коротким кроком у коридорах і глядять на світ не великими, чудовими очима Бернадети, лише приплющують свої очі перед матір'ю Возу. Їх мислі не віддаляються на боки і свої відповіді вони дають притишеним голосом. Протягом кількох тижнів вони звикають до того, щоб вороже ставитись до світу. Цього вимагає від них мати Тереза Возу, подібно як у касарні вимагають стрункості. Всі стосуються до приписів і ніхто цього не помічає. Тільки вибраниці неба важко включитися в цю конвенцію святості.

Вночі Бернадета не спить. Вона перший раз сперечається з Пані, не тому, щоб вона бажала нового привида. Алеж, чому то Пані все ще не покажеться їй у снах? Бернадеті сняться тисячі речей, пропалі люди й предмети. Тільки про справжню постать свого життя, про свою єдину, вічну любов вона не сміє снити. Коли б Пані прийшла у сні і сказала: Ідіть звідси! Вертайтесь у Бартре й працюйте знову пастушкою у мадам Ляге, — вона негайно послушала б, хоч є вже старша. Але Пані з розумом не появляється в її

снах, і Бернадета стала тільки заржавілим предметом, який викинуто геть. Водночас, вночі, росте в грудях новіціантки ще інший біль. Вона страждає за своєю матір. Це те саме болісне милосердя, що й при розлучі. Саме тому, що мама не є м'якою особою і тільки вряди-годи в своєму житті схильна була до ніжності, дочка за неї страждає. Стільки є між ними невисловленого й непрожитого. Бернадета сто разів згадує про свою турботу в Кашо і пральні дні матері в різних домах, і про нещасний мільок у горщику, і як тато хропе в ліжку при соняшному світлі. Тепер, щоправда, мамі поводитися далеко, далеко краще, проте Бернадета має якесь темне почуття вини, що вона тут працює над власною душею, замість помагати своїй матері. Часто застає її, о пів'ятої, вранішнє пробудження в сльозах.

Треба швидко вставати й іти в рядах до каплиці на спільну ранкову молитву. Опісля мати Імбер або старша черниця має коротке розважання про життя Ісуса, про правильник ордену, про обітницю або про шлях до досконалості. Вже йде духовник, який при вівтарі читає Службу Божу. Опісля причащає. Згодом є хорова молитва на честь Пресвятої Діви. Ця молитва одушевляє Бернадету. Вкінці приходить снідання і починається денна праця. Бернадета задоволена з своєї праці, що є подібна до маминої. Вона приносить воду, чистить бараболі, буряки й салат. З них випаровує вогкий нах землі. Так нахтіла земля в Бартре, коли було зануриш обличчя в траву. Після обіду знову починається адорація хоровою молитвою. Пізніше мати Возу збирає новіціанток на поважну розмову, яку вона проводить або в гурті, або частіше в чотири очі, з кожною кандидаткою зосібна. У цій розмові заторкує вона всі проблеми моральної поведінки, які не входять у засяг таємниці сповіді.

»Моя люба Маріє Бернардо, самоспасіння, яке нас зобов'язує, стосується, як вам відомо, до наших чеснот і наших

псмилок. Про яку вашу помилку ми останній раз говорили? Поможіть моїй пам'яті!»

»Ми говорили про помилку, моя мати, що я себе маю за щось особливе...«

»І що вам дає право ще сьогодні вважати себе чимось особливим, моя донько?«

Бернадета з опущеною головою дає свої відповіді, як у школі:

»Я ще далі є горда, моя мати, тому що мені появилась Пані«.

»Після рішення єпископа Тарбу можете спокійно говорити про Пресвяту Діву, моя дорога дитино. І що ви робите проти своєї гордості? Ви усвідомили собі, як дуже безвартісними є овації, предметом яких ви були?«

Бернадета раптом підводить свої променисті очі вгору:

»Про це я ніколи не дбала, моя мати«.

»Це не слухна відповідь, Маріє Бернардо«, каже настоятелька новіціату, підкреслюючи лагідним тоном невичерпність своєї терпеливості. »Про цього роду нескромні відповіді ми вже не раз говорили. Я була б дуже щаслива, почувти іншу відповідь«.

Бернадета знову схилила голову:

»Я пізнала нікчемність овацій, моя мати«, каже вона.

»Яку жертву ви продумали для себе, щоб зломити свою власну гордість?«

Після короткої розваги Бернадета відповідає цілком тихо:

»Я від кількох днів тримаюся здаля від новіціантки Наталії«.

»Гм, гм, це дуже добре, моя дорога донько«, потакує мати Тереза. »Ви мали би поволі обмежувати товариські взаємгні з новіціанткою Наталією, яку я дуже ціную. Я побоююсь, щоб ви не почувалися враженою її тугою за світом, бож вона є дуже гарна і весела дівчинка. Це можна пробачити, моя дорога дитино, і я вам не роблю ніяких закидів.

Новіціантка Наталія має також гнучку вдачу, і це підхлібляє жадобі старшунання й правотности. Скажіть самі, Маріє Бернардо, чи і ви супроти людей не були правотні?«

»Напевно, моя мати, я була правотна супроти людей.«

»В такому разі було б краще, якби ви вибрали серед новіціанток твердий характер. Що ви самі про це думаете, моя дитино? Чи не було б так краще?«

»Ох, так, моя мати, це, напевно, було б краще...«

»А тепер щодо чеснот«, змінє керівничка новіціанток тему. Котрі з ваших чеснот маєте намір розвивати?«

Обличчя Бернадети покривається рум'янцем. Вона роздумує, моргає, стає жвавою:

»Пробачте мені, моя мати, я повністю переконана, що маю певний нахил до рисування. Недавно я зробила шкію портрету Наталії і він подобався всім...«

Марія Тереза Возу сплескує руками:

»Стійте, моя дорога дитино, ми себе ще далі не розуміємо. Ми є не на властивій дорозі. Ваше замилування до рисунків, якого я не заперечую, це талант, але не чеснота. Талант це природний дар, який легко можна удосконалювати. Натомість чеснота не дуже зв'язана з природним даром, але її важко розвивати, дуже важко. Чеснотою я називаю, приміром, сиду терпіти біль без нарікання. Інша чеснота — це здержливість. Але про рисування ми не будемо більше говорити. Як? А може, ні?«

»Ох, ні, моя мати, про рисування ми не будемо більше говорити.«

»Наш орден — це не академія мистецтв«, каже керівничка новіціату, слабо посміхаючись. »Ваше завдання — піклуватися хворими й навчати дітей. З вами, моя любя Маріє Бернардо, завше те саме. Вас тягне до надзвичайного й величного... Було б дуже побажаним, щоб ви мені в наступну п'ятницю назвали одну дійсну чесноту, яку ви рішилися удосконалювати...«

Проте, найважчою проблемою для Бернадети — це не ті педагогічні розмови. Найважчими є рекреації, відпочинкові години новіціанток. Вони відбуваються між першою й другою годиною пополудні. Манастир Святої Жільдарди має великий і гарний сад. Посередині цього саду є круглий протоптаний моріжок. Він служить, як грище для молодих кандидаток.

Дочка офіцера Марія Тереза кладе велику вагу на рух на свіжому повітрі. В цьому випадку вона є піоніркою й винятком. Вона добачує в рухомій грі противагу до молитви, студій, праці, медитації й постійної провірки сумління. Але забава має бути підкорена волі й розумові, і не сміє бути невільницею тілесного та душевного самозадоволення. Новіціантки зобов'язані протягом цілого дня розважати, складати руки, опускати очі, знижувати голос. Між першою і другою вони можуть забавлятися, згідно з дієтичним принципом своєї настоятельки. На ігрищі мати Возу звичайно заохочує своїх вихованок:

»Будьте тепер веселі, дівчата, будьте жваві й майте легке серце...«

Це сигнал, опісля починають кидати м'яч або маленький бальончик. Підкидають також барвисті обручі і скачуть через шнур та насолоджуються іншими дитячими розвагами. Настоятелька хоче, щоб новіціантки були в годину забави, наче невинні курчатка ордену, яким дозволені різноманітні фіглі. Межу цим фіглям кладе дивне почуття такту самої виховниці, яка не терпить того, щоб небесний наречений міг спроневеритися своїй майбутній нареченій через непогамовані вияви темпераменту.

Хоча Бернадета ніколи не була дикункою, проте вона давніше з Марією, Жанною Абаді, Мадлен Ільйо й іншими дівчатами дуже радо виконувала всі гри, доступні дітям убогих батьків. Тепер їй понад двадцять років. Повернення до дитинства, що його вимагає від неї в рекреації Возу, її ображає. Чому ті, хто дає наказ, хочуть, щоб брехати? Чи

це приносить серцю здоров'я? Новіціантки в своїх довгих каптурах, частково з природною, частково з вимушеною жвавистю скачуть по моріжку. Бернадеті це видовище раниць душу.

»Люба Маріє Бернардо«, киває на неї настоятелька. »Чому ви звисили голову? Ви завжди носите свою голову високо. Тепер час відпочинку. Не могли б і ви також трошки порадіти?«

Бернадета з великим трудом радіє. Але з цього нічого не виходить.

Сірий, суворий пізньоосінній день. Адорацію закінчено, настає рекреація. Це година, коли то приходиться пошта для мешканців конвенту. Марія Тереза Возу кличе до себе Бернадету. Вона святково настроєна й є дуже м'яка. Вона навіть бере голову новіціантки Марії Бернарди між свої довгі костисті руки:

»Моя люба, добра дитино, сьогодні ви виставлені на пробу важкої жертви. Я сама знаю докладно, що це значить. Усі чесні зусилля розлуки, не розв'язують певних природних зв'язків. Я, приміром, маю любов до батька, сповнену великої тривоги...«

Бернадетині очі стають ще більші, ніж завше:

»Мій тато... Чи моему татові щось сталося?«

»Ні, вашому батькові нічого не сталося... Найдорожча Маріє Бернардо, скупчіть тепер усі свої сили! Ваша пані мати заснула в Бозі, без болю, прийнявши Найсвятіші Тайни. Вона померла в день Непорочного Зачаття. Хай це буде для вас величезною потіхою й таємним потвердженням!«

»Моя мама«, гикає Бернадета, »мама...«

Йї раптом робиться так м'ясо, що сувора виховниця душ бере її за груди.

»Покладіться на хвилинку на причі, моя дитино...«

Бернадета сідає на вказане їй місце, спираючись об стіну. Настає кількахвилинна мовчанка. Коли дівча знову легко зарум'янилося, Возу каже:

»Це самозрозуміло, що я в найближчі дні звільню вас від усіх обов'язків, яких ви не хочете або не можете виконувати. Якщо ви для своєї жалоби потребуєте самотності, то маєте до диспозиції каплицю, сад, або що бажаєте. Але я вам не дораджую самотність, моя найдорожча доню.«

На сірих щоках черниці зарисовуються гостро позначені плями одушевлення:

»Маріє Бернардо, ви тепер можете вирости понад себе«, нагадує вона їй. »Ваша мати померла. Проте, смерти немає. Ви побачите свою маму. Наш Спаситель подолав своєю смертю смерть усіх людей. Виявіть свою віру в цю правду. Принесіть небу вашу втрату, як свідому жертву. Дайте приклад. Ходіть на рекреацію. Перетворіть свої сльози, через непохитну віру, у величаву радість. Ви мене добре розумієте, це тільки порада, яку я вам даю, моя дорога дитино... Не хочете йти на рекреацію?«

По хвилині Бернадета відповідає:

»Так, моя мати, я хочу йти.«

Коли новіціантки парами вступили на моріжок, мати Марія Тереза озивається:

»Наша люба Марія Бернарда має гіркий біль. Її мати померла. Це найсумніше, що може спіткати любляче серце дитини на цій землі. Але Марія Бернарда ладна пожертвувати свій біль. Допоможіть, отже, своїй сестрі через жваву забаву.«

Настоятелька новіціату втискає в Бернадетину руку дерев'яну ракету.

»Зробімо одну партію ручного м'ячу, моя люба«, просить вона й бере в грі участь, чого вона ніколи не робила й ніколи не буде робити.

Бернадета кидає м'яч, барвисті обручі, робить перегони, скаче через шнур. Ці останні рухи вона виконує так часто, так швидко й так уперто, що черниця дає їй наказ:

»Стійте, Маріє Бернардо, вже доволі! Ви дуже розохотились...«

Опісля всі знову збираються додому. Холодний вітер зриває з дерев останні пожовклі листки. Вже не буде рекреації під голим небом, мислять новіціантки. Бернадета й її приятелька Наталія йдуть в останній парі.

Коли новіціантки минули вже ворота й вступили в темні сіни, Бернадета зненацька хилиться вниз й сідає на каміній плиті. Її мучить задушливий кашель. Наталія клякає коло неї. Вона підносить гострий крик:

»Поможіть... Марія Бернарда... З її вуст тече кров...«

Перша година ночі. Через пусті, слабо освітлені вулиці Неверу змагається самотній чоловік проти вітру. Плащ накриває його присадкувату постать. Обидвома руками мусять він придержувати на голові широкий плоский капелюх. Тільки по цьому капелюхові з фіолетним шнурком можна пізнати прелата. Монсеньйор Форкад, єпископ Неверу, потребує багато часу, щоб дістатися до монастиря Святої Жільдарди, дарма що він приспішує кроку. Його гонить тривога, щоб не прийти запізно. Близька смерть чудодійного дівчати з Люрду вимагає свідoctва єпископа. Історія виявляє іноді дивні речі. Є також необхідним, щоб церковний авторитет прийняв останні зізнання й послання уласкавленої особи. А що світовий розвій є заплутаний і людське серце — це пропасть, не є цілком виключене, що дівча уневажнить може на порозі смерті й вічної заплати певні вислови, і дещо навіть відкличе з того, на чому побудований вирок єпископської комісії. — На воротах монастиря очікує вже єпископа мати Жозефіна Імбер. Старий духовник важко віддихає й стирає з чола піт:

»Ну, як з недужою?«

Ігуменя є, очевидно, збентежена. Нічна лампа, яку вона тримає в руці, освітлює мерехтливим світлом її тендітне обличчя, з якого гостро вистають скроневі кістки:

»Доктор Сен Кір утратив всілякі надії, ворт грандьер«, відповідає вона. »Що за досвід, Мати Божа!«

»І що дотепер зроблено?« питає єпископ і морщить брови.

»Годину тому Марія Бернарда мала прийняти святе viaticum. Але цього не вдалося зробити через постійне блювання. Тоді її забезпечено Найсвятішими Тайнами, монсеньйор«.

»Чи хвора є при свідомості, мати Імбер?«

»Вона дуже слаба, монсеньйор, але при повній свідомості«.

Єпископ, який добре знає розміщення кімнат у домі, входить у приймальню, а за ним іде ігуменя. Він скидає з себе плащ і сідає, щоб відпочати.

»Як це сталося, мій Боже?« питає він. »Чи не було достатнього піклування?«

Мати ігуменя відповідає, схрестивши руки:

»Ми новіціантці, за згодою вашої єпископської ласкавости, дали працю в кухні. За порадою ж доктора Сен Кіра ми її вже в першому тижні звільнили від важкої праці. Але нам відомо, що служба в кухні дуже задовольняла новіціантку...«

Єпископ кидає сумнівний погляд на ігуменю:

»Чи не було надмірних духових і душевних вправ?« щиро досліджує монсеньйор.

Мати Імбер відповідає сухо:

»Мати Возу отримала від мене наказ, щоб новіціанткою заопікуватися з найбільшою сумлінністю«.

»Згідно з повідомленнями з усіх усюдів, моя мати«, каже єпископ, »рекреація новіціанток у цьому домі набула незвичайних форм...«

Вуста ігумені наче цілком зникли. Вона при відповіді опускає вниз голову:

»Це погляд нашої настоятельки новіціанту, що забава на свіжому повітрі творить найкращу противагу проти часо-

вої знеохоти молодих істот. Доктор Сен Кір висловив бажання, щоб Марію Бернарду не виключати з цієї невинної дитячої розривки...»

Єпископ Форкад видає глибокий стогін з грудей:

»Я не розумію, моя люба, справді не розумію... Вліті дали нам Бернадету Субіру під опіку, і ще не минув рік, як... На Бернадеті Субіру спочивають очі всього світу. Уявіть собі, які наслідки викличе нагла смерть. Будуть говорити, писати... мій милий Боже! Прийдуть жахливі підозріння... Монсенйор Льоран, мій службовий брат з Тарбу, справедливий і подиву гідний старець...»

Монсенйор не хоче кінчати цього речення. Натомість він домагається, негайно впровадити його в кімнату вмираючої. Це кімната для хворих, доволі простора. Бернадету поклали на високу постіль. Вона лежить без руху. Її личко змарніло після важкого впливу крові, після довготривалих блювань. Очі її лискучі й зберігають своєрідну апатію. Віддих короткий і харкавий, так що можна думати про її агонію. Доктор Кір пильнує пульсу. Домашній духовник Февр шепче смертні молитви, що їх підхоплюють кілька клячучих сестер. Настоятелька новіціату стоїть просто, цілком за деревіла, з складеними руками. Обличчя Марії Терези позеленіло. Її глибокі очі скеровані з тужливим напруженням на Бернадету. Монсенйор Форкад приступає до ліжка. Він ніжно кладе свою пухку руку на руку хворої:

»Можете мене розуміти, моя донечко?« питає він.

Бернадета потакує.

»Чи маєте мені, своєму єпископові, довірити якесь побажання?«

Бернадета легко хитає головою.

»Маєте силу говорити?«

Бернадета знову заперечує.

Форкад клякає й молиться. Опісля він, зворушений, підводиться й просить ігуменю, щоб йому визначила на одну

ніч якусь келію. Коли він виходить з ігуменею з кімнати недужої, чує за собою важкі кроки. Це настоятелька новіціату:

»Ворт грандьер«, починає Марія Тереза тремтливим голосом, »чи не загнівається Пречиста Діва, коли вона на тому світі прийматиме вибраницю без приречення?«

»Думаєте?« питає єпископ доволі терпко й рівночасно охоплює його якесь осоружне почуття до тої черниці.

»Бажали би, може, щоб умираюча склала обітницю?«

»Я дуже бажаю, монсенйор«, відповідає зворушена черниця.

Єпископ Форкад, хитра людина, відчуває великий неспокій, коли згадує про справедливого і подиву гідного старця з Тарбу. Новіціантка — це не риба, ані тільки фізична істота. Катастрофу можна трохи злагіднити тим, що Бернадету приймуть у духовну громаду, яка через обітницю має певні заслуги. Він каже вголос:

»Єпископ має право прийняти обітницю від особи, що вмирає. Я це, зрештою, роблю не перший раз«.

Монсенйор Форкад удруге приступає до ліжка Марії Бернарди, глибоко нахиляється над нею й каже ніжним голосом:

»Зберіть тепер усі свої сили, моя дорога. Та, що вам ласкаво появилася, радо хотіла би бачити, щоб ви своєчасно склали перед єпископом три святі обітниці вбогости, чистоти й послуху. Ви маєте робити тільки одно: на мої запитання відповідати знаком: Так. Зрозуміли ви мене й бажаєте цього?«

Бернадета потакує доволі жваво.

Тоді єпископ тихим голосом і з найбільшою обережністю приступає до цієї надзвичайної церемонії приречення. Кімната хворих наповнена черницями, які впали на землю, попореду всіх Марія Тереза Возу. Опісля лікар вливає в уста виснаженій кілька краплин води. Це перше, що Берна-

П'ЯТА ЧАСТИНА

ЗАСЛУГА СТРАЖДАННЯ

дета отримала протягом довгих годин. Єпископ посміхається до неї:

»Я вам гратуюлю у зв'язку з вашим новим положенням, моя сестро«.

Йому підсувають до ліжка фотель. Він глядить на доктора Сен Кіра. Погляд має своє значення. Як довго ще? Лікар знижує плечима. Протягом п'ятнадцяти хвилин панує тиша. Погляд монсеньйора уважливо спочиває на обличчі дівчати, що при кожному віддихові підноситься. Кінець мусить бути дуже близький, думає він. Тоді він рішається на ще одну спробу:

»Може маєте щось на серці, моя сестро? Я прийшов сюди, щоб вам цей тягар зняти. Всі залишать кімнату...«

Зaledве єпископ прошептів до кінця ці слова, як сталося щось несподіване. Бернадета віддиhaє кілька разів дуже глибоко. Можна було б подумати, що це її останні віддиhi. Голосніше звучать смертні молитви аббе Февра. Але це не останні, лише перші віддиhi, що так часто зв'язані були з атаками астми! Вони тривають довше. І раптом Бернадета каже тихим та повним голосом:

»Моя мати померла... Але я ще не помру...«

І вона сказала правду, як завжди. Бож шість днів пізніше вона могла підвестися з свого ліжка. А доктор Сен Кір знаходить менше підозрілих шумів у легенях, ніж давніше.

СОРОК ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

РУКИ ЧАРІВНИКА

Поруч домашньої камиці в монастирі Святої Жільдарди є простора кімната. Вона творить захристію й ателє мистецтва. На стінах висять численні потемнілі образи, які назбирано в монастирі протягом довшого часу, і для яких немає більш пригожого місця. »Сестри Неверу« — це давня конгрегація, заснована Жаном Балтістом Ляйвенном майже двісті років тому. Хоч після революційної завірюхи треба було монастир відбудувати, проте в ньому залишилось чимало пам'яток минувшини. Найбільший образ у захристії це Свята Родина з минулого століття, намальована невибагливим автором. Мати і Дитина в соломі. Від й осел, і пастухи навколішках, все так, як любить Бернадета. Єдине, що кидається у вічі, це святий Йосиф, який проти традиції не має бороди і носить на голові своерідний берет. У шахвах є яси для Богослужби, вівтарні накривала. Золотий і срібний посуд стоїть за склом. В окремій скрині купка помальованих вертепних ляльок чекає щорічно Різдва Христового.

Це, так би мовити, царство Бернадети. Вона за рік після кровотечі знову склала обітницю на руки єпископа Неверу. Їй не подарували часу новіціяту. Опісля монсеньйор наполягав на тому, щоб її відкликали від піклування хворими, яке вона сама вибрала, як предмет своєї праці. Мати Імбер, на доручення єпископа, мусіла запропонувати сестрі Марії Бернарді найлегшу й найдогіднішу службу, яка

тільки існує в монастирських мурах. Це служба у захристії. Ранком Бернадета має наповнити циборієм святим хлібом. Якраз сталося так, що старенька сестра Софія не могла виконувати цього доручення. Несподівана атака зпаралізувала одну частину її тіла й відібрала їй мову. Софія — це одна з тих світлих дитячих душ, що їх на світі ніколи не можна подібати. Хоч уста старої пані заледве рухаються, з її очей іде такий струм втихомирення й веселости, що Бернадета дуже задоволена, коли сестра Софія впродовж годин глядить при праці на неї.

З цією працею зв'язаний такий згодом. Після того, як настоятелька новіціату з острахом відкинула внутрішнє бажання Бернадети щодо її нахилу до рисування, молода черниця вибрала негайно після обняття праці в захристії споріднену ділянку. Гаптування вівтарних покривал, священничих ряс і інших церковних оздоб не має в очах Марії Терези Возу нічого спільного з пустою мистецькою діяльністю. Навпаки, воно є тихим, богобійним чином, підходим, саме, для слабосильної монахині. Бернадета, що раптом, як новіціантка, відкрила в собі нахил до творення й формування, знайшла таким чином найкраще поле для своєї діяльності. З цією душею постійно діється те саме. Коли ж вона, гнана якоюсь унутрішньою силою, скеровує свій вольовий струм на означену ціль, тоді ніщо не може її стримати, ні Жакоме, ні Дюгур, ні Массі, ні Пейрамаль, ні єпископ, ні цісар, ні навіть гранітове протиставлення черниці Возу.

Бернадета досягнула те, що вона може на текстильних виробках вичарувати руками фей такі кольори й форми, які живуть в її мозку. Їй навіть дали, поза необхідним матеріалом, також рисунковий папір і кольорові олівці, щоб вона могла робити насамперед шкіци свого гаптування. Ті, очевидно, є до тої міри надзвичайні й своєрідні, що лише захоплення ними збоку кількох мистецтвознавців

— клериків могло злагіднити страх матері Імбер і холодний подив матері Возу. Відтоді час від часу домагаються від сестри Марії Бернарди нових вигантуваних речей. Але мати Імбер дає дозвіл тільки тоді, коли сам мистець є неприявний. Настоятельки монастиря все це узалежнюють початок малярських здібностей їх молодой сестри від нахилу до надзвичайного. Вслід за тим Бернадета не має жодного прочуття про вплив її гаптованих мрій.

Вона повністю посвячується своєму чинові. Часу має доволі, бож її звільнено від будь-якої іншої праці і на наказ єпископа — від більшої частини чернечих обов'язків. Вона, що ніколи не вчилася рисувати, клячить на землі перед довкола розкладеними картками паперу. Спочатку вона трималась узорів й образів. Опісля її малі і недосвідчені руки почали винаходити найновіші квітки, яких її око ніколи не бачило. Орнаменти і кольорові символи символів невідомої віри. Ось низка пташок або ангелів летить у фіолетну славу неба. Ось ягня, схоже на однорога, несе на чолі хрест. Візіонерка, що мала понадприродну силу оглядати ясну постать Пані, носить у своїй пам'яті безчисленні обличчя й форми. І про це вона не знає. Вона не знає, що й як їй приходить до пальців. Якщо кілька шкіців є готові, Бернадета кладе їх перед старою Софією. Безмовна черниця точно вміє відрізнити добре від менше доброго. Маленьке порівняння, короткий кивок головою, і вибір готовий. Канва є в ряках, тепер же виникає твір, трудний і безконечний, рівний творові Пенельопи. Бернадета дуже терпелива. Здається, що вона хвилинки власного життя вгаповує шовковими нитками в полотно, щоб їх, одну за одною, провести в духовій рівновазі й погідності.

Її працю переривають тільки хорова молитва, споживання страв, адорації, молитва по вервиці, хресний шлях і, врешті, ніч. На рекреації приходить Бернадета тільки тоді, коли має охоту. У вільний час іноді появляється в за-

тільки існує в монастирських мурах. Це служба у захристії. Ранком Бернадета має наповнити циборієм святим хлібом. Якраз сталося так, що старенька сестра Софія не могла виконувати цього доручення. Несподівана атака зпаралізувала одну частину її тіла й відбрала їй мову. Софія — це одна з тих світлих дитячих душ, що їх на світі ніколи не можна подібати. Хоч уста старої пані заледве рухаються, з її очей іде такий струм втихомирення й веселости, що Бернадета дуже задоволена, коли сестра Софія впродовж годин глядить при праці на неї.

З цією працею зв'язаний такий здогад. Після того, як настоятелька новіціату з острахом відкинула внутрішнє бажання Бернадети щодо її нахилу до рисування, молода черниця вибрала негайно після обняття праці в захристії споріднену ділянку. Гаптування вівтарних покривал, священничих ряс і інших церковних оздоб не має в очах Марії Терези Возу нічого спільного з пустою мистецькою діяльністю. Навпаки, воно є тихим, богобійним чином, підходжним, саме, для слабосильної монахині. Бернадета, що раптом, як новіціантка, відкрила в собі нахил до творення й формування, знайшла таким чином найкраще поле для своєї діяльності. З цією душею постійно діється те саме. Коли ж вона, гнана якоюсь унутрішньою силою, скеровує свій вольовий струм на означену ціль, тоді ніщо не може її стримати, ні Жакоме, ні Дюгур, ні Массі, ні Пейрамаль, ні єпископ, ні цісар, ні навіть гранітове протиставлення черниці Возу..

Бернадета досягнула те, що вона може на текстильних виробках вичаровувати руками фей такі кольори й форми, які живуть в її мозку. Їй навіть дали, поза необхідним матеріалом, також рисунковий папір і кольорові олівці, щоб вона могла робити насамперед шкіци свого гаптування. Ті, очевидно, є до тої міри надзвичайні й своєрідні, що лише захоплення ними збоку кількох мистецтвознавців

— клериків могло злагіднити страх матері Імбер і холодний подив матері Возу. Відтоді час від часу домагаються від сестри Марії Бернарди нових вигаптуваних речей. Але мати Імбер дає дозвіл тільки тоді, коли сам мистець є неприявний. Настоятельки монастиря все ще узалежнюють початок малярських здібностей їх молодой сестри від нахилу до надзвичайного. Вслід за тим Бернадета не має жодного прочуття про вплив її гаптованих мрій.

Вона повністю посвячується своєму чинові. Часу має доволі, бож її звільнено від будь-якої іншої праці і на наказ єпископа — від більшої частини чернечих обов'язків. Вона, що ніколи не вчилась рисувати, клячить на землі перед довкола розкладеними картками паперу. Спочатку вона трималась узорів й образів. Опісля її малі і недосвідчені руки почали винаходити найновіші квітки, яких її око ніколи не бачило. Орнаменти і кольорові символи невідомої віри. Ось низка пташок або ангелів летить у фіолетну славу неба. Ось ягня, схоже на однорога, несе на чолі хрест. Візіонерка, що мала понадприродну силу оглядати ясну постать Пані, носить у своїй пам'яті безчисленні обличчя й форми. І про це вона не знає. Вона не знає, що й як їй приходить до пальців. Якщо кілька шкіців є готові, Бернадета кладе їх перед старою Софією. Безмовна черниця точно вміє відрізнити добре від менше доброго. Маленьке порівняння, короткий кивок головою, і вибір готовий. Канва є в рямках, тепер же виникає твір, трудний і безконечний, рівний творові Пенельопи. Бернадета дуже терпелива. Здається, що вона хвилинки власного життя вгаптовує шовковими нитками в полотно, щоб їх, одну за одною, провести в духовій рівновазі й погідності.

Її працю переривають тільки хорова молитва, споживання страв, адорації, молитва по вервиці, хресний шлях і, врешті, ніч. На рекреації приходить Бернадета тільки тоді, коли має охоту. У вільний час іноді появляється в за-

христії сестра Наталія. І вона також радіє з того, коли праця росте. Одного разу вона питає:

»Ви, моя сестро, бачили власними очима Пресвяту Діву. Чому ви не вигантуєте її появу на одному з вітгарних накривал?«

»Ох, ні, моя сестро, що ви гадаєте?« відповідає Марія Бернарда. »Пані не можна нарисувати, ані намалювати, ані вигантувати.«

»Правдоподібно, ви вже не пам'ятаєте Пані?« дивується Наталія.

»Ох, я її пам'ятаю, так точно, так точно...«, посміхається Бернадета й дивиться непорушним зором через вікно та вриває розмову.

Невер — це середньовічне понуре містечко. Ще в місяці березні після четвертої години є темно в захристії манастиря. Тому то Бернадета вже о третій годині кладе свої рямці для галтування на вікно, щоб не втратити денного світла. Настає тиха година, коли то частина черниць проробляє індивідуальний іспит. В останні роки пересунено рекреацію новіціанток на одну годину. Деколи Бернадета чує в коридорі кроки дівчат, що повертаються, до її слуху доходять також повчання настоятельки новіціяту. Недалеко, в каплиці, черниця, якій довірено музику, починає вправлятися на церковних органах.

Хтось стукає. Порт'єрка повідомляє, що до сестри Марії Бернарди прийшов гість. Мадам ігуменя велить спровадити його в захристію. Він незабаром прийде. Бернадета здивовано підносить голову. Відвідини? Тут майже ніколи немає відвідин. Хто це прийшов? Бернадета довідується переважно через випадок від інших сестер, коли час від часу якась особа або товариство домагається побачення з славною Субіру, наче з чудесною твариною. Вона просила, щоб при відвідинах манастиря чужинцями дозволити їй залишитись у келії. Що це за візита?

Бернадета підводиться. Її очі стомлені працею, бачать у темних одвірках тільки високу, струнку постать людини, яка через скромність не має відваги йти далі.

»Слава Ісусу Христу«, тихо вітає незнайома людина.

»Слава на віки«, дякує сестра Марія Бернарда. »Чим можу служити?«

Людина мне в руках баскійську шапку:

»Я приходжу тільки, щоб дізнатися, як поводитьесь тобі, моя сестро...«

Людина ступає широким кроком уперед і схиляє голову. Бернадетине серце завмерло. Вона пізнає у прищельцеві свого батька, який не бачив її впродовж довгих, довгих років. З відкритими руками вона йде поволі до нього й шепче:

»Тату, це ти... є це можливе?«

»Так, так... я приїхав потягом, Маріє Бернардо...«

Вона прикушує губи й пробує сміятись:

»Чому ти називаєш мене »моя сестро« і »Марія Бернарда?«... Адже я для тебе Бернадета...«

Вона його обнімає й спирає свою заслонену голову на його обличчя. Але мельник Франсуа Субіру ще не прийшов до себе. Відколи його донька, чудодійка з Люрду, стала суворою монахинєю, його батьківське почуття дуже змінилось. Деколи він ще думає з таємним острахом про те, що він цю власкавлену дочку хотів вигнати до ошуканців і циганів. З глибокою пошаною відповідає він на привітання.

»Ох, ти до мене приходиш, тату«, каже Бернадета, прийшовши до повної свідомости.

»Я ще давніше випитував... Але тоді не треба було, Бернадето... Після смерти мами, ти знаєш, я був цілком ні до чого, я не міг ворухнутися...«

Бернадета заплющує очі. Її голос є тихий: »Ох, мамо... як мама померла?«

Мельник Субіру вже має сиве волосся. Йому минуло п'ятдесят років. Він хреститься.

»Твоя мати мала легку смерть, моя маленька Бернадето. Вона була хвора лише кілька днів і нічого не знала, що з нею. Святий Йосиф, що всім нам може допомогти в годину такої смерті, був при ній. А ти була її великою радістю, моя дитино, ти одна. Твій портрет завжди лежав на її грудях. Тепер можна купити чимало твоїх портретів. Твоє ім'я завжди було на її устах, аж до останньої хвилини...«

»Тоді мама знала, що ми вже не побачимось. Я цього не знала«, каже Бернадета й повторяє за померлою: »Praison de jou'».

Ми маємо багато маминих портретів«, гордо озивається Субіру. » Їх називають мініатюрами. За це дорого платять малярам. Один мамин портрет я приніс тобі, моя дитино«.

Франсуа подає своїй донечці позолочений медальйон з ланцюжком, на якому виделізовано звичайні риси бідної Люїзи:

»Чи приймеш це?« питає він, згадавши про обітницю вбогости.

»Я вірю, що мати ігуменя мені дозволить«, думає Бернадета, по-дитячому радіючи з портрету. Опісля підсуває Субіру стільчик:

»Розкажіть мені, тату, як вам усім дома поводитьсь?«

Субіру чухається на знак свого вдоволення, що для нього і його дочки подолано важкий початок.

»Ай, я не можу нарікати, моя люба дитино. Справи йдуть. Я ж завжди був добрим мельником, як ти це знаєш, і це були роки посухи, які знищили не тільки мене одного. Тепер ми, мельники, не можемо собі дати раду. Від останньої осені в Люрді є вже п'ятнадцять готелів, кажи й пиши: п'ятнадцять! І Лякаде побудував велику міську лікарницю з кількома сотками ліжок. Вона називається шпиталем Сімох Болів. І одну частину достав для лікарниці має млин горішньої Ляпаки. І твої обидва брати, Жан Марія і Жусген, є доволі корисними млинарським хлонцями, і я не даю їм

вільного часу на нісенітниці. І вони просили якнайкраще поздоровити свою сестру. І твоя сестра Марія має двох хлопчаків і одну дівчинку. І вона завтра прийде до тебе з іншими знайомими з Люрду. І Богу дякувати за це, я дещо заощадив для дітей і внуків, коли я минуся...«

Бернадета дуже пильно слухала, майже як глухувата.

»Ах, тату«, каже вона тепер, »мені так легко на серці, коли чую, що вам усім добре йде...«

Франсуа Субіру не може стриматися від сліз:

»А мені, Бернадето, важко на серці, коли я часто вночі думаю, що я тоді не міг тобі в Кашо дати добре утримання«.

»Тоді, тату, я не відчувала жодних потреб«, посміхається Бернадета, »а тепер, тепер мені нічого не бракує...«

»Справді, тобі нічого не бракує, моя люба дитино?« питає Субіру темним голосом. »Ти ж така дуже бліда...«

»Ох, це тільки чіпець, він нас усіх робить блідими. Я цілком здорова. Ще ніколи мені не поводилось так добре. В мене немає астми...« Вкінці, щоб відвернути увагу від цієї, справи вона питає принагідно: »Коли прийшов потяг, тату?«

»Точно годину тому... А інші, вони приїдуть завтра...«

»Добрий Боже, ти будеш голодний і спрагнений«, побоюється Бернадета, зривається з місця й біжить за двері, без стриму. Вона стукає до дверей матері ігумені.

»Мати ігумене«, дине вона важко. »Щолиш прийшов з потягу мій батько. Він увесь нічого не їв. Чи не могла б...«

»Алеж очевидна річ, моя люба... Просіть сестру асистентку про каву, тістечка й лікер...«

Бернадета сама ходить із тацею і накриває в своїй робітні стіл для тата. Її личко горить жаром — вона почувається в цій жіночій службі щасливою, у вічній службі її матері, яку вона виконує єдиний раз. Вона придивляється захопленням зором людині, що є одночасно голодна й не-

смілива, й обслуговує її обідом між іконами святих та іншими церковними речами. Вкінці подає склянку лікеру. Субіру робить відмовний жест, але не цілком щиро:

»Від останнього часу«, каже він великодушно, »я маю звичку пити пару крапель вина, без горілки. Важка праця...«

»Алеж, тату«, посміхається Бернадета, »сьогодні ти не маєш важкої праці...«

Її душа згадує про гірку поливівку, що її мати нильно тримала під замком.

»Чи ти дійсно так думаєш?« питає мельник непевним голосом. »Очевидно, сюди далеко подорож...«

»Вачиш, я тобі поможу пити«, заохочує вона його. »Я зовсім не боюся...«

І вона ковтає напій, не скривившись. Це що інше, думає Субіру й після третьої чарки лікеру почувається свobodно в новому оточенні, яким його донечка є задоволена. Розмова не клеїться. В суті речі, і немає про що говорити. Бернадета засвічує пару свічок. Потемнілий образ Святої Родини промінює кольорами, яких він сам не має. Молода черниця сидить під іконою. Святий Йосиф, покровитель легкої смерти, виступає якраз іззаду. Мати Божа посміхається над своєю Дитиною. Батько Субіру не може позбутися думки: це ж до певної міри родина моєї донечки.

Прикре запитання бригадира д'Анґлі він уже забув.

СОРОК ДРУГИЙ РОЗДІЛ

ЧИМАЛО ОДНОЧАСНИХ ВІДВІДИН

Візита чергового дня в монастирі Святої Жільдарди має вигляд правдивого посольства міста Люрду до своєї найславнішої дитини. Посадник Лякаде вислав свого секретара Курежа, і парох Пейрамаль — аббе Поміяна, щоб вони виробили безпосереднє враження про життя сестри Марії Бернарди. Аджеж по цей бік монастирських мурів ніхто нічого не чує про дівчинку гроти, і навіть відомість про переможену смертельну недугу звільна тільки й невиразно доходила до слуху людей.

Аббе Поміян є провідником громади, яка відбула довгу подорож. Побіч відпоручника бургомістра приєднались до нього батько Бернадети, її сестра, дружина дрібного рілника з Ст. Пе де Бігор, тітка Бернарда Кастеро, суворий оракул родини, якому роки ні в чому не пошкодили, тітка Люкилія і, крім цих кривних, ще двоє чужих: вилікуваний інвалід Люї Бурьет і власниця великого ательє моди в Люрді, Антуанет Пейре. І ці дві особи вислані своїми замовниками, щоб привезти додому вістку про життя Марії Бернарди: кравчиха вдови Мілле і Бурьет від мельника Антуана Нікольо. Мадам Мілле дуже стара і хвора. Вона має забобонний страх перед залізницею. Через те вона, помимо туги за Бернадетою, не могла рішитись на таку виснажливу подорож, лише вислала свою стару розважливу післанницю. І Антуан не міг їхати, і тому вислав менше важливого післанця, ясна річ, з інших причин. Товариство використало

різні пересідки, щоб відвідати славні місцевості, які лежать уздовж залізничного шляху. Тільки батько Субіру висмикнувся з останньої станції.

Бернадета не спить цілісіньку ніч. Побачення з татом сильно втомило її. Її фантазія, спрямована на інші рейки, є зруйнована. На неї натискають картини минулого. Але перед відвідинами, що їй заповіли, вона відчуває більше тривоги, ніж радості.

Мати Жозефіна Імбер і мати Марія Тереза Возу самі хочуть послужити представникам Люрду. На наказ ігумені гостям подають дещо, щоб вони могли відсвіжитись. Бернадета дуже заскочена цим прийомом. Всі займають місця в більшій прийомній кімнаті, в понурому просторі з червоними плюшовими кріслами, одною канапою, залізною грубкою, що переважно димить, з сірим Розп'яттям і синьою іконою Богоматері на стіні. Привітання йде так формально, немов би всі щойно тепер училися взаємно себе пізнавати. Аббе Пом'ян, який, здається, до решти втратив свій гумор, починає розмову розважливими словами:

»Я маю доручення, моя сестро, передати вам сердечні поздоровлення від нашого отця пароха. Парох Пейрамаль почувается дуже добре, дарма що має чимало праці. Можете уявити собі, моя сестро, як зросла ця праця від часу, коли ви нас залишили. В деяких днях прибувають не тільки тисячі паломників, але й цілі потяги з важко-хворими з усього світу. Іноді наш панотець і сам не знає, де його голова. Він рад би почути від вас одно слово, сестро Маріє Бернадето. Що я можу передати вашому старому парохові?«

»Ох, аббе«, озивається дуже тихо Бернадета по певній наві, »я дуже вдячна парохові Пейрамалеві за те, що він згадує про мене...«

Мадам ігумені надзвичайно задоволена цією відповіддю. Чиста форма їй до вподоби. Вона зовсім не думає про наївну щирість Бернадетиних слів.

Тепер помічник Куреж зі свого боку передає поздоровлення бурмістра:

»Ви не уявляєте собі, як горді ми вами, моя сестро. Громада відкупила Кашо від Андре Сажу. Треба зберегти дім таким, яким він був...«

»Треба було б його зруйнувати«, каже Бернадета майже гвалтовно. »Подвір'я таке брудне...«

»Так не можна, моя сестро«, посміхається муніципальний урядовець. »Це історичний дім. Колись там буде вмурована пам'яткова таблиця...«

Бернадета кидає несміливий погляд на матір Марію Тезу. Добрий Боже, що вона подумала! Проте, це не є моя вина. Щоб спрямувати думку на інший шлях, вона питає:

»Як же поводитися вашій донечці, коханій Аннеті, монсьє?«

»Ох, Аннет одружилася, як і більшість дівчат вашого року, моя сестро, включно до мадмуазелі Катерини Менго, про яку говорять не дуже добре...«

А що розмова про цього роду плоскі речі не поживляє взаємини, найскромніший з відвідувачів, Люї Бурьет, здобувається на відвагу й зголошує привітання свого доручника. Мельникові Антуанові йде добре. Він живе разом з матою, яка ще далі є жвава, і він, як найбільш величний у Люрді, йшов попереду всіх, несучи велику хоругву процесії до Массабьелю. На це він собі заслужив, як найстарший свідок привідів. Бернадета побіжно посміхається до важких слів стрийка Бурьета і не відповідає на привіт Антуана. Недотепний посланець хотів би дещо передати з почуттів свого доручника і таким чином він, трохи говіркою патуа й трохи по-французьки, починає хвалити Бернадету, що вона, вийшовши з Рю де Птіт Фоссе, опинилася в далекому світі:

»Шкода, що ви не знаєте нового Люрду, моя сестро. Мій Боже, ви будете здивовані. У нас тепер є самі великі під-

приємства, де можна купити статую Пречистої Диви й свічки для ікон, і кубки на джерельну воду, і вервиці найрізноманітнішої величини, і ваш портрет, моя сестро. І ваш портрет, моя сестро можна дістати вже за два су...»

»Я більше не варта«, каже коротко Бернадета.

Бурьет бентежиться. Він думає, що, як висланик Антуана, ступив на помилковий шлях:

»Є також і дорожчі ваші портрети, моя сестро. Навіть по два франки п'ятдесят за штуку, великі, кольорові...«

Бернадета дивиться на землю. Чому він не мовчить, той нещасний? Але Люї Бурьет, каменяр, це не Антуан Ніколю. Він нічого не помічає. Він далі блукає на роздоріжжі мариння:

»Можна купити також книжки про вас, коли хто вміє читати, моя сестро. В них докладно описано, що було тоді...«

Бернадета конвульсійно стискає свої пальці. Так вона робить кожночасно, в хвилинах болю. Але Бурьета ніщо не може стримати. Він в імені свого доручника хоче вразувати серце подиву гідної:

»Заляновано також будову панорами, де буде зображена ціла історія, ціла — до найменших подробиць. І вона матиме назву: «Панорама Бернадети Субіру».

Після цих слів підводиться мати Імбер:

»Я думаю, люба сестро Маріє Бернардо, що ваші гості бажають тепер оглянути нашу гарну каплицю. Хто хоче побачити ваші гаптування, тому можете делкі з них показати. — Сестра Марія Бернарда має надзвичайно делікатні руки, моє панство. — Пізніше можете з своїми кривними трохи самі побалакати, моя дочко. Природна річ, ви маєте повне право прийняти свою паню сестру й свою паню тітку у власній келії».

Бернадета водить гостей по монастирі й показує їм певні особливості. Про її гаптування в Люрді вже знають. Зокрема Антуанет Пейре, мистець шиття, дуже наполягає на

те, щоб побачити дещо з цього. Щойно по довгих проханнях Бернадета з видимою неохотою розпростирає на столі захристію свою працю.

»Пресвята Діво«, дивується Пейре доволі збентежена, »ви все можете, моя сестро! Ви це робили за певним зразком?«

»Ох, ні, мадмуазель Пейре«, відповідає байдуже Бернадета. »На це немає ніяких зразків».

»Таким чином, всі ті дивні пташки, квітки, тварини і взірці походять з вашої власної голови».

»Ох, так, мадмуазель, вони походять з моєї власної голови».

»Я завжди знала, що чепить у вашій голівці, моя сестро«, потакує горбата, яка вмовляє всьому світові, що вона винайшла чудодія Люрду.

»Бачите, мадмуазель, я все ще не знаю, що є заховане в цій голівці«, жартома посміхається мати Возу, яка повиявилася в дверях каплиці.

»Що за праця!« захоплюється кравчиха, »що за праця! Здається, що вам усе йде легко, моя сестро. Все, що ви порушите, вдається».

»Ох, мені важко доводилось з цим поратися, мадмуазель Пейре«, захищається Бернадета.

Секретар Куреж, добрий учень свого майстра, киває головою:

»Колиб кілька цих речей дати на продаж в одне з наших великих підприємств, ох — сотки можна заробити...«

»Ах, ні«, каже швидко Бернадета, »це тільки для нашого конвенту«. І вона поспіхом складає свої твори до купи.

Пізніше вона веде своїх тіток і Марію сходами до своєї келії. Четверо людей, між ними огрядна Бернарда Кастеро, заповнюють простір до тої міри, що заледве лишається одне місце для стояння.

»І тут ти живеш, моя сестро?« питає тітка Бернарда.

»Так, я живу тут, моя тітко, коли я молюся, роздумую або сплю...«

»Мені здається, що ти більше молишся й роздумуєш, ніж їси, моя добра дитино«, каже оракул, що не так легко піддається своїй давній вищості, як інші.

»Ми в монастирі їмо дуже добре«, запевняє Бернадета, »і мені знаменито все смакує«.

Кастеро не вірить у цей добрий апетит. Вона хитає головою:

»Ти повинна краще відживлятися, моя дитино. Я побалакаю з ігуменею. Як хресна мама й заступниця твоєї святої пам'яті матері, маю на це право. Уважай на себе, моя мала. Щоправда, Кастеро є всі здорові, помимо нещастя з твоєю матір'ю. Але за родину твого тата я не ручаюсь...«

Бернадета тягне до себе сестру, яка стала отяжілою й увесь час стоїть збоку:

»Від тебе ж, моя люба сестро, я ще нічого не чула...«

»Від мене не багато почувеш, Бернадето. Я дружина рільника...«

»Тато каже мені, що ти щаслива й маєш дітей...«

»Щаслива«, сміється Марія. »Якщо є з чого жити і жнива добрі, і все здорове, і коли немає нещастя, тоді я щаслива. І дітей я також маю, три штуки, і четверте в дорозі«.

»Проте ж, ти до мене прийшла, моя люба сестро...«

»Селянки, моя люба сестро, працюють дев'ять місяців! Я вже потерпіла один чок. І подорож була знаменита. І я все ж таки тебе побачила. Зрештою я не виглядаю так, як бочка«.

»Ох, ти виглядаєш гарно, моя люба сестро«, каже Бернадета, і її зір охоплює грубу жінку з червоними, гудзуватими руками. Руки молодій черниці — це не руки робітниць, вони бліді й цілком виснажені. Марія інакша. Вона — тепле тіло, з яким Бернадета ділила спільне ложе, і перед яким вона після привидів завжди відчувала таку огни-

ду. Раптом Марія в своїй несвідомій безсоромності хапає тендітну Бернадетину руку й міцно притискає її до свого живота:

»Чуєш«, сміється вона, »як воно ворухиться?«

Бернадета відчуває тепле тіло під жакетом. Вона зауважує легенький порух, що викликає в неї тремтливий жах. Швидко бере вона руку назад.

Від'їзд гостей устійнено на найближчий передполудневий час. Ігуменя Імбер велить Бернадеті відпроводити своїх кривих і приятелів на залізничий двірць. Вона дає їй до товариства одну черницю. Всі стоять довго на пероні і ведуть пусті та нудні прощальні розмови. Здається їм, що вони розлучаються тільки на короткий час:

»Ми знову прийдемо, Бернадето... Незабаром прийдемо, моя дорога дитино... Не могла б ти подбати про те, щоб тебе раз пустили додому, до Люрду? Там є багато ваших сестер...«

»Ох, це можливо, що мене пішлють у Люрд... В кожному разі, ми незадовго побачимося знову, тато, Марія, тут або там...«

Проте, Бернадета знає добре, що це вже не часова, а вічна розлука. Їй робиться недобре. Протягом довгих років вона не була між людьми на вільній рухливій площі. Їй так погано, що вона ледве може триматися на ногах. Поки від'їде потяг, аббе Поміян бере її набік:

»Я маю одне таємне доручення від пароха, моя сестро. Він передає оцей образок Богоматері. Це той самий образок, який він, звичайно, роздає шкільним учням. Він велів вам сказати, що, коли будете його потребувати, то пошліть тільки цей образочок...«

Збентежена Бернадета дякує й приймає дарунок.

Для монахинь не дуже то приємно йти через рухливі вулиці. Дехто їх вітає, дехто глядить ворожо, інші ж, забобонні, хапаються навіть за гудзик одяжі. Під час швидкої

ЗНАК

поворотної дороги Бернадета думає: розлука вдалася, чого я навіть не сподівалася. З усіми, що сидять у потязі, я не маю вже більше до діла. Сердечно дякую нашій настоятельці. Ох, який напружений був цей день...

Дома, в рефекторіюмі, всі сідають до столу. Знову, як другого дня Бернадегиного побуту в монастирі, мати Марія Тереза має коротку промову:

»Наша люба співсестра Марія Бернарда мала відвідини зі світу. Вона після довгих років знову побачила своїх кривних і кількох знайомих. Нам принесло би велику користь дізнатися, який вплив має на душу така зустріч. Будемо дуже вдячні вам, моя сестро, почути про це будуючі слова...«

»Ох, моя мати«, відповідає спокійно Бернадета, не рухаючись з місця: »Що будуючого хочете ви мати з одного каменя?«

Сестра Софія померла. Це була тиха, радісна смерть, при якій особливо відзначився святий Йосиф. Хвору не занесли до інфірмерії. Вона завжди домогалася, щоб її залишити дома. В останніх днях стара черниця толерувала коло себе переважно тільки Бернадету. А що сестра Софія була найбільш улюбленою й шанованою особою конвенту, вирішення Марії Бернарди викликало певну заздрість. Завсіди дівча з Люрду перехрещує далекозорий провідний плян матері Імбер і матері Возу. Цей плян хоче, щоб особовість стала окресленим типом, типом усіх черниць Неверу, що лучить бенедиктинську побожність з великою активністю щодо любови ближнього. У випадку вибраниці з Массабьелю мають навіть зробити кліше, чого всі очікують і бажають: добродушно - пасивне успособлення дитини без виразних прикмет, тобто, успособлення Бернадети, що ніколи не вела боротьби за свою Пані. Початкова, вибрана істотність має достосуватись до тих, які найменше думають про себе. Бернадета була дуже рада принести й цю жертву, якщо знайде потреба. Але тут і всюди вона крадькома роздвоює душі, викликає віру й невіру, подив і спротив, не відкриваючи навіть уст для власної оборони. Вона має пристрашених прихильників, наприклад, сестру Наталію, яка тим часом зробилася доброю черницею, так що мати Імбер хоче її в найближчому часі йменувати другою асистенткою. Але вмраюча сестра Софія відзначає Бернадету перед усіма

іншими так живовидячки, що це приневолює їх залишити кімнату хворих у той час, коли коло неї сидить дівча з Люрду.

Ну, але смерть у монастирі зовсім інша від смерті в світі. Смерть у світі — наче нещасний випадок при муравлиній будові хмародеру. Один із перевтомлених робітників упав із високого ристування, тож його товариші виймають на хвилину люльку з уст і зиркають боязко в глибину, знаючи, що сьогодні чи завтра жде їх таке саме. Зате смерть у монастирі це своєрідне свято вивершення будови душі, яке святкують цехові мулярі й теслі, коли вже будинок готовий. Праця йшла невтомно й нильно для того єдиного дня, в якому можна врешті відітхнути і надіятися, що будинок є певний і побудований раз на завжди. День смерті в монастирі може бути зв'язаний з сенсацією святкової цікавості. Монахині з гарячою молитвою товпляться радо довкола вмираючої. Вони вірять, що можуть допомогти своїй сестрі в її болях. Почуввають себе немов умні жінки, наче повітухи надприродного розв'язання одної душі до того світу. Навіть тоді, коли йдеться про Софію, що є найстаршою і найбільш досвідченою, і вже відсвяткувала п'ятдесятлітній ювілей свого черництва. Від такої смерті походять високі ласки заохоти й добродійності.

Ці ласки приймає Бернадета. Це перша смерть, яку вона бачить, і хоча вона легка, проте сягає до глибини її душі. Молодість людини кінчається якраз у той час, коли смерть стає для неї дійсністю. Бернадета прикипіла до ясних очей умираючої, що раз-у-раз свідомо змагається за усміх. Цей усміх має просочуватись у душу його свідка. Бернадета добре знає, що німа говорить про Пані: Не дайся звести на манівці, Маріє Бернардо, каже усміх. Пані знає точно, що вона робить. Вона знає, чому прийшла до тебе, а не до іншої. Вона також знає, чому тепер дає тобі це життя. Інакше й бути не може. Коли ж я вже так далеко

зайшла, то мені стає легко й я задоволена, я щасливіша від усіх. І ти будеш ще більш задоволена, ніж я, моя мала, тому що Пані тобою піклується, за життя і в час смерті.

Після похорону сестри Софії Бернадета хоче продовжувати гапування. Але не може. Її руки немов задеревіли. Її очі не можуть розрізнявати кольорів шовкових ниток. Здається, що Пані каже: Доволі цієї забави! — Вона це розуміє. Вона припиняє забаву. Минає рік. Мати Імбер і домашній духовник Февр помічають зміну у Марії Бернарди. Вона сама ні на кого не звіряється. Але тепер є так, що вона духовне життя вже не бере по-дитячому, як певне завдання, що його треба виконати, лише як шлях, яким свідомо треба йти до кінця. Хоч вона на опікунський наказ єпископа користується ще далі певними пільгами, проте бере участь у всіх вправах з найбільшою увагою й інтенсивністю. В монастирі Святої Жільдарди живуть не черниці-глядачки, а працівниці в лічницях і школах. Отже, нічні молитви не належать до правила або звички. Тільки деякі старші або звільнені від денної праці монахині встають уже о третій годині вранці й виконують свої обов'язки в каплиці. До них щораз частіше прилучається Марія Бернарда, поки ігуменя не забороняє їй скоріше вставати, в наслідок її тендітності. Можна подумати, що Бернадета буде тепер з великою напругою боротися проти всього, що грозить їй загальною ізоляцією.

У конвенті є тільки одна газета і тільки один примірник. Це »Л'Універ«, часопис славного Люї Вейльо, який колись за Бернадету й чудо в Люрді ламав копіє. Цю газету читає лише мати ігуменя й настоятелька новіціату. Інші черниці не цікавляться щоденними подіями й у вільний час вони занадто перевтомлені, щоб читати пресу. Проте, є дні, коли »Л'Універ« мандрує з рук до рук. Великі наголовки повідомляють: »Виповідження війни — Злочин прусаків — На Берлін«. Опісля приходять звідомлення про великі пе-

ремоги. Згодом читають з жахом назви здобутих ворогами французьких міст. Вкінці приходять вістки, що цар Наполеон попав у полон, а прусаки окунують Париж.

Уже в перших тижнях нещастя притомом обезлюдіє Свята Жільдарда. Перша найздатніша група сестер милосердя відходить до різних лічниць, покликаних до життя в Парижі й інших містах. А що ця війна дуже кривава, що тут і там виникають епідемії, влада потребує щораз більше піклувальниць. Тепер мусять послухатися закликів і ті черниці, що були досі вчительками. Всі інші, що мусять залишитися у монастирі Неверу й двісті його філій, готують бандажі. І Бернадета теж. Вона щодалі стає більш неспокоїною. Постійно доходить до слуху матері Імбер, що вона, Христа ради, хотіла б бути у шпиталі, тому що після новіціату вона посвятилася піклувальному званню. Ігуменя потішає її тим, що вона при найближчій нагоді повідомить про це монсенйора. Але єпископ Форкад не схильний виставляти на небезпеку цінне добро, довірене йому Льюраном з Тарбу. Тепер же настали певні зміни. Є вільне архиєпископське місце. Монсенйор Форкад має його зайняти. Єпископський фотель Неверу залишається впродовж кількох днів необсадженим. У тих днях заступник генерального вікарія приймає просьбу сестри Марії Бернарди. Шпиталь у Невері переповнений, бож навіть і сюди, що тридцять миль від Парижу, перевозять ранених. Велику частину піклувального персоналу вислано на північ і захід. Скрізь і всюди потрібна помічна рука. Тим то приділяють Бернадету Субіру сестрою милосердя до шпиталю в Невері. І мати Марія Тереза не має спочинку. Монастир Святої Жільдарди опустів. Настоятелька новіціату, дарма що тільки вишколена вчителька, також зголошується до піклування над хворими. Її дають до шпиталю Неверу, як сестру наглядачку.

І знову маємо Бернадету. Кастеро — всі півлікарі, казала раз тітка Бернарда. Вони мають добру руку для хво-

рих. Люїза Субіру часто доводила правдивість цього твердження, коли то вона обслуговувала дитину Вугургортів і ще інших сусідських дітей з Рю де Птіт Фоссе. Отже, Бернадета доказує, що вона дійсна Кастеро і трудно заперечити, що Пані, яка виступила в видінню для поборовання недуги світу, відразу відгадала кого тут вибрати.

Ніхто в залах, де лежать хворі, не знає, що сестра Марія Бернарда це дівча з Льюрду. На неї глядять, як на інших сестер — піклувальниць, з тою хіба різницею, що в неї бачать надзвичайно великі очі й приємні риси обличчя. Діється так, що чимраз більше ранених і хворих просять її до себе, навіть у тих кімнатах, де вона не має ніякої служби. Цілий день питають за сестрою Марією Бернардою. З її рук виходить таємний вплив злагіднення болів. Її зір зміцнює недужих. Резолютна сторінка її істоти, що витиснула тавро на монастирському житті, цей спадок тітки Бернарди Кастеро, святкує свою перемогу. В шпиталі є багато воєнків з фронтівих і кавалерійських полків, які мають у По, Тарбі й піренейських провінціях свої доповняльні округи. З ними Бернадета розмовляє їхньою говіркою, з якою їй легше справитися, ніж з чистою французькою мовою. Вона це робить так доладу, її відповіді такі влучні, вона вміє так по-селянськи й забавно жартувати, що всюди, куди її праця не кине, залишає по собі веселий сміх і приємне враження. Якщо треба перев'язати дуже неспокоїного лікуванця, завсіди просять Марію Бернарду. Праця її жахливо важка. Але сили Бернадети ростуть разом з нею. Вона має здоровий вигляд. Навіть її личко трохи зарум'янилось. Лікарі й духовники, що обслуговують лічницю, висловлюють їй похвалу, яка доходить до монсенйора Лемонжа, нового єпископа.

Марія Тереза Вазу теж робить усе, що може. Вона часто працює над силу, жертвуючи свої ночі й зрікаючись відпочинкових годин. Вона невблагано пильнує того, щоб точно виконувати приписи лікарів і щоб лікуванці своєчасно,

в достатній мірі й добре були відживлювані. Цілими годинами вистоєє вона в кухні і в умивальнях, і ділить, і рахує, і знову рахує з притаманною їй скрупулятністю. Описля знову ходить поволі по залах від ліжка до ліжка й слідкує за всім своїми глибоковпалими й ясними очима. Проте ні один голос не шукає помочи в черниці Возу, хоч вона сто разів більше працює, ніж Бернадета. І вона також говорить до ранених та хворих найліпші слова, пише для них листи, прирікає найбільш важливим зайнятися їхньою майбутньою долею. Проте ж, коли вона появляється у дверях, іде крізь ряди ліжок хвилювання, немов би прийшов якийсь високий офіцер, щоб зробити перегляд покараних. Одного разу, під вечір, Марія Бернарда і Марія Тереза сидять самі у відпочинковій камері піклувальниць.

»Я вас уже довгий час знаю, моя сестро«, починає буюша настоятелька, »і, вірте мені, моя пошана до вас росте з дня на день. Як же ви вмієте очарувати людей і одним рухом руки приборкаєте найбільш упертих. Я була вашою вчителькою в Люрді. Тепер же я мусіла б стати вашою ученицею у важкому мистецтві поведінки з бідними душами, якими є ми всі. Як це ви робите, Маріє Бернардо?«

»Алеж, моя мати«, здивовано відповідає Бернадета, »що я роблю? Я нічого не роблю...«

»Так, як раз так, моя сестро«, потакує довгий час Возу. »Точно так. Ви нічого не робите...«

Ходять чутки, що цісар і цесарева виїхали шукати екзилу в Англії. Часопис подає величезними літерами нове ім'я: Гамбетта. Знову повідомляють про нові битви. Приходять нові ранені. Описля й це минає, і все минає. Але події йдуть швидше, ніж лікування розторощених кіостей, загниваючих у внутрішніх частин тіла й інших воєнних пошкоджень. Кінчається вже рік, коли конвент Святої Жільдарди знову наповняється сестрами. Приходить зміна на місце Марії Бернарди і Марії Терези. Обидві залишають одного вечора шпиталь з маленькими валізками в руці. Ма-

ти Возу помічає, що Бернадета трохи волочить ліву ногу. Вона нічого не каже, тому що її серце знову томить постійне підозріння: Ага, вона мені хоче показати, що є виснажена довгою піклувальною службою.

У наступних ночах Марію Терезу Возу мучить один сон, що повторюється частіше. Вона бачить перед собою гроту в Массабьєлю. Але це не відома їй грота, а відкритий провал, який, помимо запалених свічок, веде у пекельну безвість. У незмірній глибині чигає великий дракон, тобто впале через гордість зло. Коло печери не шумить Гав, а сіра ріка, могутніша за Люару. Хмари підносяться вгору. В прибережній воді стоять сотки постатей з брудними пов'язками, сперті на палиці й милиці, німі, з дерев'яними ногами. Всі тужливо глядять на гроту. Там є Бернадета. Вона — підросток, який бавиться з дітьми і плаще руками. Час-від-часу Бернадета сміється так лунко й шалено, що настоятельку новіціяту вві сні охоплює сором — їй здається, що ця забавна дитина висміває весь світ...

Той сон, що її переслідує і в чергових ночах, викликає в Марії Терезі гвалтовну реакцію. Невже вона, п'ятнадцять років після Массабьєльських візій, має пізнати в цьому жахливому нічному образі пророчий знак, який оправдує її давні сумніви? Вона впродовж цілих ночей молиться про вияснення справи. Вона молиться, щоб Марія Бернарда не була тим, що викликає підозріння. Вона молиться, щоб Марія Бернарда не воліла ноги для самолюбних цілей. Ця обставина її, виховницю, сповняє прихованою нехиттю. Одного вечора Марія Тереза Возу входить у келію Марії Бернарди. Вона має сіре обличчя, наче по недугі:

»Поможіть мені, сестро Маріє Бернардо«, просить вона, і вся її істота виявляє ознаки неприємності, незрозумілі для Бернадети.

»Ох, дуже радо, моя мати. Чим я вам можу допомогти...?«

»Тільки ви можете мені допомогти, моя сестро, тому що йдеться про вас...«

»Про мене?« з острахом питає Бернадета. »Може, я зробила якусь помилку, моя мати?«

»Коли б я знала, моя сестро«, відповідає Марія Тереза. »Я не маю жодного права до вас так говорити. Я не є вашим сповідником, ані вашою ігуменею, і ті також не мають права. Але я вас прошу про поміч, тому що мене вбиває ця непевність...«

»Про яку непевність ви говорите, моя мати?«

Марія Тереза спирається на стіну, неначе не може втриматися на ногах без опори:

»Бернадето Субіру, допоможіть мені! Бо я вам не можу вірити...«

»Я в останньому часі сказала неправду, моя мати?«, досліджує збентежена Бернадета.

»Ви ніколи не кажете неправди, моя сестро... Але я розгубилась на згадку про вашу життєву правду або неправду«.

»Цього я не розумію, моя мати«, каже Бернадета і спускає свій зір униз.

»Я додержала слова, сестро Маріє Бернардо, і від самого початку не говорила з вами про привиди. Я знаю, що було б безсоромно тепер заперечувати мій замір. Я знаю також, що є недоречним сумніватися в рішенні теологічної слідчої комісії, у вирокі єпископа і в opinіі Святого Отця. Але Бог бачить моє немічне серце, якого я, як на гріх, не можу позбутися. Тому то я приходжу до вас, сестро, з проською про поміч.

Бернадета поволі й поважно підводить свої очі:

»В чому ви мені не вірите, моя мати?«

»Ох, це добре запитання, Маріє Бернардо! Я вам вірю, що ці візії говорили мовою натури і самі виразно зрадили своє ім'я. Впродовж довгих років я дбаю про вас у мислях і молитвах. За це я можу скласти звіт перед Богом. Я знаю вашу дитячу й любов істоту. Вашу майже необмежену фантазію знаю з тих шкіців, які ви готуєте для своїх

гаптувань. Можливо, що ваша непогамована фантазія істотно причинилася до видінь, які ви мали, і ви самі не могли вже більше провести ріжницю між правдивим і неправдивим. Можливо навіть, що в тих лютневих днях розбуркала цю фантазію розмова жінок і дівчат про вас, так що ви бачили й чули тільки те, що вам раніше вмовили. Ви вмiєте керувати людськими душами, як ніхто інший. І це є Божий дар, але небезпечний дар. Ви були дитиною. Нею є ви і сьогодні. Ви не можете вже більше зробити розмежування між правдивою візією і фантазією. Оповідання стає щораз більше дійсністю. Вибравши цей шлях, ви вже не маєте вороття. Вашим даром зруйнувати серця ви здобули панів комісії так, як давніше своїм словом ви приневолити плакати єпископа з Монтіельє. Чи не було так, моя люба дитино?«

»Ні! Не так було, моя мати«, тихо озивається Бернадета.

»Ох, ви мене звільнили би від жорстокого життя, якщо б мене переконали. Інакше я між негідницями, мабуть єдина (за винятком тих, які заперечують існування Бога), що має сумнів. Це жахливо, що я так мушу з вами говорити. Але дайте мені тільки знак, який поміг би мені!«

»Чи вилікування через джерело не є знаком?« питає Бернадета по довгій павзі.

»Вони є великим знаком, моя сестро, найбільшим з тих, що існують. Але я домагаюсь іншого знаку, що відноситься тільки до вас, Маріє Бернардо... Слухайте-но. Я вам щось оповім з часу мого новіціату. Тоді жила ще в нашому монастирі стара сестра Раймон, дуже а дуже подібна до недавно померлої сестри Софії, лише далеко, далеко більше працювала, саме, в домі для туберкульозних у Ніші, де піклуються недужими старцями, що, як вам відомо, належить до найосоружніших піклувань. Проте сестра Раймон була також перша в молитві й медитації. Вона була тиха й весела, як дитина. Про неї світ не знав нічого. Вона ніколи не казала, що має видіння. Ані часописи, ані ви-

сокодостойний єпископ нічого про неї не писали й не говорили. Мабуть за винятком єдиного її сповідника ніхто не знав про її уласкавлену душу. І ми всі також не знали аж до її смерті, що вона дійсно отримала найкращу з усіх ласк і мала на долонях рук рани...»

Бернадета сильно хитає головою. Вона обурена:

»Мені здається, що я вам, моя мати, не можу допомогти«, каже вона коротко. Тоді сідає вона на постіль і сидить нерухомо. І Возу теж глядить на неї без руху. По якомусь часі Бернадета підводить голову, наче під впливом рантового помислу, і слабо посміхається:

»Ачень є якийсь знак для вас, моя мати«, шепче вона й підносить поволі габіт, щоб обнажити ліву ногу. Коліно її жахливо zdeформував тумор, завбільшки в дитячу голову. Старша черниця хитається на вид баченого. Вона йде до дверей і знову вертається. Вона відкриває вуста, щоб щось сказати, але не може промовити ні одного слова. Німо падає вона перед Бернадетою на землю, вражена пізнанням правди взаємодіяння.

СОРОК ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

ДЖЕРЕЛО ПЛИВЕ НЕ ДЛЯ МЕНЕ

Це ті великі взаємодіяння, що їх Марія Тереза Возу бачила в блискавичному освітленні, коли то вона впала на землю, вражена жахливим знаком Бернадети.

Пречиста Діва з Массабьєлю вибрала, як засіб, невинне створіння і йому вклала в уста постійно повторюваний заклик до покути, дарма що це створіння в своїй дитячості й простоті зовсім не розуміє того заклику, зверненого до всього світу. Покута, покута, покута! І знову те саме! Світ є брудний. Світ хворий! Моліться за грішників! Моліться за хворий світ! Як покута до гріха стоїть в ясному відношенні, так гріх до недуги — в темному. Заклик до покути — це тільки вступ до властивого пляну Пані. Серед особливих обставин (удушення землею, блювання) несвідомо гребє дитина з землі джерело ласки, яке скрізь і всюди дає знати про свою силу і через незрозумілі лікування ставить у рух »За« і »Проти« цілу земну кулю. Відкриттям джерела закінчилось практичне завдання дитини, й її наче звільнено із служби для Пані. Церковна зверхність переводить над феноменом докладні дослідження, що тривають повні чотири роки. Щойно тоді вона висловлюється прихильно про феномен і приписує йому надприродний характер. Але що діється з Бернадетою, посередницею між Пані і світом? Єпископ Тарбу вже давно зобов'язався цю чудесну Божу дитину взяти під опіку Церкви. Він пересаджує її в один з найславніших садів французького ордену, щоб вона там тишком-нишком цвіла й сягала по найвищу досконалість

духової людини. Це повністю співзвучне з великою ласкою вибраниці. Але між садівничок цього ордену Провидіння призначило не кого іншого, а черницю Марію Терезу, доньку генерала Возу. Вона має завдання створити певний тип, бажаний для тисячолітньої мудрости Церкви, що так докладно знає людину й її можливості. Серед ста випадків удається також дев'яност п'ять разів достосувати різнородні особовості до цього випробуваного типу. Але хоч черниця Возу з зовнішнього боку є дуже бездоганною представницею типу, проте своєю внутрішньою істотою вона страждає на вольове Я, яке, помимо аскези і самовиховання, тільки позірно наближається до пересічності. Її походження, її кров, її виховання, її інтелігенція й її енергія — це непереможні засоби глибоко захованої гордості. Невгнута сила особовости творить глибшу причину, чому Возу не може впоратися ні з собою, ні з Бернадетою. Бож Бернадета також діамант. Але це все не складається на душевну арифметику. У темноті відбувається гра притягання і відштовхування. Ніхто про це не знає, ні її свідник, ні вона сама, настоятелька новіціяту. Вона мусить завжди наново атакувати Бернадету. Це вона робила і в Люрді. Тоді ж всі її атакували, не тільки світська влада, але також священники, парох Пейрамаль й єпископ Бертран Север. Аж до остаточного рішення комісії всі не довіряли малій так, як учителька. На нещастя, Марія Тереза Возу, засуджена, всупереч ясній мові фактів, далі не вірити вибраниці. Проти цього вона захищається довгими молитвами. Проте її молитви, здається, не дають бажаного вислід. Завжди якась риса характеру, якість щире Бернадетине слівце втручає її у душевну недолю. Все може бути перевірене й ствержене, але вона в своїх найглибших тайниках душі не може зрозуміти, що та, як їй здається, звичайна, поверховна й інтимно вперта особа має бути вибрана з-поміж усіх інших людей. У найбільш невідомих нетрях її ума кривавить жахливе питання: «Чому вона і чому не я?» І

ще одне, далеко жахливіше питання: «Чи мій шлях волевияву є правильний, якщо є інші шляхи, що несвідомо ведуть крізь усі труднощі до неба?» Протягом довшого часу, удається Марії Терезі зберігати це болісне роздвоєння в таємниці перед Марією Бернардою й перед власним сумлінням. Щопиш кожний повторений сон про пекельне провалля коло Массабелью розбиває ту хмару, що заховає роздвоєння. Вона — персоніфікація самоопанування — є безсильна і домагається від бідної дитини знаку ласки. І гляди, вона отримує знак і розуміє його в наглому й виразному освітленні. Бернадета має стигму. Це стигма її смертельної недуги. Через цю недугу стає та, що під проводом Пресвятої Диви викопала з нічого джерело тисяч вилікувань, протагоністкою всіх хворих світу. Бог забезпечує її таким чином після всіх чудес, які Він чинить через неї, ще й другою ласкою, ласкою пасії, ласкою наслідкування Христа. Черниця Возу дістає заворот голови. Лежачи на землі, вона втискає своє сухе обличчя в костисті руки. Не дасться думкою зобразити все те зворушливо-величне, що діється з дівчам Бернадетою. Скруха і пошана перед містерією аж до страху кидає Марію Терезу на землю. Вибраниця знову накрила своє коліно і посміхається, начебто все було самозрозуміле й не могло бути інакше.

Черниця Возу ставить слушну діагнозу в своєму просвітленні. Тумор на Бернадетиному коліні не походить з промінальної інфекції. Він є і буде знаком смертельної недуги. Туберкульоза костей — це одна з довготривалих смертельних недуг і одна з найбільш болісних. Великі перерви загострюють остаточну безнадійність. Під час атаки настають запалення нервів. Пасія дівчати з Люрду не триває сім днів, лише понад сім років. Сім років — це дві тисячі п'ятсот п'ятдесят і п'ять днів.

Бернадета кориться недузі, як і всьому, що дало життя, безумовно й без наміслу. Вона виконала волю Пані, ковтаючи гірку траву, споживаючи вогку землю й двічі того са-

мого дня йдучи в левину яму Пейрамаля. Вона мужньо ставила чоло всім допитам і психіатричному дослідженню, і нетямучим запитам зацікавлених людей, усім лайкам, прокльонам і зневагам. Так і тепер вона приймає хворобу, як природну річ, не згадуючи ні одним словом про таємницю, що її пізнала черниця Возу, й яка в її власному серці залишається відкритою. Одного разу вона каже до Наталії:

»Мені дали цю недугу, тому що не знали, що зі мною робити...«

У цих смішних словах немає ні сліду типічної покорн. Вони подібні до відповіді, яку Бернадета дала першого дня ігумені Імбер, коли та запитала, що вона вміє: "Oh, pas grand' chose madam la supérieure". Ця відповідь не походить з покори, лише з рідкісної чесноти, з дуже терпкої і дуже тверезої самооцінки, що її не захитає ні прихильність неба, ні признання світу. І в своїй довготривалій хворобі Бернадета не грає ролі героїні чи терпеливої душі. Коли болі дошкуляють їй, тоді вона скаржиться і просить про злагіднюючі ліки. Черниця Возу, якщоб була хвора, — але вона нею не є, — не видала би з себе в найгіршому стражданні ні одного звука, лише німо й непорушно, наче середновічна королева, промовчала б свої болі і пожертвувала їх. Не такою є Бернадета. Вона не хоче жертвувати те, що невідхильно має прийти. Вона не шукає нагороди. Свою осоружну пухлину на коліні вона довго затаєє тільки тому, щоб її не звільнили від праці. Тепер вона вже не мушить довше мовчати. Коли ж вона по можливості якнайдовше стримується від нарікань на болі, то робить це зі страху, щоб її не забрали до інфімерії. Вона хоче залишитись дома, так само, як колись її увічнена приятелька, сестра Софія.

Недуга лежить перед Бернадетою, як величезна гора, яку треба прокопати власними слабими руками, щоб дістатися на денне світло. Вона копає впродовж соток днів, не втрачаючи відваги невтомного й життєрадісного робітни-

ка. Вона постійно працює, без павзи. Лежання стає в неї мистецтвом, так само сидіння, кожний рух у ліжку, віддих, засинання, пробудження. З тою самою виключністю, як колись гаптування, вправляє вона тепер свою хворість. Вона не виявляє ніякої нетерпеливості. Ані одного разу не вирвалося з її вуст, щоб усьому був уже кінець. Черниці дивуються, що Марія Бернарда дуже прив'язана до життя, дарма що вона є нічим іншим, як тільки безперервним стражданням. Сухоти костей у ногах, на плечах, вимагають інколи операції. У такий час переводять Бернадету до лікарниці. Коли ж їй знову дозволяють повернутись до манастиря, тоді вона святкує цей веселий для неї день.

Давня сила Бернадети — перетворювати душі, зберігати тепер у час її недуги, ще сильніше. Сестри Неверу знають уже повну цінність скарбу, який їм позичили. Келія Марії Бернарди стає осередком усього дому, хоч у суті речі не діється нічого надзвичайного. Як колись, так і тепер, дівча з Люрду не каже ні одного слова, яке виходило б поза звичайне й очевидне. З Бернадетиних уст не вихоплюються ніякі містичні вказівки чи потішаючі заяви. Проте, час від часу з найпростіших відповідей вириває якась ясна сила, що її відчують далеко пізніше, і тоді в очах сестри Наталії або самої навіть матері Імбер появляються сліози.

На чолі наверхнених стоїть Марія Тереза Возу. Проте ця зміна є ділом тільки самовиховання. Після того, коли мати Возу почувалася переможеною, коли вона залишила вольовий шлях до спасіння, жертвує вона його й намагається придбати просту скромність, яка є їй цілком чужа. Передусім генеральська дочка бере на себе обов'язок служити вдень і вночі дитині з народу, яка її перевищує в вічності. Все піклування вона приймає на себе. Часто ігуменя мушить злагіднювати спори між колишньою настоятелькою новіціату і другою асистенткою, Наталією, бо та не хоче віддалитись від любої сестри Марії Бернарди. Але така вже іронія життя,

що Бернадета, коли її вчителька і настоятелька послугоує їй з давньою впертістю, не відчувається щасливою, лише збентеженою й соромиться нестосовної зміни обставин. Доходить до того, що, не оглядаючись на зміну й жертву, старий бич перетворюється в новий.

Перебіг недуги виявляє, що Бернадета в другому році не панує над своїми ногами. А що вона хоче брати участь у хорovій молитві і при застеленому столі, то мусять її нести до каплиці й рефекторії. І знову розгоряється боротьба між Марією Терезою і Наталією. Матері Імбер тим разом легше винести рішення. Наталія — слаба істота. Мати Возу є велика і плечиста. Вона має силу носити своїми руками три такі ельфи, як Бернадета. Отож, вона бере її кілька разів денно і носить її з великою обережністю через сходи, при чому хвора завжди має тривожні очі.

Серед сестер була часто мова про це, але з невідомих причин ніхто не відважився ставити відкрито будь-які пропозиції. Від кількох тижнів Бернадеті легше, вона прибула навіть на вазі. Тоді при кінці обіду звертається мати Жозефіна Імбер до неї:

»Я йду в заклад, моя дорога дитино, що ви самі дуже часто про те думали, що і ми всі. Але в той час, коли ви багато страждаєте, не можна було відбуту довгу подорож«.

»Я дійсно не знаю, про що ви говорите, моя мати«, каже Бернадета.

Мати Імбер змушує себе до посміху:

»Чи не могли б ви те добродійство, яким через вас користується світ, взяти на себе?«

»Що ви хочете цим сказати, мати ігумене?! Я ж така дурна...«

»У вашому теперішньому стані, коли ви відчуваєте себе краще, можна було б цілком добре заризикувати подорож до Люрду...«

»О, ні, моя мати, так не можна«, швидко й злякано відповідає Бернадета.

»Чому ні, моя люба дитино?«

»Тому, що це джерело не для мене«.

Черниці довго мовчать коло столу. Вкінці Наталія питає:

»Цього я не розумію. Чому джерело не мало би вам допомогти, моя сестро..?«

»Ні, ні джерело не є для мене«, вперто заявляє Бернадета.

»Звідки ви знаєте, моя дитино?« досліджує Возу, кидаючи на хвору довгий погляд.

»Я це знаю«, потакує Бернадета.

»Так вам сказала Пані?« питає Возу.

»Пані вже більше до мене не говорить«.

»Дала вам Пані щось відчути?«

»Ох, ні, Пані вже цим не займається...«

І вона ще раз каже коротко, поки розмова не перейде на інші речі:

»Я це добре знаю...«

СОРОК П'ЯТИЙ РОЗДІЛ

ЧОРТ ГНОБИТЬ БЕРНАДЕТУ

Протягом останніх двох років Бернадетине тіло виснажилось до скрайности. Проте, здається, що недуга ослабла або, краще сказати, сама себе вичерпала. Рідні бувають ночі болю. Натомість трапляються дивні психічні випадки. В здорові дні Бернадета ніколи не була здобиччю закидів сумління й надмірного почуття вини. Навпаки, її душа жила у повній безпеці. Тешер же вона безпосередньо й несподівано стає вагою для найменшого тягарця сумління. Чим більше в безмежній зовнішній беззмистовності хворобливого життя показується минулість, Лорд, давніший світ, тим виразніше загострюються наснажені скрухою серцеві порухи. Поволі перетоплюється Сучасне і Минуле в чуттєву Однаковість. Може, наприклад, статися, що Наталія підходить до Бернадетиного ліжка й застає її в сльозах:

»Христа ради, моя сестро, що з вами?«

»Ох, я так погано поводитись, моя сестро...«

»Що ви тут говорите, моя приятелько? з ким ви погано поводитись?«

»Так, Наталіє! З моєю мамою я погано поводитись. Як раз...«

»Ваша мама вже більше, як десять років, не живе, Маріє Бернардо...«

»...І вона мала цибуляний суп, і мені дала одну тарілку. А я розгнівалась, Бог знає чому, і лаяла: Йди геть з тим цибуляним супом, я не хочу більше смердіти! Це я дійсно сказала...!«

»Але це вже давно минуло, більше, ніж шіснадцять років«, здивовано перечить Наталія.

»Нічого немає задоволеного, все є завжди тут«, плаче Бернадета. »Ох, моя бідна мама, як важко їй доводилось жити, а я була погана до неї...«

Іншим разом вона моргає до Марії Терези:

»Ви не знаєте, моя мати, що я з свого катехизму вирвала дві картки...«

»Про який катехизм ви згадуєте, моя сестро?«

»Про катехизм зі школи..«

»Ви ще сьогодні про це думаете, моя дорога дитино?«

»Думаю, моя мати. Там є, між моїми речами. Дві картки я вирвала тільки через гнів. Я була зла на Жанну Абаді, тому що вона в навчання йшла вперед, увесь час...«

Поруч матері ігумені була ще сестра Софія, сногади якої були притінені таким почуттям вини.

»Ох, вона цілими годинами сиділа коло мене«, каже не раз Бернадета до сестри Наталії, »а я рисую й гаптую, як дикунка, і вона не може вимовити слова, бідна, вона вічно рухає вустами, бо хоче щось сказати. А я на це не зважаю й думаю, я ж тебе не розумію, і я їй не допомагаю, Наталіє, не допомагаю. Ісусе, Маріє, як можна бути такою злою...«

Такі-то грішники появляються вдень, наче малі краплі крові. Кожна інша, що скаржилась би на цього роду дрібниці, була б осуджена за неправду й афектацію. Але Бернадета висловлюється з такою силою життєвої правди, що Наталія й інші свідки не можуть стриматися від сліз. В міру того, як минувшина набирає кольору, сучасне стає щораз більше блідим. Коли Бернадета отримує телеграму від своїх братів про смерть мельника Франсуа Субіру, вона тихо кладе на себе хрест і мовчить.

Але її чекає ще інший, незвичайний досвід, який викликає в монастирі Святої Жільдарди немалый жах. Людська душа, що так прагне світла, простягає свої коріння у нічне й осоружне. І Бернадетина душа також не є винятком. Уже

в своєму дитинстві, ще перед тим, поки вона побачила небесне, її очі мали дар вкладати в предметові рямці обличчя її картини. Вогкі плями на стіні Кашо. Хмари з Бартрє. Листя, що рухалися під подувом слабого вітру. Білі камінчики в Гаві й у ставках. Огненні язики на огнищах. Усе це творило зовнішню оправу для уявних образів, що виринали в нетрях дитячої душі. Більшість образів не належала до засягу улюбленого, чи того, що подобалося, чи тільки байдужного, лише до протилежного засягу, дарма що у дівчинки жило прагнення краси. Пляма на стіні — це був ерфід, цап. Тремтлива дірка в листю приймала вигляд псо-тливої потвори. Каміння в ріці ставали черепами утопленників. І все разом було вегікулом невимовної світової тривоги в серці піренейської дитини. Вже зарання свого життя Бернадєта навчилася цю світову тривогу узгіднювати з істотою й іменем злого.

Тепер же, коли струм її життя проходить через останній просмик, множаться крутіжі цієї тривоги до неймовірних розмірів. Можна було б подумати, що уласкавлена душа мусить, за наказом вищих сил, усі жахітливі картини, що чигають на її дні, викинути з себе серед мук, поки вона може залишити землю. Як ще ніколи, оживають білі стіни келії, кімнати для хворих, дерева в вікнах, форми й тіні кожного предмету під час присмерку.

Чи Массабельська грота не була місцем бруду й огню, поки її не визволили й не вивищили? Чи шалене виття Гаву не було звернене проти безправства демонізму? Чи Пані саме не мусіла втихомирити це демонічне суворим поглядом очей, коли то воно в її приявності шуміло над рікою? Демон завжди був близько й доторкався до душі через страх.

Іншими словами: Бернадєту тривожить чорт. Це нужденний чортисько, який нічого не жертвує. Він не може дочці Субіру показати світові держави, бо цієї пригоди вона не зрозуміє. Він не може її спокусити навіть сочистою бросквіною, забава, яка може йому вдатися у черниці Вову.

Хоровите тіло Марії Бернарди не має ніякого іншого бажання поза втратою болю. Зло не може дібратися до неї. Йому не залишається нічого іншого, як тільки вислати зовсім примітивного чортяку, що живе у проваллях Піренейв, під льодовиками Пік дю Міді або Віньємалю і працює не при помочі делікатних засобів спокуси, тільки при допомозі тривоги й жаху. Дитина з народу, Бернадєта, що осягнула найвищий ступінь душевної краси, здана на ласку чортища з рогами і хвостом, як його віддавна малює в своїй уяві населення Бігору. Він галасує, як Гав у своєму руслі й гукає своє »Лапай його!« і »Рятуйся!« Чорними поросятами він, рохкаючи, просувається через її груди. Він приймає найосоружніші людсько-тваринні форми й комбінації. Інколи він подібний до Віталєя Дютура, цісарського прокурора, у якого на лисині виростають два криві роги. Це цікаво, що з усіх її гнобителів диявол вибирає саме постать Дютура, який безпосередньо менше спричинив її терпіння, ніж Жакоме, слідчий суддя Ріве, шпиг і рудобородий професор.

»Подумай добре, що ти кажеш, мала«, радить чортяка Дютур, якому вистає з обличчя червоний пецельний ніс. Бернадєта відхає. Чортяка Дютур є цілком приязний:

»Я вірю, що ти не відштовхнеш руку, яку я тобі подаю в останній хвилині...«

»Відійди, сатано!« кричить Бернадєта так, як її вчили, й її хвора рука робить знак хреста на грудях й обличчі. Інколи проноситься нічний крик крізь тихий дїм. Тоді приходять черниці, одна за одною, до кімнати для хворих, щоб допомогти своїй сестрі охоронними молитвами проти великого гнобителя.

»Ох, мої любі«, шепче вона, клацаючи зубами, »він знову є сьогодні...«

Мати Вову — це хоробрий вояк. Бернадєта, перелякана, ховається за її молитовним і командним голосом.

Після свята Трьох Королів домашній лікар доктор Сен

Кір повідомляє матері Жозефіні Імбер, що треба рахуватися з близькою смертю найбіднішої. Ігуменя негайно йде до єпископа, монсеньйора Лельонжа. Єпископ з Неверу пише листа єпископові з Тарбу. Той називається Пішено — не Бертран Север Льоран. Коли монсеньйор Льоран, між усіма єпископами всієї земної кулі, був покликаний Пієм ІХ до Ватиканського Консиліюму, він мав уже вісімдесят років і був важко хворий. Йому віраджували пускатися в далеку дорогу. Але монсеньйор, який довгий час вів боротьбу проти Пані, сказав своїм дорадникам таке: »Думаєте, що могила в Римі є поганою метою для подорожника і тому не оплатиться спокійно їхати потягом упродовж тридцяти годин?« Старець осягнув мету своєї подорожі. Його наслідник Пішено висилає тепер двох учених теологів з семінара в Тарбі до Неверу, де вони сходяться з двома вченими теологами тамошнього семінара. Таким чином сходиться своєрідна комісія, яка ставить собі завдання зробити останню інвентуру містерії, як довго ще живе при свідомості головний свідок. Погані поголоски про Бернадетину боротьбу сумління і чортівські муки дістаються крізь монастирські мури на світ, ніхто не знає, наскільки тут завинили недискреції. Один часопис має відвагу написати, що закиди сумління смертельно хворої візіонерки з Лурду вказують на те, як дуже вона лякається відповідальности за крутість, зв'язане з привидами й чудами.

В холодний зимовий день мати Жозефіна Імбер приступає до ліжка хворої Бернадети й каже:

»Моя люба дитино, високодостойні єпископи з Неверу і Тарбу бажають ще раз з ваших уст почути, що Пресвята Діва зробила для вас і через вас. Через те вони вислали чотирьох учених панів, які хочуть сьогодні прийняти від вас урочисту заяву щодо привидів, через які вас вирізнено з-поміж усіх людей. І високодостойна мати протоігуменя і консиліюм нашої конгрегації будуть приявні.«

Коли б Бернадета мала на обличчі ще хоч одну краплину крові, вона б поблідла. Але вона тільки приплющує очі й бореться за віддих. Ігуменя пробує її втихомирити й додати відваги:

»Візьміть це, Маріє Бернардо, як обов'язок послуху. Я буду пильнувати, щоб ви не перевтомились. Ручаюся словом..«

Врочистий акт відбувається у великій й холодній кімнаті, де поставлено два тузени фогелів. Старенька згорблена протоігуменя, вісім достойних черниць капітули, генеральний вікарій з Неверу, відпоручники єпископів і ще інші духовники підводяться і стоять, коли приносять на ношах до холодної залі сестру Марію Бернарду в супроводі матері Імбер і матері Возу. Сестри монастиря товпляться десь позаду. Найстарший з висланих теологів схиляється з ніжною обережністю над Бернадетою:

»Ми обминемо все, що могло би вас виснажити, моя сестро. Тут є протокол слідчої комісії від року 1858 - для прочитання. Там поміщені всі заяви, які ви тоді, точно двадцять літ тому, склали. Просимо вас нічого іншого не робити, як тільки потвердити ваші заяви. Почуваєтесь на силу це зробити?«

Бернадета глядить великими, сповненими тривоги, очима, навколо себе і ледве помітно потакує. Чи це знову переслухання? Одноманітне читання доходить до її слуху. Неначе з безмежної далечини чує вона оповідання чотирнадцятирічної дитини, що ходила шукати хмизу й зустрілась з гарною Пані. Дуже, дуже довго триває це оповідання і дошкульний холод охоплює руки й ноги хворої. Слабий віддих стоїть перед її вустами, наче дим. Бернадета напружує всі свої сили, щоб зрозуміти, чого від неї хочуть. Після короткого відтинку оповідання питає нижній голос найстаршого:

»Сестро Маріє Бернардо, можете ви підтвердити, як правду, те, що ви тепер почули...?«

Благальними очима глядить Бернадета в порожнечу. Тоді озивається дитячим голосочком:

»Ох, так, ох, так... я її бачила...«

Читає продовжує. Час немов стоїть на місці. Знову питає обережний голос старого священика:

»Сестро Маріє Бернардо, можете ви підтвердити, як правду, те, що ви тепер почули...?«

Звернувши свій благальний зір у далечину, Бернадета відповідає так само:

»Я її бачила, так, я її бачила...«

Коли ж її, після години часу, знову занесли до келії й вона сама залишилася з Наталією, зникає її мертвотність. Жахливі конвульсії потрясають Бернадетою. Що ще лишилося з її тіла, здається, пропадає під дією цих конвульсій.

»Ох, мій Боже«, плаче вона, неначе знову віднайшла слово. »Вони приходять, ще раз приходять, завтра й післязавтра, і питають, і питають аж до останнього дня...«

Наталія клячить перед нею й кладе руку на чоло:

»Ви тепер склали врочисте зізнання правди, моя приятелько... Ніхто вас не буде більше турбувати...«

»Ох, я знаю краще, ніж ви«, зідхає Бернадета, »мене будуть турбувати так довго, доки живу, і будуть мене питати, ще раз і ще раз... Коли вийдуть, забувають про все, що чули, і хочуть ще раз...«

Опісля, коли плач поволі зникає:

»Вони мені вірять і не вірять... Я це розумію... Забагато було для мене ласки...«

Згодом Бернадету наче опановує сон. Наталія залишається при ній. Зненацька хвора підводить голову.

»Не могли б ви мені дати мою білу торбинку, моя сестро?«

Сестра Наталія витягає з шухляди старий поминаний мішок, що його Бернадета носила, будучи шкільною ученицею. Лежала в ньому біблія, катехизм, панчоха, ско-

ринка хліба, грудка цукру, маленький осел з відломаною ногою. Коли Наталія випорожнила все з торбинки на укривало, Бернадета задоволено хилить голову. Як швидко зникають скарби багатого, так міцно тримаються достатки бідного. Бернадета вказує на образок Богоматері, який подарував їй Пейрамаль:

»Візьміть цей образок, моя сестро«, просить вона, »вложіть його в конверт і напишіть адресу: До Високопреподобного Отця Пароха Марії Домініка Пейрамала в Люрді«.

»Тільки образок і більш нічого?« здивовано питає сестра Наталія.

»Це вистачає«, каже Бернадета.

Коли ж Наталія хоче відійти, хвора кличе її:

»Моя сестро, напишіть ще такє: "Cher monsieur le cure", Бернадета Субіру думає про вас«

Годину пізніше сестра Марія Бернарда має нову атаку недуги. Її переносять того самого вечора до інфірмерії. На завжди.

СОРОК ШОСТИЙ РОЗДІЛ

ТІЛЕСНЕ ПЕКЛО

Того самого дня, коли старий канонік Пейрамаль міг укінці вийхати до Неверу, приходить один турист до Люрду. Це Гіяконт де Ляфіт, письменник, який, почавши від весни двадцять один рік тому, не був у цьому місті. Є одна захована й дві явні причини, що спонукали пана де Ляфіта до подорожі. Один з братчиків запросив його найсердечніше під час відвідин у Парижі провести кілька тижнів перед Великоднем у його віллі коло Люрду. Ляфіти вже давно не мають свого дому на острові Шале. Дім з островом продано, щоб уможливити регуляцію ріки Гав і заснування нових підприємств. Різні члени тієї родини побудували собі в гарних суміжних околицях вигідні літні дома, які лежать далеко від шпиталів і закладів для обслуги паломників цієї незвичайної місцевости.

Гіяконт де Ляфіт ще далі є бідним мужем без слави, як і був давніше. Його молодече намагання покликати до нового життя клясичну александрину й через те дати романтичній душі мармурове тіло, закінчилось невдачею. Ніхто не думає вже більше про александрину, клясичні твори або романтичні. Література завдає собі багато трудно, щоб реалістично представити розвій людства. Описують життя машиніста паротягу, корабельного техника, фабричного робітника й гірника в вуглекопальнях. Звертають увагу на мале й непомітне. Пишуть про статеві клопоти і чуттєві комплікації торговельних агентів. Шляхетна французька мова лізе, всупереч бажанню Ляфіта,

на базари, до каварень і коршем передмість, у лякейському зусиллі охопити якнайбільше простакуваті польоти жаргону. І вся ця тривіальність тоне в банально-пложкій метафізиці поступу й знання. Не диво, отже, що в такі часи не могло бути викінчене надзвичайне діло, тобто заснування Тарбу, не кажучи вже про його важливість.

Хто живе давно прогомонілим словом похвали Віктора Гюго або принадковими часописними статтями, той не може дозволити собі на дорогі запрошення, за які можна було б прохарчуватися кілька тижнів. Друга причина захована в тому, що Ляфіт недавно зустрів старого знайомого з Люрду. Це Жан Баптіст Естрад, який є вже директором податкового уряду в Бордо. Пан Естрад має звичку проводити щороку свої вакації в Люрді, і як раз у весняних днях, під Великдень. Він так сердечно висловлював бажання показати своєму колишньому другові з Кафе Франсе зовсім змінене обличчя чудесного міста, що той дався пірвати його пропаганді.

Третя, таємна причина є таємною і для того, хто на неї покликуюється. Гіяконт де Ляфіт почувається хворим, смертельно хворим. Цро це він знає. Зло сидить в його горлянці, де вже не раз наростали пухлини, що згодом зникали. На гострий запит пацієнта, чи це може бути «рак», лікар потакнув. Згідно з своєю меланхолійною вдачею, літератор Ляфіт приймає лікарську можливість за абсолютну певність. Він уважає себе страченою людиною. Він не вірить, щоб йому хтось міг допомогти, ні наука, ні чудо Люрду. Його горда свідомість відкидає одне й друге. Але Люрд далі є місцем чудесних виздоровлень, про які пишуть не тільки клерикальні газети. Така твереза людина, як Естрад, хвалиться, що був наочним свідком кількох блискавичних оздоровлень. Від часу розмови з директором податкового уряду, в душі Ляфіта внадився неспокій, якого він не розуміє. Ідучи на південь, він думає тільки пожити трохи в Піренеях і відсвіжити собі спогади. Більш нічого.

Гіяконт Ляфіт має п'ятдесят дев'ять років. Знайомі кажуть нишком, що він дуже постарівся. Вони бачать, що гарна біловолоса голова письменника з гостро зарисованими скронями й блідими та запаланими щоками робить тепер сильніше враження, ніж давніше, і безумовно скидається на генія. З тих знайомих не один уже помер, між іншим, учитель Клярен, ворожий партнер одуховлених дискусій, і старий, славнозвісний Лякаде, який завше ставився до поета з певною старомодною йовіальністю.

Ляфіт іде між Естрадом і доктором Дозу вниз бульваром до гроти, головною вулицею, що веде через побудований кілька років тому Пон Мішель до посвяченого району. Є ясний неділений день. Ляфіт сприймає без захоплення ті зміни, що зайшли в старому скельному гнізді. В очі кидається готель за готелем. Проте, ці будівлі не зраджують собою монастирської простоти, спокою й гідності, що відповідали б повазі місцевості. Навпаки, всюди вилискують фасади з штукатурками — діло отруйної архітектури, яка під святими написами дуже невдало зберігає свою гримасу. Наколи оглянутись довкруги, можна було б подумати, що ми в дуже дешевій купелевій місцевості або на променаді якогось портового міста, але не в Люрді чудес. Усюди панує посмак маленького лікувального казино, провінційного театру різнородностей або гіподрому. Знехочу бачить Ляфіт по домах, у безмежних рядах, крамниці з образками та фігурками святих. Святий грам, що йому там пропонують купити, запирає йому віддих. Уже майстрові Фабішові з Ліону вдалося правдивий каррарський мармур, з якого він виробив статую Пані, перемінити на маргарину. Тисячами зразків стоїть тепер крикливий гіпс тієї скульптури, від якої відвернулася була невдоволена Бернадета. Всюди нагромаджено Вавилон релігійної конфекції. Бернадета відіграє в ній головну роль. Вона клячить у своїй білій накидці й молиться до Мадонни. Такою її бачать не тільки на олеографіях,

літографіях і світлинах, але також і на укривалах, хустках, гаптованих речах, і у повній плястиці на листах і меблях. Гіяконт де Ляфіт обурюється:

»Двадцять років тому виникла чудова казка. Невинна дитина побачила Пречисту Діву й описала своє враження дуже плястично та неповторно. Але приходиться цей ганебний час і люди зменшують цю оригінальну казку до брудного рівня своєї власної конвенції. Церква ж очолює цей нікчемний чин...«

»Щодо осоружних речей, маєте рацію«, каже Естрад. »Але Церква, толеруючи це, мабуть мудріша, ніж ми припускаємо. Сильні духи відвернулись від неї, а залишився, поруч ялової аристократії, ярмарковий смак цього народу, бож він іншого не сприймає. А може, ви думаете, що Церква має малювати ікони святих, згідно з модерним мистецтвом?«

»Я не погоджуюся з вами якнайрішучіше, любий Естраде«, гарячиться письменник. »Коли Церква не мала вартість, по її боці стояло найвище мистецтво. Бож нічого для людей на цій землі немає святішого, як краса, інкарнована в найвищому мистецтві. На мою думку, Церква перестала бути святою, якщо вона відкидає красу й не хоче порушити смаку троглодитів...«

»Чи не можна було б взяти ваше речення навиворіт, мій приятелю?« посміхається Естрад. »Коли мистецтво мало не вартість, Церква стояла по його боці...?«

Доктор Дозу, що німо йшов коло обидвох, показує на великий дім, по той бік мосту:

»Тепер ми побачимо найповажніше, що є на світі«, каже він.

Під проводом старого лікаря супутники перейшли по двір'я шпиталю »Сімох Болів«. Тут чекають у густих рядах схожі на рікші візки, в яких носильники підводять хворих до гроти, до джерельної купелі, у пливальний відділ, і до базилики. Опісля панове дістаються в сіни посереднього

відділу, до чистої й довжелезної зали, де стоять довгі столи, збоку яких як раз сотки людей сіли до обіду. Панує тут добрий порядок, немов би кожний хворий свідомо зберігав гармонійний розвій щоденних потреб для власного добра. Довгим гусаком ідуть сестри-черниці поміж столи й наповняють тарілки супом та склянки темно-червоним вином. Люди, здається, не є сумні, лише помітно зворушені. Вони балакають і сміються. Можливо, що оповідають історії про щоденне побойовисько чуда. Бож у Ляурді чудо — це буденне явище.

»Це ті, що не мають болів«, тихо каже Дозу до Ляфіта. »Ми знаходимося тут до певної міри в першому районі цього надзвичайного дантейського дому. Це район кульгавих і сліпих...«

Коли ж перед короткозорим Ляфітом зарисувався виразніший образ юрби, бачить він, що тут дійсно зібралися тільки кульгаві й сліпі. Чути стукіт милиць і паличок коло столів, викривлені ноги безсило звисають униз. Моргливий посміх тих, що не бачать світла, трапляє в порожній простір. Ляфіт збентежений:

»Скільки ж тих нещасних відзискує здоров'я?« питає він лікаря.

»Протягом десятиліть уже багато людей вилікувалось. Проте, безперечно надприродні вилікування належать до рідкостей. Зрештою, їх аналізує й стверджує лікарське провірче бюро. Можете бути певні, мій приятелю, що скептицизм збоку лікарів ані на один ступінь не зменшив свого сиротиву. Очевидно, полегшення й поправи важких органічних хиб трапляються часто. Гляньте на цих людей! Коли один єдиний між сотнями і тисячами чудесним способом і раптом отримає зір або можливість ходити на ногах, то душа всіх інших гостро реагує. Росте надія, для якої немає поняття. Якщо не вдалося цього року, вдається наступного. Розумієте...?« Дозу відчиняє двері: »Тепер ми приходимо до тих, що не можуть рухатися...«

Три нові залі. Густо скупчені ряди ліжок. Тихо лежать хворі під своїми білими покривалами. Де-не-де кидається у вічі ортопедичний апарат. Коло деяких ліжок сидить чоловік, дружина, мама або якийнебудь кривий. Під ліжками зберігаються злиденні клунки малих людей за шість су. Панує застигла мовчанка, у протилежність ідальні. Безмежно втомленими здаються ці нерухомі люди, виснаженими довгими подорожами до станції »Остання Надія«. Частина тих сірих облич тримає свої очі звернені в далечінь, інша частина спить своєрідним сном.

Тепер же Гіякинт де Ляфіт мусить себе міцно взяти в руки, тому що по черезно треба вступити у внутрішній район дому. Він упродовж свого життя, будучи чутливим, тривожно обминав глядіння на хворобу й бридоту. Будучи романтиком, він у своїх писаннях охоче звертав увагу на лічну сторінку життя, проте в дійсності постійно віддалявся від неї. Ніколи він не знав, що є саме те, що є тут. Він часто приплющує свої очі. Але своїх ушей він не може замкнути, коли в кімнатах хворих пронизує його притишений зойк, наглі крики, дивне фантазування. Тут лежать »внутрішні хвороби«, люди зі знищеними легенями, яким треба стирати з уст криваву піну, люди з роз'їденою раком утробною, що не можуть утримати екскрементів. Ляфіт бажав би якнайшвидше залишити цей відділ. Але невблаганий Дозу скеровує його в бічну кімнатку. Там сидить у високо-прикрученому кріслі може одинадцятилітній хлопець з поглядом в очах, якого Ляфіт ніколи не забуде. Безформні ноги хлопчини виявляють від бедер униз аж до стіп усі відтіні червоности, які лише існують, почавши від ясної лососевої червоности аж до глибокої червоно-брунатної. З відкритих гангрених сочиться кров і ропа. Промочена перев'язка з цього лежить звинута на землі. Поруч хлопця сидить згорблена пані, з її ніг розноситься нестерпний сморід.

»Отож, як вам поводитьсь, монсьє?« весело питає Дозу.

»Пресвята Діва мені допомогла«, коротко відповідає хлопець. »Деякі місця вже просохли. Гляньте, монсьє...«

»Дуже добре, мій любий. Завтра буде тобі ще краще. І так день за днем, цілий тиждень, аж усе висохне...«

»Ох, так, монсьє, я твердо вірю«, каже хлопчина, і з його очей світить смертельно втомлений, але солодкий погляд. Ляфіт утікає з кімнатки. Він попадає в кімнату смертельно хворих. Тут лежать ті, що є на порозі останньої надії. Більшість їх уже прийняла Найсвятіші Тайни. Коло ліжок стоять священики. Тепер Ляфіт чує свою власну смерть, що тиснеться йому до горлянки. Він мацає свою шию. Власна смерть наближається до нього з усіх усюдів. Він свідомий того, що належить до довгого походу цих засуджених на смерть, хай і вдається йому ще грати роль достойного чужинця, який оглядає це пекло й чується безпечним. Він змагається за віддих. Він боїться, щоб не ослабнути й не скомпромітуватись перед своїми товаришами...

Шлях іде далі. Входять у кімнату жінок хворих на «люпус». Вони сидять на своїх ліжках, непорушно й мовчки, з головами заслоненими густим чорним вуалем, тому що вони не можуть глядіти одна на одну. Лікар каже одній з жінок відхилити заслону. Ляфіт і Естрад на хвилину відвертаються назад. Форма голови трупа. Колір сиріої шинки, очі надмірно лискучі, у кривавих очодолах. Ніс зник, зникли уста. У відкриті носові ямки всаджено вату. Жінка щопиш випила філіжанку кави. Вона мусить бути обережною, щоб напій не попав у невідповідний отвір. Доктор Дозу розмовляє з цією темночервоною труп'ячою головою так речево й самозрозуміло, як і з нормальною істотою:

»Минулого року ми мали далеко гірший випадок, ніж ви, мадам. І пацієнтці стало легше, цілком легше. Розумієте мене?... І тепер дайте мені слово, що витримаєте й не будете робити ніяких дурниць«.

Темночервона труп'яча голова радо потакує.

При відході Дозу шепче своїм приятелям:

»Вона вчора хотіла поповноти самогубство...«

»Є це правда, що таке обличчя можна взагалі виликувати?« питає не без зусилля Ляфіт.

»Так, правда«, відповідає лікар, »ви можете перевірити фотографії в бюро. Недавно виликувана хвора на «люпус», спочатку й не зауважила, що зненацька в неї виріс ніс і появилися уста«.

В одній з побічних кімнат стоїть непорушно в кутку мала жінка, обернена обличчям до стіни. Так вона стоїть цілий день. Вона робить враження дуже нечемної дитини, яку за кару поставлено в кут.

»Я лікар, мадам, що вас відвідує«, здоровить її Дозу. Повільно жінка повертається. Її обличчя не є навіть так людське, як тої жінки з труп'ячою головою, кольору сиріої шинки. Це схожий на брунатну сигару оказ пухлин, скований двома варгами, що не є варгами, лише величезними фіолетними шматами, подібними до грубих дерев'яних губок, які ростуть на всі боки. Це жахливе обличчя медузи починає хутко говорити. Його голос звучить, наче притишине бурмотіння з-за подушкових дверей. Дозу все розуміє й згарячу випереджує співрозмовницю:

»Ваше бажання буде виконане, мадам. Коло півночі вас перенесуть до плавальні, де ви будете самі й ніхто вас не буде бачити...«

Гіяконт де Ляфіт іде повільно сходами вгору, стиснувши п'ястук коло своєї грудної перетинки. Він тепер не може ясно думати. Жахливі питання накопичуються в ньому. Є це чиста, безвартісна природа, бездушна богиня, яка в тривкому лихварському процесі не тільки нищить свої створіння, але також засуджує на досмертне затгивання в таких недугах? Для вас крила з грайливими кольорами бразилійських метеликів і грайливе нищення «люпусової» варги одне й те саме. Краса й бридота не розрізняє ці орієнтаційні таблиці їхньої найнещасливішої креатури —

БЛИСКАВИЦЯ ЛЮРДУ

людини. Або це варварський земний бог, рівний huitlipochtli ацтеків, який ссе з таких огидних облич і мученицьких постатей перверсивні жертвні розкоші? — Абож є це дійсно теологічний Бог гебрійської біблії і християнської Церкви, який дозволяє на ці абсурдні хвороби, як на незрозумілий силогізм між провинною одуховленою, очоловленою матерією, і її спасінням?

Коли вкінці відвідувачі вийшли на свіже повітря, доктор Дозу каже до Ляфіта:

»Отже, ви бачили, мій приятелю, як глибоко сягає пекло в наше життя...«

»Так, месьє«, підтверджує Естрад. »Люрд є на планеті геометричним місцем, де пекло перетинає небо...«

Ідуть далі. Лікар бере Ляфіта попід руку:

»Ви бачили тільки маленький витинок страждання, яким переповнений наш світ, більше ніж люди прочувують. І сюди пливе безперервне паломництво. Завтра знову очікуємо п'ять нових потягів з хворими. При тому, мій любий, це не тільки звичайні побожні люди, які в Люрді шукають спасіння, не тільки католики, що до нас приходять, але теж і протестанти, і жида. Це зневірені люди, які вже не мають іншого виходу...«

»Частіше, ніж недугу. лікують тут зневіру«, каже тихо Ж. Б. Естрад.

Доктор Дозу зупиняється й оглядається довкола:

»Думали ми про це двадцять років тому«, посміхається він, »коли ми сиділи в Кафе Дюрана й сперечалися на літературні та наукові теми? Думали ми, що наче за поміччю чародійної палиці виникне Люрд? І тільки тому, що одна нужденна дитина з завошивленою Рю де Птіт Фоссе побачила в печері гарну Пані і за неї боролась? Якщо тут є чудо, то Бернадета Субіру є найбільше чудо. Що ви вже не це, Ляфіте, письменнику?«

Гіяквіт Ляфіт, який має дар слова, не каже нічого.

Вже о третій годині носильники підсунули хворих на величну рампову площу перед базилікою, яка на Массабельських скелях пливе, наче щоглистий пароплав на хвилі моря. Є кілька сот тих возиків, переважно забезпечених охоронними покрівлями, які в далекому півколі творять перший ряд хору, що супроводить видовище. Це наскрізь несамовите видовище, якщо зважити, що один із цього хору може стати героєм чуда, коли то раптом з його люпусового обличчя відпадає передавнений струп, як суха вапнева заправка, й появляється з-під нього нова й здорова шкіра. І це видовище не є грою або поголоскою або балаканиною, лише очевидна дійсність, в чому може переконатися кожний, хто приймає в ньому участь. Тут людська духовна природа вдаряє так приголомшуюче в обличчя, що ніхто не може словами подати до вірування, і навіть ті, що є начотними свідками, починають пізніше не вірити в свої власні спогади.

Зараз за візками нерухомих і зболілих людей уставлено кульгавих, калік і сліпих, які самі можуть іти на призначене місце. За ними хвилюється юрба десяти тисяч паломників і глядачів, що очікують великої події, яку ніде інде, як тільки тут, має виявити наша земля, замешкала смертними. Полум'яна туга сповнює серця одних і гаряча цікавість серця інших. Посередині юрби стоять Дозу, Ляфіт і Естрад. Доктор хоче, щоб письменник пережив там ту годи-

ну, коли то б'ється серце маси. Вибрано пригоже місце. »Сьогодні великий день«, каже Естрад. »Ви маєте щастя, любий Ляфіте, прибув монсенйор Пішено, єпископ з Тарбу, щоб відбутися процесію з Найсвятішими Тайнами«.

»Є це справа каноніка Пейрамала?« питає Ляфіт.

Лікар здивовано глядить на нього:

»Ви не знаєте, що Пейрамала майже усунено на бік? Він — буйна голова, ще навіть у своєму віці. Він не може погодитися з духовниками з ордену і вони з ним теж ні. Вже монсенйор Льоран, його великий противник, усунув був його в свій час. Батьки гроти мають тепер перше слово. Пер Семпе передусім, колишній священник, якому парох глибоко довіряв...«

Ляфіт не виявляє великого зацікавлення вістками про клер. Він хоче дещо знати про цю процесію в Люрді з Найсвятішими Тайнами.

»Єпископ благословить Найсвятішими Тайнами кожного хворого«, повчає його Естрад. »Більшість виздоровлень трапляється після цього благословення«.

»При благословенні, а не після пиття з джерела?« розвідує Ляфіт.

»При обидвох нагодах«, відповідає Дозу. »Але для мене особисто ті тільки оздоровлення є найбільш чудесні, які не мають ніякого відношення до театральности. Приміром, кілька днів тому одна молода пані раптом виздоровіла з безнадійно штивним коліном, у той час коли вона, нічого не думаючи, сиділа в парку на лавці й дивилась на Гав. Вона раніше не пила води з джерела, ані не молилась. Це було цілком непередбачена несподіванка чудесного вилікування...«

Пополудневі тіні видовжуються. Юрба росте. Напруженія згущується. Дозу й Естрад, старі свідки візій стверджують, що це є точно той самий рід зворушення, яке у великий четвер згіршення проймало народ Массабьелю, коли то кожний очікував рожевого чуда. Люди неспокійно змі-

няють свої місця. Океанський шум розгаряється від бретонського хреста на далекому кінці посвяченого парку аж угору до рампи базиліки. Він заламується на смертельній тиші важко хворих, які нерухомо сидять на своїх візках. Ніщо на світі не може так мовчати, як ці схилені на грудях або плечах голови, що отяжіли під тягарем їхньої долі й їхнього очікування.

Ляфіт оглядає людей, між якими мусить стояти. Це не тільки простий народ південної Франції: стомлені старі жінки, вбрані найбідніше в чорне, з рукавичками власного виробу на порепаних руках; погано обголені чоловіки в святовому вбранні, що глядять перед себе ясними, задумливими очима. Хай ці постаті і творять значну частину юрби, але вони не є в більшості. Легко зауважити, що багато добре одягнутих людей прилучилися до народу. Наприклад, недалеко Ляфіта стоїть один пан середнього віку, правдоподібно, вчений. Кушуваті брови, кушуваті вуси, золоті окуляри на чорному шнурочку. Це одуховлене обличчя без сумніву донедавна відповідало на питання всіх питань щирим »не знаємо«. Не інакший є і Гіякинт де Ляфіт, який, згідно з власним признанням, уважає матеріалістичний атеїзм тільки релігією, дарма що найгіршою, яка є. Але тепер пан з кушуватими вусами нервово переступає з ноги на ногу. Він може десять разів знімає окуляри, чистить їх, накладає на ніс. Він важко зідхає й витирає піт. Він наче чекає на когось, про якого не знає, чи має його прийняти зичливо, чи боятися його. Таке ж саме невизначне почуття сидить і в грудях письменника.

Дзвони б'ють на знак, що процесія єпископа, послужна словам Пані, наближається до гроти. Якесь зрушення проходить крізь юрбу. Все тиснеться ближче, до бар'єру хворих. Кілька хвилин пізніше чути притишений голос: »Вони йдуть!« І тисячі нараз втихають, начебто кожний припинив свій віддых. На рамні йде маленький мужчина з хоругвою, випереджуючи всіх інших носіїв хоругов.

»Бачите цього хлопця з викривленими ногами?« тихо питає доктор. »Він несе хоругов попереду всіх інших, навіть перед мельником Нікольо, тому що він, так би мовити, перший новонародженець чуда. Ми його тут ще далі називаємо дитиною Бугургортів, хоч він уже має двадцять п'ять років. Ви, напевне пригадуєте собі той зворушливий випадок, коли жінка одного робітника занурила була свою вмيراючу дитину в джерело...«

Гіакинт де Ляфіт не пригадує собі.

Єпископ появився під своїм брокатовим небом. Червоनावий фіолет його риз вилискує на сонці серед білоти хорових сорочок, бож його супровід є численний. Він виступає з-під baldахину. З променистою монстранцією в обидвох руках, скеровується князь Церкви до півкола візків з хворими! Дзвони мовчать. Один лише дзвоник дзвонить тонко, коли єпископ досягнув правого кінця луку й сакраментальним Христом робить знак хреста над першими хворими. Все клякає, Естрад і Дозу теж. Ляфіт глядить на чужого пана побіч себе. Той вагається трохи, поки не стає навколішках. Письменик цього ніколи не робив, почавши з найранішої юности. Він не любить співдіяти з юрбою. Його Бог запросив до високої ложі. Він соромиться себе й інших, і не знає, клякати чи не клякати. Через те він глибоко схиляється і залишається в цій позі. — Благословляючи йде єпископ від одного хворого до другого. Його шлях довгий. Нагло хтось серед тисячі людей кидає оклик:

»Господи, дай, щоб вони прозріли!

Господи, дай, щоб вони ходили!«

Цю ударну молитву, цю магичну формулу заклання скрізь підхоплюють хори. З усіх боків йде моління до неба, щоб воно прихилилось до землі. Здається, що люди не знаходяться в Європі математичних і винахідливих мозків, лише в пракраїні людства, де народні маси ще не втратили сили, щоб вичаровувати чуттєві струми і з ними перемагати ворога. Ляфіт відчуває, що його беруть з собою ці таємні струми

почувань. Він не дивується, коли якийсь паломник раптом ударяє в свої груди й починає співати монотонну молитву:

»Господи, дай, щоб ми прозріли!
Господи, дай, щоб ми ходили!«

Єпископ повільно обійшов усе півколо. Тепер крокує він урочисто аж до середини рамп. Невимовно ритмічним рухом підносить він золоту монстранцію високо понад свою голову й дає знак благословення для всього народу. Тонко тельняк дає дзвінок у безмежному просторі. Опісля знову впадають у мелодію великі дзвони. Благословення закінчилось.

Єпископ і його клер зникають у базиліці. Юрба, пробуdivшись з заклання, що її звело до купи, втрачає свою єдність, починає хвилюватися і розбивається на групи. Носії виступають за своїми візками. Вони чекають аж звільниться рамба, щоб опісля завести хворих до різних лічниць.

»Йдемо тепер«, каже доктор Дозу.

Ляфіт вагається. Що сталося? Щось сталося.. Це дається відчувати. Згодом проноситься там, на кінці рядів з візками, гостра суматоха голосів. Численні витягнуті руки вказують на один пункт. Люди метушаться. Ляфіта і його супутників пориває юрба. Дозу енергійно прокладає собі шлях уперед і тягне за собою інших. Він пробирається аж до візків, де досвідчені в таких випадках носільники, взявшись за руки, створили забору. Але там, у далекому вільному просторі між рампою і рядом візків, можна бачити самотню жінку...

Ця жінка — великан. Вона піднесла свій одяг, немов би мусила йти через брудні калюжі. Її ноги — це напуклі нерозчиленовані вальці. На них посувається жіноча товста везка, крок за кроком, цілком поволі, як маріонетка, повністю віддана цьому мистецтву ходження. Посувається рівномірним і штивним ритмом. Жінка подала голову назад, при чо-

Я НЕ ЛЮБИВ

му її бідолашний оздоблений квітками капелюшок зсунувся на плечі. Жакет з неї злетів на землю. Вона балянсує руками, немов би не йшла твердою дорогою, а по линві. Один носій обережно й рутиновано ступає за нею, щоб дати їй поміч, коли зайде потреба. Другий посуває возик для хворих. Вона йде і йде, наче в невидимій кулі, витягій з часу й простору, яка рухається разом з нею. Юрба з запертим віддихом приглядається їй. Ляфіт сприймає чийсь шепіт:

»Я її добре знаю. Протягом десяти років вона не могла зробити ні одного кроку..«

Коли вона повалиться на землю? мислить Ляфіт. Але незнайома жінка не падає на землю, лише йде майже танцювальним кроком, аж доки не зникає зовсім малою в дверях базилики. Щойно тепер настає кінець абсолютної тиші. Один молодий пан, якому сльози скапують по обличчі, тремтливим голосом співає магніфікат: »Величає душа моя Господа.«

»І радується дух мій«, підтягає група свещеників, що знаходяться між глядачами. Понад усе лунають звуки гімну на честь Бога, що »скинув могутніх з престолів і підніс покірних, і прийняв Ізраїля, раба свого, згадавши милосердя, як сказав батькам нашим, Авраамові і родові його до віку.«

Ляфітові здається, що в його тілі обернулася вся утроба. Щоб почути свій голос, він питає лікаря:

»Це є правдиве оздоровлення?«

Дозу робить невизначний жест:

»Пройдуть дні й тижні«, каже він, »поки про це буде певний осуд. Треба перш за все зібрати всі лікарські звідомлення про дотичну хворобу...«

Лікар пропонує Естрадові й Ляфітові вступити з ним до бюро досліджень. Ляфіт зиркає в простір, який нагадає йому не так приймальню кімнату, як радше мореплавську хижку вітрильника. Але вже в дверях він повертається, почувачись погано. Він мусить залишитися сам.

Грота в присмерку. Піренейське небо ще вповні насичене світлом і променистими кольорами. Тут, у долах, починає вже сіріти. Великий залізний стоек під скельною нішею, особлива свічкова пальма, мигають сотками полум'яних язиків, усуваючи пізніше денне світло з нутра гроти. Статуя Пані в овалю вкрита танцюючими тінями. Терновий кущ і галузка дикої рожі вже зеленіють; вони від двадцяти років не змінилися. Темна скеля під нішею вилискує вогкістю. З неї скапує вода, крапля за краплиною. Внесена вперед скеля з іншого боку гроти, схожа на величезну лобову кість, блищить жовтим кольором. Якщо звільна наблизитися з берега Гаву до гроти, як це робить тепер Гіякинт де Ляфіт, можна подумати, що цей ясний скельний кістяк покритий продіравленою заслоною, або диваном або своєрідним готицьким мірничим механізмом. Але це тільки густа тканина милиць, паличок, луб'я, ортопедичних лушин, розвішаних тут вилікуванцями. Ця грота не має нічого спільного з пустинною печерою, яку Ляфіт знав із своїх ерзулянок. Проте ж, на неї ніхто не поклав руки. Її лише забарикадовано гарною високою сіткою, через яку з-права і з-ліва провадять до середини два вузькі проходи. Здовж цієї сітки простягається молитовний ступеник для кляучих, що тут під час Богослужби причащаються, або хочуть бути якнайближче до скельного порталю візії. Далі позаду є, може, двадцять рядів лавок, відгороджених від себе широким входом. Це місце для побожних людей. У ту годину

прикладу на лавках повно людей. Ліворуч готи, на високій проповідниці, стоїть молодий священик, який лагідним голосом проказує лоретанську літанію. Ляфіт при наближенні чує виразніше молитовні слова:

»Мати Божої ласки — Ти найчистіша Мати—«

Після кожного заспіву священика підноситься у відповідь бубоніння побожних.

»Ти найневинніша Мати — Ти непорочна Мати — Ти Мати доброї поради — молись за нас —«

Які гарні вірші, думає Ляфіт, який тихомірний ритм. І дійсно, стриманий голос молодого священика й співзвучне йому зумкання вірних зливаються в одну колискову пісню, що в зв'язку з наближенням сумерку полонить їх серця. Чимало клячучих моляться з розпростертими руками. Вони таким чином наслідують своїм власним тілом форму хреста й хресне страждання. Змушуючи свої мускули впродовж чверти години до такої втомної постави й до болю, вони виконують заклик до покути, який Бернадета виявила на домагання Пані.

У поміркованій віддалі від останніх лавок стоїть Гіяконт де Ляфіт. Несміливість не дозволяє йому стати ближче до людей. Йому соромно, наче чужинцеві, що випадково потрапив у інтимне товариство, до якого його не запросили. Проминуло багато десятиліть, поки він відважився переступити пороги святости — не на те, щоб подивляти мистецтво. Я не такий, як вони там, думає Ляфіт, і я не маю їхньої простої віри. Мій мозок протрясаний всілякими розкладовими думками. Мій розум спіткнувся над нічним престором на розумові людства. Я знаю, що ми належимо до злиденної тваринної раси, яка відрізняється від оवादів і амфібій тільки кількома розгалуженнями нервів та ілюзіями. Правда для нас більйони разів недоступніша, ніж для вони інтеграли. Наш сучасний спосіб думання, безумовно критичний, залічує себе до більш тонких, ніж давніший релігійний спосіб мислення. Він забуває в своїй обмеженості,

що є тільки формою. Я передбачую сьогодні, що минулі форми думання стануть майбутніми формами й можуть з іронічним посміхом глядіти на всю нашу критику. Часто я хотів задовольнитись малим, але моє жаденне серце не є створене на те, щоб задовольнитись малими вислідами. Я добре знаю, що всі боги є відзеркаленням нашої власної тілесної природи, і що коли б пелікани вірували в Бога, то їхній бог мусів би бути пеліканом. Проте ж, це не є доказ проти божества, лише доказ обмежености земного духу, який не може існувати поза образами й словами. Я ніколи не міг би стерпіти думки, що я навіки виключений від пізнання Бога, з яким я чуюся, помимо всього, spokrevnim. Я не належу до тих он вас, що вірите в небо на небесах. Але і не належу я також до тих дурнів, що вірять у небо на землі, яке можна влаштувати через кращі закони й машини. Тут то я далеко ближчий вам, отим, що вірите в небо на небесах...

Ляфіт приступає ближче до готи в Массабьєлю.

»Ти наймудріша, Діво Маріє — Ти гідна похвали, Діво Маріє — Ти могутня, Діво Маріє — Ти добра, Діво Маріє — Ти вірна, Діво Маріє — Ти дзеркало справедливости—«

Якщо б коло мене стояв тут Клярєн, я не занедбав би його розгнівати. Чуєте ви цю чудову літанію, мій приятелю? Не інакше прославляли колись побожні ефезці свою Діану. Чи не так? — Я історик, мій любий Гіяконтє, і тому я не перецінюю історію. Вона — ніщо інше, як вияв вічного ставання у пливучій воді часу, в Гаві часу. Кожна епоха інакше глядіть на речі. Чи Апольон або Христос, чи Діана або Марія — це змінливі імена й змісти уявлень, і водночас сама відчута людиною наявність. Ви самі відчуваєте в даний момент більше, ніж хто-небудь інший, цю наявність, мій приятелю. — Справді, ви так думаете, мій приятелю Клярєн? Я, помимо свого критичного духу, є старомодною людиною. Поети завше старомодні. Але після нас, може, прийдуть люди, яких уже не буде навідувати таке почуття.

— Можете бути спокійні, мій любий Гіякенте. Завжди існуватиме якась Бернадета, яка невидиму Пані зробить для світу видимою, на вічні віки.

Ляфіт ще на один крок ближче підійшов до Массабельської гrotи. Він досягнув останнього ряду лавок.

»Ти причина нашої радості — Ти духовний посуд — Ти достойний посуд — Ти знаменитий посуд побожності—«

Чуєте, Клярене! Я вам не буду довго докучати. Я маю рака в тілі. Так мені сказав один сердечний лікар. Але я не потребую лікаря. Рак появився насамперед в горлянці. Описля він буде в шлунку, в печінці, в кишках. Це називають метастазою. Про це я інформувався. Мої дні пораховані, дуже пораховані, Клярене. Не кажіть, що я ще маю людський вигляд. По році або може вже після кількох місяців я перетворюсь у нужденну брилу тіла, яку я бачив у шпиталі »Сімох Болів«. Я не герой, мій приятелю, лише тремтливе »меме«. Так, мої дні пораховані, і важкі мої ночі. Та страх перед смертю — це ще не найгірше. От, витягнеш усі чотири кінцівки перед себе і чекаєш. Але в моїх важених ночах пізнав я щось далеко жахливіше. Ви не висмієте мене, бо належите до тих, що вірують.. А зі старістю я не став дурнішим, лише мудрішим. І пізнав я, що на цьому світі найбільший грішник — це я, Гіякент де Ляфіт, безіменний герой статтей, нуль, нікому непотрібний. Повірте мені, Клярене, що я з вами тепер не кокетую а ли лорд Байрон. Не згадую тут про тисячі брудних грішників розпусти й немочі, якими моя душа плямиться день-у-день. Але говорю про центральний гріх буття, про найбільше смішну й недоречно гордість, яка стояла вже при моїй колісці. Вона трясла мною вже десятилітнім. Через гордість я не хотів нікому нічого завдячувати, навіть моїй мамусі. Через гордість хотів я бути чимось, що походить само від себе і тільки на собі самому спирається. Думка бути людиною, вирослим ембріоном, що є залежний від походження, країни, любови, крові і переміни матерії, така думка була

для мене нестерпна. Незалежний аж до манії, присягнув я собі бути єдиною істотою, яка не належить до ніякої спільноти. За моїми переконаннями, ніщо мене не виховало, ніщо на мене не вплинуло, ніщо мною не кермувало. Я був моїм власним плодом. Самосвідомість мого гордого духа піднялась понад усе. Коли я не визнавав Бога, то лише тому, що я не стерпів би того, що це не я є Ним. Тому то аналіза була моїм світовим престолом, і з нього я панував. Але тепер мені так, начебто я стояв поза моїми плечима і вперше бачив себе плястично, мов якогось чужинця. Мій гріх, Клярене, є гріхом люцифера, хоч я тільки запаскуджене ніщо з пістряком у тілі. Важкі нічні години за останній рік дали мені можливість пізнати, що гріхи наші не так шкодять Богові, як нам самим. Так, мені ясно, моя гордість зруйнувала мене...«

Дехто з богомольних глядить скося на Ляфіта, який стоїть у проході між лавками.

»Ти, духова роже — Ти, вежо Давида — Ти, вежо з слонової кости — Ти, золотий доме — Ти, арко союзу — Ти, небесна брамо — Ти, зоре вранішня—«

Де я тепер? Так, ти вежа з слонової кости! І я теж вежа. Але вежа розвалилася, в ній повно щурів і стонів. Так, ти золотий дім! І моє Я — також дім. Мені його дали за чинш. Я його пропив. Тепер же мені кажуть вийти з дому, виганяють мене, і я не можу нічого довести до ладу. Ох, ти вранішня зірко, що я зробив із свого життя? Це ж було добре життя, хоч його біла нужда. Ніколи мене не покарали зігнаними частинами тіла, так як невинного хлопця в шпиталі. Мого обличчя не пожер »люпус«, дарма що я собі на це заслужив тисячу разів більше, ніж ті бідні й спокійні жінки. Я не мусів стояти в куті через сором, щоб не показувати людям своєї пйки. Я повинен би ще боязливіше стояти в кутку, ніж та жінка, бож пика, яку я дійсно маю, більше схожа до медузи, ніж її. Я втратив багато часу на змислові радості й на життєвий нелад. Це після гордості

є мій другий гріх, що показується в багистій постаті гі-попотама. Що мені ще залишилось з мого життя, яке тривало мільйони секунд? Жінки, яких я обіймав, перетво-рилися у мене на відьом. Екстази краси й думки — що з них залишилось? Я був доволі пильним, щоб дати їм кри-ла. Тепер маю гіркий посмак, о, ти вранішня зірко...

»Ти, спасіння для хворих — Ти, прибіжище грішників — Ти, потіха для засмучених — Ти, помічнице Христа —«

Чи я ще християнин? Цього я не знаю. Знаю тільки, що всі блискучі формування мого духа були не чим іншим, як кваканням жаб і цвірінканням цвіркунів. Дійсною стала для мене самотність. Я через свою гордість утратив усіх лю-дей. Якщо знову прийде пухлина, я нічого не скажу своїм кривим і не буду шукати лікувальних засобів, а вернуся до Парижа, щоб заховатися в печері смерті. Ніхто не буде коло мене в печері смерті, Ти, прибіжище грішників, Ти, потіхо засмучених. Проте, я не нарікаю. Бо не мене світ покинув, а я сам покинув світ.

Літанію закінчено »Агнцем Божим«. Священики і хор вірних проказують Богородице Діво. Панікадило про-мінює щораз сильніше у зростаючому присмеркові. Статуя Пані стає в середині ніші тільки білою плямою. Богомольці з розпростертими руками перетворюються у тіньові хрести..

»Цілком логічно«, відхає півголосом Ляфіт. Це відхання випереджує довгу невиразну низку мислей, закінчених та-ким пізнанням: Моя досконала логіка довела мене до того, що я покинув Бога. Бо я не любив. Нікого й нічого я не любив і ніхто мене...

Тим часом Ляфіт несподівано дійшов аж до гроти. Він міг би притиснути свою голову до сітки. Порожніми очима глядить він у зникаючий скельний простір. Але, чим біль-ше він глядить, тим виразніше зникає тілесна неприєм-ність, що його мучить від кількох годин; зникає почуття порожнечі, його утроба наче опадає вниз. Він віддиhaє спо-

кійно й відчуває втому, яка його самого робить неважли-вим.

Лунає рівно-механічний лагідний голос молодого свяще-ника! Лунає рівномірно-механічна відповідь людей! Зале-две доходить до слуху слова цієї безперервної коліскової пісні:

»Молися за нас... тепер і в час нашої смерті...«

Ритмічне бубоніння молитов переходить у якийсь до-бродійний шум. Він, наче м'яка опора, на яку можна спер-ти плечі. І рівночасно ти відчуваєш, що оточує тебе щось по-мічне й бере тебе в середину. Молитва прочан приймає Ля-фіта до самого нутра. Щось, наче всіхнена іронія, сходить на нього. Гордий і без серця? Так, але чи справді я вже такий опущений, більш, ніж інші опущені? Хіба не виста-чає у величезній сумнівності всього пізнання бути не більш освіченим, як ось ті всі? Яка ж бо різниця поміж мною і ними? Ця дробина більш рафінованої мови, в яку вбираю все своє повне незнання, ще більш легкодушна, ніж вони, і ще менше щира. Чи не тому я так низько впав, що не ві-рив у руки, які мене можуть піднести? Ох, матірня, сило всесвіту, зірнице порання! — Рятунок наближається. Зда-ється, що молитва доторкається його багатьома м'якими руками. Він, що погорджував кожною юрбою, як збірником низьких інстинктів і нікчемних зацікавлень, відчуває теп-ер богомольців, як одне любе й безтілесне тіло, що йому дає поміч і поміч. Не відчуваючи нічого більше, як лише зникаючий сором, падає тепер і письменник Ляфіт на ко-ліна та шепоче мамині, з дитячих літ відомі слова »Богоро-дице Діво«, в печері Пані. Ніщо нове не входить у його свідомість. Він знає тільки, що ця порожнеча, ця критична пуста, якою він колись чванився і був завжди сповнений певності, ось тепер вона відслонює себе і розяснює, немов мрячний день. Немає ніякого навернення до віри, є лише повернення до неї. Віра ж бо не функція душі, а сама ду-ша в своїй ширій нагості. В якомусь йому досі невідомо-

му мирі перебуває Ляфіт так довго, аж настає ніч і більшість людей підводиться та виходить. Живуть тільки ще свічкові полумені. Та поки він сам устане, приходить йому на уста, сам не знає чому, заклик:

»Бернадето Субіру, молися за мене!«

Бернадета Субіру ще в цю годину живе. Вона від кількох днів знову має важкі болі. В інфірмерії засвітили лямпи. Зір Бернадети конвульсійно липне до хреста, що висить на стіні у грайливих тінях. Вона не знає, що в цей момент найзавятіший ворог її Пані стоїть перед Нею навколінках.

СОРОК ДЕВ'ЯТИЙ РОЗДІЛ

Я ЛЮБЛЮ

Марія Домінік Пейрамаль, маючи шістьдесят вісім років, є ще далі великаном. Його очі горять, але вже не так огненно, як давніше. Вони глядять тепер з широкого й поморщеного обличчя владним зором. З усіх ворогів сприяв йому найгірше його власний темперамент. Коли появився сімнадцять років тому пастирський лист його приятеля Бертрана Севера Льорана і підніс Люрд до рівня нового осередку католицького християнства, тоді Пейрамаль вірив, що він є природним володарем зміненого Люрду. Він провадив спори з архітектами, він відкидав їх пляни, він шкіцував власні пляни для базиліки, для крипти, для майбутньої церкви пониже базиліки. Його сваволя огірчила людей. Вони постукали до дверей старого єпископа. Щиросердий і подиву гідний старець не мав, згідно зі словами монсьєора Форкада, звички прощати спрличинникові такого лиха. Пейрамаль, на його думку, через розвій справи став безвідповідальним. Треба вдарити по його пальцях. Єпископ ударив по пальцях пароха Люрду дуже нелагідно. Монументальні пляни Пейрамаля, гордість його серця, частково скреслено, частково ж змінено, згідно зі смаком малих людей. Крикуни й інтриганти мали рацію. Переміг мистецький смак паламарів, богомолоч і гіпокритиків. Марія Домінік, нащадок трьох поколінь лікарів і учених, муж науки й сили мистецької уяви, вимріяв величезний комплекс сакраментальних будов, що своїм питомим тягарем мали поставити в тінь усе, що в цьому столітті зроблено. Тепер

же він побачив свій великий сон нездійсненим. Цукровари церковної архітектури й мистецтва перемогли на цій лінії.

Амбітний парох хотів перетворити Люрд у другий Рим. Якщо подумати про людські струмені, що рік-річно туди їдуть, можна погодитись на ймення «другий Рим». Але в цьому Римі був владний Пейрамаль усім іншим, а не папою. Мільйони паломників і хворих, яких налічено протягом року, потребували для їх обслуги й опіки армії клериків. А тих могли назначити тільки ордени. Вони взяли в свої руки піклування шпиталів і святих місць. Пейрамаль наочно переконався, що його усунули на бік, позбавивши його будь-якого впливу на новий Люрд. Давніше, перед відкриттям гроти, він був необмеженим королем у своєму районі. Люди, глибоко його шанували, платили те, що йому належало. Тепер він почувався, наче здетронізований король. Хто його поздоровляв, той тільки поздоровляв і більш нічого. Але найгіршим був той факт, що він завдячував цю велику поразку, по його власному, не зовсім справедливому переконанню, хитрому повзунові, гадюці, яку він викормив своєю груддю. Пер Семпе, священник ордену, довгий час був під його проводом як третій духовник, і він, Пейрамаль, ставив цього Семпе вище від двох інших своїх співпрацівників, тобто аббе Поміана з гострим язиком і спокійного аббе Пене. Бог знає, Семпе був ще спокійніший, ніж Пене. Але в той час, коли третій священник йому вірно служив і згинався перед ним в чотири погібелі, тихомірний монах з надзвичайною хитрістю й енергією привласнював собі всю владу, крок за кроком. Тепер він є куратором гроти й найбільшою людиною Люрду. Є він також у рівній мірі і фікційною ідеєю та бичем думок старого пароха.

Залишаючи залізничну станцію Неверу з обношеною подорожною течкою, Марія Домінік Пейрамаль, пригадує собі нащепти Семпе, який у давній час злосливіше посміявся з Бернадети, ніж Поміян, Пене і всі інші: «Знаєте ви, отче пароху, що робить ця славна свята, коли вона пробу-

диться після очарування? Вона негайно починає чухати свою голову». — Пейрамаль схильний добачувати у безславному кінці свого життєвого шляху справедливу кару. Він же поведився, як невірний Тома, і то ще в останній великій розмові, яку він мав з Бернадетою, в час адвенту 63. Проте, ох, незбагнуте Провидіння, цей дивний Семпе, що був більш невірним, ніж, я, є нею вивищений.

Велетень, що з валізкою в руці йде вулицями Неверу, є дуже зворушений. Близьке побачення з тою, яку він хотів мітлю вимести з святині, гнобить його серце. Бернадета Субіру — була найбагатіша ласками подія його життя. Він був сліпим і негямушим ослон, якого зробили гідним, супроти всіх заслуг, стояти в колісці великого модерного чуда. До нього звернулася Пані з домаганням побудувати каплицю й організувати процесії. З вдячності за це він поставив свої глупі вимоги щодо грошей і квітучих диких рож. Цілком слушно вона зробила, скресливши його пляни й віддавши влаштування процесій кому іншому. Але що є з Семпе? Чому вона терпить Семпе? Цей чоловіча, здається, хитрий. Він ніколи себе як слід не виявляв. Пейрамаль не раз мав охоту поїхати до Бернадети. Але згадка про те, що його приязність могла бути для неї небажаною, завжди стримувала його від поїздки й піддала йому пропозицію вислати Бернадеті образок Богоматері. Про її недугу віддавна ходили різні поголоски. Проте, ніколи не можна було дістати точних повідомлень, навіть у Невері. Щойно особливі слова: «Дорогий монсьє ле кюре, я думаю про Вас — Ваша Бернадета» так зворушили пароха, що він рішив негайно відбутися довгу подорож. Вже залізничний квиток був у руці, коли то прийшли важенні події, які його приневомили відкласти від'їзд на деякий час. Під час пологоджування запутаних справ тривожило його кожної години, вдень і вночі, глибоке почуття неприємності, внутрішній неспокій, який перетворювався у глухе почуття вини. Він не міг позбутися свідомості, що Бернадета кличе його, як

свого давнього захисника. Коли він виконав усі свої обов'язки, прийшов страсний тиждень. Більше, ніж надзвичайним треба назвати ту обставину, що парох залишає свою паству перед найбільшими святами року. Пейрамаль це зробив. »І що ж, коли б я тут більше не був?« сказав він до свого заступника, який по ньому перебрав службу. »Я стара, хвора людина і живу ще тільки через переочення, тому що наш Господь Бог приплющив одне око«.

Мати Жозефіна Імбер приймає пароха Люрду приязно й з пошаною. Фіолетний колір господаря катедральної церкви вказує на те, що здетронізований канонік не позбавлений різних гідностей і має претенсії на титул монсеньйора. Ігуменя негайно пропонує йому гостинність свого дому. Щождо сестри Марії Бернарди, то важко зрозуміти, що вона ще живе, проте, недуга, згідно з opinією всіх лікарів, уже давно пожерла її бідне тіло. При житті тримає її ще тільки неймовірно сильна й витривала душа. Може, це стоїть у вищому пляні, щоб вибраниця Богоматері пережила ще цього горічній страсний тиждень. Доктор Сен Кір уже три дні тому висловив переконання, що смерть візіонерки з Люрду може бути питанням годин. Але Бернадета від учорашнього дня не має жодних болів. Монсеньйор Лелонж, єпископ, дав розпорядження, щоб не відвідувати вмираючу без виразного дозволу. Вона, мати Імбер, побоюється, що не буде винятку і для пароха Люрду. Піщо запитання до єпископської канцелярії. Тим часом отець канонік може якнайспокійніше відсвіжити свої сили після важкої подорожі при поданій йому перекусці.

Запитання, звернене до єпископа, приводить Пейрамала до гніву, але він себе опановує й каже притишеним шорстким голосом:

• »Бернадета Субіру — дитина моєї парохії. Провидіння поставило її довгі роки під мою слабою опікою...«

»Хто про це не знав, монсеньйор«, посміхається ігуменя, схиливши голову. »У цьому домі, на вище розпоря-

дження, не можна багато займатися відомими великими подіями, але всі вони в найменших подробицях є добре відомі...«

Пополудні мати Возу й сестра Наталія спроводжують пароха Люрду до інфірмерії. Серце старого духовника б'ється.

»Пізнає вона мене?« питає він.

»Ох, вона така ясна й спокійна, як ніколи«, відповідає Наталія, не затаючи своїх сліз.

Простора кімната для хворих з двома високими вікнами і трьома ліжками, обведеними гостроверхими заслонами. Двоє з тих ліжок є порожні. Бернадета лежить у третьому, що стоїть у правому кутку кімнати. Коло протилежної стіни є вузька комода зі статуєю Мадонни на ній, не такою, як зробив Фабіш. Вище є хрест. Це все, коли не враховувати одного крісла й кількох малих табуреток. Марія Домінік Пейрамаль іде важким кроком, який дуже неприємно звучить в його вухах, у напрямку ліжка хворої. Він бачить перед собою не черницю тридцяти п'яти років, лише дуже молоде дівча з цілком вузьким алябастровим обличчям. Невимовно гарні крильця її носа дрижать. Дитячі уста мають ледь помітний колір. Доволі високе чоло є пів прикрите окладами. Великі темні очі уважливі й одночасно апатичні. Це очі Бернадети Субіру. Канонік, сімдесятилітній старець, у клопоті. Він чухається й каже по хвилині:

»Я прийшов...«

Йому підсувають стільчик. З великою обережністю сідає він на нього. Його тривога оправдана, сидження під його тягарем може провалитись. На ліжковому укритті лежать дві малі пожовклі руки, які роблять зусилля, щоб простягнутись до гостя. Спроба не вдається. Парох Люрду дуже обережно бере своєю величезною рукою одну з цих безвладних мініатюрних ручок і з пошаною цілує її. Минають дві повних хвилини, поки Бернадета підносить свій цілком тихий голос, який дивним дивом виразно й ясно лунає в кімнатному просторі:

»Монсьє де кюре, я вам не збрехала...«

Пейрамаль плаче й схиляє голову вниз:

»Бог знає, моя сестро, що ви мені правду говорили«, шепче він. »Але я, тільки я був негідний вас«.

Луна тривоги проходить через обличчя дівчати:

»Мене завжди наново питають, завжди наново...«

І тоді, після довготривалої павзи, Бернадета тремтливим голосом каже:

»Я її бачила. Так, я її бачила...«

Канонік не знає, як і чому раптом напливло на уста давне »Ти«, начебто не проминули два десятки років, і перед ним лежала не черниця Марія Бернарда, велична печать завершення на обличчі, лише мала Бернадета Субіру, дрібно створіння, ясне, як джерело. Пейрамаль нахилиє свою важку втомлену голову ближче до вмираючої:

»Так, ти її бачила, моя дитино«, потакує він, »і ти знову її побачиш...«

У великі очі вступає притінений розмисл. Розмисл витігає спогади на денне світло. Там при грубці сидить парох у своїй студійній кімнаті: І я також є там і я обвиваюся накидкою, тому що мені холодно. Я хочу бути тільки служкою у мадам Мілле. І він питає, чи Пані не має для мене кращої служби...

Втім через Бернадетині уста проходить зідхання.

»Ох ні, монсьє ле кюре, це непевно, чи Пані візьме мене до себе, як свою служку...«

Вкінці парохіві вдається знайти легкий і вільний тон, за який він з самого початку веде боротьбу:

»Коли ж що є певне, моя дитино«, каже він, »то це одне. Це найменше, що зробить для тебе Пані...«

В очах Бернадети появляється ледь помітний блиск посміху, навіть наруги. Всі люди є тепер такі любими й лагідні. Думаєте ви щиро, чи світите тільки в очі з милосердя?

»Ні, я цілком не є певна, цілком непевна, ох ні«, каже ясний голос, непроданий, як і завжди. »Я ж не могла ні-

чого іншого зробити, як тільки бути хворою. І мабуть я замало страждала...«

Пейрамаль далі заливається сльозами:

»Ти для всіх небес мала досить страждань, моя дитинко, вір мені...«

Здається, що наче неповний усміх проходить через непорушне дівоче обличчя. Зненацька ясний голос не говорить уже по-французьки, як досі, лише грубим патуа її дитинства й батьківщини:

»Алеж бо, отче пароху«, каже мала Субіру з Рю де Птіт Фоссе. »Я дуже добре знаю хворих. Ми всі трохи перебільшуємо. Наші болі не такі погані...«

Бернадета затримується, щоб видихнути повітря. Опісля:

»Я знаю, що я мала далеко менше болів, ніж радостей... тоді... тоді...«

Це забагато. Алябастрове обличчя — зужитковується. Очі виступають наверх. Доктор Сен Кір, стоячи позаду в кімнаті, дає знак. Дуже важко підводиться Пейрамаль з табурета. Скриплять його чоботи.

Є шіснадцятий день квітня. Середа. Ясна, приязна середа. Завтра буде страшний четвер з величною Літургією. Під ту пору сестри Святої Жільдарди чимало працюють. В полудне вертається додому зі служби асистентка Наталія. В монастирській брамі щось її затримує. Це особливий примус, який не дозволяє їй іти далі. Марія Бернарда, думає вона. Довго не розмишляючи, спішить вона до інфірмерії, яка належить до комплексу будинків конвенту. Сестри-підкувальниці піднесли Бернадету й посадили на крісло. Вона в ліжку не могла вже більше віддихати. Тепер вона сидить похило на кріслі з жахливо вибалуненими очима й кричить до Наталії:

»Моя сестро... я маю страх... маю страх... моя сестро...«
Наталія клякає перед нею й хапає її руки:

»Чому маєте страх, звідки маєте страх, моя приятелько?« Груді хворої з трудом підносяться й падають. Вона тільки уривками може белькотати:

»Я маю стільки ласки... Я мушу її надробити... Я цього не можу...«

»Подумайте ж про нашого солодкого Спасителя, моя сестро«, дораджує Наталія й бореться з усієї сили проти корчів хворої. Бернадета може тільки думати про одне й те саме, про ласку свого життя, до якої вона, як їй здається, не доросла.

»Я боюся«, відхає вона знову. »Я боюся... моя сестро...«

Наталія шукає за заспокоюючим ліком, немає нічого. Вкінці вона кладе свої руки на Бернадетину голову, щоб їй допомогти:

»Ви знову маєте великі болі«, шепче вона стиснувши зуби«.

»Не дуже... не дуже...«, дихає Бернадета.

Наталія глибоко нахиляється над нею:

»Ми вам усі поможемо«, найлюбіша Маріє Бернардо... Ми будемо якнайпильніше за вас молитися, весь час, тепер і пізніше...«

»Ох прошу, моя сестро, робіть це певно«, благає подитячому Бернадета.

Сестра Наталія велить повідомити матір Імбер, що є дуже погано. Доктор Сен Кір і аббе Февр мають зараз прийти. Бернадету ще кілька хвилин потрясають сильні болі. Раптово вона знову може віддихати, і питає тверезим голосом, як той, що довідується про годину:

»Який день маємо сьогодні?«

»Це середа страсного тижня, моя сестро«, відповідає Наталія.

»Отже, завтра є четвер«, дивується Бернадета.

»Так, завтра четвер, і який великий четвер!«

»І який великий четвер«, повторяє Бернадета, і щастя мети починає світити з її очей. Наталія нічого не розуміє

з того щастя. Вона не думає, що тринадцятого лютого був четвер, коли то дівчатка Субіру вийшли з дому шукати дров, і Бернадета сиділа над ставом Саві, вона мала одну панчошу на нозі, а другу в руці і потирала очі, чи вона мріє, чи ні. І був четвер, коли Пані сказала: Йдіть до джерела, пийте й мийтеся. І був четвер, коли Пані назвала своє ім'я. Четвер це день великих дарів. І завтра знову четвер...

»Я вже не маю страху, моя сестро, я буду спокійна«, каже Бернадета, як дитина, що почувается до вини й обіцяє нетерпеливій сторожці чемність.

Зараз же після цих слів вона схиляється на кріслі набік. Її переносять до ліжка. Мають її вже за мертву. Але знову повертається віддих, у важких і коротких ударах. Кімната хворих наповнюється. Лікар і священник виконують свої обов'язки. Мати Імбер, мати Возу й інші черниці клячуть. Мати Марія Тереза сама має вигляд умираючої. Близько коло дверей стоїть Марія Домінік Пейрамаль, завеликий і засильний на цю кімнату і на цю ніжну смерть. Його руки є рвоні складені.

Бернадета знову розплющила очі. Вона розуміє все. З несподіваною силою, якої в неї віддавна вже не помічали, вона кладе світлий хрест на ціле обличчя. Так навчило її хреститися видіння. Починаються молитви, призначені для агонії. Аббе Февр проказує величну пісню Соломона, слова, якими дівоча душа вітає свого нареченого:

»Я сплю, але моє серце живе. Це голос мого приятеля, який стукає. Відчини мені, люба приятелько, моя сестро, моя голушко, моя богомолко! Бож моя голова повна роси й мої льокони повні нічних крапель...«

Бернадетині очі є надзвичайно лискучі й звернені в порожнечу. Здається, що її зір шукає хреста на стіні. Хреста кладуть на її грудь. Вона його стискає пристрасно. Але її очі безперервно пронизують далечинь. Нараз її тіло дрижить. Наче нова сила підносить її високо вгору. І з її груді виринається незвичайно повним, вібруючим жіночим голосом лунке визнання:

»L'aime... Я люблю!«

Глибоке вібруюче »Я люблю« проноситься по кімнаті, наче удар дзвона. Воно таке велике, що молитви відразу втихають, і в кімнаті все мовчить. Тільки Марія Тереза Возу нахилиється з руками, складеними навхрест, до ложа смерти, щоб бути ближче уласкавленої. Її обличчя роздерте болями. Мало хто з людей бачив, як настоятелька плаче. Вона ж тепер вірить: Пані є в кімнаті. Найсвятіша, Найлюбіша прийшла особисто, щоб прийняти свою дитину й її перепровадити на той світ. В чотири очі, у грандіозній самотності вмирання, самотня озвалася до тої, що вернулася: »Я люблю! Я люблю тебе!« Тепер же вона черниця Возу, та, що мала постійний сумнів, має шану, так вона думає, бути свідком візії. Глянь на мене, відшитовхнену, затвердїлу, сповнену задрости у своєму обезласкавленні! Хлипи плачу видобуваються з грудей Марії Терези. Зламаним голосом починає вона вимовляти »Аве«. Бернадета бачить свою стару вчительку з уважливим поглядом, що змагається за послух. Вона знає, що від неї вимагають повторити молитву. Але вона решту свого віддиху посвятила великому покликові своєї любови. Жваво рухаються вуста Бернадети. В другій частині »Аве« вдається їй повторити тихим голосом:

»Тепер і в годині...«

Далі вона не може.

Загально смерть гасить людське обличчя швидким рухом. Але обличчя Бернадети освітлює вона швидким рухом. Саме в ту хвилину, коли скінчився останній віддих, отримує вона знову обличчя свого очаровання, коли крізь усі обличчя й предмети світу була вона зв'язана з Пані, яку бачила. І перед цим обличчям відчують усі те саме, що одного разу відчув Антуан Нікольо й убрал це в слова: Не вільно цілком рухати це створіння.

Я люблю! Зі слуху Марії Домініка Пейрамалю не зникає любовне визнання. Він усе ще клячить неперушно поблизу

дверей. Відчинили вікна. Наче тіні клячать монахині коло ліжка й моляться. Інші, наче тіні, рухаються і тлінні рештки вкривають габітом та чепцем, приносять довгі й грубі свічки, всаджують їх у свічники й запалюють. Клячучий не багато бачить з цієї пильної чинности. Його залишено при покірливій побожності. Лише час від часу він скеровує свій зір до вікна, в якому срібисто витончується весінній блиск. Він може бачити пару овочевих дерев у саду і хмари; перелетні хмари. Все життя Пейрамалю стає невимовно легким, аж до масивної ваги власного тіла. Він зовсім не відчуває, що ще далі клячуть на своїх ревматичних колінах. Щолиш згодом починає він сприймати, яку силу дала йому ця смерть. Все змінилось. Чи може ще колись спалахнути в цьому якесь жало або гіркота? Срібним є світло дня. Золотим є світло свічок. Денне світло й свічкове світло ніжно гладить Бернадетине обличчя в його нетлінній свіжості. Пейрамаль не може відірватися від цього обличчя, і зі здивуванням чує свій шеліт:

»Твоє життя починається, Бернадето!«

Ці слова кажуть не тільки: Ти тепер у небі, Бернадето. Вони кажуть: Ти є тепер у небі й на землі, Бернадето. Твої очі більше бачили, ніж наші. В твоєму серці було більше любови, ніж наші тверді серця могли будь-коли охопити. Через те ти є не тільки щоденно й кожної години чинна у Массабельському джерелі, але й у кожному квітучому дереві. Твоє життя починається, Бернадето.

Легко підводиться величезний Пейрамаль, він останнім поглядом і хрестом прощається з Бернадетою Субіру і відходить.

П'ЯТДЕСЯТИЙ РОЗДІЛ

П'ЯТДЕСЯТЕ БОГОРОДИЦЕ

Живе багато Субіру в цей найщасливіший день, діти, внуки, братанки і сестриниці родини Бернадети. Але головний осередок творять не вони, тілесні кривняки, лише первородник чуда, »дитина« Бугугорт. »Дитина« Бугугорт, або точніше Жустен Адоляр Дюсон Бугугорт, має сімдесят сім років, старець з задоволеними очима й свистячою губою під усе ще темними вусами. »Дитині« Бугугорт, що в По, попри свій вік, займається здоровим ремеслом квітникаря, дали до рук залізничий квиток другої класи до Риму й вказівки щодо витрат та помешкання. Бож первородник чуда в Лурді має співсвяткувати великий день, коли одинадцятий Пій впише малу Бернадету Субіру в каталог святих. Більшої церемонії, ніж проголошення святим через заступника Бога на землі, християнство не знає. Про »дитину« Бугугорт кажуть люди, що нова свята носила його сімдесят п'ять років тому на руках, під час взаємних відвідин сусідів. Про це заховались у пам'яті квітникаря в По невизначні спогади. Але з бігом часу, наслідком частих запитань й оповідань, розбуджена фантазія в значній мірі допомогла його спогадам. Старець любить малювати вигляд, голос, істоту й поведінку тої, якій він завдячує своє чудове виздоровлення й скромне благословення на довге життя.

»В дитинстві я мав корчі й був спаралізований, як ви напевно читали», зник він говорити. »Тоді Бернадета й її мама мене часто носили на руках і термосили мною, щоб я зно-

ву прийшов до себе. Я її не раз бачив, аж укінці вона попросилася, щоб поїхати до монастиря в Невері. Тоді я мав вісім або дев'ять років. Субіру були наші найліпші приятелі, це я знаю від моїх батьків. І так я після понад сімдесят років є єдина жива людина, що стояла з нашою солодкою заступницею у найближчій стичності, коли то вона ще сама була майже дитиною. Я бачу перед собою обличчя любові, немов би вона відійшла від нас кілька годин тому. Кривні Субіру не можуть нічого з'ясувати. Вони ж не мають ніякого особистого й тілесного досвіду. Їм усе відомо тільки з книжок, ілюстрацій і з оповідань...«

П'ятдесят тисяч гостей прибуло до Риму в справі канонізації Бернадети. Вони належать до сорок різних народів. П'ятнадцять тисяч французів складають найсильнішу групу, клерики й ляїки, серед яких представники провінції Бігор творять ядро. Не диво, що звертають особливу увагу на єдиного, що бачив Бернадету ще перед великими лютевими днями, і на якому блискавично хутко здійснилася ласка джерела. Люди тиснуться до старого з По, якому сотки разів подають руку. Його представляють світським і духовним великостям. Монсьє Шарль Рю, посол Франції, втягає його в розмову й дбає про те, щоб він отримав на почесній трибуні добре місце. Таким чином »дитина« Бугугорт сидить посередині високих достойників у церкві Святого Петра в Римі, і боязко зиркає на величезний простір.

Є Святий Рік, тридцять третій цього століття. Є восьмий день грудня, день Непорочного Зачаття. Є дев'ята година ранку. Поруч »дитини« Бугугорт сидить приязний земляк, що живе в Римі. Він повчає старця:

»Лише в час канонізації, дорогий пане Бугугорте, обвішують величезні вікна церкви Св. Петра червоним адамашком, і навіть малі вікна в копулі, так що денне світло не може прорватись в середину. Це враження, якого ніколи не можна забути. Я сам, хоч пів-римлянин, перший раз беру участь у канонізації. Уявіть собі, абстрагуючи від прожек-

торів, горять шістсот панікадил з двома тисячами лямпок, з яких кожна має щонайменше сто свічок сили. Отже, світить тут один мільйон і двісті тисяч свічок...»

Після такого кінцевого обрахунку статистик глядить тріумфально на «дитину» Бугургорт, яка прихильно потакує. Але приязний земляк ще далеко не все згадав:

«Гляньте на море людських голів! Вісімдесят тисяч людей помістить Сан Педро. Я переконаний, що сьогодні прийшло десять тисяч більше. При тому середній хід звільнений від людей для походу Його Святости. Всі курійні кардинали творять Його супровід. Можу вам назвати такі славні прізвища, як Гаспарі ді Бельмонте, Пачеллі, Маршетті. Архиепископів і єпископів ніхто не називає поіменно. Їх є сто вісімнадцять. Що ви скажете про цей величний образ, монсьє?»

«Величний образ», повторяє «дитина» Бугургорт.

«І як вам мусить бути приємно, шановний пане! Ви ж були в хлоп'ячих роках у найтісніших взаєминах з Субіру. Ви бачили ту вбогість, ті злидні. Ох, ви напевно пригадуєте собі все, бож дитячі враження не так легко забути...»

«Це було насправді брудне життя», зідхає щиросердно старець.

«А тепер — ця пишнота, ця велич», б'єє земляк. «Велич, якої не може дати ціла земля. І це п'ятдесят чотири роки після смерті! Чим є володар, президент, диктатор поруч неї! Всі вони загинуть у глибоких льохах. Що ж залишиться? Одне ім'я в поживквих книгах історії! Зважте на Наполеона Третього, монсьє! Ніщо на світі не є більш проминальним і смішним, як могутній пан, який уже не має влади й нікому не може пошкодити. Смерть могутнього — це його остання поразка. Щодо великих духів є інакше. Але висловлюючись словами профана, ніщо не перевищує тернистого шляху, що веде до неба. Чи не так, монсьє Бугургорте?»

«Дитина» Бугургорт потакує й хитає головою, чим вона видає вирішний осуд про цю проблему.

Вже пролунали звуки срібних труб. Проміжним ходом перенесли сідя гестаторія з папою, посеред швейцарської гвардії, шляхетної гвардії, маєстрів ді камера, шарлатно-червоних сєдіярі, адвокатів консисторії у чорному оксаміті, прелатів сигнатури, пенітенціярів з довгими оздобленими жезлами. Приязний земляк усе з'ясував старому квітникареві з По. Важким позирком пробує той знайти різnorodність у повноті й її сприйняти.

Престіл папи стоїть у глибині апсєісу, під бернініс гльорія. Шіснадцять кардиналів сидять поруч нього, а на ступеньках, коло його ніг, зайняли місце прелати курії. «Дитина» Бугургорт довідується не тільки про всі імена, але й про сенс величних ўрочистостей, які починають звільна розвиватись. Чорна постать наближається до престолу Його Святости, клякає й рецитує кілька латинських слів. Це адвокат консисторії, який провадив до кінця канонізаційний процес Бернадети Субіру, як заступник своєї клієнтки. Цей процес тривав кілька десятиліть — з своїм ґрунтовним За і Проти, і з включенням необхідного чинника — часу, що діє наче розстайна дорога між Правдивим і Неправдивим. Між зібраними правниками консисторії знаходиться також той, що в процесі заступав до певної міри противну партію, партію сумніву, через що його прозвали вульгарно «адвокат диявола». Бернадета нічим не облегувала завдання диявольському адвокату, так як колись цісарському прокуророві Віталеві Дютурові. Навіть її «глінні останки» зводили внівець, уперто, як завжди, всілякі можливі закони. З її мертвим тілом була від самого початку надзвичайна історія. Коли його несли після смерті до каплиці святого Йосифа на вічний спочинок, виявилось, що довга недуга не залишила найменшого сліду гниття. При насадах вказівних пальців бачили здивовані свідки делікатний рожевий колір дитячого життя. Тридцять дев'ять років пізніше канонізаційний суд призначив комісію в Невері, яка відкрила нагробок і ексгумувала тіло та перевела дослідження. Численні лікарі, між

іншими, урядовий лікар, були при цьому. Бернадетине тіло виявилось нетлінним, майже незмінним. Обличчя, руки, рамена були білі, м'які. Вуста злегка відкриті, наче відди-хали, так що можна було побачити лискучі зуби. Вії були приплющені над легко запалими очодолами. Ще далі чепів на рисах Бернадетиноного обличчя вираз мрійливого очаруван-ня. І вся решта тіла була штивна й до тої міри відпорна, що сестри Неверу, які, брали участь в урядовій ексгумації, могли легко його підняти й примістити в новій домовині, наче щолиш померлу особу. Протокол наочних свідків викликав велике здивування. В пресі озвалися голоси, які стверджували, що історія з нетлінним трупом є примітивним ошукан-ством. Кілька годин по смерті його набальзамували, згідно з вимогами найновішої техніки, і тепер хочуть перетворити звичайну мумію в чудесного уласкавленого трупа. Бернадетин процесовий противник, адвокатус діаболі, повністю викорис-тав цей аргумент. На його домагання покликали до життя другу комісію після сімнадцяти років, ще раз відкрито наг-робник і тіло в незміненому вигляді знову піддали дослі-дження. Ані один знак не міг підтримати висунутого підоз-ріння. Це діялося в році 1925. Бернадетин противник не підносив уже більше ніякого закиду. Настала канонізація.

І тепер знову проминуло повних вісім років, коли там, у глибині апсісу, під бернініс гльорія, оборонець Бернадети, який у всіх інстанціях переможно довів процес до кінця, просить у покорі Вселенського Архиерея, щоб він вписав до каталогу святих ім'я дівчати з Люрду. Папа не відпові-дає сам, лише через свого спікера, монсенйора Баччі, який сидить на табуреті, нижче престолу, звернувшись про-філем до Пія. Святий Отець, каже Баччі, не має нічого пильнішого на серці, як цю канонізацію. Але поки відбудеть-ся врочисте прийняття, треба ще раз звернутись до Божого світла. Схилившись на коліна, зібрання співає тепер літа-нню святих. Опісля Папа дає знак до Вені Креатор Спірітус, що голосами священників і сикстинських півців проноситься

крізь великанський простір церкви. Після гимну, Бернаде-тин адвокат поновлює свою просьбу. Монсенйор Баччі під-водиться, клякає перед Його Святістю й витягає вгору ру-ки, кажучи:

»Підведись, Петре, в особі, що живеш у своєму наслідни-кові, і говори«.

Згодом, звернувшись до величезної юрби, кличе він го-лосно:

»Ви почуете в пошані Петра непомильний присуд!«

Перед папою поставили мікрофон. Зміцнений голосника-ми в навах, дістається милозвучний голос одинадцятого Пія в кожний куток церкви Святого Петра:

»Заявляємо і рішаємо, що блаженна Марія Бернадета Субіру є святою. Вписуємо її ім'я в каталог святих. Пос-тановляємо, що її пам'ять щорічно можна з побожністю святкувати в імені Пречистої Діви, шіснадцятого квітня, в дні її народження в небі!«

Така є формула. Заледве її проголошено, лунає тисячо-голосне Те Деум (Тебе, Бога, хвалим), під супровід срібних сурм і найглибших дзвонів церкви Святого Петра. Їм вторують дзвони трьохсот римських церков і незліченні інші дзвони в усьому світі, звіщаючи вічну славу малої Бер-надети Субіру з Рю де Птіт Фоссе. Є вже одинадцята годи-на. Папа починає Службу Божу. Він її celebрує латинською і грецькою мовами, щоб сповістити всебічну універсальність Церкви й цього дня. Після Євангелії він виголошує пропов-ідь. І знову лунає через голосники його сильний і теплий голос. Святих, каже Пій, можна порівняти з телескопами астрономів. Через ті ми сприймаємо зорі, недоступні для голого ока. Через святих учимось ясніше бачити вічні прав-ди, що їх буденщина заслоняє перед нашими слабими очима. Папа прославляє Бернадетину чистоту, простоту й безстрашну бойову відвагу, з якою боронила правдивість своєї візії проти всього світу скептиків, циніків і независ-ників. Не тільки у благословенних привидах Люрду, але

й у всьому житті нової святої заховане післанництво невичерпаного багатства. Пій згадує далі демонічні голосові забурення, що їх Бернадета чула під час своїх візій. Ці голосові забурення відтоді занадто поширились. Світ є ними переповнений і значна частина людства є демонізована. Гарячка божевільного вчення грозить втрутити людський дух у кривавий шал. Проте також і в цій важкій боротьбі за остаточну перемогу стоїть не лише Люрд, наче скеля, але теж життя Бернадети Субіру надалі діє багатонадійно...

Голова «дитини» Бугургорт похитується вже зрадливо в усьому цьому славному, музичному й світляному впоєнні. Приязний коментатор переклав йому проповідь папи. Але врочистість ще не закінчена. Тепер кардинал Верде співає перший раз молитву до святої Бернадети. Вже повинна бути дванадцята година. Проминула вже і перша година, коли «дитина» Бугургорт, стиснута людською масою, може залишити церкву Святого Петра.

Площу залаяла юрба. Бугургорт утратив своє товариство. Проти волі дозволяє він себе втягнути на одну з бічних вулиць. Грудневий день не перешкоджає сонцю світити як слід на безхмарному небі. Старець є не тільки виснажений, але й дуже спраглий та голодний. Несподівано сидить він в одному малому ресторані, який через гарну погоду розставив свої столи на вулиці. Він споживає великий таріль макаронів і п'є фіолетне шампанське вино. Після обіду «дитині» Бугургорт стало приємно. Вона зиркає задоволено на вуличний рух, що проходить попри неї.

Глянь-но, каже «дитина» Бугургорт сама до себе, пан ко-ло мене мав рацію. Це кар'єра! І Бернадета Субіру носила мене на руках. І я в ті дні належав до цього. І що діялось тоді в вошивому Кашо, це я знаю цілком докладно. І тепер Бернадета висока особовість у небі, і пана й кардинали просять її: І Тому, що я належав до Кашо, буду мабуть скоро в небі належати до цього, якщо я в останній момент не придбаю кілька сочистих гріхів...

Старий позирає на велике й ясне римське небо. Він переконаний, що там, угорі, в небесному просторі над Римом, усі святі живуть скупчено разом і панують. Може, Бернадета дивиться на нього згори, як він сидить під сонцем, сам один, на веселій вулиці, здоровий і міцний з своїми сімдесятьма роками. Раптом «дитина» Бугургорт має бажання ввійти у взаємовідносини з Бернадетою Субіру. Це діється по давньому звичаю. Її пальці намагаються в кишені вервицю. Щоправда, молитись треба не на вулиці, а в церкві. А хіба ж Рим не є одною єдиною Церквою? Квітникар з По звертається не до болісної й не до радісної, а до славної вервиці, яка має піврвати мислі людини до перемоги, слави й небесної подорожі. Його вуста шепчуть молитву Богородице Діво, одну за одною, при чому він хоробро поборує велику втому. Але все ще захоплені очі слідкують за рухом вуличного життя. Шугають автомашини. Чемний чоловік дзвонить вуличним хлопцям і покоївкам, яким продає своє морозиво. З провулків лунають трагічні пісні крикунів, які мають на продаж помаранчі, копер і цибулю. Під небом Риму, де зібрались всі святі й святкують день нових святих, гуде военний літак.

Після сорокового Богородице починають захоплені оченята щораз важче моргати, і точно під час п'ятдесятої молитви «дитина» Бугургорт схиляє вниз голову. Її серце у сні є дуже радісне.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Кревні Бернадети

Франсуа Субіру } тато і мама.
Люїза Субіру }

Марія, її сестра.

Жан Марія } її брати.
Жустен }

Тітка Бернарда Кастеро, її хресна мама.

Тітка Люкилія Кастеро

Сусіди

Андре Сажу, каменяр.

Мадам Сажу

Жан Бугугорт

Брузазина Бугугорт

Дитина Бугугорт

Пігуно

Мадам Уру

Мадам Жермен Раваль

Мадам Гозо

Люї Бурьєт, каменяр.

Швець Барінг

Тато Бабу

Мадам Мілле, багата вдова

Мадам Бо

Ельфріда Лякрамн } дами товариства

Антуанет Пейре, кравчиха.

Антуан Нікольо, мельник.

Мати Нікольо

Особовості в Люрді

Марія Домінік Пейрамаль, канонік, парох Люрду.

Аббе Поміан }
Аббе Пене } священники
Пер Семпе }

Адольф Лякаде, мер міста.

Куреж }
Капдевіль } його секретарі.

Цісарський прокурор Віталь Дютур.

Поліційний комісар Жакоме.

Дюпра, мировий суддя.

Ріве, слідчий суддя.

Д'Англя, бригадир жандармерії.

Беляш і Пеї, жандарми.

Калле, міський поліцай.

Д-р Дозу, міський лікар.

Д-р Лякрамп

Ж.Б.Естрад, керівник податкових справ.

Клярен, шкільний директор.

Дюран, власник каварні.

Казенав, поштовий майстер.

Дутрелю, поштовець.

Мезонгросс, пекар.

Жанна Абаді }
Катерина Менго } співучениці Бернадети.
Аннет Куреж }
Мадлен Ільбо }
Антуанет Газалья }

Держава

Цісар Наполеон III

Цісарева Євгенія

Мадам Бруа

Рулян, міністер культу.

Фульд, міністер фінансів.

Делянгле, міністер юстиції.

Барон Массі, префект департаменту Високі Піренеї.

Дюбое — підпрефект.

Фальконе, надиректор.

Церква

Папа Пій XI

Бертран Север Льоран, єпископ з Тарбу.

Монсенйор Форкад, єпископ з Неверу.

Монсенйор Тібо, єпископ з Монтпельє.

Манастир Сестер Неверу

Мати Жозефіна Імбер, ігуменя.

Мати Марія Тереза Возу, настоятелька новіціату.

Сестра Софія

Сестра Наталія

Гіякинт де Ляфіт, поет і літератор.

Editorial Mykola Denysiuk,
calle Curapaligüe 790
Buenos Aires, Argentina.

Se terminó la impresión de
este libro el día 15 de
abril de 1956 en los
Talleres Gráficos J. Federico Stang,
Pozos 968 - Buenos Aires.
Con la colaboración mecánica
de la Linotipia B e e h.

Queda hecho el depósito
que marca la ley.

PRINTED IN ARGENTINE.